

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«Окурмандын китеп текчеси» сериясы

КУБАНЫЧБЕК МАЛИКОВ

IX том

Түзгөндөр: *Акматалиев А.,
Качкынбай кызы А.*

БИШКЕК
«Имак офсет»
2015

УДК 821,51
ББК 84 Ки 7-5
К 88

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгы (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151-б.) негизинде жарык көрдү

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылды

Рецензент:
филология илимдеринин доктору *Кадырманбетова А.*

Редколлегия:

Акматалиев А.А.	Мусаев С.Ж.
Байгазиев С.О.	Садыков Т.
Жайнакова А.Ж.	Токтоналиев К.Т.
Маразыков Т.	Эркебаев А.Э.

Кубанычбек Маликов. IX том. Түз. Ак.Акматалиев, А.Качкынбай кызы. – Б.: «Имак офсет», 2015. – 472 б. («Окурмандын китеп текчеси» сериясы).

ISBN 978-9967-33-135-8

Бул китепке К.Маликовдун тандалган чыгармалары берилди.
Китеп жалпы окурмандарга арналат.

К 4702300200-15

УДК 821,51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-33-135-8

© КР УИА
© «Имак-офсет», 2015



МАЛИКОВ КУБАНЫЧБЕК (1911–1978)

Акын, драматург Кубанычбек Маликов Чүй өрөөнүндөгү азыркы Ысык-Ата районундагы Үч-Эмчек айылында 1911-жылы 16-сентябрда туулган.

Кыргыз улуттук профессионалдык адабиятынын негиздөөчүлөрүнүн бири катары көркөм маданияттын өсүп-өнүгүшүнө зор салым кошкон. Эмгек жолун 1926-жылы «Эркин-Тоо» гезитинин Фрунзе облусу боюнча кабарчысы болуп иштөөдөн баштаган.

1931-жылы «Кызыл Кыргызстан» гезитинде бөлүм башчы, 1934–1935-жж. жооптуу катчы, 1932–1933-жж. «Ленинчил жаш» гезитинде редактордун орунбасары, 1935–1937-жж. «Кыргызмамбаста» бөлүм башчы, 1944–1946-жж. «Советтик Кыргызстан» гезитинде башкы редактор, 1937–1942-жж. Кыргызстан Жазуучулар союзунун башкармалыгында катчы, 1947–1949-жж. төраганын орунбасары, 1954–1959-жж. жооптуу катчы, 1959–1973-жж. адабий кеңешчи, 1942-жылы Ворошилов ГЭСинин курулушунда жумушчу колоннасынын комиссары, 1943–1944-жж. адабият бөлүмүнүн башчысы, 1951–1952-жж. Кыргыз драмтеатрында директор болгон.

Педагогикалык техникумда окуп жүргөн мезгилинде К.Маликов студенттердин адабий ийримине жигердүү катышып, «Балапандар» аттуу кол жазма журналы менен кызматташкан. «Жазгы кош айдоо» деген биринчи ыры 1928-жылы «Эркин-Тоо» гезитине басылып, 1931-жылы «Теңдик курманы» аттуу пьесасы өзүнчө китеп болуп чыккан.

К.Маликов «Манас» эпосун изилдөөгө жана басып чыгаруу ишине активдүү катышкан. А.Токомбаев менен бир-

дикте эпостун кыскартып бириктирилген төрт томдугунун 1-2-китептерин түзүшкөн. Ал вариант казак, тажик жана өзбек тилдерине которулган.

Турмуш чындыгынын сырткы көрүнүштөрүнөн анын ички маңызын ачууга карай багыт алуу К.Маликовдун 30-жылдардагы чыгармачылыгында уламдан-улам көбүрөөк орун ала баштайт. Муну жаш акындын «Алтын Тоо», «Чүй боорунда», «Памирде», «Учту», «Кызыл атчандар», «Долон бели», «Пушкинге», «Соң-Көл жайлоо», «Эл уулуна» деген лирикаларын, «Ыраспы ошол», «Кандай сүйгөм», «Таш күзгүнүн түбүндө», «Сен койсоң да, мен койсом», «Мен кандаймын» сыяктуу сатиралык ырларын «Жапар менен Шарыйпа», «Сөөлөт курмандары», «Сапардын сүйүү сырлары» поэмаларын, «Ысык-Көл сүрөттөрү» аттуу ыр менен жазылган очеркин окуган адам баамдабай койбойт.

К.Маликовдун 1938-жылы «Кубанычбектин ырлары» деген ат менен жарыкка чыккан тандалган ырлар жыйнагы менен идеялык-эстетикалык жактан кадыресе такшала баштаган акын катары көрүнгөн. Айрыкча К.Маликовдун моралдык-этикалык проблемаларга, айрыкча акын өзү аралашкан чөйрөгө, жергиликтүү интеллигенттердин жашоо-тиричилигине арналган «Кандай сүйгөм», «Кыйынмын», «Экөөбүздүн сырыбыз», «Сени айтам», «Жашырбайбыз», «Өң карама калтылдук», «Бул кылыгың жарайбы?» өңдүү түркүн түстөгү тематиканы камтыган сатиралык ырлары окурмандар арасында кеңири тараган.

Анын 1935-жылы «Театрдык ырлар» деген ат менен чыккан жыйнагына негизинен эстрадалык, хор жана частушка мүнөздөгү ырларды аткаруучулар, кайым айтышуулар, комуз менен ырдоочулар, көркөм окуучулар үчүн ылайыктуу жазылган ырлар киргизилген. Бул жыйнактагы чыгармалар кыргыз эстрадасын калыптандырып, аны андан ары өстүрүүдө белгилүү роль ойногон.

30-жылдары тап күрөшүнө байланыштуу чыгарма жазуу күн тартибинде эле. Ошого ылайык акындардын чыгармаларында пафостуу ырлардын жаралышы табигый көрүнүш болгон. Бул багытта акындын «Азаматтар асманда», «Биз жолдоштор», «Кызыл армиянын сөзү», «Турмуш-

тагы шерикке», «Кызыл атчандар» ж.б. ырлары жаралган.

Ал эми сүйүү лирикаларынын ичинен «Ак кептер», «Жаркыным» аттуу ырларды айрыкча белгилеп көрсөтүүгө болот. Буларда автор махабат сезимин чебер, таамай айта алган. Ошол себептүү алар элдик ырлар катары калк арасына кеңири тараган.

К.Маликовдун 30-жылдардагы жазган көп сандаган прозалык чыгармалары өзүнчө сөз кылууга арзыйт. Ошол жылдары кыргыз жазуучуларынын ичинен проза жанрында өтө активдүү эмгектенгендердин бири Кубанычбек Маликов болгон. 1916-жылдагы Нарын, Ат-Башы кыргыздарынын улуттук-боштондук көтөрүлүшү жөнүндө 1936-жылы «Азаматтар» аттуу повестти жазып, ал 1938-жылы өзүнчө китеп болуп басылып чыккан. Повесть көтөргөн маселелери, идеялык-көркөмдүк деңгээли жана көлөмү жагынан да 30-жылдардагы кыргыз прозасындагы маанилүү орунду ээлеген чыгарма.

К.Маликовдун чыгармачылыгында публицистика, журналистика, адабий сын да чоң орунду ээлейт. Бирок ошолордун ичинен, айрыкча драматургия анын поэзиясына эгиздин түгөйү сыяктуу киндиктеш жанр. Ал Кыргыз мамлекеттик драма театрынын эң мыкты спектаклдеринен болуп келаткан «Жаңыл», «Бийик жерде», «Осмонкул», «Бир көчөнүн кыздары» драмаларынын автору.

К.Маликов өзүнүн көп кырдуу чыгармачылык ишинде окурмандарга акын, прозаик, драматург катары гана эмес, адабий сынчы, котормочу жана журналист катары да таанымал болгон. Элибиздин баатырдык эпопеясы, көркөм сөз океаны «Манастын» тексттин окуп-үйрөнүүгө жыйырма жылдай өмүрүн жумшап, анын натыйжасында көп жылдан бери сахнадан түшпөй келе жаткан классикалык «Айчүрөк», «Токтогул», «Манас» операларын жараткан. Чыгармачылыкта күрдөөлдүү эмгек сиңиргендиги үчүн К.Маликов жалпы элдик алкоого арзып, Ленин ордени, Кыргыз эл акыны, Кыргыз Республикасынын искусствосунун эмгек сиңирген ишмери, Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты деген ардактуу наамдарды алган.



ТУУЛУП ӨСКӨН АЙЛЫМА

Беттен сүйүп, тоо шамалы ыр ырдап,
Күлө карап, закым жүрдү жымылдап.
Мактангандай Ала Тоого чалкайган,
Машинабыз келе жатат зырылдап.
Ат, арабалар көзгө илешпей калгансыйт,
Ойдо-кырда, алда кайда кыбырап.

Кең төр жайлоо, туулган жер аманбы?
Көк килемдей кубулган жер аманбы?
Көргөн кезде бүткөн боюм чымырап,
Токтоно албай, айтып турам саламды.
Калган окшойм ашык жардай сагынып,
Көптөн бери көрбөгөнгө караңды...

Таналбаймын сен да унуткан эмессиң,
Беш-он жылдап четтеп кеткен балаңды.
Айлык, жылдык алыс жерде жүрсөм да,
Сага бургам мен дагы ой-санаамды.
Мен өзгөчө деги кантип унутам,
Күжүлдөгөн көп колхозчу агамды?!

Улуу тоонун этегинде, түзүндө.
Эл жыргалдуу, бышыкчылык күзүндө,
Колхозчулар кырман алып жатканда,
Эмгек жүрөт уктаса да, түшүндө.
Күзгү кыштак жоош адамдай момурап,
Боюн керип, тыным алар кезинде.



Абды бала молотилка миниптир,
Төшүн керип чоң кырманда жүрүптүр,
Тилекматым аппак сакал абышка,
Саман жыйнап ал да кошо кириптир.
Эл уктаган түн ортосу маалында,
Ал карыя, кырман багып жүрүптүр.
Эл эмгекте, эр күрөштө экенин,
Бабай туюп, ушул доорун сүрүптүр.

Көшүп жатса таттуу уйкуда балдары,
Данга сакчы колхоз аксакалдары,
Сызгырылып кырманчыга үн кошот,
Суусу мөңкүп, туйлап жаткан сайдагы.
Колхозчулар жердин көркүн чыгарды.
Желбирешип, жеңиштеги байрагы.
Көзүн салып баатырларга суктанат.
Тоодон булак, көктөн жылдыз, ай дагы.

Төр ага да кырманында бой керип,
Толмоч тартып, таноосу да дердейип,
Кур сыланып кетип калчу ал эмес,
Эттүү, кыздуу жер кыдырып желденип,
Шымаланып, үймөк бузуп жатыптыр,
Эгин досу эмгек менен термелип.
Бир кезекте бети-башын сыйпалап,
Үймөгүнөн түшүп келди теңселип...

Катар-катар кемегеге чай кайнап,
Казаныңда сызгырылып май кайнап,
Чет жактагы кош казанда бүлкүлдөп,
Бышып жатат майлуу сорпо жай кайнап.
Кетпей жүрөт кемегенин жанынан,
Сугалак, шум Карымбай да кайсаңдап.
Кырмандагы уул-келиндерине,
Энекебиз тамак камдайт балпаңдап.



Жазгангандай тиги ашмачы келинден
Карыбай да күлгөн болот арсаңдап.

Тоонун ыры бул кылымдын сырындай,
Бір болобу биздин элдин ырындай?
Бул тарыхта болду бекен бай кылым,
Биз жашаган жыйырманчы кылымдай?

Жалакайды жадаткан эл ушу го,
Аңызында ала калса кымындай.
Кайраттуу топ шумкарга окшоп качырса,
Тентек, жөнтөк туралчуубу тыйылбай?
Эмгек чечсе, мээнеткечтин тагдырын,
Кетменчилер кантип калсын жыйылбай?
Бүгүнкү актив кырман басып жатпайбы,
Ооз көптүрүп, ат үстүнөн буюрбай.

Турмуш, досум, кыял эмес, ушундай –
Эмгек эри доордун алгыр кушундай,
Бир улактын кылын кыркпай башкарма,
Каарман эр колхозчусун чыкырбай.

Эмне үчүн талаа гүлдүү жашылдай?
Ак маялар желге ыргалат баш ыргай.
Эңкейсечи ата кокуй Карымбай,
Кыйшалактап, кур аркасын кашынбай!
Беш көкүл кыз, керилген келин кырманда,
Баягыдай акелерден жашынбай.

Чыгар эркин күзгү кыштык демиңди,
Таза абага чыйралтайын дененди.
Ышкырыктуу тоонун салкын шамалы,
Жазмак болду капкайдагы черимди.
Дырылдатып машинаны айлантып,
Сапырышкым келип турат эгинди.



Чымчып буума ак каптарды ташынып,
Шыпырсам бейм, чекеден мончок теримди.

Каалгыйм неге, көңүлүм менин жайланып?
Элим карайт, сонуркайбы, таң калып.
Кече албасмын терең өнөр дайрасын,
Жата берсем ушул тоодо кармалып!..
Азаматтуу айлым сени сагынып,
Бир гана эмес, миң келермин айланып.

1935

АК КЕПТЕР

Жагалмайдай кайкып учуп баралбай,
Жаш жүрөккө жагар дары табалбай,
Ак кептерим түтөбөйүн арманга,
Кучак жайып, кумар жазып калалбай.

Асманга учсаң, мен да күтөм жолунду,
Ак маңдайым, кармасам дейм колунду.
Эч болбосо сен конуучу токойго,
Жаным секет, жаялдадым торумду.

«Күйсөң күй» – деп, кашты серпип күлгөнүң,
Жанымды өрттөп, жал-жал карап жүргөнүң,
Мынча эмне түлкү куумай ойноттуң,
Айтчы деги, анык бекен сүйгөнүң?

Эми качан сыр түйүнүн чечесиң?
Кайсы күнү колдон кармап өтөсүң?
Көз көрбөстөй келбес сапар тартсаң да,
Кантип деги кадырлашпай кетесиң?



Сен дегенде туралбаймын жай алып,
Келаткансып эки жагын каранып,
Түшүмдө да карагайлуу булакта,
Буластайсың кундуз чачың таранып,

Күндүз жоксуң... мен беймаза, убара,
Курсун жаным, убарамды сураба.
Эми качан сүйүндүрөт жүрөктү,
Өлгөнчө жан бирге деген убада?..

1935

ТУРМУШТАГЫ ШЕРИККЕ

Сапар тартып сар талаада келатам,
Өзүң жоксуң айланамды карасам.
Канат сермеп, кайда жүрөт болду экен,
Жүрөк досу, алтын канат балапан?

Антташкан жар эгер түшсө көңүлгө,
Ал бир кубат, алтын дайра өмүргө.
Анык сүйүү адамдыкка салтанат,
Өмүрүңдүн сар байчечек төрүндө.

Ушул түнү ойлодум көп санааны,
Тарсылдады вагондордун таманы,
Алда кайдан, Ала-Тоолук кыргыздан,
Келсечи дейм кадырлаштын кабары!

Сүйүнгөндөй толкунданат жүрөгүм,
Эстегенде бир жылмайып күлөмүн.
Тарынгандай тетир карап тургансыйт,
Санаалашым, сагыныша сүйөрүм...



Көрүп келем көңүлдөнүп жеримди,
Көк дөңиздей чексиз жаткан элимди.
Баатырлардын майдандарын аралап,
Жаздым белем, жаным жырғап черимди.

Эчен дарыя, эчен тоодон өтсөм да,
Эңсей берем өмүр шерик келинди.
Жан жүрөктөш өз жарынан башкага,
Калжаңдашып кандай жандар берилди?

Чиркин турмуш балбылдаган шамдайсың,
Кулач уруп, чамдагандан талбайсың.
Өмүрдүккө өмүр гүлүн кулпунтуп,
Балкып турган асмандагы айдайсың.

Бир кезекте Ысык-Көлдүн бетинде,
Ойноп жаткан толкун болуп жайнайсың.
Ойлоп келсем жүрөк, мээни сергитип,
Ала-Тоого аппак аткан таңдайсың.

Турмуш сенде дайым келет жашагым,
Жолдорунду жарым менен басамын.
Эркин элдин эр көкүрөк уулундай,
Эми гана гүлдөп келе жатамын.

Билек балбан, жүрөк өткүр жалындайт,
Көк кум баскан картаң зоодон ашамын.
Өмүр шерик өзүң менен жан бирге,
Бирге жашайм, бирге көңүл ачамын!..

Жанга кубат – жардын жырғап күлгөнү,
Эрге бакты – жардын таза сүйгөнү.
Өрттөн дагы бирге аралап өтүшкөн,
Жардан сонун гүлдөйт турмуш гүдөрү.
Кадимкидей бышыктырат өзүңдү.



Кээде жардын каршы кабак түйгөнү,
Отко, окко, барга, жокко – баарына,
Чыдашса эгер, чын го сага күйгөнү.

Кандай сонун, жандай таттуу жар менен,
Сайрандашсаң биздин жыргал дүйнөнү?!
Поезд келет тепсеп кумдуу талааны,
Алиге алыс, шаарыбыздын карааны.
«Кадырдашым кантип жүрөт экен?» – деп,
Эргип көңүл, бөлүп келем санааны.

Тажиктердин жүзүмүндөй кызгылтым,
Элестесе ак бетинин наары.
Сойлоп поезд, тешкен тоодон өтөрсүң,
Канат күүлөп, Кайыңдыга жетерсиң.
Кайрат менен кара тулпар үн салып,
Келериңди мурун маалим этерсиң.

(Поезд үнүн уккан бойдон шамалдай
Жарың жетсе, анда курбум нетерсиң?)
Жүрөктөрү кусалыктын белгиси
Жарды көрсөм, жалпы тарап кетерсиң.
Ойнот канды, ойло жарды-шерикти,
Ушул бүгүн узун жолдо бекерсиң...

Түндө көрсөм, өмүр шерик түшүмдө,
Олтурупсуң мектебиңдин ичинде.
Сезилгендей сагынгандык белгиси,
Турган окшойт сенин дагы жүзүңдө.
Мен да сени сүйгөңдүктөн ойго алам,
Ошондуктан ойду тетир түшүнбө.

Соккон желдей ырда поезд, зуулагын,
Ала-Тоого шашып жетер убагың.
Кыргыз элим, атчандарын сагынып,
«Келатат» – деп түрүн турат кулагын...



Көздү жумуп, термелгем ой деңизге,
Кадимкидей көзгө элестейт турагым.
Калың элдин бири болуп сүйүнүп,
Кадырдашым, жарымды эңсеп турамын.
Сүйүшпөсө жарды жары эңсейби,
Анын жайып сүйгөндөрдөн сурагын!

1936

СОҢ-КӨЛ ЖАЙЛОО

Соң-Көлгө келдик жетип көптөн күткөн,
Төр жайлоо асман менен бой тирешкен.
Ыраңы боёлгондой кызыл-жашыл,
Көркүн көр, кең табият пейлин чечкен.
Көзүңдү миң чагылткан бетегеси,
Кубулжуйт карасаң да кайсы четтен.

Шондуктан жомоктолгон тоонун эли,
Бетеге жерге жайган килем дешкен.
Жайкалтып чөптөрүнүн көкүлүн сылап,
Сыпаа жел, эртели-кеч тоодон эскен.

Көл экен, төр жайлоого калган жатып,
Жайы-кыш айланасын булут басып,
Көк жалкак мөңгүгө окшоп суунун өңү,
Шаркырап, толкунданып көбүк чачып.
Ак кардуу зоодон чыккан кашка сууга,
Жаркырап, жарпын жазып кучакташып.

Каптаган кара таандай каз-өрдөккө.
Кайран көл жатат экен койнун ачып.
Буулугуп, тоо шамалы, ышкырганда,
Асманга чапчыйт Соң-Көл ашып-ташып.
Ийрилген көл ичинде аралдарга,



Каздары каркылдашат балапан басып...
Соң-Көлдүн каз, өрдөгүн түмөндөгөн,
Миң жылдан түгөтө албас мерген атып.

Тоосундай бул Соң-Көлдүн жери бийик.
Бийик жер турганга окшойт көккө тийип.
Айлантып асман көлүн курчап алган,
Толгон мал, топ илбесин, сансыз кийик,
Жайкалат жан жыргатып сулуу жайлоо,
Турган соң жаратылыш жалгап-ийип.

Ар дайым жашыл жамгыр бермет чачып,
Чандалап мончок мөндүр аралашып.
Жел ойноп, жер кулпунуп түрлөнөт да,
Тоолорун толук өтөт ак кар басып.
Ак тоонун аскасынан баатыр мерген.
Айланат аркар менен кулжаны атып.
Уулашкан убай-чубай колхозчулар,
Кызыкка жайы-кышы турат батып.
Көп мерген зоодон-зоого камаласа,
Кийиги кээде кирет көлгө качып.
Тумчугуп суу ичинде өлгөндөн соң,
Сөөктөрү көл боюнда калат жатып.
Тарп болгон так ошондой сөөктөрдү
Талаанын түлкүлөрү кармалашып,
Караанын көрсө эгер адамзаттын
Кылаңдап качып жөнөйт кырдан ашып.

Карасаң кунан койдой тоодактары,
Тоодактын төр жайлоосу – көлдүн жаны.
Аралаш илбесинге оттоп жүрөт,
Ой-тоодо колхоздошкон элдин малы.
Ышкырып капчыгайдан көлгө карай,
Мал көздөйт колхозчу элдин уландары.
Керилип кенен сайдан суу алышат,



Керме кат келиндери, кыз балдары!
Көлдөгү толкунга окшоп көтөрүлөт,
Кызыл кыз, ак келиндин авандары.
Жүрөктү мыкчып алчу жалын болот,
Жер кезген жолоочуга саламдары.
Эзелден көлгө, тоого бир бүткөндөй,
Артыкча бул жайлоонун адамдары...

Жүрчү жер ушул Соң-Көл көңүл ачып,
Үйгө окшош зоокалардан кыя басып,
Тоолору оймо-кыйма, кыял сайма,
Сүрөткө жаратылыш койгон тартып...

Бээ саап, маңдай сылап, кулун байлап,
Жайкалган бетегеге жылкыны айдап,
Керилген колхоз кызы чолпон көздүү,
Албырган айдай беттен нуру жайнап.
Эр жигит, жаш карындаш толукшуган,
Көрүшөт бул жайлоодо көзүн кайрап.
Эмгекте жаш сергисин, жан кубансын,
Асмандап акын досум турчу сайрап!..

Көл жээги сарала саз, карала каз,
Көл жээги жашыл-ала, ар дайым жаз.
Кол бойлоп, жылкы айдаган, ыр чубурткан,
Толкундуу тоо жигити бир курбалдаш,
Таң ата буудан минип, жылкы жайып.
Ырдаса момуңдайча ким кубанбас?!
(Эгерде жылкычынын ыры жакса,
Ырдашып сен да бирге бир көңүл ач):

«Оо, мөргеним, мергеним,
Оролмо тоого барасың.
Оролмо тоонун текесин,
Ойноп атып аласың.



Оболоп чекке жакындап,
Ашууга көзүң саласың.
Оо, мергеним, мергеним,
Адырмак тоого барасың.
Адырмактын аркарын,
Аңдып атып аласың.
Ак кар баскан чектерге,
Аомандан көз саларсың.

Мен жылкылуу жердемин,
Эл тулпарын багамын,
Мына менин тулпарым,
Чубатууга саламын.
Баатыр минсе жарайбы ой,
Баарың келип карагын:

Көкүлү тал жибектей,
Көркөмү көлдө чүрөктөй.
Турпатын бир карасаң,
Тартып койгон сүрөттөй.
Түйүлүп жөнөйт тоолордоп,
Теминдирип чүдөтпөй.
Учуп өтөт ашуудан,
Аркасынан сүрөтпөй.
Ойдогуңа жеткирет,
Орто жолдо түнөтпөй.
Биздин, биздин тулпарды,
Баатыр карайт кыя өтпөй...

Чуркаганда курчтугу,
Кушту учурбай баскандай.
Кулач жеткис куйругу,
Кууну жыга чапкандай.
Мамыңды жулат жазганбай.
Күүлөнсө көк теректей,



Оюн салып басканы,
Ой, кумарды жазгандай.
Ажылдап бир жөнөсө,
Арышы ок аткандай.
Ворошилов ага минип.
Жоого бара жаткандай...

Жабагы жалын тараймын
Жылкымдын төлүн санаймын.
Кыраандар тулпар минер деп,
Кызыл чекти караймын.
Керек болсо бууданым,
Булкунтуп багып турамын,
Колуна берем өткөрүп,
Ардактуу Чекс агайдын.

Кулунду багып кулпунтуп,
Коёр жерди билемин.
Бой бербестей булкунган.
Буудан кылып минемин.
Керек болсо бууданым,
Баатыр агай Будённый.
Будённый менин тууганым,
Будённыйга беремин.

Ойнотуп кулун-тайымды,
Керүүгө чыга жаямын.
Туягы жерди туурулткан.
Тулпар кылып багамын.
Кара-башыл бетеге,
Кандай жайлуу карагын.
Тулпарды берем колуна,
Баатырлардын баатыры,
Баатырга кайрат акылы
Ворошилов аганын!



Мүнүшкөр салат шаңданып
Шумкардын сонун шумкарын
Азырча колдо багамын,
Атымдын ыкшоо, тумсагын.
(Жанымды жыргал бийледи,
Жүрөктү жалын курчадың)
Мен бир өчпөс жаш жалын.
– Башчысы элдин минсин – деп,
Жылкычы уулун билсин – деп,
Тулпардын берем тулпарын.

Зоокадагы мергеним,
Ууласаң бугу табарсың.
Убагы келсе сен дагы,
Кызыл чекке барарсың.
Күркүрөп жоого тийүүгө,
Көк тулпарым аларсың.
Жалпы элимдин малы ушул,
Жаныңдай көрүп багарсың.

Ыргалтып жайлоо тулаңын,
Зыпылдап тоодо жел жүрөт.
Тулпардын куйрук, жалдары,
Тоо желине желбиреп.
Омууроо салса бууданым,
От жүрөгүм элжиреп.
Атымды менин ар дайым,
Эл таалайы, эр минет.
Эр ичинде кол башчы,
Колдун шаңы шер минет.

Ворошилов агайдын.
Айтканындай белгилеп,
Санап айдайм тулпарды,
Сага кезек келди деп!
Ак тулпарды ойнотуп,



Асман тоонун чегинде,
Атырылат жаш жүрөк.
Атадан кабар келгенде,
Кызыл туу колдо желбиреп,
Ай сарала, ак тулпар,
Айдыңдуу кыргыз эл минет.
Ак тулпарды ойнотуп,
Жаш жылкычы бир жүрөт.
Эл күйсө, жаным, бир күйөт,
Эл күлсө көзүм бир күлөт.
Тоолордо ырдайм ырыңды,
Тулпарым болсун миң түлөк» –

Дегенде ырчы жигит укурук сүйрөп,
Тургандай Соң-Көл дагы комуз күүлөп,
Адамдай катар баскан тизилишип,
Какайган карагайлар кошо сүйлөп.

Жайлообу, Соң-Көл адам качуучудай?..
Жайдары калкым жыргап жатуучу жай.
Баарыдан баш-аягы көз жетпеген,
Көк жээк, кенен кокту, керилген сай.
Малдарын бүт элиңдин жайсаңдагы,
Бул жерге бири калбай батуучудай.
Калемги толкун сүйгөн азаматтар,
Бир эмес, токсон түрлөп жазуучу жай.

Кош, Соң-Көл, жашыл жайлоо, сен каласың,
Кылымдап элиңде өзүң ырдаласың.
Өзүңдү курчап алган баатыр элдин.
Малдары кантип сенде жыргабасын!
Жүрөктө өлгөнүмчө сактап кетем
Соң-Көлдүн жылкычы, ырчы бир баласың.
Жылкычы өзү чектин баатыр уулу,
Эмесе ырын кимдер ырдабасын!..



ЭНЕНИН ЫРЫ

Бала сүйүү, кан денеңе таралган,
Бала жыргал, солбос гүлдөн жаралган,
Өмүрдүккө өлбөс болуп калсам да,
Өз жанымды артык көрбөйм баламдан!

Бала, сен деп узун түндө зарылам,
Мемиреткен, таттуу уйкудан кагылам.
Чырагымдан чай кайнамга айрылсам,
Таамай бир жыл көрбөгөнсүп сагынам.

1940.

ТАҢДАГЫ ГҮЛ

*«Ата Мекенибиздин эркиндиги
үчүн жана көз каранды болбостугу
үчүн жүргүзүлгөн уруштарда курман
болгон баатырларга түбөлүк даңк!»*

Жел ойноп, таң сүрүлүп, уйку канып,
Жаткан кез терезеге көзүм салып.
Ар түркүм көздү уялтып түшкөн нурду
Ан сайын карай бердим кумарланып.
Козгосо көңүл сырын таңдын жели,
Токтоосуз тургуң келет жагалданып...

Эске алдым бир курбумду дагы кайра,
Эңсеген оюм кетти алда кайда.
Күндөрүн элестедим майдандагы,
Билбеймин, кайран жигит кандай жайда?
Кучактан жаш баламдай өбөр элем,
Курдашым келип калса ушундайда...



Ой күлүк, ойдогундун келбес баары.
Эшигим күтпөс жерден шарт ачылды.
Билбеймин, кандай кабар жетет дагы,
Көтөрдүм, токтоно албай селт башымды.
Томсоруп кирип келди алган жары,
Түшүрүп дагы оюма курдашымды.

Олтурду коомай гана эшик жакка,
Эмне үчүн баштагыдан түрү башка?
Солуктап токтоналбай өпкө какты.
Кирпиги чыпкаланып ысык жашка.
Бир кезде бир түйүнчөк, бир кагазды,
Алдыма таштап койду башка-башка.

Ордумдан ыргып тургам мен жаталбай,
Олтурдум аяшыма тил каталбай.
Көз жашын кези менен сүртүп коёт,
Кашында мага эч кандай назар салбай.
Алдым да, түйүнчөктү чечип кирдим,
Биле албай бул келиндин сыры кандай...

Жарк этип жаңы медаль нурун чачты,
Калганга элестетип кетпес бакты.
Бар экен түйүнчөктө да бир орден,
Эскерткен эл сыймыгы азаматты.
Кырааным мекен үчүн алыпсың деп,
Кайрадан кайратына көңлүм ташты.

Чоочулап бир четтеги кагазды алдым,
Чыны менен муну ачуудан зааркандым.
Бул кагаз сүйлөйт жайын солгон гүлдүн,
Эгиздей мага катар өскөн жандын.
Сыздады чиркин жүрөк тилингендей,
Сырына аяшымдын эми кандым.
Өмүрдөн бири кеткен эгиз жандын,
Кантпейин, бирөө өчкөн катар шамдын.



Кайрылбай бирөө кеткен арабыздан
Калк үчүн майдан кечкен баатырлардын.
Жан курбум, жаздым болгон кабарыңдан,
Жүрөккө канча жылдык тамга салдың.

Эсимде эрме чөлгө барган чагым,
Эрикпей гүлгө сууну жайган чагым.
Эсимде күнү бүгүн өзүң менен
Жаш көчөт жаңы журтка сайган чагым,
Өзгөчө кайдан кетсин көңүлүмдөн,
Өзүңдөн сынбаганы өмүр шагым!

Ал кезде бир жайлоодон кыйдык ыргай,
Аскадан булак суусун ичтик жыргай.
Биз кечтик билим, таалай дарыясын,
Жалтанбай жаш жүрөктүн отун сындай.
Түнөрүп жоо келгенде миндиң атка,
Журт үчүн жалындандың токтоо кылбай.

Майышып жокчулуктан муңайбаган,
Бар болсо, барасмандап чырайбаган.
Эгерде элден четте калар болсо
Бактына керт башынын кубанбаган.
Жүрсө да мейли чөлдө, мейли төрдө,
Тагдырын элдин эстен чыгарбаган.

Ошондой бала күндөн мүнөз күткөн,
Жоругу чыккан эмес биздин эстен.
Учкандай бир уядан катар өскөн
Азамат түбөлүккө бизден кеткен.
Бул орден, эрдик медаль кайран достун
Кан кечип кеткен жолун маалым эткен.

Канетсин, келиндин да жашы кургайт,
Баатырдын балдарын эл жетим кылбайт.
«Калкыма атам курман болду эле» – деп,



Кезинде сенден калган чүрпөң ырдайт.
Арзышкан алганынын көзү бардай,
Ардактап, армандууну элим сыйлайт.

Эч качан төгүлбөй кан, кыйылбай жан,
Элиме атпаган таң, келбеген шаң.
Эбактан таалай, өмүр талашында
Эр өлгөн, эл чабышкан, агылган кан.
Кан күйгөн, кыян жүргөн майдандарда
Кай кезде койгон экен болбой арман.

Эл чынар, сен элиңдин чырпыгы элең,
Сен албарс ташты кескен курчу менен.
Айланып Ала-Тоодо жүргөнүңдө
Ар кимдер бир өзүңдөй болсом деген:
Алыста кыркып жүрүп жоо тамырын,
Коштоштуң, ок жаңылып журтуң менен...

Бир арман, жеңиштен соң көрүшпөдүк,
Кубанып, кучакташып өбүшпөдүк.
Балалык, жаштык күндүн кымбат сырын
Баштатан да бир кайра теришпедик.
Жайната дасторконто жадырашып,
Жемишин жерибиздин төгүшпөдүк.

Таалайдын туусун коргойт мындай өлүм,
Таймашта үстөм кылат тууган элин,
Айдың көл, кең капчыгай, алтын талаа,
Эч качан унуттурбайт сендей эрин.
Башынан бар байлыгын эрге арнаган
Баатыр эл көз кайкыткан көркөм жериң.

Айрылган энелер бар жалгызынан,
Келин бар ажыраган курбусунан.
Тагдыр шул, миң балапан аман калды,
Кол үзүп калган менен бир кушунан.



Майданда өткүр эрдин кайратынан
Өлкөмдө өмүр сүрөт миллион жан.

Ар күнү тууган жерде атканда таң,
Алдыңда кетпес таалай, элестейт шаң.
Таң үчүн курман болгон баатырларын
Эскерет биздин жерде жашаган жан.
Сен кеттиң, бирок ишиң таңдагы гүл,
Таң гүлү, таалай гүлү солубаган.

1945

АРСТАНБАП

Түштүктөн тоо көрбөдүм мындан бийик,
Тургандай кырка башы көккө тийип.
Тоо эмес, элди баккан энеге окшойт,
Эмчеги эзелтеден турган ийип.
Көкөлөп катар чыгат чынар, кайың,
Жамынып көлөкөнү жыргайт жаның.
Береке ушунчалык толгон экен,
Бул жерден колго тиет самаганың.

Алиге жолборсу бар черлеринде,
Апсайган аюусу бар төрлөрүндө.
Калкайган кулжа, теке бугулары
Куюлган көк кумдардын белдеринде.
Ойлойсуң бул чын эмес, жомокко деп,
Ой, достор, өзүң келип көрмөйүнчө.

Куштардын бүркүт сымдуу балбаны бар,
Көргөн жан кайратына айран калар.
Бир жактан кылакташып оттоп чыгат,
Көрктүүсү канаттуунун: кыргоол, улар.



Тартайып, өтө бийик чыгат жаңгак,
Тамырын жер тарткандай бекем кармап.

Жаңгактын арасында жабалактап
Алма, алча, бадам, мисте турат жайнап.
Эбактан бабам белек калтырган бейм,
Элине келечекки ушуну арнап?

Укмушту айта берем, уксаң дагы,
Ойлонгон сүйүп угар, жыргап жаны.
Чырмалып чыгат экен жапан жүзүм,
Чындап көр Арстанбаптан табам аны.
Жан жакта жар боорунан, жыгачтардан
Ар түрлүү агып түшүп турат балы.
Көрсөң да көз ишенбей таңданасың,
Көңүлүңдү толкундатат мунун баары.

Тоодогу булутка окшоп көчкөн кыргыз,
Орношкон ушул жерге болуп жылгыс.
Турмушу ушунчалык бутак жайган,
Тоо көчкүс, суу соолгус, чынар сынгыс.

Керилсе кенендиги Суусамырдай,
Салтанат, салкындыгы Каркырадай.
Баарынан Бабаш ата чокусун айт,
Туралбайт күндүр-түндүр жаркырабай.
Кышта да капчыгайда малчы жүрөт,
Чилденин каарынан эч калтырабай.

Гүл чыгат таш бетине түрдөй жайнап,
Чырлыттап, учуп-конуп чымчык сайрап,
Бетеге, Аркар оту, андан нары,
Көргөндө көңүлүң толкуйт, көзүң жайнап.
Жалпы мал төлдөп бүтсө салааларда,
Жөнөлөт колхозчусу жайлоого айдап.



Жанындай эмгек сүйгөн жаңы кыргыз,
Жашаган бул тоолордо кыштап-жайлап.

1947

КҮНГӨ

Сен үчүн түпсүз деңиз көпкөк асман,
Асмандан сенсиң жерге кубат чачкан.
Кулпунат, кубаттанат, кулач жаят,
Ар качан жылуулукту сенден таткан.
Асмандан айланасың ойдогудай,
Айкырган бороондорго карабастан.

Түндүктө канча жатат муздар тоңуп,
Тунжурап, үстүн баса туман конуп.
Тоң жактын жээктерин бубак баскан,
Сен тоңбой күлгөнүңө ыза болуп.

Көктө күн эч токтолбой айлана бер,
Кол созот сага ар дайым жердеги элдер.
Жандарга тирлик менен кубатыңды,
Бизчелик салмактаган деги кимдер?

Карачы адам өсөт, адам өсөт,
Кыялдай тынбай согуп алга кетет.
Асмандын төбөсүндө күнгө дагы,
Адамзат өз укугун маалим этет.

Илимдик кызуу чалгын көккө чыкса,
Айды аттап, жылдызды апчып, күнгө жетет,
Күн көктөн жерге түшүп келбесе да,
Күн менин элим менен эсептешет.

Кол салып, кубатыңдан тартып алып,
Жумшайбыз жети кабат жерге алпарып,



Түн жакта тоңуп турган деңиздерди,
Турмушка чакырабыз музун жарып!

Түрлөнүп түштүктө өсчү кызыл гүлдү,
Түндүктүн кыздары да колуна алып,
Муз ордун жашыл жибек – шибер басар,
Аяздар анда ышкырган күчтөн танып.
Ошондо, асмандан күн сен карарсың,
Адамдын өнөрүнө маашырканып.

1955

КЫШЫНДА

Сапар жүрүп, мен алыстан келатам,
Кыргыз тоолор калк-калк этет карасам,
Тоолорумдун ак кементай кийгеним
Аскасына кыял менен жанашам.
Калдайган кар, көпкөк болгон муз жатат,
Мени үшүтпөйт, мен ошого калам таң.

Топон сындуу сапырылтып асманга,
Жел ышкырып карды учурат капкайда,
Бак-дарактын сакал-чачын жулмалап,
Долу бороон жөөлөшкөнсүйт таш-тамга.

Биз алыстан азыр келип турабыз.
Аяз күчү кырч-кырч этет жайларга.
Муз астынан алсыз гана шылдырап,
Жыбылжыган суулар жатат сайларда.

Темир аяз теминсе да карабай,
Тоону көрсөм дүк-дүк согот жүрөгүм.
Кубангандан же болот бейм ушундай,
Жалынданып, ден балкытат илебим.



Жаздын күнү гүл терүүгө чыккандай,
Неге кышта жагалданып жүрөмүн?

Көрсө, чиркин, ушул экен тууган жер,
Бала чакта бешик болуп терметкен.
Качан келсең: баары жанга жагымдуу,
Жаз, жай, күзү, ызгаар кышы дебестен.
Эске түшөт алтын жаштык күндөрүм,
Адырлардан бетти аймалап жел эскен.

Көрүп турам жаш Фрунзе калаамы,
Көчөсүндө ойноп жүргөн баламы.
Канки тээп кыргыйектей зыпылдайт,
Жүрүп кетсе, желден ылдам кадамы.
Таптап чапкан күлүк атка жеткирбей,
Лыжачылар чалып өтөт талааны.

Да бир уулум келет чана зыргытып,
Жолдоштору шапкелерин ыргытып,
Төрттөн, бештен олтурушуп жөнөшөт,
Дөңсөө жерден төмөн карай жылбышып.
Чиркин десең, бала деген кызыкко,
Чана артында сүйрөлгөн бар тырмышып.

Балдарына таттуу тамак алам деп,
Базарына кетип барат аялым,
Алма, сабиз, картошка да, помидор,
Шаарыбызда толуп турат карагын.
Жыргал шаардын жегиң келет бурулуп,
Буусу асманга бургуп чыккан тамагын.

Энчи калган эркелеткен атаман,
Шаарым ушул мен түбөлүк жашаган.
Мекенимдин саймаланган бул бурчун
Мен жашоого ылайыктап жасаган.
Өзүң тиккен дарактардын ичинде,
Өмүр сайран, качан болсо жыргайт жан!



Эне көрктөйт бул шаарымдын арасын,
Алма берип эркелетет баласын.
Балкылдаган помидорун бир сорсоң,
Нан жегендей напсиң тоюп каласың,
Кыз өңдөнгөн алмаларын жыттасаң,
Кызыккандан барт-барт чайнап аласың.

Жашай берсем, барган сайын жан жыргап,
Тууган жердин жетким келет баркына,
Жай-кыш дебей өзөнүндө салкындап,
Ырдап гана баскым келет ай чыга.
Тууган жерди мынча ырыска бөлөгөн,
Ленин атам чың жараткан партия.

Эй, тууган жер, кандай сонун жарааның,
Качан көрсөм кучагымды жаямын.
Оболтодон сен ганасың бешиги
Ойлоп келсем, атам менен баламын.
Ошондуктан ысык мага жылдызың,
Жаным менен дайым урмат кыламын!

Ырас эле, алыс жолдон келатам,
Ала тоолор ай алдында, карасам.
Көктү жарып көтөрүлгөн аскага,
Көкөлөгөн, кыял менен жанашам.
Калың күрткү калдайыңкы муздары,
Мени үшүтпөйт, мына ошого калам таң!

1955

ТААЛАЙЫМ ЖАЛГЫЗ СЕН БЕЛЕҢ

Таң менен чыгып суу жайсаң
Жүрөгүң желге жүгүнөт.
Таң жели соксо сен жактан,
Жүрөгүм неге сүйүнөт?



Кетмениң тийген жерлерден
Кетпегим келип турамын.
Сен жык деп мага айткансып,
Сен жакка сууну бурамын.

Карасам тегиз көйкөлүп,
Кайгымды укпайт кек шибер.
Сыздаткан ички, сырымды,
Өзүңдөн башка ким билер.

Суу бойлоп басып мен келем,
Сага арнап, тандап гүл терем.
Жалындайт сен деп жүрөгүм,
Таалайым жалгыз сен белең?

1955

САГЫНУУ ЫРЫ

Тоонун жели согуп турду желбиреп,
Тоо желиндей эрке көңүл делбиреп,
Жылжып аккан суу боюнда олтурдук,
Жүрөк сырын сенден башка ким билет?

Сагындыңбы?
Мен да жаным сагындым,
Чарпыганын сен жиберген жалындын.
Жүрөгүмдүң сокконуна ишенсем,
Жалгыз менин таалайыма табылдың.

Сага бирге кыя менен түшкөнүм,
Суу кечерде бек колтуктап өткөнүм,
Жаным, эркем, кайталоодо илебиң,
Суу кечинде келе жатып өпкөнүм...



Чуркай бассаң, кээде сага жетпедим,
Жылуу карап жылмайганың эстедим.
Качан болсо элес болот көзүмө
Сен кылчактап, кол булгалап кеткениң!..

Жан денимди элжиреткен мүнөзүң,
Бул мүнөзүң сенин сулуу сүрөтүң.
Карай-карай сөлөкөтүң көрөмүи,
Сен көзүмдүн карегинде жүрөсүң!

Сагындырган гүл белемсиң таңдагы,
Сенче болор адамзаттын алганы.
Өзүңдөйгө созгон колу жетпесе,
Ошондо го жигит арман кылмагы...

Сени ойлосо күчөй берет кумарым,
Анан кимди жанга кубат кыламын?
Акканга окшойт азыр менин алдымдан.
Жата калып, сен суу ичкен булагың...

Мен түш көрсөм мага катар басасың,
Же тиземе башың коюп жатасың.
Бир жоодурап колуң артсаң мойнума,
Мен жапабай анан кимдер жашасын!..

Эстей-эстей жоругунду сагынам,
Эрким болсо түк кетким жок жаныңан!
Коштошордо күлүмсүрөп койгонуң,
Көз алдымдан кетпей койсо не кылам?

Жаным сени мына ушунча ойлоймун,
Жан аманда сагынууну койбоймун.
Канча бөлө мени назик сүйүүңө,
Мен ошончо суктануудан тойбоймун.

Сагынган соң, бүт жоругуң санаймын,
Келсечи деп үмүт кылып караймын.



Гүлүн көрөм сенин гана колуңдан
Керт башыма келе турган таалайдын.

Сагын курбум, сагынарың бар болсо!
Сагынчыңа сагынч кошор жан болсо.
Сагына бер, сагына бер, жан достор,
Сагынганың сени сенче ойлонсо!

МЕН СУЛУУМУН ДЕГЕНГЕ

Тула боюң чылк жибек,
Басып келдиң ыргалып.
«Жандан артык жан го» – деп,
Карап турдум таң калып.

Бери бастың кыналып,
Ары бастың буралып.
Кууга окшойсуң кез-кезде,
Көлдө жаткан суналып.

– Кандай дедиң турумум!
Кантсең да мен сулуумун.
Кыйкым тапсаң айта гой,
Кимге жакпайт кылыгым?

– Сулуулук бүт энчиңе!
Койдум сени эркиңе,
Көз кандыра карадым,
Көз тайгылткан көркүңө.

Күчөп айттың далай сыр,
Көтөрө албайт баарын ыр.
Жан аяган бир сөзүм,
Жан, замандаш, угуп тур.



Жооп алууга акың бар,
Жообумду айтам – кулак сал.
(Жакшылыкка ичим кең,
Жамандыкка пейлим тар).

Келбет болсо өзүңдө,
Кимдер сенден талашат.
Чыт кийсең да үстүңө,
Чылк жибектей жарашат.

Кашың серпип, көз кыссаң,
Чыга берет сага дос.
Өз көөдөнүн каккылап,
Келе берет дардаң боз!

Алакөөдөн жылтаңдын
Азгырмасы көп болот,
Аяк жагы кыйшаңдын,
Коога менен токтолот!

Сени айыптаар акым жок,
Жүрөгүңдө кызыл чок!
Нээтиң жаман деп билбе,
Чымчып өтсө, тилим шок!

Шоодурата жибек кий,
Шоонадай кетпе үзүлүп.
Таалайга келген берметти,
Талаага койбо түшүрүп.

Өз сымбатың, өз бетиң,
Мас кылса эгер өзүңдү.
Өз текебер мүнөзүң
Тумандатар көзүңдү.



Бирас, жаным, сулуулук,
Чоң ырысы аялдын.
Бирок жалгыз өңдө эмес,
Бүт таалайы адамдын!

Бир кезде жаным кубанган
Билимиң кайда сен алган?
Акыл качпайт эч качан,
Аны сүйгөн адамдан!

Болбогон менен каламдаш,
Пейли сүттөй замандаш.
Жүрөктөн айтам бир насаат,
Мас болбой көрккө көзүңдү ач:

Суктанса сага миң адам,
Деги, сырынды билсин бир адам.
Тамшанар сен деп миң адам,
Деги, таалайлаш болсун бир адам!

1955

ИШЕНИМ

Бул өмүрдө кандай сонун ишеним,
Кыйып түшкөн шектенүүнүн кишенин,
Жашабаса касиеттүү бул сезим,
Кайдан билдик ууну кимдер ичерин...

Жан кубанчым, ишенбесең сен мага,
Жаным менен кол сунбасам мен сага.
Көркү болуп экөөбүздүн көңүлдүн
Сүйүү гүлү кантип өссүн, садага?!..

Мен түшүндө көңүлүңдү алгандай,
Жүрөгүңө тикен туруп калгандай,



Эмнегедир айлар, жылдар санааркап,
Мен жөнүндө ойго түштүң ар кандай...

Эчен жолу сөз катпадың сумсайып,
Эчен жолу кош айтыштым муңканып.
Ошол кезде жанга кубат ишеним,
Кымбат турду биздер үчүн канчалык...

Сага терең айталбастан ар жагын,
Жалгыз гана сүйүүмдү бек кармадым. –
Дедим,– турмуш өзүң өлчөп аларсың
Өмүрдөгү ар адамдын салмагын...

Токтоналбай уксам сенин үнүңдү,
Жаным менен жаш балача сүйүнгөм,
Деги сенин ким болду экен сүйгөнүң?
Элжиретти үн чыгарбай күлгөнүң.
Сен жалжылдап карай берсең өзүмдү
Билинеби менин ичтен күйгөнүм?
Бир мен үчүн жайнап күлүп тургансыйт,
Сени көрсөм бүткүл бурчу дүйнөнүн.

Чын сүйбөсөң жоодураба садага!
Жанды кыйнап, жара кошпо жарага,
Кур мелтиреп кетирбечи алымды
Мени жан деп албас болсоң санааңа.
Мени аясаң, бермет тишиң жайнатып,
Эч кыйышпас асылкечке караба.
Сен менсинип мык кадасаң жүрөккө,
Кантип ырдап басып чыгам талаага!
Сүйбөй туруп, сүйгөн жанча суйкайсаң,
Ууну коштуң мен жутуучу абага.
Жаным, секет, жүрөк менен ойнобо,
Жүрөк керек сага жана мага да!



ТОО КЫЗЫ

Сабалап тоодон учкан кештердейсиң,
Санасам миңден бирге кез келбейсиң.
Жарашып мүнүшкериң канат кошуп,
Жаркылдап күнгө калкып жеткендейсиң.
Алыстан, Тянь-Шандан келатам деп,
Ааламга кабар жайып өткөндөйсүң!

Жатталган жүрөгүмө сүйкүм элес,
Сен ырдап басып чыккан жашыл белес,
Эл көзүнчө тоспосом да жолунду,
Көңүлүмдө калбай ээрчип жүгүргөм.

Басып өттүк канча катар сайлардан,
Бизди бөгөп туураланган жайлардан,
Ал кездеги кош көңүлдүк, алаксуу,
Азыр эркем, чын сүйүүгө айланган...

Колтукташып, күлө бассаң жаркырап,
Маңдайымдан дайын жылдыз, ай чыгат.
Бүткүл өлкөм сүйгөнүмдөй элестеп,
Улам жулкуп, жүрөк алга талпынат.

Жан ишенсе, сени агызбайт сел дагы,
Боло билсең замандаштын ардагы.
Кандай кымбат сүйө билген адамга
Сүйүү менен ишенимдин салмагы!..

Көңүлүң түшкөн жан кыйышпас жан болсо,
Кеңип кетет баскан көчөң тар болсо!
Гүлү солбойт алтын жаштык сүйүүнүн,
Ар ким сенче өмүр жолун ойлонсо.

1955



БИР СУЛУУНУН ПОРТРЕТИНЕ

Неге мынча жоодурайсың, садага
Көз карашың жагып турат мага да.
Жүрөгүңдө меии чындап сүйбөсөң
Жанды кыйнап, мынча тиктеп караба.
Өмүрүмчө жаным жыргап өтпөйбү,
Жалгыз гана өзүмдү алсаң санааңа!

Сен назик элестетсең адам жанып,
Ким сүйүп талантыңды бали дебес!
Түрүлүп тоо көлүнүн толкунундай,
Жзэкке жайнай түшүп чыктың бул кез!

Сахнаңдан сан кубулуп көрүнөсүң,
Бир туруп учкан кызсың сызган көктө.
Бир туруп аппак халат кийинесиң,
Өмүрдү узартууну салып эске.
Бир туруп баатыр болуп жол жүрөсүң,
Жоо камап, журт жабыгып турган кезде.

Бир көрсөм тоону аңтарган инженерсиң,
Өлкөгө тоо астынан сыр бересиң.
Бир көрсөм суудан чолпон жандырасың,
Колуңдан капчыгайга нур бересиң
Бир көрсөм кызыл тууну колго аласың,
Таң менен тоодон-тоого сен келесиң!

Мен муну сахнадагы ойнуң десем,
Өмүрдүн биз жашаган чындыгы экен.
Кыялдын дайрасында сүзүп нечен,
Жолумду басып өткөн элестетем.
Жаш талант сенин тийген шыбагаңа
Журтуңа октябрдын сыйлыгы экен!



Бир кезде энең жүргөн басып бетин,
Сүйдү деп артистиктин кызым несин.
Көргөн соң акыры эне түшүндү окшойт,
Терең сыр токсон кырлуу кебетесин.
Чын эле мен терөгөн балабы деп,
Таңданып, араң жыйнайт азыр эсин!

Калышпай калкылдаган көктө куштан,
Бөлүнүп чыктың окшойт биздин кыздан.
Дем берип Ленин ата карматкан туу,
Тоо кызын бийиктикке алып чыккан!
Таланттуу кыздарым деп менменсинет,
Таалайлуу республикам Кыргызстан!

1956

ЖАН ШООЛАМ

Сөзүмдөн айта турган сулуусуң сен,
Жарк этсең, тилсиз болуп телмирип мен,
Сызылып, ичтен сызып жүргүм келет,
Сырымды айтпасам да сен билгенден.

Атыңдан айткым келет, айталбаймын,
Айтчы өзүң, алда кимден жалтаңдаймын.
Жалгыз сен
Жалгыз мени арка кылсаң.
Жан шоолам, болмок беле менин кайгым!

Тамаша башка сөздөн болсун деги,
Азыраак улгайдың деп айтпачы эми...
Жаштардын катарынан ким чыгарат,
Жашыма жаштык кошсо жаштын деми.

1956



КЫРГЫЗСТАН ЖҮРӨГҮ

I

Вокзалда көпүрө бар асмандаган,
Кеч кире кээде ошого чыгып барам.
Эшигин түрүп койгон боз үйлөрдүн
Бир кезги ордун карап таңырканам.
Айланам миңдеп жылдыз балбылдаган.
Адашып, арасында туруп калам.
Кайсы деп биз ак чөлмөк ойногон жер,
Акыры өзүмө өзүм суроо салам...

Көңүлүм көргөнүмө толкуп ташып,
Ашуудай асмандаган кыял басып.
Өткөндүн булуттары элес болот
Өмүрдө өксүктү айтып кубаңдашып.
Көрсөтүп кечекинин чыйырларын
Кеткендей күлүк салаа ала качып,
Уккансыйм боз талаада торгой үнүн
Сай бойлоп, закым кууп бара жатып.

...Илгери бул жер талаа болгон таштак,
Асты жак – чиркейге уя ойдуң, саздак.
Эчки-кой сайды бойлоп жайылчу экен
Чекенде, кекире оттоп күзү-жаздап.
Байыр алып токтолбостон сан мал менен
Какыр деп байлар муну кеткен аттап.
Ортосун эки сайдын ээлегенсип,
Бир кедей турган чөлдүн сырын сактап.

Кыргыздар сары өзөнгө малын жайган,
Азыгы жазы-күзү кымыз, айран.
Эрте-кеч күрпүлдөтүп сабаа бышып,
Далайга жалаң сүттү оокат кылган.



Бишкек чаап, аяк, кашык ойгон адам,
Ал кезде артыкчараак урматталган.

Ал киши бул таштактан орун алган,
Бишкекти каалаганга жасай салган.
Бул чалдын бишкеги деп кандай жакшы
Ар качан өткөн-кеткен аңыз кылган.
Кымызга кызыгышып бардык адам,
Бишкекти мындан келип алып турган.

Деп жүрүп адегенде «Бишкек алган»,
«Алганы» кийинчерээк түшүп калган.
Арадан он, жыйырма жыл желип өтүп,
Ушул жер «Бишкек» делип атак алган.
Уккандар сары талаадан жалгыз сөздү
Арбытып аты жеткен жерге алпарган.

II

Чоң жолдун бою болгон бишкек сайы,
Керилип кербен конгон кышы-жайы,
Бир кезде салган экен Кокон коргон
Кыргыздын кошоматтап манап-байы.
Кокондон Кокон сурак муунтканда
Алсырап кеткен экен элдин шайы.

Күн өткөн, ай айланган, жыл жылжыган
Жаш калаа бар жапасын ичке жыйган.
Баш катып бул калаага аздап кыргыз
Бак сайып, үй салууга бетин бурган.
Айланып орус, уйгур, озбек, дунган,
Ар жерге эгин айдап турак кылган.
Жазында кереге-уугун жүктөп алып,
Жайлоого кыргыз көчүп өткөн мындан...



Бишкектен бала кезде көргөн сүрөт,
Көөнүмдө элес-булас дале жүрөт.
Ошону кез-кез эстеп айта кетсем
Калп дейби, ыржайышып балдар күлөт.
Ал сүрөт өткөн күндүн булутундай,
Мен айтсам картаң адам кабак түйөт.

Күз болсо кыргыз айлы жакын жаткан,
Той берсе, эл чогулуп улак тарткан.
Балбандар күлүк минип көкбөрүнү
Бишкектин көчөсүнөн ала качкан.
Ал эмес канча көргөм кыргыз анда
Шаарынын бир четинде күлүк чапкан.
Күн жааса баткак белден боло түшүп,
Көчөдөн адам бутун араң тарткан.

III

Фрунзе бүт кийинген жашыл дарак,
Күлүндөйт жымың-жымың айды карап. ...
Чыгыштын кай калаасын атасаң да,
Борборум кадимкидей жанаша алат.

Андагы кыргыз жазда боз үй тиккен
Жерди азыр университет мекен эткен.
Көчкөндө эл жайлоого айдап жылкы
Бишкегин сабасынан таштап кеткен,
Илимди эңсеп жутсун деген чыгар,
Ак сүттү түк чыгарбай балдар эстен...

Бабалар ал заманда күлүк чапкан,
Жер го дейм Академия орноп жаткан.
Байгеден илимпоздор калбасын деп,
Болгондур миңден бири ойлоп тапкан.



Аларча, Аламүдүн эки өзөндү
Акылдын ээлерине тартуу тарткан.

Келиндер теңин таппай жүргөн күйүп,
Баскан жер гүл үзүшүп кыздар күлүп,
Жадырап жигит кызды караган жер,
Көргөндөй байчечекей жаны сүйүп,
Болбосун чоң театр орногон жай
Жаштыкка, болочокко белги түйүп?
Ал күндү артист кыздар эстеп койсун,
Акырын көз чаптырып жумшак күлүп.

Тетиги суу жээгинде жылып аккан,
Көктөмдө көңүл ачып келип жаткам.
Жаныма китептерди жайып коюп,
Мен сергип бала күндө сабак жазгам.
Көз салып Ала-Тоого кыялданып,
Алгачкы ырларымдын сабын тапкам...

Ал жерди бүгүн көрсөң асфальт жолу,
Бир жагын темир жолдун рельси жапкан.
Колунан адамзаттын не келбейт деп
Ал жерди карап турам асман жактан

Кыртышы тууган жердин болуп жаңы,
Көрк берип Октябрдин сулуу таңы,
Чар жайыт жапан тоодо жүргөн кыргыз,
Ушул кез шаарга боюн салган чагы.
Кеч кире келбес сапар женөгөнсүйт,
Жеткендин карылыгы түгөл баары...

Бир кезде бишкек түшүп калган жерден,
Фрунзе кулач жайып, канат керген.
Калаасы Октябрдин кыялды ээлеп,
Акындар өсүп чыккан көчмөн элден...
Көктөгү көпүрөдөн төшүн жайып,



Дем алып кыргыз тоодон соккон желден,
Жашамак Фрунзеде картайбастан
Жалындуу жан жүрөктүн сырын терген.

Бул күндө бишкек кылчу узун таяк,
Тоолордон Фрунзени турат карап.
Кымыз көп, бишкек бышкан май чыгара
Таң эртең борборума келип калат.
Илгерки жапан жердин жаштык кезин
Бир жутсаң элес-булас эске салат.
Фрунзе Ала-Тоодон көзүн албай
Бишкекке жылмайгансыйт улам карап...

Ордунан чыкканындай күлүк санаа,
Тагы жок бүткөн белем бардык. жара,
Нурланат таң алдында чолпонго окшоп,
Мына бул балбылдаган кайсы калаа?
Көрсө бул Кыргызстан жүрөгү экен,
Кут болсун ушул калаа сага, мага!

АК-СУУ

Аралап кыргыз тоосун көргөн сайын,
Көөнүмө бир жаңы элес келет дайым.
Эсимде калгандардын жүздөн бирин
Эмесе окуучуга баяндайын.

Бир суу бар Чүй боорунда Ак-Суу деген,
Айкашкан ак кар баскан зоолор менен.
Тоосуна Ак-Суу бойлоп чыга келсең,
Жайкалган жашаң төрдүн сыры терең.

Ылдыйга кулагансып чымкый өрдөн,
Айкырып Ак-Суу түшөт суук төрдөн.



Ак-Суу бир шаркыратма дей тургандай,
Атылган долу өзөндүн түрүн көргөн.

Бул Ак-Суу баштан аяк шаркыратма,
Желиши окшоп кетет чапкан атка.
Агарып жал-жал болуп келип тиет
Жолунда аттай, уйдаи таштар жатса.

Коюлуп суунун өңү куду кымыз,
Тоосунан кымыз агып неткен кыргыз?
Жулунган, жулмаланган ушул суудан,
Жакага жайнап, каптап түшөт ырыс.

Суу ичи тайлактаи таш, өгүздөй таш,
Тургансыйт ошол таштар көтөрүп баш.
Карасаң таштын үстүн бермет жайнап,
Сыяктуу көздөн аккан мончоктуу жаш...

Ак-Суунун Жар-Таш дешет бир чоң төрүн,
Чокусун ак кементай кийген жерин,
Байкаган ошол төрдөн сезер эле
Асманга согуп турган тоонун демин.

Чуркаган ак баш буура сыяктанып,
Эңкилдейт Жар-Таш бойлоп Ак-Суу агып,
Жар-Ташта быткыл ала бир саз жатат
Сыр түйөт карап турсан көзүң салып.

Кыпкызыл жыбыттардан мөлтүр булак,
Чымырап тынбай кайнап чыгат чубап.
Ушул деп алтып төрдүн анык сыры
Нарзанын уккан, көргөн аңыз кылат.

Эң сонун сары өзөндүн ушул төрү,
Нарзаны атып чыгып жаткан жери.
Ак-Сууга атайылап жай салынса,
Канчанын жазылбайбы каткан чери!



Атактан, асмандай бер Ак-Суу тоосу,
Төрүнө бермет төккөн нарзан суусу!
Баркына ким жетпесе уялткансыйт
Булкунган өзөндөрдүн күмүш буусу!

1957

ЫСЫК-КӨЛДҮ КЫШЫНДА КӨРСӨМ

Жээгине бир аз кар жатып
Бурч-бурчуна муз катып
Кемеси жүрүп баратса
Кырына кыроо жармашып
Бороондо толкун күүлөнүп
Буулугуп бети сүйлөнүп
Кабагы катуу түнөрүп
Тургансыйт эми жаалы ашып.

Жайлоонун жашыл бетиндей
Жайкалган сулуу түрүндөй
Көк нооту кийген кезиндей
Жай күнү чалкар күнүндөй

Кышында нече кубулдуң
Өңүндөн мынча бурулдуң?
Башка бир көлдү көргөнсүп
Аз таанып турам бүгүн мен!..

Көргөнүм чындык кышында
Көргөнгө болбойт өкүнүп,
Мээримсиз мезгил күчү да
Өңдөрдү турган өчүрүп
Адамда мына ушундай,
Өмүрдүн жайы, кышындай
Өткөн мезгил, кеткен жыл
Жаштыкты кетет көчүрүп...

1974



УКУК

Мен ойлоно эски жерди карасам,
Шаар болуптур аска, тоодой дардайган,
Мен ойлоно тоодон малды санасам
Асмандагы жылдыздан көп мал жайган.

Элим турат таң алдында жылмайып,
Байлык толгон көк токойдон ыргалып.
Элим, жерим, ушучалык өзгөргөн
Араң табам туулган журтту мен барып.

Эртеңки оокат, эртеңки иш жөнүндө
Бул тоолордо кам санабайт эч бир жан
Түнүм айлуу, күнүм жылуу өмүрдө
Бардыгына мамлекетим көргөн кам...

Мына ошондо өткөн чакты эскерем
Өтүп кеткен ата, энеме сөз берем.
«Укук» деген сөздү ошолор укканбы
Өмүрлөрдө укуксуздук тепсеген.

Билем, жүрчү атам дайым кор болуп,
Бай, бийлердин таманында басылып
Билем дайым энем жүрчү зарланып
Эки көздөн чыккан жашын жашырып...

«Укук» деген сөздү угушкан ата-энем
Кыргыз тоого Октябрь нур чачкандан,
Укукка чын ээ болушкан бүт элим
Ленин ата ашууну өзү ачкандан.

Ооба, ооба, «Укук» деген жаңы сөз
Кыргыз тоодо Октябрда туулду,
Тирилтти элди улуу Октябрь келген кез
Бүт жашартты карый түшкөн муунду.



Деген сөздү «адамдардын укугу»
Ленинден укту бүткүл кыргыз тукуму.
Курагымдан кызыл жагоо тагынган
Айтып келет бүткүл элим ушуну!

Тең укуктуу гражданинмин дайым мен
Тең укуктуу Кыргызстан Союзда,
Сүйлөсөм тил, ырдай келсем үнүм тең
Тең чуркаймын социалисттик жарышта!

Көрөм десең адамдардын укугун
Каалагандар кыргыз тоого келишсин,
Тоо, таштагы жапанбызбы?.. Ачыгын
Кара айнегин алып таштап көрүшсүн!

Күндүз көрсө кыргыз канча өскөнүн
Тоо, таштагы эл эмнелерге жеткенин
Ойлоноор дейм, абийирлери болушса
Ленинчил эл канча алдыга кеткенин!

1977-жыл, октябрь.

ЖЕР ШААРЫ

Таң эртеңден чоң картага келдим да
Ойлуу гана карай бердим жер шарын,
Көрдүм барын, (жалгыз эмес биз мында)
Көп өлкөлөр кызыл сызык алганын.

Сездим жана жүрөктөгү чок кору,
Канча элдерди күрөшкө алып чыкканын,
Алоолонуп ичте жаткан от жалын
Канча канкор, мителерди жыкканын!

Ленин жолу батпай турган күн болуп
Биротоло туруп калды асманда.



Канча эл жатат күн нуруна оронуп
Мына ошол күн жылуулукту чачканда.

Менин өлкөм – Ленин ата өлкөсү
Эч чатаксыз турса дагы тынч жашап,
Бул ааламда тынч жашоонун бир өзү
Башкаларга дем берет да, нур чачат!

Айбанат да каалайт эркин болууну,
Канаттуу да каалайт учуп жүрүүнү.
Ар бир элдер эркиндикти кааласа
Ошол дагы бизден болчу күнөөбү?..

Чет жактагы жаман ойлуу бир неме,
Кызыл өңдү кара менен боёмок.
Ичи арамдар кара боёк жапса эле,
Дешсе керек кызыл түстөр жоголот!

Кызыл түстөр чыккан шахты – кендерден,
Кызыл чыккан эгиндиктен керилген,
Кызыл түскө каршы ок аткан арамдар
Кызыл түскө куйкаланып көмүлгөн.

Картадагы кызыл түстү жектөөчү
Эң оболу мына ушуну ойлосун;
Өз элдерин таманына таптоочу
Тагдыр менен байкап-байкап ойносун!

Карап туруп ааламдын чоң картасын
Кай бирөөгө бир ооз сөз айтамын.
Каны коюу ар бир адам байкасын
Граждандык ак нээтимди тартамын!

Эч адамга көрсөтпөстөн муштумду
Мылтык кесеп бакырбастан эч кимге,
Ойлорумду ичте жаткан ташкындуу
Бөлүшөмүн тынч мүнөздө, тынч тилде.



Азыр билсең, башка болду бул аалам,
Тарых кайра арт жагына айланбайт.
Көзүн ачты ааламда көп жаңы адам
Бардык тагдыр бомба, акчага байланбайт.

Эй, чоң байлар, бомбаң менен коркутпа
Астын, үстүн аңтарам деп ааламды,
Аалам көккө сапырылса бир паста
Кайдан билдиң өзүң аман каларды?!

А мен тынчмын, жер айдаймын, мал багам,
Тоону аңтарып түгөнбөгөн кен табам.
Бүткүл акыл, билимимди жумшаймын
Жер кыртышын кийинтүүгө кайтадан!

...Кай бирөөлөр өрттөп жатып өз жерин
Мал мингендей мине берип өз элин,
Өз элине жек көрүмчү болгондо
Эми сезип ээрден учуп кетерин –

Кайта айдамак келе жаткан ажалын,
Колдонмокчу жүзү кара амалын
«Баскынчы» – деп бизге көөнү сүртмөкчү
Кутулуунун «оңой» жолун карагын!...

Бийлигинди чирип жаткан түбүнөн
Арыган, ачкан өз эле элиң кулатат,
Эрлер чыгып сен тепсеген үйүңөн,
Акыр бир күн тумшугунду канатат!

Адамдардын көзү ачылып баратса
Анысы үчүн биз айыптуу эмеспиз.
Элдердин жаны кейип карды ачса,
Муунтат сени эч бир тышкы кеңешсиз!

Мен эч качан пайгамбарлык көрсөтпөйм
Келер күндү акыл менен болжоймун,



Кай жол туура?.. Аман туруп көрсөк дейм,
Турмуш өзү көрсөтөр деп ойлоймун!..

Тагдыр кантет, алдын ала билбеймин,
Бирок байкайм ар бир элдин мүнөзүн.
Мен үйүңө мылтык менен кирбеймин,
Эмне көрсөң – өз элиңден көрөсүң!

Менин оюм жерде жашоо тынчтанып
Биз эч кимге тийишпейбиз дегеним,
Эртең менен жер шарына көз салып
Улам-улам ушуну ойлой беремин!..

1977-жыл, август.

АР КИМДЕ БАР БИР ТИЛЕК

Түңүлбөгүн тилеги бар адамдан
(Акыл ойлоп алдын, артын каранган).
Убактынча тоо томкоруп турса да
Ырайым күтпө ичи-башы арамдан.

Жер бетинде жамандан көп жакшы адам,
Чамасынча алга кадам таштаган,
Ошондойлор тизгин тийсе колуна
Адам уулун жакшылыкка баштаган.

Жер жүзүнө жакшы тилек токтотуп,
Жамандыкты кыйып түшөр ок болуп
Жакшы тилек мамы болуп баарына
Бардык тагдыр ага турат токтолуп.

Жакшы тилек... Ар кимде бар бир тилек,
Жакшылыкка жышаан болсун бул тилек.
Жакшы тилек гүлдөй болуп ачылса
Ал тилектен күн өңдөнгөн нур тиет!...



МЕН ЭМНЕНИ СҮЙӨМҮН

Эшигимден эртели-кеч шылдырап
Муздай тунук аккан сууну сүйөмүн.
Сууда жүрсө томолонуп кумалак
Мына ошого ооруп кетет жүрөгүм.

Өз короомдон ава соксо желбиреп
Мына ошого жыргап турат жүрөгүм.
Таза авага чаң, түтүндөр кошулса
Кошундуга жан чыдабай күйөмүн.

Эртең менен коңшум күлө кол сунса
Мен жылмаям, ошонусун сүйөмүн.
Эгер коңшум жүзүн үйрүп буркуйса
Башка болот менин дагы иреңим.

Каалагандай өз үйүмдүн тынчтыгын
Өтө каалайм коңшумдун тынч болушун,
Дайым эңсейм бүткүл үйлөр, көчөлөр,
Тынчтык менен күлкүлөргө толушун!

Көл боюнда дайым тынчтык болсо экен
Тоого тынчтык консо экен?
Бүткүл асман, бүткүл жерлер түбөлүк
Мемиреген тынчтык менен толсо экен?

Мына ошойдо гүл токойго курчалып
Бардык бөбөк жакшы уктамак тынч алып.
Жер жүзүндө таң атты деп жар айтмак
Пионерлер сурнайлары үн салып.



БУЛ МЕНИН КЫРГЫЗСТАНЫМ

Таң агарып терезени шарт ачсам
Каптап кирди Ала-Тоонун абасы,
Кошо кирди ага келген тоо жактан
Арча менен карагайдын салаасы.
Бул менин Кыргызстаным!

Ааламдагы бийик тоонун канчасын
Келген экен бабам кыргыз мекендеп,
Алда өзүнчө ойлогон бейм аркасын
Бул тоо-таштар тукумдарга жетер деп.
Бул менин Кыргызстаным!

Арстанбаптай жемиш толгон төштөрү,
Ысык-Көлдөй жылдыз конгон көздөрү.
Айкалышып чыга келет ыр болуп
Акыл-эстүү, адам айткан сөздөрү,
Бул менин Кыргызстаным!

Такыр деген, чөл деген сөз жоголуп
Чөл жерлерчи, жашыл килем оронуп
Төргө чыкчу арча менен карагай
Жайкалууда талааларда торолуп,
Бул менин Кыргызстаным!

Акыл менен ааламды жалт караткан
Билим менен «арашандар» жараткан,
Профессорлор ар өзөндөн чыкты го
Илим менен дарттын баарын жадаткан,
Бул менин Кыргызстаным!

Дарыяларды дарыялардан кечирген,
Ашуу, белди боз үй өңдүү көчүргөн.
Кайдан келсе – көркүн көргөн адамдар
Карап туруп уктачудай көшүлгөн.



Бул менин Кыргызстаным!

Борбордогу ар бир көчө шаңданыш
Бара жатат гүл токойго айланып,
Көчөдөгү ар адамын карасаң
Көңүлүнө таалай конгон жайланып.
Бул менин Кыргызстаным!

Гүл токойдо салабаттуу баскандар
Оозун ачса акыл зээрин чачкандар;
Мына ошолор бакырбай да, өкүрбөй
Иле менен тоо томкоруп жаткандар,
Бул менин Кыргызстаным!

Беттеринде топурак, чаң батташкан
Ага кошо саман, топон чапташкан,
Бүжүрөшүп кол кармашкан бөбөктөр
Чиркелишип арыктардан атташкан,
Акыр бир күн борбуйларын көтөрүп,
Булар болмок ата журтту даңкташкан!
Бул менин Кыргызстаным!

Кан майданда колго курал алгандар,
Солдат болуп сапка тура калгандар,
Кыргыз жерде кызыл тууну көтөрүп
Алып чыгып, ашуу, белге сайгандар
Бай-манаптык чирикти бүт кетирип
Бүткүл тоого Совет рухун жайгандар,
Ушул бүгүн тукумдары жетилип
Өз баштары пенсия алып калгандар,
Картайса да күчү койбойт кетилип,
Карчыгайдай каркылдаган кайрандар,
Бул менин Кыргызстаным!

Кыргыз жери күзгү болсо көз жеткис,
Сен колго алып айландырып карасаң;



Байлыгым да, акылым да эсепсиз
Коңшу эл менен терезем тең баратам!
Бул менин Кыргызстаным!

Элестетсең эл байлыгын, жер көркүн,
Эсеп жетпейт эч убакты да, о – чиркин,
Көрө берсең тоёр эмес көзүң да
Адам танбас ийгилик бар миң түркүн.
Бул менин Кыргызстаным!

Себепкери гүлдөшүнө жеримдин,
Медеткери күчөшүнө элимдин
Толто болгон жалындаган жүрөккө,
Тоодой арка партиясы Лениндин,
Бул менин Кыргызстаным!

Ленин!– дегин, бакты ошондон башталат,
Ленин дегин, ашууга жол чап барат.
Ленин дегин – бардык жүрөк албырып,
Бардык жүрөк өз милдетин аткарат!
Бул менин Кыргызстаным!

Чокусу бар бүт дүйнөгө көрүнгөн,
Байлыгы бар он беш уулга бөлүнгөн,
Он беш тууган оокатты да бир жешет
Аш, тамагы бир казанга төгүлгөн
Аянышпай кайрылышат ар дайым,
Ар ким арзыр дос, туугандык көңүлдөн
Мына ошондон күчтүү менин ал – жайым
Мына ошондон көңлүм дайым семирген.
Бул, менин Кыргызстаным!

Кыргызстан – Лениндин бир баласы
Дайым басат Ленин салган жол менен!
Улуу орус жаны бирге агасы
Күч көмөгүн берип турат дембе-дем.



Чарк айлантат жерди көктү чамасы
Кыргыз үчүн кыйындык жок жеңбеген
Коммунизм чокусунда санаасы
Ага жетет бүкүл совет эл менен

Картайсамда кыргыздын бир уулумун
Көңүлүмдө мен да ушуга демденем!
Кубат байлап кыраандыктын туурунан
Канатындай эр бүркүттүн сермелем!
Таң агарып, терезени шарт ачсам
Каптап кирет Сары төрдүн авасы,
Кошо кирет ава келген тоо жактан
Арча менен карагайдын салаасы.
О-о, менин Кыргызстаным!

ӨНӨР АЛДЫ – КЫЗЫЛ ТИЛ

Сени тынбай соймоңдотуп сүйлөйбүз
Адамзатка кызматың көп чиркин тил.
Кылдарыңды кээде тетир күүлөйбүз
Ак көңүлгө кара баткак таштап зил.

Тил өзүңдү таза курчка сугарсак
Сан-миң топтон жарып өтүп кетесиң.
Булгабастан адал кызмат кылалсак
Туюк төрдү бөлө чаап өтөсүң.

Долу жаан тынбай төксө, жел жүрсө,
Кыян каптап тоону, ташты сел бузар,
Орто жерде арам ниет сөз жүрсө,
Ак көңүлдү шыбыш бузар, сөз бузар.

Илим, шыкка жеткирүүчү ушул тил,
Сүттөй таза тил керек го адамга.
Адамзаттын талбай сайрар булбулун
Булгаш күнөө биздин алтын заманда!..



ЭНЧИ

Кулач жайып салмак менен айтасың,
Кудуреттүү талантыңдын марттыгын.
Көк ала чач мага тартуу тартасың
Мөңкүп турган жүрөгүңдүн жаштыгын.
Керкейсең да, коркойсоң да көрсөт чын,
Кайда сенин талант салган баштыгың?

Жүлүн жарып жүрөк кылы черте албас
Адамзаттын терең жаткан сырларын,
Кубатына куйма кулак баталбас
Кайда сенин кумдай аккан ырларың?
Жарк эттирчи нуру көздү уялтсын,
Жалгыз гана өзүң көрбөй жыргалын!

Атаң чиркин как жыгачтан жасаган,
Эскирсе да алты канат үйү бар.
Энчи болгон эчен тогуз атадан
Алай, Арпа, Ысык-Көлү, Чүйү бар.
Түйсөң сырды түбүн токсон аңтарып,
Түгөнбөс кен, эскирбес мүлк ушулар!

Сен экөөбүз элден энчи алдык да,
Элге кайра колдон эмгек бербедик.
Улуу кошту күжүрмөндөр тартса да,
Көлөкөдө жатып алып тердедик.
Кужурду алган кургак акыл, шылдыр сөз
Дайым мага сен айтканың желденип...

Биз жашаган алтын жердин көркүн ай,
Биз жаралгаи баатыр элдин эркин ай.
Жай-кыш көпкөк карагайы, арчасы,
Картаң тоодо кандай сыр бар чиркин ай!
Курбум бизге калк ошондо кубанар
Энчи берсек куурабаган ушундай...



ЖАШТЫК

Жаштык деген таңда соккон жел белем,
Жаштык деген каптап турган сел белем.
Жаштык десем колго жылдыз тийгенсип
Кыялымдын кайыгында термелем.

Жаштык деген жанбай турган күч экен,
Күч дегениң татты кыял түш бекен?
Тоодон көрдүм кызыл жүздүү абышка
Жаш сурсам жашы быйыл жүздө экен.

Жаштык барго карыянын канында,
Жаштык молго деги адамдын жанында.
(Жанын бөлөп кымыз менен жууратка
Жүрөт экен жай-кыш тоодо малында...)

Кут болуптур жаштык биздин заманга
Арналыптыр ак ниеттүү адамга.
Адамдардын, заманынын жаштыгы
Берсин кубат биздин күлүк каламга...

БААРЫНАН ТАТТУУ БАЛАЛЫК

Жыл сайын карап олтурсаң,
Жылжыса алга өмүрүң,
Кайтадан кайта кайрылат
Балалык күнгө көңүлүң...

Жыл сайын ойлоп отурсаң
Жакындап келет карылык.
Кайтадан-кайта эстейсиң
Балалык күндү сагынып.

Кыялда жүргөн даамдай
Таттуусуң белем балалык!



Жайлоодон чыккан башаттай
Тазасың белем балалык!

Өмүрдүн жыргал учуру
Гүлдөгөн сонун балалык.
Эки-үч жол бала болсомчу,
Эки-үч жол кайра жаралып!..

Балалык сындуу таптаза
Келатат өсүп адамзат.
Жашаган эркин адамга
Жугузмак душман жаман дат.

Жок болбойт душман тилеги,
Солубайт гүлү адамдын,
Баладай таза жашаймын,
Жарчысы болуп замандын.

ӨЛҮМ ДЕГЕН ЭМНЕ

Өлүм деген эмне?
Кеткени окшойт батыңдын.
Өлүм деген эмне?
Өчкөнү окшойт атыңдын.

Кишилигиң бүткөн соң
Киши экен деп санабай,
Өлүмүң ошол эмеспи,
Өз досуң кетсе карабай!

Тирилик болор эмгегиң,
Тунук талант эрмегиң,
Өлүм деген жаман сөз,
Өлдүгө жылчык бербегин!



УЯЛУУ

Кез келбесин кайгы баскан кубаруу
Келсе мөртү кандай сонун кубануу.
Улууга урмат, кичүүгө үлгү көрсөтсө,
Жакшы эмеспи, сылык болуу, уялуу!

Күчүң жетсе очойто чап кетменди,
Гүл бак кылып саймалагын гектарды.
Кызматыңда аткара бер калт этпей
Ата Мекен сага атайы такканды!

Жаңы көпкөн жигитке окшоп дардаңдап,
Мас кишидей аша сүйлөп алжаңдап,
Өткүрү да, сулуусу да менмин деп,
Кайда болсо кыстарылган жалжаңдап.

Адепсизди кайдан көрсөм уялам,
Жанына араң жарты минут туралам.
Мага асылып, бирдеме деп келатса
«Кой садага, жанды ая» – деп суранам.

Жынысынын назиктигин билбесе,
Кээде адамды эркекчелеп тилдесе,
Барбас жерге ой-боюңа койбостон,
Айлаң кетет, улкуп-жулкуп жүр десе...

Ырас жаман, кайгы чегип кубаруу,
Жаман эмес, адеп сактап уялуу...
Кай бирөөлөр жумшартса деп мүнөзүн
Кадыр салып бул айтканым сурануу!

КӨРҮНӨСҮҢ

Көп ойлонуп, көп жаздым
Көз карашың, келбетин,



Уйкаш болду ырыма
Жүзүңдөгү берметиң.
Айдан бүткөн жаркынсың,
Кыялымда алтынсың.
Кагылайын, эркетайым,
Кайталаймын мен несин!

Эркеленип бетиңди
Көө менен беш чийсең да,
Байкалбоого үстүңө
Боз матадан кийсең да
Айтып турат келбетиң,
Жайнап турат берметиң,

Кагылайын эркетайым
Отун терип жүрсөң да...
Жан курбуңа жанаша
Күзгүсүсүң көңүлдүн.
Жан кубанган караса
Кубанчысың өмүрдүн.

Келбетиң бар артылган,
Кем болбогун акылдан
Кагылайын эркетайым,
Жылдыз болуп төгүлгүн.

АР КИМ ӨЗҮН ТЕКШЕРСЕ

Ар ким өзүн текшерсе
Ишинин табар кынтыгын,
Ишти иритер жылчыгын.
Башынан өзү келаткан
Баскан изин, кылтыңын.

Ар ким өзүн текшерсе
Айланып карар жан жагын,



Ким менен кайда калганын,
Кесепеттүү иш кылса
Кесе тиштээр бармагын.

Ар ким өзүн текшерсе
Айлантип көрөр чарбагын,
Абайлап билер салмагын
Тараза кылып көрсөтөр
Канчалык күчү калганын!

Катасын сезүү кайышпай
Каарман эрдин жумушу,
Жашырбай айтса ушундай
Андан да сонун мунусу.

Өзүнө сынчы адамдан
Эч качан үзбө үмүттү,
Кадырман эрдин бири ошол
Калкынын көөнүн сүйүнтчү.

КЫРГЫЗЫМ

Кай бирөөлөр кыргызым деп айтса эле,
Койгонсушат бардык ишти бүтүрүп,
Кай бирөөлөр кыргызым деп айтса эле,
Бергенсшет он тонна алтын түшүрүп.

Буюрбасын ошолордун бирөөнөн
Каным кыргыз, кем сүйбөймүн кыргызды.
Бул кыргыздын кемчилиги жок бекен
Жазгым келет тике карап турмушту...

Ырас, сонун, алиги эмес турмушун,
Жаркыроодо маңдайыңа жылдызың.
Өз уулуңмун, жаным сүйүп айтамын,
Сен, эмгектен жалкоо болбо кыргызым!



Ырас, сонун алга кетти турмушун,
Кырк жыл мурун жондон түшкөн курмушун
Ар нерсени оозунду ачып караба,
Акыл ула, аңкоо болбо кыргызым!

Ырас сенин аткан таңдай турмушун,
Асман тиреп чыгып барат курулушун.
Коюлт дагы сөөгүндө акыл-өнөрдү,
Сөз көтөрбөс чалпоо болбо кыргызым!

Кетпес бакты улуу жолдо турмушун,
Ата-энедей камкор колдо болмушун,
Өскөн сайын еөрчүбөйбү сылыктык,
Корсулдаган наадан болбо кыргызым!

Жок болгон соң кызматыңдын данеги
Кур ичип-жеп өмүр өтөр бейпайда!
Журтка тийбей чака тыйын кереги
Кыргызмын деп кыйкырыштан не пайда!..

Макул, сүйүп ак калпакты кийели,
Атырылтып аргымакты минели,
Жалаң гана кыргыз десе компойбой
Техникага шымаланып кирели.

Айдан жылга тамыр байлап турмушун
Алдың колго келечектин уңгусун!
Атың өчкүр, уруучулук, уурулук
Такыр сенден жоголсо дейм, кыргызым!

Турмуштабыз жаздай жайнап көгөргөн,
Бала эмеспиз дайым бирөө өңөргөн!
Мен кыргыздын уул, кызын көргүм бар
Жер жолдошун жасашууга жөнөгөн!..

Карын майды бир кумалак чириткен
Казан сүттү тамчы иримчик ириткен,



Учур болот мына ушундай турмушта
Жамандыкка боюң малба, жигит, сен!

Жалбырлатып шайы галстук тагынсаң,
Жаркылдатып чачты аркаңа кайырсаң,
Мен баарына жетиштим деп ойлобо,
Жерден эмес көктөн болсун алымчаң!

Чын оңунан келген замаң жылдызың,
Ар-намыска бүт бөлөнсүн уул-кызың,
Сынап айтсам жек көрдү деп түшүнбө
Сын-сыпатың ойлоно жүр, кыргызым!

Техника, акыл, адеп, нуска жагынан
Телегейи тегиз болсун турмушуң.
Орус, грузин, армяндарча колго алсак,
Окуп терең коммунизм курулушун!

ДАҢКТЫН ДА ЖАКШЫ ДААМЫ БАР

Туулдум мен кыргыздын боз үйүндө,
Жатып өстүм бир эски үйдүн төрүндө,
Түндүгүнөн ай-жылдызы көрүнгөн
Алдейлендим Ала-Тоонун түнүндө.

Алыс чыгар, Лондонду көрбөдүм,
Нью-Йорктун көчөсүнөн жүрбөдүм,
Айта келсем – узун сөздүн кыскасы
Көрө элекмин учу-четин дүйнөнүн.

Дүнүйөнүн ар четине баргандар,
Көңүлү өсүп көп жер көрөт чалгандар.
Кандай болот көргөндөрүн айталбай
Көкүрөгүн талкан басып калгандар!



Эмгек этип тоодогу үйдө турсаң да,
Мезгил болбой баралбасаң алыска,
Салмак берсе тоодогу үйдө табылган,
Сени билген достуң болор алыста.

Табылга күт, сен барбасаң, ал келер,
Эзелтеден таанышындай кол берер.
Ишке жарар ийне калбас талаада,
Ансыз күн жок, ийнени да эл билер.

Жер жүзү кең, адамы көп ааламдын,
Бирин-бири көрө элеги али бар,
Адал эмгек алып учса даңкыңды
Мына ошонун адам танбас даамы бар!

СЕН БИЛЕСИҢ

Көп арнадым, жаным, сага сырларды
Сага ырдадым жалындаган ырларды.
Жалгыз гана сага бирге элестейм
Бул өмүрдө боло турган жыргалды.

Эчен жолу бирге келдик тилекке,
Эчен бирге колду алпардык жүрөккө.
Дайым сенин көз алдымда сүрөтүң
Биргелешип түшпөсөк да сүрөткө.

Окус калсаң үн катпастан сумсайып,
Мен турамын жансыз болуп кумсарыш.
Түндө көктө жалгыз сүзгөн айга окшоп
Мага сенин таасириң бар мынчалык.

Кээде мени бир карасаң жалт этип,
Күн булуттан чыкканга окшойт жарк этип,



Тим турсаң да сүйлөбөстөн жоодурап,
Бергендейсиң токсон тогуз сыр чечип.

Тирүүлүктө жаным меиен сендемин,
Жүрөгүмдүн бийлигин бүт бергемин.
Мен билбеймин, мени мынча колго алган
Махаббаттын сенден бөлөк мергенин...

Эгер болсо мен билбегең жактарың,
Бычагы жок мени жара тартканың.
Кандай болот сүйүүсүнөн алданган
Андайлардын билчү элең го арт жагың...

СЕНИН ЖЫМЫҢ ЭТКЕНИҢ

Тал боюң сындуу жарашкан
Тал чыбык сындуу буралып,
Алдымдан тосуп сен бассаң
Арманым ичтен чыгарып,
Жылдызым болсоң ар качан
Жүрөрмүн жаным кубанып.

Ар качан сени дегдесем
Ыр менен көңүл терметем,
Ай бетин булут баскансыйт
Ар күнү жүзүң көрбөсөм,
Кайгыга жүрөк тешилер
Кайрылып колуң бербесең!

Коргошун болуп сен эрип,
Колтуктап басып мен келип,
Жалгыз сөз мага айтпастан
Жалжылдап туруп кол берип
Көңүлгө өчпөс чок салдын,
Көзүңдүн жашын имерип.



Сенде да, менде текшерсек
Серпишер күнөө жок болун,
Көлөкө керсек кылмыш деп
Көп жаңылат окшодук.
Жылдызды карап тургансыш,
Жылмаюу менен токтодук...

Жымыңдап койдун бир кезде
Жылдызың ысып өзүмө,
Көйкөлүп эрип кеттим бейм,
Түшкөндө көзүң көзүмө.
Көңүлүм куштар ар качан
Көз менен айткан сөзүңө...

Жангандай мунуң таптакыр
Жакшына жоодур эткениң.
Жаштыктын өлбөс сырындай
Жорукту ушул эстедим,
Жылуусу жоодур эткендин.
Жылынып ичиң кеткенин...

Жаалын жандын жоюучу
Жоодуруңду таштабы.
Карасам кайгы жарашпайт
Сендеги кабак-кашка да.
Үшүнтчү белең жоодурап,
Өзүмдөн кээде башкага.

КИМДЕ ЖОК

Жылмакай бет карай келсең кимде жок,
Ачууланба айтканыма ачыгын.
Электрдин тогуна окшоп мени шок
Тартып алат сенин сонун акылың!



Жалжылдаган жоодур көздөр кимде жок,
Жоодур көздүн канчасы бар алдамчы.
Кээде ойноктоп болсо дагы тилиң шок.
Жаным, сенин жаның эмес жалганчы!

Келберсиген келишкен бой кимде жок
Сулуулугуң жалаң гана бойдобу?
Оюң сенин терең го деп көңүлүм ток
Же махаббат сүттөй таза ойдобу?..

Бирөөлөрдүн сүйүү жалаң тилинде
Бирөөлөрдүн чын сүйүүсү кийимде.
Менсинген дос, ойлонсоң дейм бу күндө
Мээси менен баш турган соң ийинде...

Бирөөлөрдүн махаббаты эң кыска
Бир жылт эткен жалынындай самандын.
Сүйүү дайым көркү болсо турмушта
Алтын башы аман турган адамдын!

МАХАББАТЫМ БОЛБОСО

Сагынамын, деги кимди сагынам,
Жан жабыгып, кээде эсимден жаңылам.
Медет кылар махаббатым келбесең ..
Куса болуп куурайт окшойм абыдан.

Сагынамын, алда кимди сагынам,
Кээде кайгым ичке батпай камыгам.
Сагынганым көз алдымда жок болсо,
Жүрөгүмдөн ок чачпасам не кылам?..

Сагынганым каламымдын учу го,
Көңүлүмдүн алтын канат кушу го.



Таң алдында көлдүн күмүш буусундай
Таалайлашым татынакай киши го.

Болсо дагы кай бир чачың ак ала,
Бир мен үчүн беш көкүлсүң садага.
Кайда болсом жалгыз сенден көңүлүм
Колтугуңда мени жок деп санаба!

Чачтарыңдын кокус жүргөн актарын,
Көңүлүм менен такыр терип таштадың!
Билген билер жалынынан жүрөктүн
Жаны куунак теңтуштардын жаштарын...

Өмүр деген терең жаткан деңиз го,
Сүйүү болсо – бул деңизде кемедей.
Кадырыңды билер адам бар болсо
Кайгы тартпа жүрө бергин кенебей.

Жашагым жок махабатым болбосо
Көңүлүм солбос гүл өстүрүп койбосо,
Мына ошондо чокуң менен таш казгын
Сени бирөө чын адам деп ойлосо...

Дүнүйөдө өлбөс сезим махаббат,
Бул өлбөскө бир өлбөс сөз тапкым бар.
Менин чапкан кетменим деп ушул сөз
Жаным сүйүп жалпы журтка айткым бар,

АТАК

Атакты жамачылап курап албайт
Ар кимдер көңүл үчүн сурап албайт.
Кодоюп таруу жеген короолулар
Кокустан бүркүт, туйгун боло калбайт.



Атакты шилекейлеш досуң бербейт,
Атактуу ишиң болсо касың жеңбейт,
Эңшерсе таразаны алтын эмгек,
Салмакка кулдук кылып, темир тердейт...

Качантан кебелбес күч калың салмак,
Салмакка сөзүн айтат ар ким арнап.
Жапыстан башың чыкпай калыш мүмкүн
Өзүңдү бийиктикке жүрсөң камдап.

Досчо айтам, өзүңдү өзүң суна бербей,
Көрүнүп жол боюнда тура бербей.
Атак, даңк, байлык бакты өзү келет
Арыбай адал эмгек кылган эрге...

КӨПКӨНДҮК

Көпкөндүк ким болсоң да кылат көпшөк,
Акыры турмуш өзү көрөт өкчөп.
Ал кезде жүрүпмүн деп мен да кешеп,
Кийин көп жакшылыкты калган көксөп.

Көпкөндүк көздү жаман тумандатат,
Адамды булут кылып кубандатат.
Ал эмес жакыныңды алыстатып,
Өзүңдү тебенектей чуңдандатат.

Карайсың кызматыңа жеңил гана,
Көрүнөт көпөлөктөй баары сага,
Ал эмес өзүңө бир мүнөз бүтөт
Аты анын «жаптым жалаа, сүрттүм кара».

Мен айтсам так ошондой болот дейсиң
Тоң десем, жайында суу тоңот дейсиң.



Көпчүлүк сага элестеп чымын-чиркей,
Көбүнчө өз башыңдын камын жейсиң.

Көпкөнбүз, көпкөндөрдү көп көргөнбүз,
Көп күндү ушул баштан өткөргөнбүз,
Чок басып тикен тиштеп алгандан соң
Ойлонуп чын адамча өзгөргөнбүз.

Бул ырым кичинекей жандуу сүрөт
Ал сүрөт көз алдымдан кетпей жүрөт.
Көпкөнүн ар ким өзү байкабаса,
Акыры турмуш ага катуу күлөт.

АКЫЛ

Адамга анык акыл таза жибек
Суктанып жибек-шайды ар ким киет.
Кубанып дайым ийни, өсүп көөнү
Кымбатты өтө кылдат сактай билет.

Адамга анык акыл-алтын сабыр,
Акылдын жолун жолдо келбейт жабыр.
Кошулбайт жол көрсөткөн акылдууга
Эзмелеп көп сүйлөгөн жаткан бабыр!

Адамда акыл деген түптүү байлык,
Ал эмес кемтигинди берер кайрып.
Байлык, барк, беделиңден кутуласың
Кай күнү сен акылдан кетсең айнып.

Чын айтам, акыл ини, акыл ага,
Ар качан айныбас дос болот сага.
Өкүнтот акыл менен болбогон иш
Калп десең, баскан жолуң ойлоп кара.



Жүргөнсүп акыл менен акылдашып,
Турмуштан көргөнүмдү турам жазып.
Кемтигин тапсаң досум толуктап кой,
Кай жерин кеткен болсом жаза басып.

ЭЛҮҮГӨ ЧЫККАНДАРГА

(Тамаша)

Элүү эрге башы белем армандын,
Арман – үйдө себеби го жаңжалдын.
Бирок элүү жакшы эмего деп жүрөм,
Жеңелердин көңүлү тынып калгандан...

Ырас эле жеңелерим жайдары
Баягыдан жай басышат балпайып.
Кай бирөөнө эми келип сулуулук
Ачылыштыр бет ажары маңкайып.

Аалыкеңиз «элүү» деп жай үшкүрүп,
Касыкеңиз «элүү» деп март чүчкүрүп,
Молдогазы жүргөн окшойт кезинде
Элүүгө арнап жаман-жаман түш көрүп.

Элүүдөбү, жыйырмадабы билинбейт,
Унчукпастан жымың кагат Айткулу.
Жылып жөнөйт жылдын санын тоотпой
Кеп бар окшойт текшерели так муну!

Элүүдөгү узун Саткын тартайып,
Жапжаш жигит, коёр эмес картайып,
Алигиче балага окшоп таң калып
Ар нерсени карай калат аңкайып.



Ыкчам келди Темиркулдун элүүсү,
Күбө болду Тегененин керүүсү,
Сегиз күнү коё турса кырдырбай,
Сакал жактан байге алуучу неме ушу.

«Эр ортону элүү» деген кеп бар го,
Элүү арты карылыкка көп бар го.
Алтымышта Алакебиз, Сакебиз
Алигече ала дөңгүл жаштар го?

Неси жаман салабаттуу болгондун,
Неси жакшы бат картайып калгандын?
Ич жагында бар болдубу ийдиси,
Чыны деги элүү жашка баргандын...

Келе жатат... келсе кантем коркпоймун,
Көп тааныштым, элүү менен достоймун.
Колдон келсе элүүгө анча шашпастан
Кырк тогузга дал беш жылы токтоймун...





БАЛБАЙ

Поэма

Ысык-Көл, мен өзүңдү көп айландым,
Көркүңө көңүлүм түшүп, таңыркадым.
Ыр сенде, эчен кылым сыры сенде,
Билүүгө мен да ошону кумарландым.
Жүрөгүм оттой ысып жалыныңа,
Жээгиңе желдей сызып келип калдым.

Мен бүгүн кандай терең ойго баттым,
Сексен жыл бул турмуштан кийин кайттым.
Башында Ысык-Көлдүн Түптөн кечип
Атактуу Сары-Булакка келе жаттым.
Көргөн соң жол боюнда мүрзөлөрдү
Көңүлүм ооп, көрмөк болуп бура тарттым.
Шыралжын басып калган бир дөңчөнүн,
Үстүнөн эчен бышык кыштар таптым.
Кана эми, айтыңыз деп, күмбөз жайын,
Алдымда ак сакалга көзүм арттым.

«О – балам, бул күмбөздүн сыры терең,
Айт десең, күндөп, айлап айтып берем.
Илгери, тулпар минип туу көтөрүп,
Элимден өткөн тура эчен берен.
Баатырдын энеси да жолборс этин,
Укмуш бир жешке талгак болгон экен.
Капканчы, бүркүтчү аке Эшкождон,



Туулуптур бир белгилүү жолборс – энгиреген,
Алаяк тулпар минип, тоо эчки тон –
Азамат аа дегенде кийди» деген.

«Чырагым чыкпас жерден чыгыпсың» деп,
Суктанган байсынгандар, мен менсиген.
Баатырды бала кезден эли сүйгөн
Ар качан кыйын күндө оозго кирген
Үй тигип эл четине, жоого аттанып
Суналган сур тулпардай боюн керген.
«О – балам алышкандан алдуу бол» – деп,
Ар качан эли да ага бата берген,
«Журтумду жоо албасын, жут баспасын,
Көрсөтөм кызматымды колдон келген» –
Деген ант ар убакта жүрөгүндө –
Буулугуп, бирге көчкөн бороон менен,
Жол тосуп, түн күзөтүп баатыр жүрсө,
Эли да жан жыргаарын шондо билген.
Ай көлдү арыш таштап ашыра айтсам,
Чырагым айып таппа кызыл тилден.

Кермеден эчен тулпар аты кетпей,
Таң атпай, эл тынчыбай, белин чечпей,
Текенин сакалынан түпөк тагып
Айзасы чылк тарамыш колдон түшпөй.
Кагышып касташкандын башын үзбөй
Сегиз сай чаар бараң жондон түшпөй,
Ак чопкут, ок өткүстөй соот кийген,
Жылчык жок эч жеринде торгой көздөй,
Белсенип, белде айбалта, кайкы кылыч,
Жалаңдап жакындаса жоону сестей.
Айтылуу ак калпагын баса кийип,
Мына ушул баатыр жүргөн – күңгөй-тескей.
Үстүндө этек-жеңи кыска күрмө –
Токунуп, кыска тердик, урушту эстей.



«Журтум ук, жоого ант жок» деп тыным албай,
Өзү үчүн мал жыйнабай, аштык салбай –
Алыска ат агытпа, камсыз жатпа,
Эл күзөт, өзүң тынчып жатып калбай.
Журтумдун аты күлүк, кызы сулуу,
Кай душман коёр дейсиң кастарланбай.

О – балам, узун жомок кепке түштүм,
Кана – эми баарын уккун башыңды албай.
Сыр тыңша – сөз атасы кулак деген –
Жомоктун аты болот баатыр Балбай.

Күмбөздү бир кездерде элим салган,
Баарысы бышык кыштан, көлдөн алган.
Боюнда кара жолдун боюн керип,
Кылымдар бузулбастай болуп калган.

Көргөндүн көңүлү толуп, баатырды эстеп,
Көздөн жаш бурчактаган, жүрөк жанган.
«Ушундай арстандар да өлөбү» деп
Эркисизден суроо сурап, таңырканган.
Үркүндө... кыргыз кытай качкан кезде, –
Эстелик, жоо колунан талкаланган.
Ташуулап таштай бекем күмбөз кышын,
Ар кимдер үйлөрүнө алып барган.
– Жүр балам калган кепти кечинде ук – деп
Карыя мени ээрчитип үйүнө барган.

I

Жаз күнү... эл жайлоого көчүп жаткан,
Келгин куш алда кайдан жетип жаткан
Бугунун башын билген хан Боромбай,
Жайлоодон эл алдында орун баскан
Боромбай, Зарыпбек менен Тилекматтар



Желиккен жез таңдайлар баш курашкан.
Кол курап Төрөкелди келген эле,
Ормонго кантип жатсын кун куубастан¹.

Үйүндө болду жыйын Боромбайдын,
Келишин көп күтүштү, эр Балбайдын.
Астында аюу талпак, башта калпак,
Шурусун хандык белги, болгон айдын,
Кымызга билермандар оозун чайкайт,
Эти бар ысылыкка семиз тайдын.

Кабакты чытып алат хан Боромбай,
Эмне үчүн олтура албайт, канаттанбай
Кычырайт, Балбай десе азуу тиши,
Өзүнөн башкаларга назар салбай.
«Ормондун кунун кандай бердирсем» деп
Жоопко жан талашат, жол табалбай.

«Хан Ормон өз уулума кызын берген,
Ормондон башыма бак дөөлөт келген.
Зарыпбегим! Кун доолаган Төрөкелди,
Кай кезде, колун үзгөн деги сенден?»

Эбактан өтмө катар сөөк элек,
Кудайым каалап бизге ырыс берген.
Кандайча кун төлөбөй кутулабыз,
Хан Ормон каза тапса биздин элден?»

Хандарым, кунсуз болбос, Ормондой хан,
Ханына кун бербесе калабы жан?
Чыкканы кылыч сууруп ушул Балбай,
Кетти го, чын ынтымак калайыктан.

¹ Ормон хан Бугу колдуу болуп өлгөн: анын баатыр тууганы Төрөгелди болгон – Редактор.



Баатырсып, арыстандын башын кести,
Ар качан журтту ушундай буртак бузган.

Илгерки Манасчылар, баатыр курап,
Уялбай кул-кутандын жайын сурап,
Түнүндө жылкы тийип ар кай жерден,
Күндүзү Ала-Тоодон кийик улап,
Кадырман ханды, бекти душман кылып,
Кендирди кесип турат чунак кулак.
Көрсөңөр, мен чакыртсам алиге жок,
Чунак кул, кыжырыма тийип турат».

Дегенде, Зарыпбек менен Тилекматың,
Ырас деп Боромбайга ийкеп башын.
Чыкканы ушул Балбай айза кармап,
Көрбөдүк көп бугунун ыраматын.
Капырай, хан бийлебей, ал бийлейби,
Калдайган калың журттун малы – башын?

«Баатыр» деп бул Балбайга атак конду,
Билбеймин, ким көтөрдү мартабасын...
Каршы айтсаң, кылыч сууруп, айза сунар,
Кантет деп жумурдай кул, сактанасың.
Кол курап, каяша айтып Балбай турса,
Коопсуз, кантип элди башкарасың?

Деп, оозун жыйганынча Тилекматың
Дүбүртү чыга түштү тыштан аттын.
Бастырып ыкчамдата баатыр келди,
Байланып канжыгага кол чаначын.
Бир жактан кутулбаган оорусу бар,
Өңү жок, эмне үчүндүр танган башын.
Ханына салам айтып, кол куушурду,
Көрсөтүп улууларга өз ызатын.

Далайы, «кел баатыр» деп тура калды,
Боромбай «төргө чык» деп жойпуланды.



«Біракмат ханым сизге» деди дагы
Эр Балбай эшик жактан орун алды.
Сумсайып, үндөбөстөн олтурду да,
Кебине Боромбайдын кулак салды.

Бири айтты ушул күнкү элдин жайын,
Ээлеген Төрөкелди жердин жайын.
Көзүнчө алда кимдер кошоматтап,
Жоо чаап эл бакканын эр Балбайың.
Хан айтты: «БҮрыс алды ынтымак» деп
Билдирди Балбайга да кубанганын.

Алдына эр Балбайдын кымыз барды,
Бир жактан чоң казандан эт чыгарды.
Баатырың эт да жебей, кымыз ичпей,
Чаначта чалабынан жутуп алды –
«Оорума чалап гана дава экен» деп
Дагы эле хан сөзүнө кулак салды.

Балбайга хан Боромбай күлө багып
Тургандай чыны менен кеңешке алып,
Ормонго миң чаң тийбес кун бергин дейт.
Баатырым биз беребиз кайдан алып?
Башынан бир Кылжырдын баласы элек,
Бербесек тууган калар намыстанып –
Башыңда сөөмөт куш бар, аркабызсың,
Баатырым, бир куткарчы, ой чыгарып
Башынан киндик боору бөлөк элдей,
Казанчы күң, отунчу кулду бербей.

Ормонду – өлгөндү кур көмгөн кылсак,
Бир тууган сарбагышың болор жердей.
Бектердин кыжырына тийип алсак,
Калбайлы көгөн тартпай, желе кербей.
Бактысын басалбаспыз демин суутуп,
Баатыр го Төрөкелди ал да сендей.



Чырагым, айып сенде, көңүлүңө алба,
Кандайча айза сундуң Ормон ханга?
Жыйнайбыз хан кунуңа журттан алым,
Калмактан жылкы тийгин, чыгым малга.
Айлыңа айт, кошумчанды эрте кошкун,
Көп колду көрбөгөнсүп жатып калба.
Канына кан күйгүзүп, кол салган сен,
Чунагым, салмагыңды бизге салба.

Дегенде, хан Боромбай, сурун салып:
Уламдан улам күчөп, каарданып,
Бурулуп, типтик карап Балбай баатыр,
Кайнаган көздөрү да оттой жанып.
Түлкүнү мыкчий калчу бүркүткө окшоп,
Кеп салды демин алып, колун жайып –

«Кокондон чыккан бектер да,
Кокондоп калат чоң болуп.
Омбудан¹ төрө келсе да,
Карышкыр болот комдонуп.
Баш көтөргөн жигитти,
Басып өтөр жоңдонуп.
Кайран элим кайгырар,
Камандарга жем болуп.
Тал чыбык тышка бербесмин,
Тилегим чыкса оң болуп.
Талоончуга талатар
Талаада жаткан малым жок.
Төрөкелди төрөңө –
Тек ишенер алым жок.
Жуткучтун кунун берем деп,
Журттан алым албаймын.
Текебер жоодонт болбосо,
Тишимди мен да салбаймын.

¹ Омбу – бул күнкү Омск шаары, кыргыздар айтууга оңойлотуп «Омбу» деп атап жүрүшчү.



Кулагым кескен ким эле,
Кандайча кун деп барбаймын?
Такыба мени, таксыр хан –
Антымдан асты жанбаймын».

* * *

Боромбай сакалын бир сылап алды:
«Чырагым, көрбөгөнмүн сендей жанды.
Ажалы хан Ормондун сенден болсо,
Сен үчүн мен беремби кунга малды?
Ханга кун... кежирленбей жылкы камда,
Сен дагы күйгүзбөгүң биздин жанды.
Ажылдап беттен алып, жонуң тоспой,
Мен да хан... сыйлоо керек бул сакалды»

Деди да, козголду түз олтура албай
Токтолбой, кеп баштады дагы Балбай.
Боромбай көзү алайып, жер карады,
Айтканга олтургандай, кулак салбай.
Ханынын жек көргөнүн байкап баатыр,
Эми айтты, өз оюнан эч бир танбай:

Абайлап мени таксыр хан,
Акылыңа албагын.
Акылыңа алгансоң,
Аксымдыкка салбагын.
Карганса да канчалык,
Ант деген жоодо жок болот.
Кол кураган сарбагыш,
Кантип тийбей токтолот.
Карайган жылкың батпаса,
Хандарым өзүң бере бер.
Төрөкелди – Адылга¹,

¹ Ормон хандын туугандары – Ормондун убактысындагы сарбагыш уруусунан чыккан баатырлар. Белгилүү кыргыз акыны Кылыч Шамыркандын уулу Төрөгелди баатырдын баласынын баласы. Кылыч Шамыркандын уулу, Шамыркан Төрөгелди баатырдын уулу.



Айдап жүргөн малым жок.
Тобокелге той союп,
Төлгө тартар табым жок.
Таскарадай талпаңдап,
Жөө калардай алым жок.
Баатырсыган Төкөң да –
Эл болдук деп, басылып,
Ак батага кол берер,
Анткорлугун ашырып.
Кек кетти көңүл толду деп,
Кек жүрөккө жашырып,
Түн ортосу болгондо,
Баатыры мылтык асынып –
Таң менен чабар айлыңды,
«Ормондоп» ураан чакырып.
Адашып жүргөн мал болсо
Азиз ханым бере бер,
Ай батканда айлыңдан,
Ормон туусун көрө бер.

Деди да баатыр Балбай туруп басты,
Атына ыргып минип, жолго тартты.
Жалгыз ат, жаман тондон айрылбайм деп,
Эчендер кошо аттанып, катарлашты.
Тирүүдө бир дөбөдө болобуз деп,
Эчендер чымырканып бара жатты.
Каардуу, хандар, бектер үн каталбай,
Баарысы үшкүрүшүп салбырашты.
Козголуп, дагы тактан хан Боромбай, –
Күңүлдөп, кызыл – тилдин заарын чачты:

«Айтамын, алдын алып Зарыпбегим,
Ар качан досуң беле Балбай сенин:
Башы бар, башаасы бар журт болбосоң,
Ар кимден сууй берер азыр демиң.
Омбуга – Тилекмат жол алса деймин,



Башаага, баш ийип, кеп салса деймин.
Көл бугу, оруска бүт карайбыз деп –
Төрөгө менден салам барса деймин.
Алкоочу, ак жандырал келгенден соң,
Сарбагыш кол салалбай калса деймин.
Баш бербей, журтту бөлгөн Балбайыңды,
Байлатып губурнадыр алса деймин.
Анан соң өзүбүз хан, өзүбүз бек –
Бектерим, мен баарыңдын камын жеймин.

Ошондо хан Боромбай салык салар,
Он малдан бир туягын падыша алар.
Туткалуу, ийри тумшук көсөлдөрүм,
Тогузу өз жаныңда калып калар.
Кол кайрып, ким каяша берем десе –
Падыша андайлардын өтүн алар.
Жолборстор ойлончу эми айтканымды
Сага эми мындай акыл кимдер табар?

Агыны таш кулаткан, суудан кечип,
Ашуусу көз тайгылткан тоодон өтүп,
Кутурду ушул Балбай көзүнө илбей.
Көк кумда, кайберегенге бирге көчүп.
Кыйгачтап, кеп сурасаң, кекээр сүйлөп,
Туу кармап, турган өңдүү калкты күтүп.

Оруска баш ийген соң, солдат алсак,
Башаанын чен тонунан кийип калсак,
Ошондо баш да, төш да кимдики го,
Командай, качырганды курсак кайсап –
Кыргыздын алгыр кушу күлүк аты –
Колго анан түшпөйт бекен, салык салсак...

Бектерге хандын сөзү макул болду.
Оруска элчи аттантуу акыл болду.
Баласы Жылкы айдардын Тилекматты –



Ат – тондоп аткарууга койду колду.
Алыска жанына өлчөп жигит алып,
Тилекмат ай узабай тартты жолду.

* * *

Кол менен Төрөкелди келип басты.
Кылкылдап, каркыра аша көлдүк качты.
Эр сайып, кыз олжолоп, жылкы тийип,
Баатырлар, тополоңдо бара жатты.
Кызыгып көч үстүндө бир сулууга,
Атынан бир жаш жигит жыга тартты.

«А, кудай, эми кандай кылам айла –
Али жок, баатыр акем кеткен кайда?
Бүлүндү – ээ баатыры бар биздин айыл,
Көк жолборс, көрүнсөчү ушундайда.
Мышыкка тоголотор оюн болуп –
Кордукта калганымда ара сайда?»

Ошондо бугуп турган Балбай угуп –
Чуу коюп, чабуулчуга аралашты.
Зуулдап, ок дыркырап, түтүн бурап,
Эл дүрбөп, жер дүңгүрөп бара жатты.

Тапкыла, Төрөкелди жаян кайда?
Чабагын, күч коротуп бекер сайба.
Деп Балбай, сур айгыры желдей ойноп,
Энтигип, көзүн артты эчен сайга.

Сайышта Төрөкелди түшкөндө аттан
Бир буту сынып кетти баса жаткан...
Мындан соң ант кылышып эки уруу эл,
Токтолуп, жоокерчилик, тынчып жаткан.

Боромбай каадасынча такта сайрап,
Жанды үрөп, журтту имерип, тилин кайрап –



Тигилип, Тилекматтан кабар күттү –
Омбудан ырыс сурап, көзү жайнап,
Акыры Тилекмат да келип жетти,
Жол жүрүп, чөл аралап, эчен айлап.
Уккансоң, орус төрө келерлигин,
Ошого Боромбай да медеп байлап.
«Мына эми, көл толкуса токтотом деп»
Жаны жай, жатса – турса, «а, кудайлап».

II

Күзүндө, эл аягы болгондо жай,
Боз кыроо, кара суукка тоңгондо сай,
Күңгөйдүн кара тоосу карга оролуп –
Келгин куш кайткан кезде, жайланыпбай
Ысык-Көл долуланып, толкунду айдап –
Чыкыроон... Чөп саргайган таң калардай.

Чыйкандай, кызыл беттүү жээрде сакал,
Чарчы бой, чоң курсагы бир кой батар.
Мингени, желдей ылдам күрөң жорго,
Бастырган хан Бектерге дайын катар.
Көздөрү күлүндөгөн, бадырайган,
Канча сыр, кек болсо да ичте жатар.

Так ошол шум Тилекмат чадырандап,
Ойунда талды суунун адырандап –
Элчиси, ак башанын Иван төрө,
Келет деп төрө түшчү үйдү тандап,
Кой союп, кошоматка кол куушурган,
Эчендер күүлдөштү аны жандап.
Ар кими боюн түзөп, кайкалактап,
Улукка жагынардык сөзүн камдап.

Тилекмат балан жакка баргын десе,
Жарышса ит кубарлар, айыл чаңдап,



Үй тик деп – айылдардан аял жыйнап,
Кылайса кыз бурулуп, ырсалаңдап,
«Сен бар» деп жумшаганга корстон болуп,
Эт-челдин ортосунда алкым майлап.

Тилекмат, сөөлөттү ойлоп эчен айдап,
Төрөлөр таң калардай даярданган,
Он эки кара жорго булгаары ээр,
Кызылдан көрпөчөсүн тандап салган.
Жоргону ойноктотуп, жигит коштоп,
Төрөнүн келер жолун тосуп калган.
Кермеде сырттан чыккан сексен жээрге
Баарысы чапма жорго тандап алган –
«Башаага, ок атпастан баш ийебиз»...
Алдагы кудай сүйгөн улуу жандан.

Деп келип, хан Боромбай, Зарыпбектер,
Төрөгө кол берүүгө талаптанган.
Кылкандай жабалактап үч жүз киши,
Көз албай, Ала-Тоодо ак мунардан.
Он канат жүз баштуудан, элүү үйдү,
Тиктирип, түрүн көрүп, бай кубанган.
Кулдук деп, баш ийүүчү өнөкөт го,
Эсепсиз салтанат той, бул куралган.
Муруту кулагына жетип турган
Таанымал топ ичинде Боромбай хан.
Кырк келин, кырк он саамал дагы келген
Иргелип, көл башында сулуулардан,
Кыздары көйкөлүшкөн жорго минген,
Кундуздан тебетейди тандап кийген,
Көргөндүн көз кумарын аларлыктай,
Каркыра үкүлөрүн сайып келген.

Моюнда түндүк шуру, күмүш сөйкө,
Кундуз чач, айдалыда түрдөп өргөн.
Кызылдан булгары өтүк, күмүш така,



Усталар кептүү бычып, тигип берген.
Күн-түндөп күмүш оймок ойногондо,
Кокондун¹ комуз тилин ичтен кийген.
Кундуздай көз тайгылтып жылтылдатып
Баарынын чарандары лампүктөрдөн
Башайы, күмүштөргө бой кыналса,
Кандайча кымындабайт кызды көргөн.

Келиндер, – Каз элечек шуру тарткан,
Жаркырап күмүш кыргак көздү уялткан,
Койкойгон өрдөк моюн, сөйкө салган,
Чачбакка, күмүш шуру бермет таккан.
Орогон күмүштөн зым, жибек чачбак.
Ай – күнгө чагылышып, нурун чачкан.
Карала башайыдан чапан кийген
Жорго атчан, нар жетелеп келе жаткан.

Ак куудай көлдө сүзгөн ай сулуулар,
Жаракөр, жалжылдаган, жан жыргаткан.
Көчкөндө жетектеги мал сыяктуу,
Кайышып, кайда айдаса, шондо баскан.
Кол сунган курдашына көзүн кайрап,
Жеталбай жүрөгү өйүп, арманы ашкан.
Күйүткө от денеси өрттөнгөндө
Өч алган көздөн аккан, бермет жаштан.
Ар качан аруулардын жаны ыраазы
Сүйгөнү сылап өтсө жибек чачтан.

Тандалып сексен жигит көлдөн чыккан,
Төрөнү тозобуз деп келе жаткан.
Каз-катар, эң алдыда кайкалашкан,
Ак калпак, кызыл чепкен он каратчан.
Артынан, кара көрпө тебетейлүү
Он жигит кара чепкен, чылк жээрде атчан.

¹ Кездеменин аты, ошондон тигилген бешмантты айтат. К.М.



Кыркалай кызыл атчан, боз калпакчан.
Артында элүү жигит катарлашкан,
Куралтып киймин кийген өзү тапкан.
Жигити Тилекматтын Борбаш деген,
Баарысын түгөлдөгөн, сырттан баккан.
Дегендей көзгө сүрдүү шаңдуу болсун,
Ийinine алдыңкылар мылтык аскан.
Ичинде атактуу бир каракелте,
Аны да кокондук чоң уста саткан,
Калкымда хан сөөлөтү ушундай деп –
Тилекмат барган кезде төрөгө айткан.
Келсеңиз сан кызыкты көрөсүз деп,
Толтуруп оозун желге, көлгө кайткан.
Макул ок, ойдогундай сөөлөт кур деп,
Айтканы Боромбайга мүлдө жаккан
Күн-түндөп Иван төрө колун күтүп,
Тилекмат жол боюна казан аскан.
Мына эми бизге кудай берди го деп,
Тилекең – хан-бегинин көңүлүн ачкан.

III

Айлуу түн... таңга жакын уктаган эл,
Зымырайт күзгү тоодон, сыдырым жел.
Келет деп, орус төрө кабар уккан,
Балбай да көз ирмебей, токулугу ээр,
Түшөт деп кандай заман калк башына
Түнөрүп, башын салып, ойлонот эр.

Эмне үчүн Балбай айлы түн жамынып –
Жаткандай жортуул үчүн, бүт камынып.
Белгилүү берендердин үйлөрүндө,
Бүлбүлдөп алигече от жагылып.
Баатыр да түнү менен уктаган жок,
Деген сөз үйдөн үйгө тез жайылып.



Кароого мойну эч качан бурулбаган,
Ийни бар эңиш тарткан, кубулбаган,
Чарчы бой, багалчак деп коргошундай,
Темирден бүткөн го деп, ойлоор адам,
Оролгон кулагына узун мурут,
Тегерек жээрде сакал – тарам-тарам.

Көздөрү күн-түн жанган кызыл оттой,
Айтканы айкырганда, аткан октой,
Жолборстой бир жондонуп олтурганда,
Канча дөө, көтөрсө да, козголбостой.
Күрөшсө каптай жерге чабуучудай,
Эңишсе эңкейбөөгө жан койбостой.

Тиктесе жылдызды да атып алар,
Кармашса кабыланды басып алар.
Көл толкуп, өрт дуулдап күйсө дагы,
Тартынбай касташканга найза салар.
Сырттандар сыр найзасын сунурса да,
Жумбастан жалын көзүн ачып барар.
Он миңди ортосунда жалгыз жүрсө,
Ойрондоп, олбуй-солбуй, кылыч чабар.
Кыйналып жар башында турганыңда,
Кадуулап, кутулууга акыл табар.
Арстандын, Ала-Тоого бир жаралган,
Айтканын атпай журту макул табар.

Бир кезде керегеге көзүн салды,
Жарагын асынууга даярданды.
Чарт эле чолок кылыч белге байлап,
Арзыган айбалтасын колуна алды.
Ийнине кара келте асынды да,
Түпөктүү сыр найзаны кармап калды.

Кыстарып, айбалтасын белге бекем,
Имерип, көзүн салып үйүнө эчен.



Сүйөнүп найзасына салмактанып
Сан жагын, кармай берет бекем-бекем.
Түпөгү кызыл ала канча жуулуп,
Бул найза кимдин кардын тешпеди экен?

Найза деп, баш жагына темир аштап,
Түпөк деп, кыл куйруктан таккан чаптап,
Жок болсо ушул кылы, узун кирип,
Найзасын тез сууралбай баатыр жатмак.
Эгерде сайган найза жулунбаса,
Буйдалып, демиң чыгып, суруң качмак.
Көргөнсоң кол байлоону, да бир душман
Кетпейби башың кесип, каның кактап.
Ар качан сыр найзада ушул түпөк.
Ошондой окустуктан турган сактап.

Белине алты чөнтөк кисе байлап,
Ар чөнтөк, өз кызматын турат жайлап.
Бугунун мүйүзүнөн атайылап,
Жасалган дары салгыс, ченин алмак.
Бир чөнтөк жоого атар ок, маңдайлашса,
Бир чөнтөк жөнөкөй ок, калдыратма
Ар огу куду төөнүн корголундай,
Ошолор, келтесине кенен батмак.
Биринде түтөтүүчү кебез милте,
Тышынан, шырып койгон мата каптап.
Биринде куу темири, оттук ташы,
Отум деп, кыйын күнгө койгон сактап.

Кийинип, баатыр барды дөбө жакка,
Олтурду көчүк коюп бир чоң ташка.
Мына эми баатыр уул аттанат деп,
Киришти жеңелери шыбырашка.
Кол булгап, Балбай аке добуш салды,
Иниси, Матай үйдөн чыккан чакта.



Эр Матай узун бойлуу, бийик кабак,
Кыраандай, кырдакыга көзүн салат,
Жайылган узун кара сакалы бар,
Жүргөндөй күн-күн сайын, талдап, тарап.
Буралып эки жакка сулуу мурут,
Ар качан элес албай, сыйпап алат.
Көргөн соң кол булгаган авакасин,
Шырылдап басып келди турбай карап.
Балбайдын аттанарын билгенден соң,
Жигиттер аттарды алып келип калат.
Тайкашка, сур айгырдай тулпарлары,
Аш тойго чабылчудай турган жарап,

Сур айгыр окторулуп ойноп турду,
Жыландай жыла басып, сойлоп турду.
Эр Матай авасынын оозун тиктеп –
Чоң ташка салмактанып бек олтурду.
Балбай да эки колдоп, көзүн басып
Ненидир, бир оокумга ойлоп турду.

Селт башын көтөрдү да, көлдү карай,
Өйүзгө, көз чаптырды далай-далай.
Ак кардуу чокулардын асманында
Жүргөндөй болуп кетти санаа санай.
Ийнинде келтесин бир сыйпап алып –
Сурданып сөзгө кирди, оюн улай:

Кара келте ийинге,
Аса турган күн экен.
Кыз¹ коргондон кылалап,
Баса турган күн экен.
Ала-Тоону айланып,
Аша турган күн экен.
Агаң Балбай ок дары

¹ Жердин аты, Балбайдын Сары-Булагында.



Чача турган күн экен.
Кара келтем кароолго,
Чыга турган күн экен.
Кочуч менен дарыны
Куя турган күн экен.
Отуз беш ок коргошун,
Сыя турган күн экен.
Эрендерди элимен,
Жыя турган күн экен.
Журт чегине турамын,
Жанымда жүр чырагым,
Кызытуучу күн келди,
Тулпарыңдын туягын.
Отуң болсо жүрөктө,
Өрт аралар убагың.
Басташуучу жоо бар деп,
Баатырларды курадым,
Көз тирүүдө бирге бол,
Боорум, сенден суарарым.
Ак падыша жоо келип,
Агаңа түштү нечен ой,
Айлантып алса бул элди,
Алда кимге болор той.
Карчыгадан аша качсаң да,
Кутулбайсың ажалдан.
Кайгыга белден батсам да,
Кайран журт кетпейт санаамдан.
Ажал жетип, окко учсам,
Сөөгүм жерде калбасын.
Найза сунуп, топ бузсам,
Жолумду жоо албасын.
Учкан октон мерт болсом,
Түн ашырбай сөөгүмдү ал,
Элиңе иним ээ болсоң,
Айтканыма кулак сал.
Жолборстун жаткан жерине,



Жаккан менен от күйбөйт,
Жолборстой болсоң элинде,
Чениңе сенин жан тийбейт.

Авакең Балбай кеткенде,
Ээси өлгөн үйдөй болбосун.
Арстандар көзү өткөндө,
Айлыбыз каран калбасын.
Чынар болчу көчөттү,
Көтөрүлтпөй кыйбасын,
Чынардай боюң өскөндө,
Четинден олжо кылбасын.
Ажалдын түшсөм колуна,
Айбалта белден кетпесин.
Акылым алгын оюңа,
Найзаңар колдон түшпөсүн.
Кекенген жоонун барында,
Кермеден атың агытпа,
Бел чечип жатып үйүңдө,
Бейтаалай журтту курутпа.

«Балбай өлду» дегенде,
Баш көтөрөр көп болор,
Менин көзүм жогунда,
Тилекмат сөзү эп болор.

Көрүнгөнгө жем кылбай,
Туумду, боорум кармагын.
Баатырдын баары өлгөндөй,
Башыңды жерге салбагын.
Эсиң болсо чырагым,
Артыңдан ээрчир элиң бар.
Жан курдашы агандын
Айтылуу Өмүр шерич бар.

Баштатан көөнүм калган жок,
Баатыр менен балбандан.



Найзадан өлсөм арман жок,
Алышып жүрүп курган жан.

Талпынып балдар жаш калса,
Талаада журтум бош калса,
Түндүккө душман олтуруп,
Таланды деген ат калса.

Төрөдөн Балбай жан берсе,
Тирүүлөй жанды муң көмсө,
Ач карышкыр асылып,
Айлыңды талаар күн келсе.

Ошентип баатыр болбой кал,
Баатыр атка конбой кал.
Эркексип элди аралап,
Эрдемсип тулпар минбей кал.

Эл көзүнө көрүнүп –
Эрендер аман жүрбөй кал.
Өз жаның багып кеткиче,
Өз башыңды, өзүң жар.
Эр сымак тирүү дедирбей,
Эртелеп тындым болуп ал.
Өрт өчкөндө элирбей,
Ажалдан мурун өлүп ал.

Деди да, баатыр Балбай үйгө барды,
Эр Матай көздүн жашын сүртүп алды.
Авакем аттанат деп баатырларга,
Айланып чай кайнамда кабар салды.
Балбай да чакыртты да Молдоасанды,
Экөө бирге олтуруп тамактанды.
Авакем өлгөн жерге өлөмүн деп,
Эр Матай эмитеден даярданды.



Молдоасан үрдө калмак, кол башкармак,
Кол курап, көк жалдарды жолго салмак.
Жасоочу найза, мылтык усталарды,
Айылдан түнү менен иргеп алмак.
Керилген Сар-Булактын тоолоруна,
Таң шоокум салган кезде чыгып бармак.

Мына эми Балбай атка минип калды,
Жигиттер Сур айгырды жетекке алды.
Бастырып алдын торой баатыр Матай
Көк жонго, көз жиберип, чалгын салды.
Тулпарлар желдей учуп, желе басып,
Тоосуна Сар-Булактын чыгып барды.
Жон-жондо, бурай кармап турнабайды,
Жол тосуп кароолчулар көзүң салды.
Балбай да болор ишке белди байлап,
Таап алып, уу коргошун, түбүн чайнап¹
Жанындай жакын көргөн баатырларга,
Жулкулап бул дарыдан жүрөт камдап.
Шатынын ашуусуна чыгып барып,
Жатышты таң атканча жолду абайлап.

Кез-кезде көктө шуулап жылдыз учат,
Жыт сезсе карагайдан элик качат.
Угат да шырп эткенди тай чабымдан,
Тоо эчки аска айланып, ак кар басат,
Келберсип журт бешиги кең Ала-Тоо,
Чалкалап денин жайып, уктап жатат...

¹ Балбай уу коргошун чайнап жүрүүчү – деген эл оозунда сөз бар.
Редактор.



IV

Тоолорго таң атканда көзүң салсаң,
Түнүндө келген элден кабар алсаң,
Бадалда, таш түбүндө башы эңкейип,
Тулпарын тушап жатыр эчен жайсаң.
Көрүнөт карагай да аскерге окшоп,
Капталды карай-карай, кыялдансаң...

Беш жүздөй жигит келген күлүк минген,
Тапканы илме темир зоот кийген.
Суутуп кысыр бээни нечен эрен,
Суурулуп капчыгайдан, жетип келген.
Айбалта, шалк этмеге темир жетпей,
Четинен тулгаларды бузуп кирген.
Ар эрге бир айбалта жеткирүүгө,
Экиге бир балтаны кесип жүргөн –
Узанып капчыгайда, таш талкалап,
Кадимки уста Күлбек кулач керген.

Болорун бир шумдуктун авал байкап,
Эчактан курал жайын Балбай айтат.
Боюнда Жыргалаңдын эр Молдоасан,
Устасы көз алдында кумду чайкап,
Жасалган найза, айбалта, кылычтарды
Молдоасан баарын кечээ алып кайтат.
Күүлдөп ондой көрүк күз башынан,
Тер баскан темирчини турат алкап,
Колунан Молдоасандын сыр найза алат,
Кабыландар, жабдык десе жүргөн чаңкап.

Аттары кууса кушка жетүүчүдөй –
Качканда көзгө илинбей кетүүчүдөй,
Жигиттер – тап бергенин талкан кылып,
Шилтесе душман башын кесүүчүдөй.
Көнөктөй булчуң эттүү болсо дагы,
Камырдай кармашканды эзүүчүдөй.



Көк жалдар издегенин табуучудай,
Көк куштар сермегенин алуучудай.
Карарып, кан сел жүрүп кетсе дагы,
Жипкирбей жүрөктөрү баруучудай.
Теминип тулпарларды качырганда,
Кайраты тоону жара чабуучудай.

Күлүндөйт Күлбек уста көрүк басып,
Балбай да карап турат көңүлүн ачып.
Арыктан сендей уста чыгалбас деп –
Кызматын кайраткердин кубатташып,
Балбай да «устам сок» – деп демөөр берет,
Кез-кезде көзүн жумат, кыял басып.

Оюна түшүп кетет өткөн күндөр –
Эсинен түш сыяктуу кеткен күндөр,
Коо тартып, конгон журту, – баскан жолу,
Бул, күндө кайра айланып жеткен күндөр.
Кагышып казак-калмак, кытай, кыргыз –
Кансырап нечен эрлер өчкөн күндөр.

Кулагын кемпир кесип алган кези.
Хан Ормон караңгы орго салган кези,
Тиктирип ор үстүнө кара алачык,
Тиктесе көрүнбөстөй ай-күн чети.
Кутулуп карышкырдын кармоосунан,
Акыры андан өчүн алган кези –
Бийлеген жанды, канды чиркин намыс,
Камандай кабыланды чалган кези.
Бет маңдай жылдыз келсе быркыраткан,
Ээлигип кеткен кезде эрдин эси.
Эмне үчүн эрди эрлер кайсады деп,
Эр Балбай буга убайым тарткан өзү.
«Далай эрдин –
Тилин кести бул намыс.
Далай эрдин –
Көзүн тешти бул намыс.



Кабыландардын,
Кабыргасын кыйратып,
Кан агызды,
Түпкө жетти, кур намыс.
Хан Ормонго –
Каршы найза көтөрүп,
Калдык белем,-
Кумдан арбын кунга биз.
Жашыл төрдө
Журтум жыргап жаталбай,
Жамбашы ооруп,
Жайдын күнү болду кыш.
Эчен кылым,
Эл талашы бүтпөсө,
Эр болот бейм,
Эми найза ыргагыс.
Калк бөлөм деп,
Хандарыңдын кылганы,
Хандын камы,
Керт башынын жыргалы.
Башаа берер,
Күмүш бедел, тон үчүн,
Кайран журтту,
Курмандыкка кыйганы...» –

Дейт дагы, көк түтүнү ооздон чыгат,
Хандарга канга кумар, наалат, кылат
Дегендей качан келет Иван төрө –
Ашуунун аркы бетин карап турат.
Таң атты, – тоонун жибек жели сокту, –
Буркурап, сонун жыпар жыты бурап,
Алыста – ак ала чап, көк кумдарды,
Айланып аркар-кулжа өтөт чубап.
Аскадан аркар аткан адис мерген,
Көргөндө, көз кычышып араң чыдап –
«Уккула, азаматтар, – жакын убак» –
Деп эми дагы Балбай үнү угулат.



«Жайкалган, жаш бетеге, чөбүмдү алса,
Чалкайган кең Ысык-Көл жеримди алса,
Тоо канча, алтын-күмүш мында ошончо,
Козголбос ошол тоодой кенимди алса.
Асманда теңдеш болуп катар жаткан,
Ай тийген чалкак-чалкак төрүмдү алса.
Кайран журт кимге барып жашын төгөт,
Жулкунса чыгалбастай торлор чалса.
Жигиттер журт деп жаның курман кылгын,
Мейли эми, башты кесип ажал алса.
Арман жок эрендерим эч убакта,
Биз үчүн калдайган журт аман калса...
Жатканча үйдөн чыкпай бир жылгада,
Кармашып башың кетсин канжыгада.
Баатырлар от жүрөгүң бар чагында,
Оорудай очорулуп жалдыраба.
Азамат, ак туйгундай учар кезде,
Айрылып, акыл-эстен шалдыраба.
Адашкан торпокко окшоп жалгыз кетсең,
Акыры арман айтып сандыраба».

Дегенде «бали» деди эчен баатыр,
«Атаң да айтпас сага мындай акыл.
Эл үчүн көөкөргө куй, каныңды бер,—
Эл үчүн, өлүмгө да болгун азыр.
«Калсын деп күлдү журтум жоодон аман,
Күлбек да айбалтасын жасап жатыр» —
Дегенди аргай четтен ар ким айтат —
Акылга оюн берип эчен асыл.
Тоо менен топтоп айдаса,
Үйрүн жазбай мал кызык.
Жалжылдап көзү жайнаса,
Жароокер сулуу жар кызык.
Кызыл түлкү жойлосо,
Карагай, кайың чер кызык.
Кыз балдар бойлоп ойносо,
Кызгалдак чыккан жер кызык.



Бшкыны белден буралса,
Ыксырап жаткан төр кызык.
Сыр найза кармап кыналса,
Айбаты артык эр кызык.

Шилтеген жерден шыпырса
Мүнүшкөргө куш кызык,
Саймалаган боз үйдү
Санжыргалуу ус кызык
Бели кындай, бети айдай
Жигиттерге кыз кызык –
Отту чачып ойногон
Зергерлерге таш кызык,
Баралыңа келгенде,
Баарысынан жаш кызык.
Жаны таттуу көрлөргө –
Жатып ичээр аш кызык.
Кыйналып четтен караба, –
Кызыктын баары элинде,
Эрлерим жеттиң санаага,
Өкүмүң болсо жериңде.
Айдап алса малыңды,
Кактап алса каныңды –
Кишенге бутуң түшкөн соң,
Кимге айтасың зарыңды?
Көрө албассың көшүлүп,
Курбу-курдаш, жарыңды.
Эркин жүрчүү эл үчүн,
Аябагын жаныңды.
Сур айгырдай тулпарды,
Бээң тууп береби?
Балбайымдай баатырды,
Энең тууп береби?
Эр Балбайдын акылын,
Атаң айтып береби?
Акмактардын колунан,
Элин коргоо келеби?



Бутка чидер чалдырбай,
Башка чалма чалдырбай,
Чечен тилди кестирбей,
Жоого белди алдырбай,
Калкыңды сатып чен тонго,
Хан болуп казап болгончо,
Өз элиң туткун болгондо,
Өз колуң менен сойгончо,
Камчысын чаап бирөөнүн,
Терисин журттун сыйырбай,
Кайгыны тартсын жүрөгүң,
Кан аксын көздөн тыйылбай.
Жаман адам доодо өлөт,
Жайкалган теке тоодо өлөт.
Баатыр жигит бет алып,
Былчылдашкан жоодо өлөт» –
Үшүнтүп эр Молдоасан бүтү сөзүн,
Эрендер айырган жок андан көзүн.
Жигиттер терек жулар кубаты бар,
Жондонуп жагалданып, керип төшүн.
Айбалта, сыр найзасын, чочмор башын,
Кармалап камдайт ар ким күрөшкө өзүн.
Жутардай тиктегенин, каарына алган,
Балбайдын карап болбойт эми түсүн.
Күзгү түн ичиркенткен окшойт белем,
Түбүнөн карагайдын булайт түтүн.
Күтөлү кана эмесе кармаш кезин.
Кан майдан сынап көрөр эрдин күчүн!

V

Молдоасан, Балбай, Матай, эчен баатыр,
Бөлүнүп калың колдон тосуп жатыр.
Ыраактан темир найза кылкылдаган,
Коктудан катар тартып чыгышты азыр.
Моюнун кержеңдеткен аргымактар,
Зыпылдайт басар өңдүү апыл-тапыл.



Бөлүнөт Иван төрө алда кайдан,
Кара кер, зоот айгыр минип алган,
Ак шапке, нооту палтоо, белде кылыч,
Жамбашка тапанчаны кынап салган.
Ийнинде чендерин көр жаркыраган,
Түтүнү папиростун көккө айланган.
Темиңсе шпорлору шыңгыраган,
Какайып кара бою, зыңгыраган,
Бүткөн бою – каршы-терши тарткан кайыш,
Арчындап эчен-эчен кур байлаган.
Дардайып, жаян ооз келе жатат,
Караса ырайымсыз көзү айланган.

Алдында ал төрөнүн бир он солдат,
Акмалап колдоруна мылтык кармап,
Бет алдын, ак чокуну жалт-жалт карайт,
Жанашса жутуучудай, бул тоо аймап.
Артында кылка-кылка кырктай солдат,
Желдирсе жел уюлгуп, жолдор чаңдап.

Баарында бирден мылтык, найза менен
Аттары узун шыйрак кекектеген.
Өзүнчө кесирленет Иван төрө,
Оюнда кыргыз тосуп жетет деген.
Болгон соң падышадан келген төрө
Көтөрүп ат үстүнөн кетет деген.

«Жейм десем, жаңы балык, туз да даяр,
Жан жыргап жанашууга кыз да даяр,
Кыргыздын ханы, беги кол куушуруп,
Күн-түндөп үй тиктирип күтүп алар.
Ал биздин бериштедей баришнялар,
Бул жерден түлкү, суусар, кундуз алар.
Эжигей, сүт да мында, эт да мында,
Урматтуу империя пайда табар.
Кыргызың тоолук жапан, байлыгы олжо,



Чачсаң да түгөнбөс бул, казыналар.
Расийден чиновниктер, помещиктер,
Чубашып сонун жерге чалгын чалар.
Тандашып тоо түбүнө, көл боюна,
Тамаша... биздин байлар шаар салар.
Каптаган кара малдай кыргызыңа,
Какырап тоо башында таштар калар.
Болгонсоң бул да биздин колония
Жапан журт кайда кетсе, шондо барар,
Буйругун падышанын орундасам,
Урматы алтын, күмүш медаль тагар.
Ак насил, биздей уулуң кылыч сунса,
Суу токтоор, жер жарылар, көл соругар.
Куп таксыр, өкүмүңө жан курман деп,
Баштарын карагайлар ийип турар.
Болдумго тоо элине өзүм жеке,
Бул элди мындан ары кимдер суар».

Деп, ойлоп өзүнчө эле көөп келди,
Чочондоп кыя менен Иван желди.
Көргөн жок кайкалаган карабаскыр,
Капталда, карагайда жаткан элди.
Балбайың сыр найзасын ташка кайрап,
Камданып адетинче түргөн жеңди,
Ойноктоп, октой учкун, оо – жаныбар,
Деди да Сур айгырга ыргып минди.
«Оо балдар, кыймылдаар кез келди го» деп,
Чоң таштын далдаасына барып кирди.
Тизилип ыр ырдашып элүү солдат,
Калкылдап каз канаттап өтө берди.
Күүлөнүп Сур айгырга камчы басты,
«Балбайлап» тоо жаңыртып ураан тартты.
Асмандан шукшурулган ителгидей,
Түйүлүп көз иймебей торой чапты.
Балбайың найза менен берип өтсө,
Төрөңүз таш кучактап барып жатты.



Айкырып, чолок кылыч кындан сууруп,
Ивандын эми башын кыя чапты.
Ээринө жата калып жан далбастап,
Тоо жакка нечен солдат мылтык атты.
Тырмагын тоо бүркүтү салган кезде,
Элеңдеп солдаттар да кайра качты.
Артынан жайнаган кол жетип келип,
Эрендер тулпарларын камчылашты.

Эр Балбай найза менен илип жүрөт,
Молдоасан айбалталап кирип жүрөт.
Солдаттар атка өчөңдөп удургуса,
Бөрүдөй бөлүп баатыр тийип жүрөт.
«Апкаарып, кол кайырбайт, ок чыгарбайт
Салдатың жан эмес» деп күлүп жүрөт.
Чымындай баарын Балбай эзип өтү,
Өпкөсүн ок аткандын тешип отту.
Кыйынсып, кылыч шилтеп кыйкыргандын,
Өңгөчүн найза менен үзүп өтү.
Төрөнү кайтарабыз деп келатып,
Тоолорго элүү солдат канын төктү...

Көп элге сайышарга жоо да калбай,
Арткысы алдыңкысын бир көралбай,
Далайлар кычыратып азуу тишин,
Теминет төкөөрлөшүп мооку канбай,
Эчендер өлүктөргө эңкейүүдө,
Олжого мылтык менен кылыч кармай,

Кишенеп качып жүргөн аргымакты,
Жигиттер жыйып жүрөт, тосуп айдай.
Жеткендер ээр-токумун алып жатты,
Жолборстон эр Балбайдай ийри жанбай.
Молдоасан төрө башын байланды да,
Жөнөлдү хан, бектерге тишин кайрай.



Байкуштар бир төрөнү сактаймын деп,
Баатырды таманына таптаймын деп,
Кол-бутун кылыч менен шилтей чаап,
Эми эле, этин шишке кактаймын деп,
Умсунуп келдиң эле солдаттарым,
Өзүңдү өткөрбөдү Ала-Тоо чек.
Кол жетсе бизди курман кылмак элең,
Өзүңөр курман болуп кеттиңер деп.
Балбай да кейигендей күңгүрөндү,
Ачылып мындан башка айт дастан кеп.

Кылычтын канын сүртүп, кынга салып,
Азуулуу айбалтаны белге чалып,
Найзаны ээрге такай кармап алып,
Жабышты жаңы мылтык жонго багып.
Балбайдын кайратына таңырканып,
Калың кол жүрүп калды кайра айланып.

VI

Чаңкай түш болгон кезде тоону карай,
Ээрчиген Тилекматты киши далай.
«О кудай, качан төрө көрүнөт» – деп,
Өрөпкүйт Тилекматың санаа санай,
Бир кезде жылга оозуна жабалактап,
Жигиттер чыга келди жаадай-жаадай.

Тилекмат дем алалбай кышылдады,
Сүйлөөгө үнү чыкпай бышылдады.
«Төрөнү бизден мурун кимдер тозгон,
Адепсиз айбан эле бул кайдагы?!
Ичинде кызыл чепкен, тебетейчен,
Адам го биздин эле айылдагы.
Баргыла ким экенин билгилечи,
Жеткенби же болбосо чунак дагы?



Деген соң капчыгайга жигит чапты,
Көргөн соң канжыгада кандуу башты,
Балбайга, Молдоасанга сөз каталбай
Калтырап курган жансыз кайра тартты.
«Чунагың, келе жатат баарын жайлап»
Деди да ошо менен үнүн басты.

Тилекмат сакалын бир жулуп алды,
Калтырап үстү-үстүнө камчыланды.
«Чын эле түпкө чунак жеткенби» – деп,
Болгонсуп түш көргөндөй айран калды.
«Сыйкырым чындап менин кеткенби» деп,
Кубарып, өзүнө өзү каарданды.
«Төрөгө суук тумшук көрүндүм го,
Башынан кылмышкердей билиндим го.
Абийирим күлдөй болуп чачылды го.
Жылалбай курган тизем бүгүлдүң го,
Жол болбой же орустан, же кыргыздан,
Тируүлөй өлүк болуп күйүндүм го.

Карасаң келатканын башын байлап,
Олжолоп оңолбогур атын айдап,
Окустан карышкырга кабылыптыр,
Кадырман кайран төрө шору кайнап.
Көсөөгө жетпей жүргөн арамдардын,
Жонунда калыптыр го мылтык жайнап».

Дегенде Зарыпбек да жетип келди,
Балбайдын келатканын байкап көрдү.
«Мага да акыл салбай тилимди албай»,
Деп чунак кескен экен биздин демди.
Тилекмат чын ойронун, чыга электе,
Тараткын ойдо күтүп турган элди.
Бүктүрүп тиккен үйдү төөгө жүктөт,
Жигиттер чыгарышсын аттан терди.
Кермеден тогуз күлүк тартуу кылгын,



Чункака кошоматтаар кезиң келди», –
Дегенде ойду карай жигит чапты,
Кыз-келин чаң тополоң түшүп жатты.
Өргөөлөр кызыл уук боло калып,
Туш-тушка жүктү төөлөр кетип жатты.
Сестейип сексен бээдей союш камдап,
Ойдунда хан Боромбай күтүп жатты.
Күүлөнүп көзү кайнап Балбай келди,
Зарыпбек алдын торой колун берди.
«Аманбы малы-жаның абаке» деп,
Каптатты Балбай дагы бир кээрдн.
Так бүгүн бети күйүп калганга окшоп,
Тилекмат тилге келбей карайт жерди.

Баатыр соогат –
Бир аргымак,
Деди жойпу Зарыпбек.
Токтоло албай –
Күлдү Балбай,
«Айтканыңыз болсун» – деп.
Акыл аяңдайт
Ачуу сабырлайт,
Укчу баатыр кебим – дейт.
Жериң жайлуу,
Кылычың майлуу,
Сенсиң көк жал бөрүм дейт.
Шумдукка бышкан Зарыпбек,
Сылагансыйт далыга.
Ичинде турат кетпес кек,
Билет Балбай аны да.
Күлкүсүн тыйды Зарыпбек,
Күңгүрөп Балбай салды кеп:

«Курган башым барында,
Төрөңө элди бийлетпейм.
Темир билек чагымда,
Чендүүлөрдү сүйлөтпөйм.



Ишенгениң Тилекмат,
Өчөңдөгөн беш солдат,
Билер болсоң жүрөмүн,
Беш миңиңе ок камдап.

Чапаның бүтүн болгон соң,
Чаба бергин арада.
Төрөңө көөнүң тойгон соң,
Сөөгүң калар талаада.

Кайда калды төрөлөр,
Кан заада эрте барып кел.
Кар баскан тоону төтөлөп,
Кадырман Тикем алып кел.
Алып келсең алып кел,
Найзамдын учу сына элек,
Сур айгырдан кургап тер,
Алиге көөнүм тыналек.

Найзамдын учу моқосо,
Айбалта бүлөп койгомун.
Айбалта чабар эрди ошо –
Айлыңдан жыям, ойлогун.
Айбалтам сабын сындырсаң,
Кылычым турат кынында.
Айбаттуу кыргыз эчен сан,
Айдыңы кеткен кылымга.

Көк ыраң шибер, бетеге –
Күлүктү чабар жерим бар.
Уулдары чыккан жекеге,
Баатырды багар элим бар.
Эл түгөнбөс кеним бар,
Элим барда демим бар,
Кадырман улук Тилекмат,
Кыргыз журттан кабар ал».
«Бактысы журттун, баатырын,



Сага салбай кеңешти.
Тилекмат барган акырын,
Билбестиги эмеспи! –
Калың журтту аралап.

Капкалуу уюк тебелеп,
Орус алып келгени, –
Ойрон болсун, жаман кеп.
Текебер кылса Тилекмат,
Теңелбе иним кечип кой.
Тилекмат үчүн болбо жат,
Буулукпай белиң чечип кой.
Эки тизгин, бир чылбыр,
Эми сенин колуңда.
Эреним, эркин орунда,
Эмне болсо оюңда.
Кадырыңды билет ко,
Калың бугу эл турган,
Кабыланды журтум сүйөт ко,
Кайратыңдан мен курман».

Деди да шум Зарыпбек жандап алды,
Калың кол Талдысууга келип калды.
«Мынакей баатыр, баатыр, баатыр» – дешип,
Кыйла журт, кыз-келиндер көзүн салды.
Тапкыла Солтонкул байды ылдам деп,
Балбай да жумшады анда бир адамды.
«Төрөгө дүнүйө камдап, үй тигет» – деп,
Табылса, өлтүрүүгө кыялданды.
Кап-кайда Солтонкулда качып кеткен,
Кыяр деп, жаалданса чиркин жанды.
Башкалар этек-жеңин жайса дагы,
Балбай эр аттан түшпөй туруп алды.

Шыкаалап кыз-келиндер жүрөт карап,
Башына бул төрөнүн көзүн салат.
«Тилекмат бир баш алып келиптир» – деп,



Каткырып кумар көздөр күлүп калат.
Ошондой шыбыр-күбүр дайынын укса,
Тилекмат жүдөйт, улам жерди карап,
«Шашпагын, ээрдин кашын таанытармын,
Чунагым, сениби!.. деп көңүлүнө алат.
Он канат жүз баш үйдөн бирди тандап,
Бөлөкчө аш-тамагын атай камдап,
Ал үйдүн ич-тышына кароол коюп, –
Тилекмат жетип келип дагдалаңдап,
Алдында Зарыпбектин айтып салды,
Бир үйгө олтурсак деп кенен жыргап.
Карды салык бээ союп,
Жая-жалды чайнайм дейт
Тилекмат агаң кул болуп,
Жан инимди сыйлайм дейт –

Кана эмесе баатырым,
Эңкейди агаң, баралы.
Эңкейгенге эңкейип,
Конок болуп калалы.

Дейт Зарыпбек күлүндөп,
Аттан түшсүн иним деп,
Кабагы карыш салаңдап,
Каршыгып Балбай айтты кеп:
«Абакебиз Зарыпбек
Иниге союш сойчу эмес,
Сизди күтпөй уялбай,
Иниңиз конок болчу эмес.

Аман болсо алдыңа
Аюу талпак салармын.
Ак боз бээ сойормун,
Азиз конок кылармын». –

Деди да кош айтышып тизгин какты,
Төтөлөп Сар-Булакка бура тартты.



Молдоасан, Матай менен эчен эрлер,
Артынан кыркаар тартып бара жатты.

Зарыпбек кандай кеп деп таңырканып,
«Кыз талак чунакты...» деп намыстанып –
Артынан өзүм конок кылам деген» –
Кебине кээде калып, көңүл ынанып.
Балбайдын бул кылыгын айтып жатты,
Ар кими ар бир башка жоруй салып.
Тилекмат кызыраңдайт элден сурап,
«Дадансып көптү го дейм ушул чунак.
Тай союп, кол куушуруп турсам дагы,
Тоотпой кете берди колун курап.
Чын болсо колдогонум бар экени,
Кутурган ушул кулду кудай урат.

Дейт дагы жерди ныкый басып калат.
Ээрчитип Зарыпбекти үйгө барат.
Кымыздан дем албастан аяк менен
Ичишип баары ала күү, өргө чабат.
Айрылып, акыл эстен оонап калат,
Жигиттер, желпилдеген ала канат.
Чеңгелдеп, казы-карта, жал-жаяны,
Тайраңдап түнү менен кумар канат.
Тигилген Талдысууда, үй да калбай,
Төрөгө атап турган тай да калбай,
Сөөлөткө тизген төөдөй болуп келген –
Кыз-келин эми ал жерге байыр албай,
«Кутулдук бир азаптан» деген өңдүү –
Күн-түндөп туш-туш жакка кетти таркай.

Падышанын Боромбайы, Зарыпбеги –
Тилекмат чабарманы, ичте кеги –
Кезегиң бир келер деп – чунак кулак,
Тиштенип, көңүлү кара, жүрөт эми.



Балбайдан коркконунан кыймылдабай,
Тымызын жата берет үч жыл чени...

Балбай да бирде сыртта, бирде көлдө,
Жайы-кыш өз көңүлү сүйгөн жерде.
Жалтанбай жоо бетине туусун сайып,
Керилген кең Каркыра, Текестерде
Кааласа Кан теңирге ууга барып
Көк жолборс ашуу тосуп, жүрдү эми элде...

VII

Жаз... жайлоо – Жети-Өгүздүн капчыгайы,
Керилген көңүлүңдү ачар кандай жайы.
Тоолорду басып турган карагайы,
Шуудурап шибер чөбү жибек шайы,
Атылып Ала-Тоодон чубап түшүп,
Суулары ташкындаган кенен сайы.
Безилдеп токоюнда чымчык, сайрап,
Көз жеткис тоолорунда малы жайнап,
Жан баргыс сары сойлок боорлордо,
Каңгырап койчу жүрөт коюн жайлап,
Атайын жибергендей адам айдап.
Төш-төштөн туйлап аккан тунук булак,
Алыстан келаткансыйт булак чубап.
Булактай мөлтүрөгөн тунук суулуу,
Буралып тоо суусунан колун жубат.
Теңселип жаш бетеге жалбырактай,
Жалжылдап жароокерин күтүп турат.

Жүз баштуу аппак үйдү тигип салган,
Тогуз бээ сойдуруп эт илип салган.
Ар үйдө ат көтөргүс торпок чанач,
Эбактан керегеге илип салган.
Ак үйдөн тай чабымдай жол-жолдордо,
Жигиттер жүргөн элди тосуп калган.



Кайкалап төр башында хан Боромбай,
Зарыпбек, Токсабалар, орун алган.
Дөөлөс Сарт, жаш – Качыбек, Тилекматтар,
Карачтар, ар ким билген сөзүн салган.
Тил менен жоону тосуп, жолду бөгөп,
Ар кими ою менен чалгын чалган.
Казандап жал-жаялар желип жатты,
Кылкылдап кымыз аяк келип жатты.
Керкейип ар кимиси өз алдынча,
Бут сунуп төшүн тынбай керип жатты.
Каркылдап төрдөн жылбай хан Боромбай,
Сөзмөргө өз кезегин берип жатты.

Тилекмат көптөн жүргөн ойлоп акыл,
Бажандап – алдыраңдап сүйлөп жатыр.
Кум чөлдү бирге баскан сыяктанып.
Эчени анын кебин жиреп жатыр.
Башаанын барган кезде көрдүм жайын,
Мата эмес, болотынай, кызыл чайын,
Берметтей аптак дандуу ак буудайын,
Үкүнүн уясындай жылуу тамын.
Чунактын айдоосунда жүрө берсек,
Көңүлдөн кетпес деймин сары убайым.
Жалдуу ат, жакасы бар тонго жетпей,
Кыдырып көчүп жүрсөк кышы-жайын.
Жоорутуп аркан менен малдын баарын,
Эрдибиз желке болуп желден дайым.
Колунан бул Балбайдын тизгинди алып,
Кетирсек кантет деймин эми шайын.
Орустун букарасы болуп берсең,
Жайылып этек-жеңиң жыргайт жаның.
Албетте тактан түпшөй кала бермей,
Белгилүү бийиң менен байың, ханың,
Оруска да бир жигит аттандырсаң,
Бугунун билдирүүгө ал-абалын.
«Ырас ок Тилекматым кебиң ширин,



Эс билгим, канткен менен бар го билим.
Кандырган жан суусунун ууз кымыз,
Сайрасаң каркыбарым кызыл тилиң.
Көңүлдөн чыкпай турган каадалуу кел,
Кана эми, сүйлөйсүңөр эми кимиң».

Дегенде хан Боромбай сакал сылап,
Дөөлөс сарт сөз кезегин турат сурап.
«Жез таңдай желбей чапкан күлүк эле,
Кудайым кызыл тилге берген кубат»,
Дешет да ыңгыранган кыял мастар,
Козголбой Сарт акеңдин кебин угат.

«Бирас айтат Тилекмат,
Чунактын бүтпөйт чатагы.
Чунактын кечкен күнөйүн,
Көрүндө тынчып жатабы.

Башын кесип алган соң,
Падышанын адамын,
Кайдан жүрүп узасын,
Кайрандар сенин кадамың?
Чунак бизге тууган деп,
Айтканыбыз кээ болду.
Ак падыша алдында,
Бетибизге көө болду.

Жазса колу кат билген
Көкүрөгү эс билген,
Эзилишер эп билген,
Эптүү сүйлөп топ билген.

Көптү көргөн көсөмүң,
Кепке көнгөн чечениң,
Кол куушуруп бой сунуп
Кайра жөнөр кезегиң.



Күлдү бугу уруудан,
Тебетейи кызылдан,
Эпкини эрди учурган,
Сүйлөөр тили узундан.

Кеңеш-кебин жаздырып,
Күмүш мөөрүн бастырып,
Жиберсек бир беренди,
Берсе кудай жакшылык.
Айтышкандан кек алган,
Ак падышадан чен алган,
Тилекматтай уулду,
Ааламга бир жаралган,

Таңшып турган булбулду,
Төгөрөктөн таппайсың.
Күлдөй төгүп абийрин,
Кантип тегин тактайсың?

Азуусу бар камандар,
Тоодо дале жүрбөйбү?
Тишин кагып салбасаң,
Кез келгенге кирбейби?

Карышкырдай Балбайың,
Каманга окшош бул бир жан.
Кыйкырык чуу кыш жайын,
Кайда жүрсө чыгар чаң.

Казакты кагып берет деп,
Ормонду оюп берет деп,
Ороңдогон Балбайды,
Ошондо жүрдүк керектеп.
Союп салды Ормонду,
Султандар кайдан соо болду.
Туурап салды төрөнү,



Кара жаның доо болду.
Ак пашаага кеп кылган,
Алдага болот шек кылган
Кечпес күнөө эмеспи,
Шек кылганга тек турган.

Кан заада Балбай болсо да,
Кезеги мунун келүүчү.
Кезинде бизди жеңсе да,
Бөрүчү бүрктү өлүүчү.

Зарыпбек аба жышаана,
Айткан кебим жараса,
Качыбек барсын пашаага
Акылмандар кааласа.

Чапса чыгар күчү бар,
Айтса тынар сөзгө бай,
Көңкү Бугу журтунун,
Болор деймин көңүлү жай.

Түбүндө чуркаар тулпар го,
Тоолордон сызаар шумкар го.
Кагып түшөт Качыбек,
Каманыңды бул жолдо».

Деген соң Тилекмат да Сартты жактап,
Бир жактан Солтонкул бай кирди каптап.
Күүлөп Качыбекти кепке алышты.
Жарышка жаткан өңдүү күлүк таптап.
Зарыпбек, хан Боромбай, Солтонкул бай,
«Чырагым, жарайсың» деп, бүт кубаттап.
Арыздын орусчалап сөзүн тактап,
Бир татар сокур молдо болду жазмак,
Катка сөз айтып жатты шум Тилекмат,
Кеп баштап, кези менен колун жазгап.



АНЫН УРМАТЫ АК БАШААГА!

(Омскей төрөсүнө).

Алыс жерде,
Жапан элде
 Ысык-Көлдө, турабыз.
Кол куушуруп,
Тизе бүгүп,
 Мойнубузду сунабыз.
Тоодо каман,
Элге жаман,
 Бир бөрүгө тиштеттик.
Тынч албаган
Түн чамдаган,
Каракчыга кездештик.
Баркты билбес,
Тилге келбес,
Ачсак жолун дөдөйдүн.
Жесе тойбос,
Тойсо койбос,
Дөдөйдөн кантип көбөйдүм.
Көрсө капкан,
Жетсе чапкан,
Жез тумшуктуу бул бир жан.
Төрөнү да –
Солдатты да,
Журт куруткур жайлаган.
Эр Тилекмат,
Мындан аксап,
Үч жыл ооруп зарлаган.
Мыжып таштап,
Балбай жазгап,
 Урчу ташын камдаган.



Бирок атпай,
Колтук ачпай,
 Каратамын элимди.
Ак падышам,
Кабыл кылсаң,
 Күтөм жооп кебинди.
Солдат келсе,
Көмөк берсе,
 Кармап берем Балбайды.
Кабыл алсаң,
Ырайым кылсаң,
Көз жаздыкта калбайлы»
Элчиңизди,
Ченчиңизди,
 Өз жеримден күтөмүн.
Күлүк жорго,
Жибек торко,
Сизге сыйлык этемин.
 Бугу элинин ханы:
Боромбай Меңмурат баласы»

Бул катты кыргызчалап окуганда,
Жанына майдай жакты бекке, ханга.
«Бар балам, кудай бактың ачсын» дешип,
Кол жайып бата берди баарысы анда.

Узабай отуз атты айдап алып,
Ат кошчу он эки ээрди тандап алып,
Кадимки Кашкар олпок жолго кийип,
Кылычын Солтонкулдун бек байланып,
Асынып кара мылтык, арчындынып,
Омбуга он семиз бээ жетекке алып,
Мингени желдей учкан жээрде жорго,
Качыбек жөнөп кетти тоону айланып.



VIII

Ай өттү... эки жигит келип калды,
Хан, бекке Качыбектен кабар салды.
Жайлоодо Боромбайдын такты үйүндө,
Жигиттер кол куушуруп кирип барды.
«Урматтап биз кагазды киргизгенде,
Улугу үч күндөн соң кабыл алды.

Алты жүз солдат кошуп бермек болду,
Мына эми ошондо көр кубанганды.
Айбаттуу Ала-Тоодо арстаным деп,
Ханыбыз төрө сизди атакка алды.
Сөөлөтүн Боромбайдын көрөмүн деп,
Кез келсе келүүгө өзү кумарланды.

Ар качан хан, бектерди сүйөм деди,
Хан менен каным бир деп жүрөм деди.
Канчалык сураса да такты-бакты,
Токтоосуз тилегенче берем деди.
Ардактап алтын жасоо, ак сарайда,
Ой жетпес урматтоосун айтсак эми».

Дегенде хан Боромбай бир жылмайып,
«Солдатты келет деди качан алып»
«Кана эми, кыз талактар айтсаңарчы,
Кечикти Качыбек жан, кайда калып?
Пашаадан көңкү бугу хандыгына,
Келатат кандай белек сыйлык алып?»

«Таксыр хан, сизге дагы катуу кабар,
Качыбек аз күндөрдө келип калар.
Сизге да, Зарыпбекке салам деди,
Өмүрдүк урматталып мартабаңар.
Оюна Жети-Өгүздүн көл боюна,



Үй тиксин солдаттарды тосуп алар.
Мен өзүм солдат баштап келгенимде,
Кыргызча сөөлөт болсун таңырканыр.

Той болсун, тулпар минип, эр сайышсын,
Көл бойлоп, күлүк тандап ат чабышсын.
Жигиттер атчан чаап жамбы атышсын,
Булкушуп балбандар да кол карышсын.
Кай жерден өтсө төрө, кол куушуруп
Калың эл изат кылып жарданышсын.

Келинден керме каштуу уздар келсин,
Оймок ооз, оп саамайлуу кыздар келсин,
Кыядан каргып өтөр тобурчагы,
Кырчындай солкулдаган жаштар келсин.
Уулдары хан зааданын катар туруп,
Төрөгө кол куушуруп салам берсин.

Көргөндө терс болсун үйгө да таң,
Кеткенче боло берсин сыйга да таң.
Адатча талпалактап бутун сүйрөп,
Алдынан туура өтпөсүн бир дагы жан.
Кантсе да калк башында чогуу болсун,
Зарыпбек, Солтонкул бай, Боромбай хан,

«Боромбай акеме айт деп менден салам,
Тапшырган сизге ханым, Качы балаң»,
...Жигиттер толук кабар бергенден соң,
Энтигип Боромбай да турган араң!
«Зарыпбек Тилекматты чакыр деди,
Кидирбей учуп барып жигит балам.

...Болгон соң хан, бектердин көңүлү жай,
Кылкылдап көчкө толду Жети-Өгүз сай,
Көл бойлоп ак өргөөсүн тигип жатты,



Эчендеп өгүз желке деңкейген бай.
Эчендер Боромбайга кошоматтап –
Тартууга куйкалап кой, союшуп тай.

Боромбай сан-салтанат куруп салып,
Белгилүү бек заадасын жанына алып,
Тиккен үй, болчу сыйга көз чаптырып,
Кылкылдап келип жүрөт күндө айланып,
«Көрөрмүн эми төрөм келгенде» – деп,
Кычырап, тишин кайрап кайраттанып.

Камандын чагып туруп тишин алам,
Баатырдын жүрөгүнүн өтүн алам.
Кимде ким чыгымымды тартпайт экен,
Чындасам чукуп туруп көзүн алам.
Көрөрмүн кимдер мага каяша айтса,
Өгүздөй өкүртөм да, ичин жарам.

Деген ой Боромбайды бийлеп алды,
Зиркилдеп түрүн бузуп каарын салды,
Атайын өзү каалап чакырбаса,
Үстүнө адам даап кирбей калды.
Таноосу желге толуп, төшүн керди
Теңсинбей менсингенден жалгыз жанды.

IX

Мелтиреп Каркыранын кең талаасы,
Жылтылдап күмүш булак миң салаасы,
Кааласа көлдөн кечкен, тоодон баскан,
Кыргыздын кабылан сындуу бир баласы.
Калтардай көк шиберде жаткан кези,
Жүрсө да кай кыяда журт санаасы.

Ал Балбай кылыч кында кыңгыраган,
Аттанса мылтык жондо зыңгыраган,



Кан тоону кайсы күнү туман басса,
Кай күнү ачыларын билген адам,
Мал жайлап, журт магдырап жатса дагы,
Баатырың белге чыкпай бир тынбаган.

Таң атты, тоо башынан булут тарап,
Алыстап майда жаан сээп турат,
Таң менен тебетейин баса кийип,
Баатырдын жүргөн кези жылкы аралап.
Кермеде эргип турат Тай кашкасы,
Кишенеп жылкы жакты жалт-жалт карап.

Түн катып Ак боз менен көлдөн чыккан,
Ак боз да тер чыкканда куштай учкан.
Тоо башы бүлбүлдөөрдө таң кылайып,
Күүлөнүп Каркыранын четин баскан.
Буралып Уул бала үйдөн чыгып,
Көз салды ким болду деп келе жаткан.

Бууланып келатканын аты тердеп,
Атына анда-санда камчы сермеп,
Ханы өлүп хандын айлы кайгырганда,
Кабарга келаткандай калкты жүр деп,
Уул бала Балбайына колун жазгап,
Күлүндөп белги берди үйгө кел деп,

«Капырай, эмне алакет болду кандай
Уул бала чебеленет, тыным албай»,
Деп ойлоп чочуланды баатыр Балбай,
Жетти үйгө адетинче кыйыктанбай.
Кадимки кара дөөдөй Жунуш экен,
Калкылдап келе жаткан жылган тамдай.

Ичине деми батпай Жунуш келди,
Алдынан тосуп Балбай колун берди.
Уул бала колтуктады аттан алып,



Баатырдын көз кареги белгилүү эрди,
Тоо жактан Матай менен Молдоасан да,
Жунушту көрө сала катар желди.

Жунуштун бир мамыга атын байлап,
Төр жакка олтуруучу ордун жайлап,
Уул сен, каның катып келдиң го – деп,
Кымызды бир чоң аяк сунду атайлап.
Балбай да жаш баладай бажырандап,
Олтурду азаматын эми жандап.

Молдоасан келер замат кучакташып,
«Жүрсүң деп досум кайдан ашып-шашып,
Жеткенче ушул үйгө чаап келдиң,
Жаткандай катыныңды кара басып»
Каркылдап, сөздү ойнотуп каткырышат,
Кабыландар бирин бири шылдыңдашып.

«...Түн катып баатыр жүргөнүм,
Туура сизге келгеним,
Кузгундар жүрөт жем издеп
Карзым го кабар бермегим.

Он эки солдат ээрчитип,
Качыбек деген эмеси,
Грибенко Кирпичин,
Он экинин төрөсү.

Көктү карайт жер баспай,
Уктагансыйт көз ачпай.
Кара сакал Боромбай,
Жайкактайт жорго боз аттай.

Сурашты Балбай кайда деп,
Каркыра, Текес жайда деп,
Тизеден төрөм кан кечсек



Батарбыз белден майга деп.
Мен болом хан деген деп,
Калкымды төрөм берем деп
Тоо каманы Балбайды,
Чак түштө кармап келем деп.

Кыл сакалы селкилдеп,
Теспечидей сүлкүлдөп,
Ак пашаанын элчиси,
Айлыма тийген күнсүң деп.

Атасындай ардактап,
Баласындай дардактап,
Башы азоонун баарысын,
Беремин дейт баймактап.

Кызымтал болгон төрөгө,
Кыздары сунат кымызды,
Кериле басып каш серпип,
Келини кызмат кылышты.

Кара таандай көп солдат,
Капчыгай боомдо жүрөт дейт.
Коңур өлөң алабаш
Ак терек басып келет дейт.

Букаранын чыйрагын,
Чымчыктай атып салат дейт.
Салтанаттуу хандарга,
Сары алтын ченин тагат дейт.
Айкөлүбүз Балбайды,
Асманга учсаң табат дейт.

Кадимки кара чынжырды,
Калк мойнуна салат дейт
Кабарын угуп болдум таң,



Кайгыга батып биздин жан.
Саргайып колго түштүкпү,
Соо кезинде алты сан.

Коңгурап уктап жатса да,
Колуна кармап намысты.
Чырга тартып хан сага,
Чайырдай болуп жабышты.

Өлүмдөн анык Балбайым,
Өзүңдү кармап бермеги.
Тайгандай жойлоп хандарың,
Карк алтын тонду киймеги.
Төмөнтөн жолду алганын,
Солдатын сенден качырып,
Текеске карай салбасын,
Тескейдин тоосун ашырып.

Дегенде Жунуш муңайып.
Балбайдын көзү жайнады,
Айбалтасын таянып,
Арстаның сүйлөп калганы:

«Качан да болсо курган жан,
Кайрылып көрөт өлүмдү.
Артымдан дайым чыгат чаң,
Түшүмбү менин, өңүмбү?»

Бир кезде хандар тукурса,
Кытайлар менен арбаштым,
Казактар менен кармаштым,
Бир өзөн кыргыз журтунун,
Жигити менен таймаштым,
Намыстын согуш союлун,
Кылмыштан качан мен качтым.
Ал күндө элим ойлосом,



Эңгиреп жолдон адаштым.
Канымды куюп көөкөргө,
Ким таламын талаштым?

Кайрылып келдим эсиме,
Кагылжый түшүп курган баш.
Зор кайгы болду өзүмө,
Калк көзүнөн аккан жаш.

Көрүнгөн кузгун жем кылбай,
Эркинде калкым жүрсө дейм,
Кайырчы болуп кыдырбай,
Каадалуу чапан кийсе дейм.
Перидей сулуу кыздарды,
Берендер арзып сүйсө дейм.
Байкуштар үчүн бышкан аш,
Өз оозуна тийсе дейм.

Кайгырып четте жүрсөм да,
Каным-жаным эл дедим.
Калкым десе көктөгү,
Көк туйгунду сермедим.
Көңкү журттун ырысы,
Көп Ала-Тоо жердедим.
Туулуп өскөн жеримди
Төрөлөргө бербедим.
Жоолашарың бери чык,
Жоо бетинде мен дедим.
Доолашарың жайымды ук,
Эл четинде мен дедим.
Кайран элим айтсаңчы,
Кайсы акыңды мен жедим.

Ак сүтүндөй эненин,
Элим сага актыгым,
Ырас душман асылса,



Ала жатчу жаздыгым.
Булбулдай сайрап Арстанбек.
Баатырлар далай айткан кеп.
Арстанбек кебин укканда,
Көңүлдөн кетпейт калың кек.

Акындардын атасы:
Кыр шибер орус пашаадан,
Улук келет деп айткан,
Ойдогусун ошолор
Кылып келет деп айткан.
Өз көрүндү каздырып
Майыңды алат деп айткан.
Майышып эгер баш тартсаң,
Жаныңды алат деп айткан.
Хандардын алкы бузук деп,
Кадырман акын кеп айткан.

«Кара эчкиге жан кайгы,
Касапчыга мал кайгы»,
Каныңды ичкен хан, бекке,
Калдайтып тагар чен кайгы.

Жоону сайса мен сайдым,
Жуткучтар алды малымды,
Айдаган жакка баспайт деп,
Жутмак болот жанымды.
Кара курттай хандарга
Мойнумду сунар чагымбы?
Андан көрө жайлоонун,
Жалпак таш сорсун канымды.

Карылык таяп келгенде,
Кайран эл сенден адашпай,
Кузгун, сору сыяктуу,
Журттагы тарпты талашпай,



Кадырман эрди кул кылып,
Сатылчу малдай санашпай.

Кан кечип жүрүп өлөрмүн,
Кадимки агам Манастай.
Кара тилин кайраган,
Калк ичинде берекем,
Каркылдап топто сайраган,
Калыгул¹ жездем эр экен.

Алмадай болгон бир башы,
Акыл-ойдун кени экен.
Акылман эрди, эл башы,
Атамдан артык сый этем.
Кечээ кеч сеңирде ордого,
Калк жыйылып барганда,
Сарбагыш, бугу ойноодо,
Журт бөлүнө калганда,
Куу намыска качырып,
Куралышып алганда.

Атчан турган Калыгул,
Ордонун башы чаң деди.
Азырынча оюм бул,
Аягы болор кан деди.
Куу томпой чырга от жагып,
Чыгар бекен жан деди.
Төрөкелди, Балбай деп,
Тирешип калдык бөлүнүп,
Биз жакка келди черткенде,
Чүкөнүн көбү терилип,

¹ Кадимки Калыгул акылман Сарбагыш уруусунан болот. Бирок аялы Вугунун кызы болот. Ошондуктан Бугудан чыккан Балбай дагы Калыгулду жезде дейт.



Карап турат оюнду,
Куу сакал Ормон элирип.
Чертмекчибиз черткенде,
Кан борбордон учканда,
Чийимден тышка чыгарбай,
Төрөкелди тоскондо,
Оюнду оюн кылбастан,
Өкүмдүгүн кошкондо.

Айлантып оюн саларда,
Ат калчоого келгенде,
Калыс болуп ордону,
Кызыл көз Ормон билгенде,
Жыкканы атты калчайт деп,

Эрегишке киргенде.
Төрөкелди балбансып,
Качырып колдон кармады,
Күрөндүнүн жанында,
Күрпөңдөшүп калганы.
Буурадай болуп чамынып,
Бар кайратын салганы.

Кыжырым кайнап, мен чапчып,
Кабыргадан алганда,
Кайыштыра бир тартып,
Кабаттап буттан чалганда,
Күрөндүнүн үстүнө,
Кайкайтып басып калганда.

«Балбан көтөр» – болгондо,
Башынан аттап койгондо.
Балакеттүү Ормонун,
Баркырап чыккан ал жолдо
«Чапса болот кулду» деп,
Чап эле чылбыр чойгондо.



Төрөкелди кызаңдап
Кайра колду салганда,
Бугу менен сарбагыш,
Тизелеше калганда,
Чым этип чымын учкан жок,
Калыгул кепке алганда.

«Эки балбан күрөшсө,
Акыры бири жыкпайбы?
Балбанымды жыкты деп,
Конокторун кыстайбы?
Уялбай өзүң оолуксаң,
Ойнуңдан от чыкпайбы.
Азаматтар ойносо,
Оюнга кимдер ардыгат?
Кызуулук менен кезинде
Баш айрылып, көз чыгат.
Атайын бузук салгансып,
Аны кимдер кек кылат?

Калыгул минтип айтканда,
Хан Ормон жаагы басылды.
Теңтушсуң мен да какканда,
Төрөкелди баатырды
Кан күйүп кабылан өлөрдө
Калк башы кылдык акылды.

Калыгул калыс болбосо,
Каптатып Ормон кирбейби,
Ач бөрүдөй жутунуп,
Кутурган иттей тийбейби.
Күлдөрүн көккө сапыртып,
Көк чамгарак күйбөйбү.

Калкымдын билер кадырын,
Калыгулдай акылман.



Ак балдай ширин кеп чыгат,
Арстанбектей акындан,
Хандардай бетсиз ким болсун,
Кырк алтын ченге сатылган!

Төрөгө тартуу жер тарткан
Коюндай бийлеп эл тарткан,
Калкымдын маңдай теринен
Каймак калпып, жан баккан
Кайраттуу уулду карматкан
Карышкырга чайнаткан.
Кара сакал Боромбай,
Кол силкишип көрөрмүн
Өкүмүндө жүргөнчө,
Өлүмүнө көнөрмүн.
Кайрылып салам бергенче,
Кайгырып жүрүп өлөрмүн.

Кайратым колдо барында,
Кайраным элим бел болор,
Кан-Теңир тоого чыксам да,
Элим жок күнүм көр болор.
Кара аска менен бассам да,
Кааласа кудай жар болор.

Эр Балбай оор үшкүрүп токтоп калды,
Кебине уккан эрлер кайраттанды,
Кай күнү кайсы жолдон тособуз деп,
Эрендер бир бирине акыл салды.
Тай минип Мойнок кабар бергенден соң,
Баатырлар куралышып даярданды.
Баарында белде айбалта, колдо найза,
Кай бири кынай байлап кылычтарды
Ат эрдин канаты деп азаматтар.
Суналып токуп жатат тулпарларды.



X

Салкын түн... тунжураган, ай караңгы,
Карасаң тааныбассың бир адамды
Таш, жыгач, жылга дале жан сыяктуу,
Жылгансыйт тындырбастан ой-санаанды.
Тоо каалгыйт, көл телмирет, добуш аңдыйт,
Оор уйку туткун кылып бардык жанды.

Керилип Коңур өлөң салаалары,
Кайкалап этек жаккы талаалары
Жатпастан жалгыз гана тоонун жели,
Шиберге шыбыр-күбүр салган чагы.
Шиберге шык кошконсуп экиленет,
Куушуп көктө ойногон жылдыз дагы.

От күйөт бул коктуну турсаң карап,
Кай бири өчө түшүп, бүл-бүл жанат.
Ким билсин кайдан келген, кимдер минген.
Байланган катар-катар аттар турат.
Жыйрылып ыраак жаткан тоону карай,
Аттар да бирин-серин окуранат.

Ат баккан кароолдор да жатып алды,
Оттору суу сепкендей өчүп калды.
Тиктесең ал коктудан көрөлбайсың,
Көз ачып баш көтөргөн бир да жанды.
Кайгысыз камсанабай жайланган соң,
Уйкуга көкүрөк да кошо ууланды.

Тайбастан тайган изи кыяны ашып,
Кылкандай кыркалашкан зоону басып,
Чамынып таш кулатып аккан суудан,
Кебелбей кечип алып катарлашып,
Аттардын соорусунан көбүк чачып,
Чайнатып ооздугун алчаңдатып,



Ашуудан жылдыз менен кошо чыккан,
Кысыкта кыргоол көргөн куштай буккан
«Жеткен соң эртең хандын айылына,
Издейбиз каракчыны элден чыккан.
Балбайды тирүү кармап торго салбай,
Багынбайт бул тоолордо биздин душман.
Боромбай биздин гана малчыбыз да,
Май талкан кыргыз бизге» дегенди, уккан.
Тигилер кайдан каптап келе жатат,
Боз куштай, боюн уурдап жапыс учкан.

Жаланып айбалталар жаркылдаган,
Кубарып сыр найзалар калкылдаган.
Өбөктөп жерден элик атуучудай,
Эңкейип жылып келет эчен адам.
Жыландай Сур айгыры сойлой басып
Жолборстой жондонууда тигил караан.
Молдоасан, Матай, Жунуш жөөлөп келип,
Беш жүздөй жайнап жаткан жанды көрүп,
От күйүп тургандыктан баталышпай,
Айланып кайра тарткан бир имерип,
Баарынын бүткөн бою бүт курал деп,
Баатырга кабактагы кабар берип,

Кайрылып шыбыр менен айтты Балбай,
«Эч кимиң калбагыла кабар албай.
Козголбой курчоо керек айландырып,
Үнүң бас бирде бирөөң ураан салбай.
Жунуш жан жалгыз гана ок чыгарсын,
Ошондо тегиз качыр, бириң калбай.
Тепсетип айбалталай, тайманбай сай,
Көрүнсүн бирөө дагы буйдалалбай».

Деди да Жунушту алып жөнөдү алга,
Буктурду жоого чукул кемер жарга.
Удаалап сур айгырга камчы басып,



Кызытты тамандарын тулпардын да.
Ыраактан эки айланып болжоп алды,
Бүт байкап жаткандыгын кандай жайда.

Чай кайнам милтесин түк түтөтө, албай,
Жунуш да туталанат токтоналбай.
Бир кезде ойрон дары от алышты,
Өзү да билбей калды болду кандай,
Тарс этип мылтык үнү чыккан замат,
Ой жакка уюлгутуп кирди Балбай...

Элирип элүү жигит чапты каптап.
Эченин ат туягы кетти таптап,
Кызуулап кай бир солдат атып калат,
Кароолсуз, караңгыда болжоп, жазгап.
Чыкканда мылтык үнү эчен жигит,
Бугушат ат жалына боюн таштап.

Эчени кокту, үңкүргө кире качты,
Кай бирөө атка ыргып минип жатты,
Бурулбай Балбай найза салып өтсө,
Эрден топтой ыргып түшүп жатты,
Жолборстун силкенинен ыргыганы
Талп этип ташты, кумду сүзүп жатты.

Тарс этсе мылтык үнү качкан да бар,
Ат туйлап, жыгып кетип жаткан да бар.
Капыстан тизгин чылбыр колдон түшүп,
Алактап акылынан шашкан да бар.
Окустан кол-бутуна ок жаңылып,
Кокуйлап, башы-көзүн баскан да бар.

Жоо деген басташканда жатып бербес,
Жайла деп мойнун тосуп өзү келбес,
Чыкканда мылтык үнү өң саргайып,
Эр жигит эстен танып качып жүрбөс



Уялбай караңгыда, октон корксок
Укканда бул кылыкка, кимдер күлбөс?

Деп Балбай, эчендерге айтып акыл.
Качабы жоосунан деп анык баатыр
Солдаттын атканынан чоочугандын,
Жүрөгүн көтөргөндөй, сүрөп жатыр.
Эр башы канжыгада кетпейби – деп
Качырып улам өзү кирип жатыр.

Мына эми, таң жакындап келген кезде,
Тоодон жел көлдү карай жүргөн кезде,
Олжолоп мылтык, кылыч тапанчаны,
Балбайдын жоокерлери терген кезде,
Айдашып алчаңдаган аргымакты,
Кайрылып кетер жолго кирген кезде.

Кай бири эки колун бооруна алып,
Кай бири кол көтөрүп, тура калып,
Жылгадан эчен солдат чыга келди,
Мейлиң деп өлтүрсөң да боюн салып.
Дегендей биз да сага тилектешпиз,
Турушат бечаралар катарланып.

«Чынында туткун болуп жүрөбүз деп,
Биз дагы сендей эрди сүйөбүз деп.
Кошуп ал, өз колуңа бизди баатыр,
Нени айтсаң акылыңа киребиз – деп
Кармоону кандай курал болсо дагы,
Көнгөнбүз, каалагандай билебиз деп,

Баатырдан көз айрыбай, турушту алар,
Жүр десе, бир жөнөөгө муюшту алар.
Бердирип ат-аспабын келгендердин
Балбай да жайын кылды жолго салар.
Мен да аман, сен дагы аман кайтышалы,
Болгонду нээти кара, кудай табар. –



Деп баатыр, кош айтышып, солдаттарга?
Жол тартып көл башына жүрдү кайра
Мынча эмне кызталак хан каршыкты деп,
Кабаарып, тишин кайрап, Боромбайга,
Жөнөлдү Миша баштап ондой солдат.
Таң калып эр Балбай деп, ушундайда
Бурулбай өз бетинче качкан да бар
Балбайга наалат айтып жаткан да бар
«Генерал сени акыры талкалайт» деп
Ичине бардык кегин каткан да бар?
Жетсе эле жер дүйнөнү козголтчудай
Жинденип Алматыга жөнөдү алар.

XI

Жети-Өгүз... таң агарып аткан убак.
Жон-жондо оттоп жүрөт жылкы чубап.
Тоолорго күндүн нуру чачырарда,
Өзөндө ар кайсы үйдөн түтүн булап,
Келиндер таңдан туруп түндүк тартып,
Кемпирлер кумган алып бетин жубат.
Качыбек канга тойгон карышкырдай,
Былк этпей оору жандай жатыр сулап.

Майпаңдап, малсаак чалдар жонду карап,
Божурап, көз жүгүртүп, малын санап,
Дегендей көлгө салам береличи,
Зыпылдап тоонун жели ойду аралап,
Айланып аткан таңдын жарчысындай,
Кубулжуп көл жакта учат куш сабалап.
Бир кезде күн батыш жак коктулардан,
Асылды алда кимге ит авалап.

Сабоодой беш алты атчан чыга калды,
Зарыпбектин уулу Күчүк эң эле алды,
Баарысы чыккан жерден көздөгөндөй,



Түз эле Боромбайдын үйүнө барды.
«Атаке жол тоскондор келишти» – деп,
Балдары жаткан ханга кабар салды.
Боромбай төшөгүнөн козголгуча,
Күчүк да кирип колун бооруна алды.

Күчүктү, чоочугандай турду карап,
Далай жооп, көз карашы кылды талап.
«Аваке, бизден мурун Балбай жетип,
Солдатты жоготуптур бүт талкалап,
Түнүндө бирин-серин калгандары,
Ой-тоого житип кеткен, баш калкалап.
Эченин эңкилдетип айдап алган,
Былк этсе согуу келет айбалталап.

Кантебиз кылбаганды кылды баатыр.
Тоолордон бери айланып келе жатыр.
Чын айтсам жан жүрөгүм чыга жаздайт,
Бизге да асылар деп, чунак капыр.
Чөктүшүп, от жанынан орун алды,
Таксыр хан, айтасыз деп кандай акыл,
Сербейип, кара сакал, суру качып.
Боромбай будаланып турганы азыр.

Чын эле чунак жанды койбойт экен,
Дагы эле менден арам ойлойт экен,
Бел бүгүп, кол куушуруп алдабасам,
Бул барда ичкеним аш болбойт экен.
Деди да кеңештешин жыйнап алып,
Аптыгып оюн айтты эчен-эчен.
«Азуусун бүкүр каман салган тура,
Куралдуу көп солдаттан коркот десем»

Ал мени мүйүзү менен челип алса,
Дардайтып чаңкай түштө кардым жарса
Ит куштар ичегимди чубайт экен,



Чулдурап чунак кулак найза салса,
Алды ачык ала көөдөн адам эле,
Ачуусу кайтар деймин тосуп барса,
Агалар өз үйүмө түшөр бекен,
Айланып ак көңүлү кармай калса?

Деп ойлоп, Качыбекти жат чырак деп,
Оң кылбайт сени көрсө ал чунак деп.
Айылдан сулуу келин, кызды жыйнап,
Алдына түшмөк болду ханың эптеп.
Кийинтип кызыл-тасыл кыз, келинди,
Жигиттер жолго узатып жүрөт тескеп.
Толгонгон Разыякан сулуу кызды,
Балбайды көргүн деди өзүң экчеп.
Боромбай кыз-келинди жолго салды,
Барыскоон, Актерекке жетип барды.
Сур айгыр эми качан көрүнөт деп,
Бир бурап турнабайын карай калды.
Тосордон тополоңдоп бер жакка эткен,
Эми хан көтөрүлгөн көрдү чаңды.
Айткандай аттан түшүп чачын жайып,
Жаш сулуу Разыякан даярданды.

Разыя он төрт жашка жаңы келген,
Жибектей тал-тал кылып чачын өргөн.
Жүрөгү от түшкөндөй тызылдаган,
Жалжылдап жайнап турган көзүн көргөн.
Ким сүйгөн бул сыяктуу кара көздү,
Жылтылдап кара тору келген өңдөн.
Чыбыктай солкулдаган узун бойлуу,
Көркү артык жашыл моюн чүрөктөрдөн.
Күзгүдөн жасалгандай келбеттенген,
Жүрөгүң зырпылдаардай, кашын керген.
Чынардай гүлдөп турган курдашына,
Чиркин кыз, чийдей ичке колун берген.
Айласыз хан өкүмү болгондон соң,



Кайышып кабылан жолун тосуп келген.
«Чырагым, ата намыс кетпесин» – деп,
Бир жактан кеңеш угат турган элден.

Жылаңбаш, тамга жакка көзүн салып,
Барбы деп, менче кылмыш таңырканып.
Атасын алда кимдин өлтүргөнсүп,
Айласыз эки колун бооруна алып.
Балбайдын карааны улам жакындаса,
Кыпылдайт хан Боромбай тынчсызданып,
Балалык пейли күчтүү Разыякан,
Балбайды бир көрмөккө кумарланып.

Боромбай өз көңүлүн кушубактап,
Укканга куйкумураак кепти баштап.
Келинге кимдер кепти айтпаган деп,
Бул кызды кетер дейсиң кимдер таштап!
Кылыгын кызды көрсө ичтен тынып,
Кырсыкка басар деймин өзү эле аттап.
Көйкөлгөн көп сулуулар көөнүн тартса,
Ачуусу ал чунактын калар бастап.

Дейт дагы хан Боромбай көзүн салат,
Балбайдын келатканын көрө калат.
«Кыз, келин, эр жигиттер тургула дейт,
Көргөндө кол куушуруп, көзүн карап».
Аныктап эр Балбайды көрөлү деп,
Эчен эр атайы эле жүрөт самап.
Айткандар оозун жыйып алганынча,
Атчанга толо түшөт маңдай тарап.

Суналып сур айгыры боюн таштап,
Алдыда акең Балбай келет баштап.
Артында имерилип ээрчип алган,
Кадимки көк жолборстор каз канаттап.



Алдынан тосуп турду Разыякан,
Телмирип көңүлүн салып, көзүн жаштап.
Кайкалап кадыр кылып күткөн жандай,
Кандайча кетесиз деп бизди таштап.

Сунуп турган моюнду,
Сууруп кылыч кеспеңиз.
Сырттан Балбай баатырым,
Сумсайтып бизди кетпеңиз.

Колундагы мал эмес,
Коюндагы кыз тартуу.
Кабыланга сиздей кенебес,
Карындашың биз тартуу.
Кайыры бар азамат
Ханынан колун үзөбү?
Каарын салып жазалап.
Кайрылбай журтка кетеби?

Кермеге байлап таптаган,
Күлүктүн баары сиздики.
Каманга салса качпаган,
Бүркүттүн баары сиздики.

Ысык-Көлдөй кенени,
Элди өзүңүз билиңиз,
Карагайлуу көк шибер,
Жерди өзүңүз билиңиз.
Тилекматтын күнөөсүн,
Кабылан бир жол кечиңиз.
Бул болбосун көңүлдө,
Боордошуп өтүңүз.
Сур айгыр оозун бурсаңыз,
Сумсайтпай кебим тыңшаңыз,
Саргайтпай, султан бектерди,
Сырттаным ырайым кылсаңыз.



Жалжылдап кыздын көзү оттой жанып,
Жакындап жабышчудай колдон алып.
Сур айгыр ооздук чайнап ойноп турат,
Туягы жерди чапчып, шайтанданып,
«Көрбөймүн кара сакал хандын жүзүн,
Конбоймун айылына эми, эки айланып.

Көңүлүм эки көчкөн журттай калган,
Чырагым жашыбагын кур зарланып.
Алдамчы андайлардын миңин көргөн,
Абакең түшө койбойт текке алданып.
Капкачан карындашым өтүп кеткен,
Кыз менен жүрөр чагым кыялданып.

Ошондой, капа болбо айланайын,
Катуумун, уккандырсың агаң жайын.
Алдымдан карындашты чөгөлөтүп,
Түлкүдөй мант бергенин Боромбайым».
Деди да сур айгырдын ооздугун,
Бир кагып өтө берди эр Балбайың.
Баатырлар дабырашып кошо жүрдү,
Туюнуп туйгуну айткан кептин жайын.

Разыякан кала берди жайып чачын,
Солуктап, ирмей-ирмей көздүн жашын,
Баатырдан боору катуу көңүлү сынып,
Шылкыйып салып турду жерге башын.
«Саргайып салбырабай өөдө бол деп,
Алганың өлгөнсүгөн чунак катын» –
Энеси ээрчитти да жөнөп кетти.
Билбейт деп баатыр жандын ырахатын,

«Бул чунак белибизди бүктөйт экен.
Бир күнү сөөгүмдү атка жүктөйт экен,
Тайтаңдап тирүү турса, түпкө жетип,
Кол салып, чапаса да, кектейт экен,



Канчалык төрө, солдат келген сайын,
Камданып кайдагысын эстейт экен.

Токтой тур, кызыталак, кетпес кегим,
Колума бир түшөрсүң сен да менин.
Өзүңө өз көрүңдү каздырармын,
Чыгарып ошо менен такыр желин.
Каадалуу төрөлөрчө кайкайганын,
Эч толбой көңүлүнө эңкейгеним.
Баласы пайгамбардын болсо дагы,
Уялбай ушул иттин деңкейгенин,
Деди да айлын көздөй бура тартты,
Таратып ээрчий келген толгон элин.

XII

Качыбек мен менсинген жап-жаш жигит,
«Мен султан сураймын – деп, элди билип,
Төрөдөн эмне көрсө так ошондой,
Суракты жүргүзүүгө чийин чийип.
Он эки солдаты бар аман калган,
Алардын көлөкөсү турат тийип.
Чиренип, өкүм ээси болуп алды,
Чондуктун чени менен тонун кийип.

Койбостон жан бүткөндү тизмеге алды,
Үч жылча өкүм сүрүп жатып калды.
Түтүнгө бир кой олпоң, бир кап буудай,
Айлантып а дегенде салык салды.
Эгерде эки киши чатакташса,
Чарт кесет тогуздаган айыптарды.
Ал эми чоң чатактын бийлигине
Ойлоду алтымыштан ашуун малды.

Койчуга, кой ээсине бирдей салык
Бербесе, кызыл чогу чаап барып,



Кубатсыз бечаранын колдо барын,
Калтырбай камчы ойнотуп тартып алып,
Байлардын итине окшоп шыйпалактап,
Жалмаңдап жетип келет кайра салып,
Текесте ушуну угуп баатыр Балбай
«Каап сен»... деп каны кайнайт, кыжырланып...

Кеч күздө... ойго кыроо түшүп калган,
Бозоруп, тоонун башын туман чалган.
Айкашкан арсак-терсек ала тоолор,
Ак кардан кементайды кийип алган,
Жыйырмадай жигит менен Балбай түштү,
Ким билсин жетип келди кайсы жайдан.

Кайтарган Качыбекти солдаттарын,
Баатырың басып кирип дагы кырган.
Өлүмдөн кутулайын деген солдат,
Күн-түндөп, качып кетип, жаны тынган.
Качыбек баш калкалап четке жылган.
Бел кылган солдаттарын жайлаган соң,
Шалдайып, хан заадалар шагы сынган.
«Бул чунак, бизди дагы чунайтат» деп,
Боромбай, сөөгү сыздап, ичтен тынган.
«Калайык, салыктардан кутулдуңар,
Деп Балбай калың элге кабар кылган.
«Жалгасын Балбайды» деп көп бечара,
Кубанып көздөн аккан жашын тыйган.

Көчкүн деп мага бирге тилимди алган,
Баатырың көлдөгү элге кабар салган.
«Береним кайда болсо биз да ошондо»
Деп ээрчип, эки миң үй жүгүн таңган.
Кабыландын кароосунда жүрөбүз деп,
Каркыра, Текес жакка көчүп барган.
Көк мөңгү, сулуу сыртта баатыр Балбай,
Жайы-кыш, конуш түзөп туруп калган.



XIII

Баякы Коңур-Өлөң белден качкан,
Айланып боом менен каштек ашкан.
Кекенген тишин кайрап төрт беш солдат,
Акыры Алматынын шаарын тапкан.
Жаңыдан орун баскан төрөлөргө,
Арманын, болгон иштин баарын айткан.
«Ок тийбес тоо каманы шайтан го» – деп,
Улугу колу менен башын баскан.

Акыры Омскийдин төрөсү угат.
Тиштенип жоолашкандын жайын сурап.
Баргын деп, келгендерди кайра кошуп,
Тоого деп, эки миңдей солдат курап
Кыргызды каратууга барчууларга,
Генерал Калпаковду башчы кылат.
Өзүнө эми найза сунар кезде,
Падышанын урматына ант беришип,
Солдаттар, жарактанат, боюн чыңап.
Кекенип Ала-Тоодо бир арстанга,
Айдыңдуу Ысык-Көлдү беттеп чыгат.

Калпаков каптап кыргыз жерин басат,
Каркайган күңгөй, ала тоолорду ашат.
Башында Ысык-Көлдүн капчыгайда,
Аксууда атайылап орун жасап.
Айылдын чет жагында а дегенде,
Төрөлүк ак чатырын тигип жатат.
Камдаткан чөп алачык жер үйлөргө
Чымчыктай тизилишип солдат батат.

Желпинтип, ак байрагын тигип салган,
Күн-түндөп туш тараптан кабар алган.
Зарыпбек, Боромбайлар Калпаковдон,
Имерип эртели-кеч чыкпай калган,



Кыргыздын каны, беги кошоматтап,
Чыкырса, Калпаков да калбай барган.
Оболу торпок-тана, тери-жүндү,
Айылдан кишилери сатып алган.

Боромбай даражасын тууганына
Качыбек, Зарыпбектей чыйрагына
Чырактар алгыла деп берген кези.
Кыйын деп сурак суроо мен карыга.
Култуйуп үйдөн чыкпай жатса дагы,
Кеңешке келип турат бардыгы да.

Көргөнгө мал алчуудай элди аралап,
Билгенге кармашарга жер чамалап.
Кыргыздын тилин, жайын, кулк мүнөзүн,
Кай жерде, кандайлыгын таразалап.
Текести, Каркыраны, Сырт кытайды,
Бүшүркөп кээ кездерге сурай калат.
«Силерде бир азамат бар го дейт» – деп,
Акырын Балбайдан да кабар алат.

Калпаков келгендигин, угат Балбай,
Түн катат кисесинен огун албай.
Ар качан курал-жабдык, тулпарларын,
Тулпарды тердетүүчү эрди камдай.
Күндүзү жүгөн өрөт, найза жасайт,
Бөлүнүп ээн жакка эми барбай.

XIV

Акыры Калпаков да жортуул маштап,
Күчүгүн Зарыпбектин бар деп баштап,
Командир солдаттарга Тимофеев,
Кол жөнөйт Каркырага биринчи аттап.
Ал кезде Балбай аке Көк теректе
Жаткан кез эрлер үчүн айбалта аштап.



Келсе эгер бир челишип көрөйүн деп,
Айлына эрендерди жыйып таштап.

Түн кирди... Көк терекке солдат барды,
Кароолдор Балбайына кабар салды.
Ар качан ат чылбырын баса жатат,
Кармайбыз уктаганда бул каманды.
Бул жердин коён жатак, май чуңкурун,
Билемин беш саламдай жебе камды.
Деп Күчүк солдат башын ишендирип,
Элөөрүп өзү солду баштап алды.

Ичинде чер токойдун Балбай айлы,
Билинбейт караңгыда айыл дайны.
Күүлөнүп ооз көптүрүп Күчүк дагы,
Чубама жалгыз аяк жолго салды.
Айлантып солдат жолун Балбай турат,
Сундуртуп бөрү тилдүү найзаларды,
Солдаттар кысыкчага келген кезде,
Кайран эр ыкыс берип кирип калды.

Кай бирөөн найза менен сайып өттү,
Эченин көмөлөтө коюп өттү,
Жетпестен чай кайнамга жыйырма солдат,
Алсырап ат үстүнөн кулап кетти.
Колуна Тимофейдин найза тийип,
Ал дагы алсырады жыйбай эсти.
Баатырың бет алганын илип таштап,
Солдаттар кур кырылбай качсак дешти.
Балбайың оңой олтоң жоо эмес деп,
Эң обол баштап турду Миша кепти.
Балбайды мурун көргөн чын айтат деп
Төрөсү Мишаныкын кабыл этти.

Качалы, кармашып күч жетпеген соң,
Каныбыз суудай агар кетпеген соң,



Кур бекер курман болуш кимге пайда,
Теңдешип, тизелешип өтпөгөн соң.
Кол менен жер союлуп былкылдаган,
Салабыз эми урушту атайын чоң.

Дешти да кетенчиктеп жолду абайлап,
Удургуп солдат байкуш качты жайнап.
Алдында алактаган Күчүк келет,
«Чунактан сактай көр» – деп, а кудайлап,
Артынан Балбай дагы сүрө түшөт,
Атышып Агыяска киргизе айдап
Көргөн соң көп солдатты кайра тартат,
Баатырың күйүккөндөн чылбыр чайнап.
Миша жаш отуздарга жаңы барган,
Жашынан заводдо иштеп ишке канган.

Кара сур бийик кабак оттой көзү,
Сүрүнө көргөн адам таңырканган.
От кечип бирге жүргөн жолдоштору
Акылдуу азамат деп көзүн салган.
Жай билги, жаны бирге курбуларга,
Эч качан көргөн эмес айтып жалган!
Арт жакта Миша акырын келе жаткан,
Не дейт деп курбулары көзүн арткан,
Акыры акырындап сөзгө кирди,
Айтканын төрөсүнө угузбастан.
«Балбай да тоодо жүргөн, эркин арстан,
Жол тосуп ашуу бөгөп элин баккан,
Элимдин жер суусунан айрылгыча,
Болсун деп жаным курман жазбай чапкан.
Ойлосок, ачууланбайт баатыр тегин.
Биз келдик алабыз деп, элин-жерин.
Айрылуу тууган жерден кандай кыйын,
Бул кордук күйгүзбөйбү элдин эрин.
Кеч десе ата-бабаң конгон жерден,
Кыжырың кайнабасын кантип сенин?»



Эртеле көрөрүңдү көрбөйсүңбү,
Кан кечип карсылдашып өлбөйсүңбү.
Күч менен, кол-бутуңа кишен салса
Арманда амалсыздан көнбөйсүңбү.
Баш ийип тил учунан көнгөн менен,
Көңүлүңдө кегиң жыйнап жүрбөйсүңбү.
Кокустан кармашууга колуң жетсе,
Кайта эле кабыргасын тилбейсиңби.
Балбай да мына ошондой ызаланган,
Өлбөсөм баш ийбейм деп, каарына алган,
Кыргыздын калк башкарган хандарынын,
Кызматын кыла жүрүп көңүлү калган.
Акыры Ала-Тоосун аттатпоону
Азамат атайын өз мойнуна алган.
Тирүүмдө төрөлөрдү келтирбейм деп,
Кылычтын мизин жалап, касам кылган.
Боюнда биздикиндей курал болсо,
Колунда биздей аскер турар болсо,
Так биздин төрөлөрдөй мектеп бүтүп,
Ар ишти окуу менен кылар болсо,
Күн батыш, күн чыгыштын кабарларын,
Өзү окуп, көзү жетип угар болсо,
Бул Балбай далай тоодон ашпас беле.
Атагы ай-ааламды баспас беле.
Канчалык полководстер келсе дагы –
Кол силкип кармашуудан качпас эле.
Жазыгы, туулуптур жапан жерде,
Илимдин даамын татпай калган элде.
Кабылан шер келсе да канын кактаар,
Кармашса ушул Балбай бирге-бирге».
Дегенде, Тимофеев бир кылчайды,
Салчуудай кара чынжыр кызыл тилге
Мишалар сыр билдирбей ичтен тынып,–
Карашты маңыроосуп алда кимге.
Каз катар, арткы катар бастырышты
Курбулар, Миша кебин жактырышты,



Баары бир бул оюнду ким сүйөт деп,
Ичинен өздөрүнчө кайгырышты.
Токтот деп четтен бирөө көзүн кысты.

XV

Текеске бир кыш жатат солдат барбай,
Калпаков ой ойлоду дагы кандай.
Айланып келген кезде келерки жай.
Бет алып үч жүз киши чыгат жайнай.
Телтору, Күчүк деген эки тыңчы,
Алдыга түшүп берет төрө жандай.
Баарысы бүт кытайча кийинишет,
Кубулуп калардай жан тааный албай.
Чапандар басса этеги желбиреген,
Катарлап улам сырттан кыска кийген,
Бастыра көп чачтарга кара топу
Кондурса ким экенин кимдер билген.
Көргөндү көзү талыйт таңырканып,
Көп кытай бул жерге – дейт кайдан келген
Ажы – жу мажы – жусу ушубу деп,
Кеп чыкты өөдө – төмөн өткөн элден.
Алдыда Тимофеев, Күчүк барат,
Айлынан эр Балбайдын кабар алат.
Бул кайдан чыга калган кытайлар деп,
Үйдөгү баатыр Матай таңырканат.
Бир тилмеч текебердүү сөзүн сүйлөп,
Атынан кытай хандын кабар салат.
Телмирип үн чыгарбай Тимофеев,
Адамдай тилден калган туруп калат.
Көз ымдап чоочундарды шилтеп коюп,
Күчүк да жылып барып жайын табат.

Хандан келген карабыз,
Калкыңа кабар салабыз.



Касиеттүү Балбайды,
Кайдан издеп табабыз.
Жамгыр жуубас желек дейт.
Сел жулалбас терек дейт.
Селдей каптап жоо келсе,
Сезбеген Балбай керек дейт.

Орустан келген төрөнү,
Онтотуп малдай сойду дейт.
Желигип келген эменин,
Желесин сууруп койду дейт.
Кыргыздын кыраан баласын,
Кулжага келсин көрөм дейт,
Зоболосун көтөрүп,
Зубун ташын берем дейт.
Хандын берген каты бар,
Кагазга чийген аты бар,
Кат билер болсоң окуп ал,
Кадырман жигит көзүң сал.

Ошентип, жигит колдон катты таштап,
Окугун деген өңдүү колун жазгап,
«Кааласа ханга өзү эле барбайт беле»
Деп ойлоп Матай шекший баштап.
Балбайдын кайда экенин айткан да жок,
Турса да келимсектер куру мактап.
Эр Матай ойдун узун жибин ээрчип,
Кызуулап кыял менен кылдан аттап.

Экинчи чакырууда болсун үйдө,
Биз менен Кулжага да барат бирге.
Дешет да сыр билдирбей аттанышат,
Көргөн соң Балбай жайы кандай жерде,
Кечинде келген кезде айтса Матай,
«Чырагым жок экен дейт акыл сенде,
Жер чалып зыйкырланган жансыздар го



Каяктан кытай келсин биздин элге.
Ай сен-ай мага айтпастан жөнөтөсүң,
Андайга эми экинчи сырың бербе».

Матайга кабак түйүп, каарын салат,
Токтолбой Суу ашууга көчүп барат.
Жайланып Балбай аке жаткан кезде,
Айланып баатыр Жунуш келип калат.
Жүрөт дейт Көк теректе үч жүз солдат,
Кубулуп кийинишкен кытайчалап,
Камынтпай жылкы айдашат, журтту чалат»,
Дегенде Балбай аке көрүшөм дейт,
Өлгөнчө мойнум тоспой, челишем дейт.
Кабыландар түнү менен аттанганда,
Тулпаралар желдей сызат, асты желбейт.
Баатырдын эски оорусу кайра кармап,
Боюна баягыдай күчүн бербейт.
Текенин этин жейт да жатып калат,
Оору кор, кабылан кайрат эми келбейт.

Аялы: «бүгүн баатыр үйгө жатпа,
Кечикпей кетсеңиз дейм башка жакка.
Жүрөгүм алып-желеп бир шумдукту,
Көрчүдөй санаа түштү чиркин башка».
«Койчу эми, Уулбала кур кыялды,
Эгерде издеп жүрүп ажал тапса,
Эзелден мээнет чырмап куураган жан,
Сакталып калмак беле үйдөн качса».

Дейт дагы өз үйүндө жатат Балбай,
Кароолу эр Байкүчүк жана Токбай,
Баатыры «жерди өлтүрө чал» деген соң,
Алар да жолго чыккан тыным албай.
Жылкы арык, алыс көчөр унаа да жок,
Күн жаап тумандаган көктөм кандай
Иниси Матай дагы ооруп калган,



Кайран эр төшөгүнөн козголалбай.
Саркашка – Байкашкасы жаа тартканда,
Турчу эле көккө бир да кушту учурбай.
Экөө тең жакында эле каза болду,
Кабыланды курчап басты кайгы мындай.
Ажалдан мурун мөгдөп өлө турган,
Эгерде күңгүрөнсө кайрат кылбай.
Көзүнөн кан акканда жүрөктү өрттөп,
Кайгыга чыдайт экен ким ушундай.
Бүктүшүп күн-түн үйдө жатпас беле,
Тартса да төшөгүнөн асты жылбай.
Кол сынса жең ичинде деген ойдо,
Өзүнүн калкын сактайт бир кайышпай.
Кулунун таш боор ажал олжо кылса,
Чынында коёр эле ким майышпай!

Төшөктө жатып Балбай чаргытат ой.
«Чын эле болобу» – деп душманга той.
Жүрсөң да күрөшкөндөн күчтүү болуп,
Чиритпейм, жер алдында суналган бой,
Бир кезде орго түшүп жаткандарын,
Бир кезде уулдары ажал тапкандарын,
Бир кезде өзү теңдүү баатырлардын,
Паанайын басташканда баскандарын,
Туягын тулпарлардын ташка алдырып,
Кан кечип кур намыска чапкандарын,
Кайран эр көз алдына элестетип,
Эми укчу акеңиздин айткандарын:

Жайында көзгө кубулуп,
Жийденин гүлү бир башка.
Жигиттин гүлү эле го,
Жан балам өткөн Байкашка.
Ак ала болуп түрлөнүп,
Алманын гүлү бир башка
Адамдын гүлү эле го,



А дүйнө кеткен Саркашка.
Жүрөктү өрттөйт турбайбы,
Желимдей азап жармашса,
Кылайтпас элем капастан,
Кызы талак ажал карматса.
Туурумдан качып туйгундар,
Тумшугум тийди куу ташка...
Керилген жигит чагында,
Кемиттим мен да далайды,
Болгонсоң чуркар табында,
Тушалып турсаң жарайбы.
Төрөкелди кечээги
Төрө кыял неме эле,
Канткен менен кабылан,
Кайраты бар эр эле.
Анын да бутун сындырдым,
Курбусунан кем кылып.
Акылдаш болсок, тытышпай,
Турчу жан эле бел кылып.
Кыйратып бизди келатат,
Куруган намыс кем кылып.
Карышкырдай булкушсак,
Кузгундар кетет жем кылып.
Талаага кеткен кайран күч,
Тулпардын боюн тер кылып.
Көп акыл башка сыйдырбай,
Койгонбу бизди көр кылып.
Кечээ эле Ормон туткундап,
Кырк көз орду кастырды.
Ор түбүнө өзүмдү,
Алты ай жайы жаткырды.
Ор үстүнө жалпайтып,
Кара алачык бастырды.
Чанач, чака, челекти,
Аркан менен тарттырды.
Тепкич менен түшүрүп,



Кол-бутту кишен дат кылды.
Моюнга түшүп курган чач,
Кайгы-дарт мени мас кылды.
Кубатым соруп кара үңкүр,
Кызыл өңүм боз кылды.
Дандайбай, жүрөгү өлсүн деп,
Далыма көк таш тыктырды.
Күн шооласын көрсөтпөй,
Курган жанды бук кылды.
Кулагым кесип чунайтып,
Калайыкка кеп кылды.
Баш ийбей жүрүп өлөм деп,
Ошондо Балбай көз жумду.
Айланып тышта жүрсөм да,
Азабым ордо жаткандай,
Сандалып тынбай бир жаным,
Сайгакта тана баккандай,
Тегирмендей кара таш,
Кабыргамдан баскандай
Кайран өмүр өтпөдү,
Көкүрөктө дарт калбай...

Хандарды сыйлайм деп жүрүп
Хандардан көрдүм кордукту.
Башыма салды Боромбай,
Кордуктун түбү зордукту.
Айтканыма баспайт деп,
Айтылуу бектер ардыкты.
Курган эл боштоң жүрсүн деп,
Күнөкөр болуп калдыкпы?
Ойлочу элим башында,
Бүт кыргыз мага тууган деп,
Туугандык хандан көрбөдүм,
Бул да бир экен курган кеп.
Олуя колдоп жакынын,
Ошолор сактайт мага кек.



Ушинтип оодарылып жатып калат,
Ушкүрүп чамгаракка көзүн салат.
Кадимки ордо жаткан сыяктанып
Шоола издейт, үзүктөрдү тиктей калат.

«Бир ооздон сөз,
Бир жакадан баш чыкпай,
Жоо келсе кез,
Бир жеңиден кол чыкпай.
Ашуулардан,
Адашкан бир тайлактай.
Арман кандай,
Азап тарткан элим ай...

Дейт дагы керегенин көгүн санап,
Эрмектеп түндүк менен уугун карап.
Эч качан өмүрүнө тойбогондой,
Туйгунуң көз тунарып, бүркөйт кабак.
Байкүчүк, Токбай экөө жер чардашып,
Ой-тоону ат жекиче аралашып,
Талыкшып кызыл күүгүм кезегинде,
Айылга кайра тартат катарлашып.
Төрөлүк бугуп турган чалгынчылар,
Чоочутуп асмандата калат атып,
Байкүчүк атына ылдам камчы басып,
Кырды ашып көзгө илинбей жөнөйт качып.

Токбайды чалгынчылар кармап калат.
Жетелеп жүр эми деп айдап алат,
Жеңинде бычагы бар камбыл Токбай,
Эндеп эки жагын бир көз салат,
Чылбырын чырт кесет да, ойкуп-кайкып,
Качырган кыргыйга окшоп жөнөп калат.
Жакындап суу ашууга келген кезде,
Жолдошу Байкүчүктү таап алат.
Эзелден бирге жолдош эки кароол,



Балбайга баарын түгөл баян кылат.
Жан чиркин кыйналганга карабастан,
Баатырың баш көтөрүп өөдө турат.

«Жигиттер жолду чалгыла,
Кермеге тулпар салгыла,
Кагышар жоону куткарбас,
Күлүктү тандап алгыла.

Бууданды кармап мингиле,
Ач билекти түргүлө,
Калкың кайгы тартпасын,
Кармашканын эңгиле.
Кылыч менен кыйгыла,
Найза менен челгиле.

Керилип саадак тарткыла,
Ирмебей мылтык аткыла,
Ажал башка келгиче,
Айланып жоого чапкыла.

Эрсинген төрө солдатын,
Ээрге басып келгиле,
Жигиттик күчтүн убайын,
Жигиттер эми көргүлө.
Деди да чыдай албай кайра жатты,
Жигиттер түнү менен жолду бакты.
Ак жаан жердин мээсин балкылдатып,
Адамдын коюн-кончун чылпылдатты.
Жөө туман көтөрүлүп тоого минип,
Таң эми, жер жарылып ашпак атты.
Суукта ат чыйрыгып, ичин тартып,
Чыдабай жерди чапчып казып жатты.

Таң менен Матай чыгып агыт деди,
Ачка аттар оттобосо өлөт эми.



Түн катып таң атканча келбеген жоо,
Дарек жок, эми качан табат деди.
Кермеден сай буудандар агытылып,
Сайды өрдөп үйрүн көздөй кеткен жери.
Уйкуда көзүн ачпай айыл жатат,
Ойго албай, эчкимиси эчтемени.

XVI

Көкөлөп кетип жатат булут калкып,
Аймалап тоонун башын тегиз артып.
Чачырап күндүн нуру Суу ашууга,
Уулбала турган кезде түндүк тартып.
Баласы Зарыпбекти Күчүк мырза,
Телтору экөө келди жерди чарпып.
Тулпарды агытканын жигиттердин,
Бир жондон көрүштү эле сулап жатып.
Эмне үчүн кайнилерим түсүңөр суук,
Кандайча келдиңиздер бир түн катып.

Уулбала сураган соң атайын кеп,
Укканбыз баатырды биз оорулуу деп.
Таң менен келгенибиз ушул жеңе.
Жолугуп бир көңүлүн сурашсак эп.
Экөө тең салам айтып үйгө кирди,
Кездешип алышчуудай кетпестей кек.
Кирпигин келгендердин көргөндөнсоң.
Не шумдук болгондугун дароо билет.
Ойлонуп, маалкатып олтурбастан,
Толгонуп баатыр өзү сөзгө кирет.

Э – Телтору, Күчүгүм,
Ата акысы менде жок,
Ак сүтүн эчак актагам,
Эне акысы менде жок.
Акиси менен атанын,



Эненин сүтү сени алар.
Кайгыртып бир күн акыры,
Капталы суук көр алар.

Телторум эми мен өлсөм,
Колундан чыкпас бир наның,
Журт аңдыган жорудай,
Жутунуп келип турганың.
Өлтүрдүм беле атаңды,
Бул эмне кылганың?!
Шек берип жүргөн экенсиң,
Шимшилеп келип урганым!

Телтору сендей жан өлсө,
Козголбос ханың төрүнөн.
Кепиндик чыгар али да,
Мендей жандын үйүнөн.
Шыйпаңдап баккын жаныңды,
Жакшылык күтпөйм түрүңөн.
Кайдан болсо кадигиң,
Ошондон деген катарың.
Ушинтип көрмөк, болупмун,
Орус төрө азабын!
Элимдин шорун кайнаттың
Мен ошого капамын.
Курсагың тойсо болду да,
Жаңыrsa эски чапаның.
Кереги болбой сендейге,
Калың эл, эне-атанын.
Жүрөгүн журттун аларсың,
Жөн тердирбей машагың.
Мына ошону ойлосоң,
Убайымга батамын.
Көрбөсөм жүзүн дечүү элем,
Төрөсүн орус пашаанын.
Хандардын тартып казабын,



Капканга түшүп жатамын.
Айлымдан насип буюрса,
Айланып бир күн келермин.
Амандык болсо ошондо,
Телторум сени көрөрмүн.
Теректин учун кескенде,
Тамырлап кеткен түбү бар.
Тамырым жайган жан элем,
Арманым көпкө угулар.
Байтеректин бутагын,
Жулгандар бир күн жулунар.
Сендейди жагып бороондо,
Балдарым менин жылынар...
Эрендер эчен байкашар,
Кол салынар чыгыңа.
Кендирик калктын кескенге,
Кабыландар бир күн чыгынар.
Төрүндө эмес сендейлер,
Көрүндө жатып чыңыар.
Ошондо Күчүк колду сермеп алып,
Чиренип кур чаргытып кепке салып,
Баатырым сизди эчтеме кылышпайт дейт,
Журт кантип күн көрө алат сизсиз калып.
Баатырым чоң абийир табасыз сиз,
Пашаадан улуктук чен аласыз сиз.
Боронбай Зарыпбектей, Тилекматтай,
Айылда аман-эсен каласыз сиз.
Кан, бекке катардашып акылдашып,
Туу кармап, так коргойсуз, күбөбүз биз.

«Чен тонду иним өзүң алсаң боло,
Мен бир жан, кайгып жүргөн Ала-Тоодо.
Элимде улуктугум ошол эле,
Сыр найза сунуп келсем келген жоого.
Атакең Зарыпбектин намысы үчүн,
Чырагым колуң сундуң бүтпөс доого.



Аңгыча калың солдат келип калды,
Айланып баатырдыкын курчап алды,
Айылга жеткенде эле четтен кирип,
Желени көөгөндөрдү кыркып салды.
Бул үйдөн киши чыкса атамын деп,
Эшиктен Тимофеев каарданды.

Үч төрө үйгө да эми кирип келди,
Уулбала кетенчиктеп тура берди.
Күчүк да сүт андыган күчүккө окшоп,
Кыйпыктап төрөсүнө орун берди.
Капшыттан Балбайды жалт карап алып,
Үчөө тең чочугандай кийин деди.
Балбайды да бир тиктеп Күчүк мырза,
Сыпайы эң акыркы айткан кеби:

Жазуусу экен кудайдын,
Кана эми атка миниңиз,
Баатырым тартпай убайым,
Биз менен бирге жүрүңүз!
Боромбай менен Зарыпбек,
Сиз барган жерге барбайбы.
Көлдө жаткан көп кыргыз
Ажыратып албайбы.

Унчукпай Балбай тышка чыгып барат.
Көргөнгө түзгө отурган болуп калат.
Чакырып Мойнок деген бир баласын.
Чырагым Көлгө бар дейт бачымыраак.
Өмүргө, эр Денеге кабар айткын,
Куткарып алып калсын аскер курап.
Өмүрдөн бир ылаажы болбой калса,
Атакең келбес сапар кетер убак.
Жаш бала жеңи менен жашын аарчып,
Айланып атка кетти эми чуркап.
Телтору, Күчүк тышка чыгып алып,



Ат карап айлананы көзү чалып,
Кадимки, койчу минген сур быштыны,
Койчунун өз эле ээрин токуй салып,
Кана эми аттаныңыз баатыр дешти,
Атайы туура тартып тура калып.
Кумсарып карап турду кайран Балбай,
Куу тердик, сур быштыга жакын барып.
Түктөгүн кызыл көздүн агы айланып,
Токтотту тулку боюн чымырканып.
Күн чыга суу ашуулук бүт чогулду,
Өзөндү өрт алгандай, кайгыланып.
Оо чиркин, каш-кабактын ортосу экен,
Кабыланга, колго түшүп, болмок карып.
Титирейт эчен чалдар тишин кайрап,
Куш болсо куткарчуудай учуп барып.
Асманга мылтык атып Тимофеев,
Жапандар тарагын дейт каарданып.
Күп көзү тутулгандай боло түштү,
Айлана тунарыктап, туманданып.
Чын эле туткун болуп кетеби эми,
Чыккан эр, Ала-Тоонун кардын жарып.
Күчүккө Уулбала жетип барды,
Чылбырын сур быштынын жулуп алды.
Жулкунган... кайдагы эме дегенге окшоп,
Тикчийип Тимофеев карап калды.
Сабатар молдо менен байкуш Матай.
Кур жанды чебелектеп бүйдөй чалды.
Калтырап, не кыларын билалышпай,
Жалжылдап Балбайга эле көзүн салды.
Адилет улук болсоңор,
Айылга мээрим тийгизип,
Суналып тоодо чабуучу,
Сур айгырын мингизип,
Айдалысын кубантып,
Ак күрөөкө кийгизип,
Анан жолго салгыла,



Анан айдап алгыла.
Акыры колго түшкөн соң,
Абийрин сактап баргыла.
Боз кунан-минип жеталбайт,
Пашаалуу журттун алдына.

Кармашып каруу жеңмек бар.
Кийимин тоноп алмак жок,
Билеги күчтүү эңмек бар,
Атынан айрып салмак жок.
Айланайын улуктар,
Акылга сыйбас ойлонсок.

Балбай баатыр болгону,
Жабагы минген жок эле.
Кыйкырып жоого тийгени,
Куур тон кийген жок эле.
Каарыңар тигип алдыңар,
Кайнилерим ок эле.
Канчалык Уулбала төгүп жашын,
Турса да, кол куушуруп айтып арзын.
Төрөлөр ар түрлүү ойдо болсо дагы,
Шум Күчүк бердирген жок эрдин атын.
Өзү эле сур кунанга аткарды да,
Төрөгө карап койду чайкап башын.

Кырааным, жантык болсок түзөй жүргөн,
Касыңаң, чабал болсоң күзөй жүргөн,
Кан тоонун ала барчын чоң бүркүтүн,
Калайык кандай болот берип ийген.
Жүрөгүн тээп чыгып чиркин санаа,
Молдо айтат адамдарга көңүлү сүйгөн.
Астыртан кабар салып Уулбаладан,
Баштасак бир тополоң кантет анан.
Дегенде Балбай жаңсап жооп берет,
Корком деп кемпир-чалдан, жаш баладан,



Солдаттын тулку бою толгон курал,
Өлбөйбү тепсендиде көп чала жан.
Айылдан узап чыгып көлдү карай,
Жеткенче узак жолго эчен таалай.
Эгерде эрдик кылам десеңиздер,
Артымды мен да кетем карай-карай.
Канаты алгыр куштун талыгандай,
Жериме жетем менен сабай-сабай.

Унчукпай, Молдо, Матай кала берди,
Сан солдат ортого алып айдады элди.
Байлатып колу, бутун Балбай барат,
Кез-кезде темингенсип бышты керди.

Суу ашып дүрбөп-дүрбөп туруп калды,
Ичинде эрсингендер буурканды.
Мөлтүлдөп агып жаткан өзөндөн суу,
Көлкүлдөп көздөн чыккан жашка айланды.
Калганы жүүнү бошоп эстен танды.
Кеткен соң туу кармаган маңдай алды.

Жалдырап карай-карай тура берди,
Ар ким – ок аягандай чиркин жанды.
Албырган аппак бетин жулуп алып,
Чыркырап Уулбала талып калды.
Бир ташка Матай барып көчүк койду,
Агызып жаш ордуна көздөн канды.
Мына эми Бүргө тору, Сур айгырды,
Минди да жалын Мойнок жолго салды.

Баатырың үйдөн узап баратканда,
Дегендей кабар болсун уккан жанга.
Мойнок деп туура тартып кыйкырды да,
Айтты эми, түтөп арман тили барда.
Атаңдан калган олпокту,
Кулунум алып кийе көр.



Армандуу айткан сөзүмдү,
Акылың болсо биле көр.
Бүргө тору, сур айгыр,
Экөөнү бирдей мине көр.

Карагай ташты аша көр,
Кидирбей жолдо жете көр.
Кулун эмбес ат жайлоо,
Кулунум, ат чалдырып өтө көр.
Алышсам жоодо билектеш,
Эр Өмүр жатат төрүндө.
Эзелден эгиз тилектеш,
Эрени кеттим өлүмгө.

Кайраным өзү түшүнөр,
Кайгымды айтып нетемин?
Кайрылбай койсо кабыландар
Кайсы сууну кечемин?
Ак көйнөктүн бүчүсүн,
Айланып качан чечемин.
Көлдөгү калың журтума,
Учурашып өтөмүн.
Көрбөсөм сени курган жан,
Кай муратка жетемин?

Бороондуу күнү камыкпас,
Талаада жүрсө туздашка,
Оюндан көңүлү талыкпас,
Айылдаш жүрсө сырдашка,
Бир булактан суу ичкен,
Найзакердең курдашка.

Жан балам жеткир саламды,
Жагалмай куштай айланып,
Уурулук кылмыш кылгансып,
Эки колум байланып,



Кыл аркан батып билекке,
Атакең кетти айдалып.

Акылдашып Өмүрүм,
Уйкуда жатса турсун де,
Уктабай эми курсун де,
Каркырага келсин де,
Кайраны Балбай тордомун,
Караанын кургур көрсүн де.

Азуулуу, сайлуу берендер,
Алдымда минген атым жок,
Сынган бейм болот темирим,
Телмирсем көрчүү баатыр жок.
Жолборсуң түшүп капканга,
Балтырга капкан батканда,
Кайрылбай кетер болгондо,
Курбалдаш сендей арстанга,
Капчыгай көлдө жатуучу,
Кургурдун билгин өлгөнүн.
Көйкөлгөн кайран Ысык-Көл,
Айланып бир да көрбөдүм.

Темирден торго илинип,
Тентимек болдум, билдиңби?
Уктап жатсаң Өмүрүм,
Түшүндө мени көрдүңбү?
Ойгоо болсоң жолдошум,
Олтурган жерде сездиңби?
Кургурум эмне болду деп,
Кубарып чоочуп кеттиңби?
Үзүлбөй турган тордомун,
Арылбай турган шордомун.
Чыгалбай турган ордомун.
Чын ажал жетчүү жолдомун.
Көп болду кейийт курган жан



Кайгылуу болду ал – жайым.
Колунду өзүң сунбасаң,
Кайрылып келбейт Балбайың.
Бир кезде журтум суусаса,
Сабаңа кымыз болгомун.
Жүктөөрүңө төө болуп,
Жүгүңдү ташып конгомун,
Жылкыңды багар жылкычың,
Казаның кармар кул элем.
Кармашкан жоонун билегин,
Кайыштай толгоп жүрү элем.
Кай жеримден мен жаздым,
Кандай чокту мен бастым?
Койчусу элем журтумдун,
Кандайча журттан адаштым?
Кабыланды көздөй чакылдап,
Кулунум Мойнок жол тарткын,
Кечикпей Ысык-Көл тапкын,
Кайгымды тартчу эр тапкын...
Аркасын Балбай келет жалт-жалт карап,
Кыйкырып, найза сунчуу эрди самап
Кантсе да көп солдатка батына албай,
Суу ашуу турган өңдүү баш калкалап.
Суурулуп колду баштаар кабылан жокто.
Туйгунду торго түшкөн ким куткарат?
Күйүткө көңүлү чөгүп Мойнок, чабак,
Көз жашын аарчый чаап барат.

Жаш Мойнок алыстады закымданып,
Атасын тиктей-тиктей өрттөй жанып.
Текестин алатоосу, күр жайлоосу,
Тургандай Балбайына боюн салып –
Эгерде – тоо-токойдун колу болсо,
Кабыланын жашыраардай сууруп алып,
Көзүнө көрдөй кара түн элестеп,
Берени бир бозоруп, бир кубарып,



О, чиркин, бала деген кандай таттуу,
Тууган эл, ар бир эрге ошондой таттуу,
Көрүнбөй – Мойнок караан үзгөнүндө,
Көз жашын кирпич менен сыгып жатты.
Катарлап көз алдына келип турду,
Кадимки көк кайкаңдар элик атчу,
Алышып эрлер менен ат үстүндө,
Кезинде ашуу тосуп, ойноп жатчу.
Канчалык таштай бекем болсо дагы,
Бул Текес баатырындын көзүн тартты:
Жүрөктөн арман ырлар кайнап чыгып,
Күңгүрөнүп капчыгайга кетип жатты.
Ата-эне, алган жары уул, кыздары,
Көзүнө элес болуп... жүрөгүн басты.

Эңгиреп четтеп баратам,
Элимдин жайын айтайын,
Жүрөгүм күйөт санасам,
Жеримдин жайын айтайын:
Тетиги жаткан жылтылдап,
Жылкы жайчуу жылдызым.
Жылып аккан өзөндө,
Жылжыган кара кундузум,
Жондонуп жолборс жаткандай,
Жылма чаар адырым.
Жыласың Балбай мен кеттим,
Ким билет сенин кадырың?
Алышып ойноп жүргөн жер,
Айрынын жолу аман жол,
Көбүңө күйгөн азамат,
Болгон бекен мендей кор?
Кайгы тарттым айлам жок,
Камандар болсо элге зор.
Айрылдым сенден шордуу мен,
Асылым элим, аман бол.
Атакем коргон салган жер,



Ысык-Көл эле конушум.
Тагдырда жазган иш экен,
Тарыгып туткун болушум.
Касаба тоодой алкалап –
Кайран Балбай чагымда,
Тулпардын бели кайкалап,
Турганда шерлер жанымда,
Өрттөнсүн ойрон дүнүйө,
Ошондо кимден кем элем.
Журтум деп чыккан жигитке,
Жанымды берген мен элем.
Алдейлеп сүйүп чоңойткон,
Асыл кайран элим ай.
Элим сенден айрылып,
Эми сынды белим ай...

Деп Балбай кетип барат боздой-боздой,
Жүрөктүн эски черин кайра козгой.
Күркүрөп тулпар минбей, найза сунбай,
Койгонсоң солдат жолун бирөө тоспой,
Зыңгырап төрөлөрү баратпайбы,
Кам жебей айланадан, колу боштой.
Акыры көрөр күнүм ушубу деп,
Кызарат эрдин көзү түнкү чоктой.
Кайгыдан ала тоолор кубаргандай,
Каңгырап, капчыгайлар муңайгандай,
Теңселип, гүлдөп турган терек, кайың,
Кайгыга чыдай албай буралгандай.
Салбырап тоону минген сур булуттар
Көз жашын мөлтүлдөтүп чыгаргандай.
Жүрөктү куйкалаган мындай кайгы,
Эриксиз тоого гана сыналгандай.
Ушунча көз жашы көл армандарды,
Көтөрүп жерде амалсыз туралгандай.
А, десе уланышкан арман жиби,
Артынан эр Балбайдын чубалгандай.



XVII

Керилип курчай конгон кенен сайды,
Четинде Каркыранын Өмүр айлы.
Таң шоокум салган кезде, жылдыз тарап,
Жакындап Мойнок бала келип калды.
Түн катып сары жаздап жүргөн неме
Чаалыгып уктоочудай болуп калды.
Дагы бир темингенде тизгин кагып,
Айылды өзөндөгү көзү чалды.
Эр Өмүр көзүн ачып ойгоо жаткан,
Болсо деп жаңы кабар баатыр жактан.
Кандайдыр кулак түрүп уга калды.
Алыстан ат дүбүртүн келе жаткан,
Сур айгыр, бүргө тору басканы го,
Түн катып чыккан белем биздин арстан.
Кудайым тилегимди берет белем,
Тур катын, үргүлөбөй, түндүк тартсаң!
Деди да чыканактап козгоп аны,
Секирип өзү ордуна турган чагы.
Шашылып жоо кийимин кийинердей,
Жакындап керегеге барган чагы.
Укканда эр Өмүрдүн бийик үнүн,
Ойгонду тышта жаткан баатырлары.
Өмүр да өтүк кийип жаткан чакта.
Үйүнө жакындады ат туягы.
Төтөлөп келип Мойнок, түшкөндө аттан,
Жигиттер ат алышты тышта жаткан.
Эмне үчүн кош тулпарын жетелетип,
Каякка баатыр Балбай өзү кайткан?
Деп ойлоп көргөн жандар таңданышат.
Кургурлар туткундукту ойго албастан.

Кумсарып бозогого коюп кадам,
Абасы эр Өмүргө берип салам,
Эгизиң барса келбес туткун болду,



Деди да ыйлай берди Мойнок анан.
Балбайды барып солдат кармаганын,
Өзүнө келгендигин жаш чабарман.
Кан жутуп, курган Өмүр эми билди,
Чын эле болгонбу деп күнүм каран.
Туйгундун балапаны жашыба деп,
Мойноктун сылап турду маңдайынан,
Чын эле кайран аяш кеттиби деп,
Акыры, эр Өмүрү өтөт экен,
Булуттай эр бактысы көчөт экен,
Мант берип качкан түлкү жарга соксо,
Жолборстор жардан учуп кетет экен.
Журт жебей жансактабас ушул чоңдор,
Айланып түбүбүзгө жетет экен.
Баатырлар Балбай сындуу баркка илинбей,
Оо-дүйнө, жалгансың, бейм, чиркин десең.
Эмесе Ойкайыңга барамын деп,
Болбосо Айгыржалдан табамын деп,
Чак түштө Балбайымды жоого берип,
Уялбай кантип жатып каламын деп,
Күн бүтсө эрдин башы кайда калбас,
Төрөңө тороп найза саламын деп.

Эр Өмүр көргөн жандын көзү тойгон,
Кайрандын узун бою күчкө толгон,
Көгүлтүр көзү ойногон, мурду кырдач,
Мурутун кулагына ороп койгон.
Кара сур кабак түйсө, каары күчтүү.
Кыйкырса ат чабымдан маалим болгон.
Байланып белге кылыч, колдо найза,
Кыстарып айбалтасын оңтойлогон.
«Бириңер көлдү карай жөнөгүлө,
Мен эми, жол тосомун, калбай жолдон».

Деди да, жигиттерге көзүн салды,
Баарысы эми эшикке чыгып барды,



Мингизип бүргө тору жаш Мойнокко,
Жол тосуп Өмүр эми жөнөп калды.
Өмүрдүн аялы да «кулунум» – деп,
Мойноктун бетинен бир өөп алды.
«Чиркин ай, Уулбала кантти экен» – деп
Күңгүрөнүп а да өзүнчө кайгыланды.

XVIII

Дүйнөдө эр кадырын ар ким билбес,
Айланып, арстандар, күндө келбес,
Кандыгы колдо турган ак сөөктөр,
Кантсе да букарага тизгин бербес.
Кол салса алдап-арбап, зордоп-кордоп,
Камандар, күрсүлдөгөн кайдан жеңбес.
Жолборсу чала жандуу жатса дагы.
Жолборско камандарды журт тең көрбөс.
Ааламда адам жок го акыры өлбөс.
Уккан соң айдалды деп баатыр Балбай,
Атанды тилектештин бири калбай.
Талаасын Каркыранын селдей каптап,
Карарып адам барды жайнай-жайнай.
Жан эле атабыздай журтту баккан,
Туткунга жиберебиз деги кандай.
Тиштенип тике сууруп алуучудай,
Ойлогон эчендердин ичи кайнай.
Көп калктын түрүн көргөн хан менен бек.
Болбос деп бул толкундун алдын албай.

Зарыпбек, Тилекматтар баштап элди,
Калкылдап, Каркырага жетип келди.
«Коркутуп алдап-эптеп, алаксытып,
Балбайдан айныталы ушул элди.
Пашаанын эми жүзүн көргүс болуп,
Аңдоостон тарттырбайлы ардак ченди.



Түркөй эл айдай берсең, көнө берет.
Балбайга жедирбейли дагы жемди»,
Деп алар кеңеш куруп обол толук.
Балбайга эл көзүнчө күйгөн болуп,
«Оңолбос кимдер баштап барды экен деп,
Ар кимге опурулуп тийген болуп.
«Сойдук» деп бул чунакты ичтеринде,
Кыйтыйып, мурутунан күлүп коюп.
Бир жактан миңге жакын солдат менен.
Калпаков жетип келди короздонуп.

Бир четте баатыр Керет, Өмүр, Жанек,
Өзүнчө тил алганын жыйнап келет.
Чаалыккан көк быштысын селпилдетип,
Кийими, боп-боз таар эски кенеп.
Айдоодо, суу боюна жетти Балбай,
Баатырың элди карайт, этип тилек
Окустан кол салбасын кыргыздар деп,
Калпаков элдин алдын торой берет.
«А кудай, баатырды эми бере көр» деп,
Өмүрлөр ызырынат найза керет.
Элестеп эр Балбайды жүрөк туйлап.
Эңгиреп, эчен жандар турат ыйлап.
Сакалын жашы жууган ак сакалдар, –
«Кургурду жүдөткөн дейт мынча кыйнап».
Эрендин эртең жанын алса дагы,
Бүгүнчө күтүшпөдү неге сыйлап?
Ар качан алтын жаның кор экен го,
Алган соң азаматты азап чырмап.
Бир четтен баатыр Өмүр кеп баштады,
Кабыланча каарданып найзаны ыргап!

Каркыранын суусунан,
Кечип барат эр Балбай.
Балбайдан элим айрылса,
Өлгөнүң ошол жан калбай.



Каркырадай кененди,
Ысык-Көлдөй тереңди,
Талпынса касың кологон,
Таалайга бүткөн беренди.
Ак чопкут кийген чубалып,
Сур айгыр минген суналып,
Сандаган жоону аралап,
Сыр найза сайган буралып,
Атасын бала көргөндөй,
Турчу эле журтум кубанып,

Баатырлар уккун кебимди,
Бейпайга баатыр көнчү эмес,
Туу кармаган эренди,
Туткундукка берчү эмес.
Балбайлап найза саялы,
Өлбөй турган жан болбос,
Өтүшө кылыч чабалы.

Муну угуп Тилекмат да келди жакын,
Көп элге быш-күш этип айтмак акыл.
Калпаков солдат менен жолду курчап,
Өмүрдүн кебетесин байкап жатыр.
Чуу чыкса окту кумдай жаадырууга,
Төрөңүз тиктей карап турат азыр.

Акылдуулар ойлонсоң,
Айткан сөзүм эп болот.
Жер жайнап орус көп болот,
Көп журтуң, бекем чеп болот.
Кол салам, чабам дегениң,
Кудай урган кеп болот.

Тилимди алгын кел бугу,
Акылың жок, көр бугу,
Ажалга кармап башыңды,



Өзүң болбо жер бугу.
Аңыртка чаппай алактап,
Акылга колуң бер бугу.

Тополоңдон ат коюп,
Тартып алсаң Балбайды,
Топон суу каптап кетердей,
Балаага башың калбайбы.
Омскейден жер жайнап,
Эртең аскер келбейби,
Эрсингендин баарысын,
Кодурадай тербейби.
Бир Балбайдын зарпынан,
Ойдо жокту көрөрсүң,
Айдоо кетпей артыңан,
Кумда куурап өлөрсүң,
Өлбөсөң да өңгүрөп,
Өлөрүңдө келерсиң.

Жатпай калба үйүңө,
Жетпей калба элиңе,
Жетим болуп балдарың,
Өтөр өмүр кейүүдө.
Жесир болуп алганың,
Тирүү кирбе көрүңө.

Андан көрө баатырлар,
Акыл сөзгө көнөлү.
Балбайдын башын куткар деп,
Пашаага арыз берели.

Куру жанды кыйбайлы,
Көлдө жатып ыйлайлы.
Алты ай авап жаткан соң,
Балбайды азат кылбайбы.
Кадырдуу кыргыз экен деп,



Төрөлөр көзүн салбайбы.
Татуулашсак төрөгө,
Жаныбыз жай албайбы.
Кайрылып келсе баатырың,
Ошондо кыбааң канбайбы!

Калпаков деген чоң төрө,
Кадыры мунун кетпесин.
Кыжырына тийсеңер,
Кылчайбай түпкө жетпесин.
Болор иштин аягын,
Акылмандар эстесин.
Сайраса тилин кайрап Тилекматың,
Далайлар жөн го дешип ийкеп башын.
Өмүрлөр шуу үшкүрүп кабак чытып.
Эңиштер карай берет ээрдин кашын.
Калпаков асманга окту дабырлатып,
Куулугуп короздонуп сылайт чачын.
Караңгы эл, куралы жок – жапырылды,
Көргөндө көп солдаттын акааратын.

Калпаков топту аралай чаап келип,
Какаят какжыгачтай төшүн керип,
Чыйратып куу мурутун кайта-кайта,
Оң колун асман жакка сермей берип,
Айкырып ат үстүнөн сөз сүйлөдү,
Жигиттей жеңил кыял экиленип.

Ким кудайды сыйласа,
Падышаны сыйласын.
Падышага ок аткан,
Жандан үмүт кылбасын.

Кантип кыргыз баш ийет,
Башчынын башын кеспесем.
Өкүмүмдү ким билет,



Өксүтүп, мурдун тешпесем.
Кол салгандын колума.
Канын ичем, уккула!
Балбайга жан тартканың,
Бир бөлүнүп чыккыла

Деди да, күмүш кылыч сууруп алды,
Солдаттар шаркылдатты мылтыктарды.
Бөлүнүп жалгыз киши чыкса дагы,
Жүздөп ок жаадырчудай даярданды.
Корккон эл үн чыгарбай козголалбай,
Селдейип орду-ордуна катып калды.
«Байланса колуң жипсиз, буулса тил,
Чиркин – ай жараткан деп неге жанды»
Күрүлдөп күйөөр оттон дендери өлүп,
Өмүрлөр бул шумдукка таңырканды.

Балбайдын ондой солдат кайрып колун,
Козголтпой темир менен чырмап боюн.
Чынжырын кол-буттагы кулпулашып,
Куушуруп катуу таңып жолборс жонун.
Айдатты атка бутун бекем байлап,
Калпаков кыймылдатпай кыргыз тобун.
Тилекмат өз ичинен кымылдады,
Кудай ай күн бол – ай, деп мындай сонун.
Кең сууну туура кесип өтмөк болду,
Төрөңүз кыскартууга айдоо жолун.

Этинен эт кессе да тилин тартпай,
Ийинине таш койсо да туйлап качпай,
Көргөнгө кайратынан кар жаадырып.
Келатат күндөп-түндөп кабак ачпай.
Бүркүттөй обдулат да, тиш кычырап,
Саргайып чабал жандай, санаа баспай,
Зыңгырап коргошундай салмактанды,
Сураса жалгыз ооз сөзүн айтпай,



Айдоодо бир аскар тоо жылып барат,
Эликтэй эркин жүргөн жерине батпай.

XIX

Солдаттар Кызыл кыя белин ашты,
Балбайды тегеректеп келе жатты.
Тоо, өзөн Ысык-Көлдү көргөн кезде,
Көп карап, көз жүгүртүп ар тарапты.
Ат буту тийген жерлер оюлгандай,
Көзү анын ымыр-чымыр болуп жатты.
Келгенде киндик кескен Түштү бойлоп,
Берендин көкүрөгүн күйүт басты.

«Жылжып аккан, тоодо жылуу булагым.
Мал киндиктүү жаш бетеге тулаңым.
Күңгөйдөкү аска ташты аралап,
Али эсимде кой кайтарган убагым.
Төшүн керип чалкалаган кайран жер,
Туулгандан болдуң эле турагым.

Мобул мүрзө кимдин башын жутпады.
Кучагына кандай эрди катпады?
Кабыландарды кан-сөлүнөн айырып,
Ит кемирсе, куу сөөгүндү таштады.
Алптын бири Кетиркейдин Алыбек,
Көр топурак ал да башка жаздады.
Өлсөң дагы сенден керээз, кайрат бар,
Минип калдың, Ормон тору бир тулпар,
Басканында жерди эшилтип кетчү эле.
Сен качырсаң, кыйраган көп душмандар.

Көрүң көрсөм, көз алдымда көрүндүң,
Санаа тарткан саргычы бар өңүндүн.
Азырынча тирүү бара жатсам да,
Мен дагы эми колундамын өлүмдүн.



Арбак болсоң эр Алыбек андай жат,
Ушунчалык чөккөндүгүн көңүлдүн.

Сен өлгөндө калк чогулуп келди эле,
Кадимкидей мүрзө казып көмдү эле.
Каада менен кара ашыңды сойдуруп,
Курбуларың достук карзын берди эле.
Канткен менен сөөгүң акыр коюлган,
Как эле ушул туулуп өскөн жерге эле.
Алыбектин мүрзөсү деп кеп кылат,
Өөдө-төмөн өткөн кезде эл деле.

Мен шор маңдай элден азып баратам,
Көз көрбөгөн жерди басып жадасам,
Курк-курк этип кузгундары үн салган.
Кур талаада каламбы дейм санасам.
Курган башты кузгун, жору чукулап,
Кепини жок кетемби дейм... адашам,
Шыйрагымдан кутурган ит тартаар ээ,
Эрме чөлдө болуп жатсам чала жан

Өзүм үчүн өмүр болуу куюндай,
Өз жеримдин топурагы буюрбай.
Мени сендей курбуларым көмбөс – ээ.
Бир аңгекте сөөгүм калар жыйылбай.
Туулгандан ушул күнгө көрбөдүм,
Тууган жерден ажыроодон кыйындай.

Дегенде арманга ою чарк айланып
Бир кемпир жетип келди аяк алып.
Кичине кол баштыктын оозун бууган
Эжигей, сүзмө, түркүн, курут салып,
– Кулунум колумдан туз татып кет» деп,
Аягын суна берди туура барып.

Көз жашын этек менен сүртүп алды,
Ал үчүн берүүчүдөй кемпир жанды.



Өзүнүн энеси го дегенсишип,
Солдаттар бир азыраак токтой калды.
Аякта айранынан бир эңкейип,
Жутту да Балбай буга таңырканды.

«Мен сени көч үстүнөн көргөм, балам,
Балам деп ар убак да айтып калам.
Олжолоп келинимди өңөргөндө,
Айрууга сенин гана келген чамаң.
Улумду душман сайып кетеринде
Душмандын күнүн кылдың өзүң каран:
Өзүңдөн кайратыңдан айланайын,
Балдарым калган болчу жоодон аман.

Сенин да мендей картаң энең бардыр,
Төрүнөн көрү жакын болгон жандыр.
Шум дүйнө эми сени энгиретти,
Оңбосун эмки чоңдор, каран калгыр.
Кулунум баштыгымды ала кеткин,
Садага туз насибиң буюргандыр.

Мейлиң сүй, уялашың эжеңдей көр,
Эмизген апшак сүтүн, энеңдей көр,
Укканда алтын башың туткунда деп,
Улага боло түштү олтурган төр.
Өлүмгө башын байлап барар бекен,
Чырагым куткарууга өзүңдөйлөр

Баштыгын ээр кашына илип салды,
Балбайдын колдоруна жыттап алды.
Этегин кармай-кармай көзгө сүртүп,
Көзүнөн мелт-мелт этип, жаш куланды.
Көрүнүп энесиндей ушул кемпир,
Үшкүрүп, эрдин ичи куйкаланды.
Кол-буту чынжырлануу кыймылдабайт,
Кычыратты-кыжырланды, туталанды.



Кош айтып кемпир жолдо кала берди,
Айланып, курган Балбай карай келди,
Балам деп элес-булас көрүнгөнсүйт,
Балбайлар ашканынча да бир белди.
Ушундай бейпил элден айрылдым ээ
Бечара колунда бар даамын берди.
Шум өлүм, азыр колдон тартса дагы,
Оо чиркин унутасың кантип элди?
Деп ойлоп, өңү купкуу, сөөк болуп,
Шатынын жайыгынан журтун көрдү.

«Кең көкүрөк керилген.
Киндик Сары-Булагым,
Кол-бутум калган кайрылып,
Кайрыла албай турамын.
Көрбөйт го эми өзүңдү,
Кургуруң Балбай чунагың.

Ойноо бала кезимде,
Өндүргө козу жайган жер,
Азыркыдай эсимде,
Найзама кыйгак кыйган жер.
Кайдан кетсин санаадан,
Сар байчечек, жашыл төр.

Ак сүтүн берип алдейлей,
Энекем мени баккан жер.
Тестийер бала кезимде,
Тай, кунанды чапкан жер,
Телмирген тиги жайык бел,
Ышкын терип жаткан жер,
Оюма түштү ойрон жаш,
Олдо, кагылайын тууган эл.

Кагылайын Көлүм ай,
Көп өмүр даамын татпадым,
Томурак буйруп өзүңдөн,



Тулпарга сөөгүм артпадың.
Кара алачык үй тигип,
Кычыгыңда жатпадым.
Кайран эл менин көрүмдү,
Өз колуң менен казбадың.
Тең курбум жүзүн көрө албай,
Тушоодо минтип какшадым,
Туулган жерде өлсүн деп,
Таалайга неге жазбадың?
Шатынын бийик ашуусу,
Айланып чыгып барамын,
Айланайын Ысык-Көл
Айлананды карадым,
Кол сунуп турат кайран жер,
Коштошпой кантип каламын.
Жетер бекен журтума,
Желден айткан саламым.
Тоо-тоодон аккан ташкындап,
Сууларыңды көрбөсмүн.
Көлүңдө сүзгөн калкылдап,
Кууларыңды көрбөсмүн,
Кайран Балбай чагымдай,
Күрөөкө кийип жүрбөсмүн.
Ак булут көчкөн аскаңдан,
Ала-Тоо сага келбесмин.

Көк жондорго үй тигип,
Кадыркеч жарды күйбөсмүн
Балдарымдын бетинен
Эми аймалап сүйбөсмүн.
Тар капчыгай аралап,
Тоодон теке тербесмин.
Эч болбосо Ала-Тоо,
Ак мөңгүңдү көрбөсмүн.

Ушундай арман келбесин,
Эр жигиттин башына,



Көңүлүм муну каалабайт,
Досум эмес, касыма.
Көзүңдү сүртөр көрүнбөйт,
Куруган Балбай жашыба...

Үшкүрүп тоодон көлдү карай берди
Элиги элким жаткан токой – черди.
Жок десе эликче да, болбодум го,
Жүрүүгө боштоң басып тууган жерди.
Көңүлү таштан катуу кайран Балбай,
Мына эми жаны кейип, жашый берди.
Үстүнө бир кезекте калкылдаган,
Бөрүсү баатыр бүркүт учуп келди.

Айланып турбагандай чыдап карап,
Аны үчүн тумандуудай ушул тарап,
Күүлөнүп көлдү көздөй жөнөп кетти,
Качырып камчыланып, канат сабап.
Өчүңдү өзүм алам деген өңдүү,
Алыстап куушурулат, кайраттанат.

Эңкейип топурактан мыкчып алды,
Жалжылдап карай-карай жыттай калды.
Жалындап жанып турган кызыл көздөн,
Берметтей жайнап чыгып жаш куланды.
Жакшы эле күңгүрөңдүң жетишет деп
Ырайымсыз айдоочулар үн чыгарды.
Байкушту эми көлгө бир кайрылтпай,
Үшкүртүп улутунтуп жолго салды.

XX

Алматы... курчоо дубал кенен түрмө,
Айдалып адам келет эми күндө,
Журт деген кыргыз, казак жигиттери,



Терилип туш болушту ушул түнгө,
Жылчыктай темир торлуу терезелүү,
Камалып кандалалуу караңгы үйгө,
Жанында жайын билчүү бир да жан жок,
Балбайың арман айтсын эми кимге?

Сымбатын төрөлөр да карай-карай,
«Ох, чорт» деп чочугандай болду далай.
Келселе теке маңдай кайсайт дейби
Кайкактап өтөт алар жакындабай.
Көчүнө кимдин көзү чагылышса,
Деп кетенчиктеп артын карай.
Теңселген төрөлөрдүн аялдары,
Суктанып туруучу эле көз айырбай.

Балбай да терезеден тиктей берет,
Кычырап кээде бойго кайрат келет,
«Мен өлсөм арманым жок, жалгыз башы
Жатсам да көр оозунда журт деп тилеп,
Артымда калың кыргыз элим калды,
Эл деген куурабаган кеп бай терек,
Калкымдан дагы чыгар далай кабылан,
Айкырып калың жоосун кирген жиреп
Улугум, мени менен ишиң бүтпөс,
Калың эл эч тукумсуз өлүп кетпес.
Азууңа салып мени чайнай тургун,
Баарысын жутууга да чамаң жетпес.
Эси бар элин сүйгөн азаматтар,
Эч качан, улук сага бейлин чечпес».
Ушунтип күңгүрөнүп коёт дагы,
Көз жумуп жата берет эртели-кеч.
«Калк билер кылыч менен башын чапсак,
Болбосо бир булуңга чыгып атсак,
Кантсе да кан агызбай, үн чыгарбай,
Жайлаштын эч билинбес жолун тапсак.
Өзү ооруп ажалынан өлдү кылып,



Ушундай келиштирип акти жазсак,
Төрөлөр ырайымдуу экен го деп,
Эл дагы бизди сүйөр боюн таштап»
Дейт шондо Алматынын генералы,
«Ырас» – деп акыл көрдү уккандары.
«Эр менен элдин көзүн байлоо керек,
Калыс деп сурагыңды сүйсүн жаны.
Журтуна Ала-Тоодой арка болгон,
Түшүнсүн тоолуктардын Балбайлары».
Билдирбей тамак менен уулантууга,
Эбактан акыл топтоп калган чагы.

XXI

Ысык-Көл тоосун кетпес туман баскан,
Эрлерди арман курчап, уйку качкан,
Көз жашы көлкүп чыгып ага берип,
Акыры ыйлай албай кирпич каткан.
«Байкоосуз бир мертинип алдык го» деп,
Кайран эл сыр сырдашкан, муң муңдашкан.
Белгилеп чыккан жанды, баткан күндү,
Тоо суусу кан аралаш агып жаткан.

Кадимки шум Зарыпбек болгон султан,
Тилекмат тилиң кесет этсең кыйшаң,
«Үй-жайың, талоон болот башың кетет,
Балбайга кимиң эми колуң сунсаң.
Угуп кой, күлүң көксө сапырылат,
Пашаага кайсыныңар кастык кылсаң.
Белгилүү баатырсыган каракчылар,
Эми маа өкүнбөгүн үйдөн жылсаң».

Ушундай таралган соң султан жары,
Чын эле чоочубасын кимдин жаны.
Султаның «уу» – деп койсо, ок жаадырып,
Туш-туштан курчап турса солдаттары.



Кезинде күркүрөгөн кабыландар,
Конуштан карыш чыкпай калган чагы.
Такалып жар бооруна Токой уулу,
Боорлордун ичке батпай армандары.

Баш кошуп баатыр Өмүр, Матай, Тагай,
Алдыртан жанга угузбай акыл курай,
«Эгерде белгилүү күн бири кетсек,
Шекшинип коймок беле солдат куубай,
Балбайдын жакшы көргөн адамы эле,
Билинбей барып келсин бул Ашырбай.
Ортодон атты-тонду биз берели
Баатыр да айтар буга сыр жашырбай.

«Окустан Матай, Тагай барып калсаң,
Балбайдын иниси деп маалымдансаң,
Айтсаңар калкка келер пайда барбы,
Капканга баргандарың түшүп калсаң.
Аксактын акырын күт деген бар го,
Баатырлар мага ишенип тилимди алсаң,
Зарыпбек тирүү кармап жеген турат,
Мен эле, найза өңөрүп чыга калсам».

Чынында Өмүр айткан акыл болду,
Акылды тыңшоочулар макул болду.
«Пара алса, төрөсүнө бергиле» деп,
Айылдан эчен кара кошоктолду.
Ат-тонду айткан кепти уккандан соң,
Ашырбай күзгө жуук жол тартмак жолду...

Белекке Уулбала көйнөк берип,
Буркурап ыйлап калды Мойнок келип.
«Атама айт уулуң сени сагынды» деп,
Үшкүрөт кездөн ысык жашты имерип.
Тирүүлөй ата-бала ажырашса,
Каңырыгың түтөйт экен, зээниң кейип.



Кийинген ат үстүнөн эрдин уулу,
Айласыз кала турсун азап чегип.

XXII

Алматы... караңгы үйдө жатыр Балбай,
Эч адам кол-буттагы кишенди албай.
Эчен ай Ысык-Көлдөн кабар укпай,
Канетсин алек болот көңүл тынбай.
Калпаков айлымды өрттөп кеттиби деп,
Кезинде ойлой берет ойду мындай.
Тунук суу салкын төрсүз саргайган эр,
Күн өтпөйт сар санааны эрмек кылбай.
Жаш кезде жабагыны мингендери,
Жигитчак, камчы жүгөн өргөндөрү.
Суналтып сур айгырды, найза кармап,
Качырып күн-түн жоого киргендери.
Элестеп бүгүнкүдөй эске түшсө,
Айланып Ала-Тоодо жүргөндөрү.
Күн-түндөп көңүлүнөн кетпес болду,
Кайрымсыз кара үңкүргө киргенде эми.
Кыргызча ырдай берет акын Балбай,
Бир жаткан казак жигит турат жандай.
«Жырыңыз жыр – экен, ав, женелт аке»,
Дейт дагы жаза баштайт тыным албай.
Жазууга өз көз жашы кошулгандай.
Ал жигит окуп калат ыйлап, зарлай.
«Ойбай-ай, Балбай жаке, – өлдүк – ав», – деп.
Бечара сөз сүйлөбөйт кайгыланбай.

«Турсуңбу кайран Ысык-Көл,
Телмирип карап, мелтирер,
Кылаанда ойноп гүл терер,
Кыз, келиниң мөлтүрөп,
Кайгылуу болгон жоксуңбу,



Караңгы тамда менчилеп,
Кадырым сыяр мында жок,
Камыksam, жайым ким билет,

Арманым уksam тараган,
Акындар аман барсыңбы?
Айбалта мизин жалаган,
Баатырлар аман барсыңбы?
Кол үзүп менден кеттиңби,
Кайрандар билбей дартымды?
Байкушум Балбай бозоруп,
Боз тамда өлчү жансыңбы?..
Көк ала зоону бирге ашкан.
Кайдасың кабылан Өмүрүм?
Куш тили кат жок сен жактан,
Калганбы менден көңүлүң?
Кайсы жерде кабыландар,
Кейиттим көңүлүң көбүңдүн,
Кайгысын тарткан жок белем,
Баштатан калың элимин?

Айланып көрсөң арстандар,
Айбалта эмес, айбат жок,
Курчаган ажал чиркинден,
Кутулуп кетер кайрат жок.
Туулгандан болгон экемин
Колум кандуу тилим шок.
Басташкан жоону теңсинбей,
Байкоосуз жатып, бастым чок.

Калкымдын бетин көргөзбөй,
Карайып ажал келеби?
Сөөгүмдү менин солдойтуп,
Солдаттар сүйрөп көмөбү?
Ууланткан ушул төрөнүн,
Өкүмүнө көнөбү?



Айлымдан келген бир жан жок,
Арманда Балбай өлөбү

Мусапыр Балбай суранса,
Сөзүнө жообу болгон жок.
Мойнума колум байлоону,
Бир күнү төрө койгон жок.
Боосунан кармай калууга,
Боолуу куш дуушар болгон жок,
Канатка катты салууга,
Кайрылып келип конгон жок.

Айкырып найза сайганым,
Ар айда кеткен эмгекпи?
Айланам элим, деп жүрүп,
Армандар мени жеңмекпи!
Азамат курдаш бар деген,
Айтыла жүргөн бир кеппи?
Ак ала тоону айланып,
Айлынан безип ким кетти?
Асылып жүргөн кандарым,
Аркамдан кайыш тилмекпи?
Армандуу болгон бир жаным,
Ачылган көргө кирмекпи?
Ак жолборс түшүп капканга,
Ажалдын тонун киймекпи.
Ак мөңгү тоонун бүркүтү,
Ак сарга башын иймекпи?
Аттоого тепкич жок болуп,
Ажалдын оту күймөкпү?
Ак туйгун куштун денесин,
Ак баш жору сүйрөттү.
Айлымдан баатыр келбесе,
Ажал жетти, күн бүттү.
Айланайын Мойногум,



Ардактап сени ким өптү.
Атаганат дүнүйө,
Айланып журтка ким жетти?..

Солдаттар келген болот тамак сунуп,
Билгизбей денеге ууну сыйпап коюп,
Уу кармап, Балбайыңдан кубат кетип,
Бүткөн бой дат баскандай көп-көк болуп.
Энтигип эси оогондо, дем алалбай,
Жанбаштап жер үйчөдө жатат солуп...

XXIII

Алматы... эртең менен күздүн жели,
Зыркырап тоолорунан соккондо эми.
Бүткөн бой тон кийсең да ичиркенип,
Кароолдун куушурулуп турган жери,
Солдаттар жол кайтарган жалт карашты,
Кези экен Ашырбайдын жеткендеги.

Түрмөчү бийлеп турган чоңун тапты,
Ашырбай кол куушуруп жайын айтты:
Манчыркап төрө башын чайкаганда,
Чеңгелдеп далай акча тартуу тартты.
«Бир эле көргөзсөң деп, улук төрөм,
Жалдырап кайда басса ээрчий басты...
Акчаны көрүп төрө күлдү дагы,
Кулкуну майланган соң кирди жаны.
Өткөр деп колун ары жаңсап койду,
Күзөткө катып турган маңдайдагы.
Жаагынан тер куюлуп сүйүнгөндөн,
Ашырбай камак үйгө барган чагы.
Күзөтчү турган эле кабак түйүп,
Ким билет түнөргөндү ичи күйүп?
Элеңдеп эки жагын бир жылмайып,

Унчукпай жалжал карайт башын ийип,
Ашырбай айланчыктап жакын келди,
Күзөтчү көр дегенсип ача берди.
Жүрөгү туйлап шашып Ашыкеңиз,
Үстүнө кайран эрдин кирип келди.
Куюлуп көздүн жашы эриксизден,
Эмеле эки бетин жайпай берди.
Козголуп Балбай аке колун сунуп –
Келгенин Ашырбайын эми билди.
Байкушум бир айланып жеттиңби деп,
Аптыгып сөзгө кирди, албай демди.
Бийик тоо, Миң булактуу жер аманбы?
Көйкөлгөн кайран Ысык-Көл аманбы?
Каралдым Мойнок кантип жүрөт экен,
Кайран эл, кадыр билген эр аманбы?
Көл жактан көзгө сүртөр сен болдуң деп,
Балбай да көз жашын бир аарчып алды.
Султанга, саргайып эл бой сунганын,
Зарыпбек, алдап такка олтурганын
Жылдырбай аркан, жипсиз тушаганын,
Найзакер, кылыч чабар эрдин баарын,
Карарып көлдүн башын солдат курчап,
Кармаса кан чыгарып турган чагын.
Өзү да жашырынып келгендигин,
Казакка каттайм деп жооп бергендигин,
Болушуп эриш-аркак төрө – султан
Кескенин туура сөздүү эрдин тилин,
Чай кайнам айтып турду Ашырбайың,
Уккандын, көз көргөндүн койбой бирин.

Ошондо бир толгонду кайран Балбай,
Болот деп, эртеңки күн мага кандай?
Өлүмдү, тирчиликти эсине алды,
Көз жашка күчүн салып, кур зарланбай.
Элестеп өткөн-кеткен эске түштү,
Өлөрүн билгенден соң узак барбай.



Көңүлүндө көп кыргыздын калса экен деп,
Арманын, керээзин да айтты зарлай.
Ашырбай көз айырбай тиктей берди,
Арстандын сөздөрүнөн өксүп калбай.
Элсизде жалгыз башы жабыр тартса,
Айтканы арман болбой болсун кандай?

...Азаматым Ашырбай,
Айыл-журтум көрдүңбү?
Адам көрбөс, куш жетпес,
Асман менен келдиңби?
Кайгы түшсө башыңа,
Курбуң келсе кашыңа,
Курган жан кайра жашарат,
Ак кирген менен чачыңа.
Көлдөн сүзүп келдиңби?
Тоону көсөп келдиңби?
Кагылайын Мойногум,
Карегимди көрдүңбү?
Өткөнгө болсун арманым,
Келгенге болсун керээзим,
Адам элең Ашырбай,
Айта кеткин бир өзүң.
Кайнатып ичээр чайым жок,
Карып болгон кезегим.
Кабаттап чайнаар майым жок,
Арып болгон кезегим.
Кармашарга жайым жок,
Картайганым сеземин.

Көк эмесин сыйпашып,
Көңүлүмдү айнытат.
Жүрөгүмдү куйкалап,
Курган ичим кайнатат.
Эрте өлүмгө жибербей,
Эзилип өзүм жайнатат.



Алмадай бетим бузулар.
Чымындай жаным үзүлөр.
Бай терек боюм басылар,
Куу ажал көзүм жашырар,

Дат баскан чынжыр кишендер,
Шордууга мендей асылар.
Кабыландай эрдин кайратын,
Кайыштырар, качырар.
Жээгинде жекен бүрдөгөн.
Чалкыган Ысык-Көлүм ай.
Чалкайган кайран жерим ай.
Кайрылбай кеткен кегим ай.
Көргөндө көңүлүм тойчу эле,
Көңкү кыргыз элим ай.
Баатырлардын башында,
Кайраным Өмүр келбеди.
Кургурум деп көз жаштап,
Өлөрдө көзүм көрбөдү.
Кар күрөп, музду талкалап,
Өз колу менен көмбөдү.
Курдаштын сыйын буюрбай,
Куруган башым мөгдөдү.
Калтырбай катка жазууга,
Кармабай өттүм каламды,—
Кайрылбай кеткен кургурдан,
Калкыма айткын саламды.
Капкан чаап салды деп,
Кайраным бергин кабарды

Этеги жок, жеңи жок,
Эндей көйнөк кийди де!
Эшиги жок, төрү жок,
Темир торго кирди де.
Кылыч кеспей, ок тешпей,
Көргө жакын келди де.



Убайым тарткан үч айы,
Узарып үч жыл болду де.
Кадырым сыяр хан болбой,
Кайгырып жүрүп өлдү де.
Ак бараңын түтөткөн,
Айбалта илген билекке,
Арманда болуп көралбай,
Азабын тарткан жүрөктө,
Айтылуу эрдин баарына айт,
Акыры жетсин тилекке.

Атаганат баатырлар,
Кимиңе кызмат кем кылгам?
Атты мындай алат деп,
Тулпарымды тер кылгам.
Жоону мындай саят деп,
Жетелеп жүрүп эр кылгам.
Мен баатырмын дегендер,
Баатырдык кылар кезеги.
Ойрондун кунун куушпай,
Ошондой болсун дешеби?
Саргайган элди сандалтып,
Султандар бийлеп кетеби?

Жалгыз жыгач үй болбойт,
Жолборстор башын кошсун де.
Кадырымды сыйласа,
Кармашып жүрүп өтсүн де.
Артымдагы балдарга,
Салам десе куш берсин,
Алам десе кыз берсин.
Кармашууга күч берсин.
Минем десе ат берсин.
Кийем десе тон берсин.
Кадырымды сыйласа,
Кабыландар мени кыйбаса,



Байкуштан калган туяк деп,
Басам десе жол берсин.
Ордумда калган Мойнокко айт,
Өлгөнүн билсин атанын.
Кейисең кайра келбеймин,
Кереги болбойт капанын.
Атасы Балбай тирүүдөй,
Алчандаса ким сүйөт?
Арбагым менин сыйласа,
Азамат болсун эр жүрөк.
Эбаккы өткөн замандан,
Эркек бала шок болгон.
Көргөндө көөнүң кубанган,
Күйүп турган от болгон.
Төкөөрлөшкөн касыңа,
Тийип турган ок болгон.
Ок эмес болсо баласы,
Баатырың ошол жок болгон
Мойногум октой болор деп,
Ошого оюм токтолгон.

Эр Өмүргө керээзим.
Айлыма келбей качпасын.
Балдарымды кор кылып,
Башымдан бирөө баспасын,
Ардыккан душман балама.
Артылтып камчы чаппасын.
Жетимдер жоктоп атасын,
Жалдырап ыйлап жатпасын.

Кайран жаштык күндөрүм.
Өткөн экен текке эми.
Кыргыздын көбүн жайладык,
Бизге эмне жетпеди.
Урууга намыс деп-жүрүп,
Убайым баштан кетпеди.



Башында кайрап, булкунтуп,
Башымды хандар тепседи,
Алыстан келген көр душман,
Ичегимди эзгени.
Ушундай болот жан курбу,
Арманың жүрөк тешкени.
Өлгөнүм уксаң Ашырбай,
Айланып кайра чаба көр.
Казактар коёр бир жерге
Сөөгүмдү ачып ала көр.
Каадалуу күмбөз салгыча,
Кемеге оюп жаптыргын.
Окустан бирөө көрбөсүн,
Кар менен калың бастыргын.

Байкушту алса көңүлгө,
Баатырлар күмбөз салсын де.
Кой сарынын чатынан,
Бышырган кыштан алсын де,
Кой сарынын жанында,
Көлгө чөккөн шаары бар.
Ал жерге жетсе колуңар,
Ар шумдуктун баары бар.
Кап-качан кышты бышырып,
Кайраткер калаа салгандыр.
Козголуп жердин танабы,
Ысык-Көл басып калгандыр.
Көл түбүндө көп өлүк,
Түгөнбөгөн армандыр.
Көлдөн алган кыштарды,
Күмбөзгө журтум койбойбу.
Коргондун кышын куйгандар,
Тирилгендей болбойбу.
Керегим кимге тийген деп,
Сүйүнгөндөй болбойбу.



Азапты башка үйөсүң,
Атаны арман дүнүйө.
Акылга сыйбас иш болуп,
Ачынат жүрөк күнүгө.
Айланып адам жетпеген,
Асылган менен түбүңө.
Акмалап солдат келатат,
Ашыкем, жөнө үйүңө...

Ашырбай кош айтышып жолго салды,
Үстүнө Алматынын чыгып барды.
Көк жалды кантип көрбөй калайың деп,
Тоо ашып, баатыр Жунуш келип калды.
Үйүндө Деркенбайдын айланышып,
Балбайдын жайын байкап-кабар алды.

XXIV

Деркенбай жол үстүнө сарай курган,
Ар кимден ат жалынан алып турган,
Баштатан казак, кыргыз майын калпып,
Бир ойрон эл жонунан оокат кылган.
Төрөгө теңтуш адам Декебиз деп,
Аргасыз анда эл да моюн сунган.

Бууданын калың журттун соё келген,
Бучкагын терисинин чоё келген.
Төрөгө түлкү сындуу тынбай жойлоп
Эт, майга эки ортодо тоё берген.
Мал берсең тили менен бал кайнатып,
Орокту оозу менен оро берген.

Калган соң кара күндө шору кайнап,
Көксөсө колу жетпей, көзү жайнап.
Берсе деп эч болбосо сөөгүбүздү,
Муңайып кыргыз келген малын айдап –



Жылаандай мойнун созуп, тынбай арбал,
Деркенбай турган кези эми сайрап.

Эр Жунуш Тагайдан кеп угуп келген,
Көтөргөн көп акчаны соодагерден.
Баатырдын керегине жумшасын деп,
Бар малын эл да аябай жыйып берген.
Кайран эр, Деркенбайга иши түшүп,
Кеп укпай кеткиси жок ушул жерден.
«Оо – Деке, жакшылыгың жерде калбас,
Жамандык, жакшылыкты унуткарбас.
Жок десе баатырынын сөөгүн көрсө,
Башынан кыргыз тууган мундаш – зарлаш.
Не десең кызматыңа жаным курман.
Колуңдан келип турат бир каралаш».

Деп Жунуш колдо чайын ууртай берди,
Деркенбай төрдө олтурган, боюн керди.
«Өйт-бүйт деп авылыңда жата берет,
Кудайав, не кыл дейсиң, маган энди»?
Дегендей кур аякка бата жүрбөйт,
Тил акы үмтөткөндөй кейптенди.
Опосун көрбөгөн соң курган жандын,
Аясын баатыр Жунуш несин малдын?
– Он эки ат алдыңызга, азыр берем,
Калк берет каалаганын, айтып салгын.
Мына бул түйүнчөктө толгон акча,
Чайлыгың төрөң, экөөң бөлүп алгын.

Бул жерден Балбайга бир барбай кетсем,
Болбосо бир ууч сөөгүн албай кетсем,
Жолборстон жан аяба деген журтум,
Журтума уялармын кезигиштен.
Башыма мусапырдык түшүп турат,
Оо – Деке, Балбай жайын маалим этсең.



Тал түштө так он эки аттуу болуп,
Көргөндө түйүнчөктү көөнү тоюп,
Катуу жүк көтөргөндө кайышкандай,
Кабагын анда-санда бүркөп коюп,
«Кайтейин осы кыргыз-казакты» – деп,
Ыңгырайт чала уктаган мастай болуп.
«Ар качан бирөөгө жан, бирөөгө мал,
Мал берсең бар олуя колун сунар.
Ийинге терең сойлоп жаткан жылан,
Карды ачса мойнун созуп тышка чыгар.
Бири өлсө, да бирөөлөр күлүп жүрөт,
Өлгөндүн кепинин жер оокат кылар.

Өлгөндүн тирүү көзүн оё берген,
Адамды малдай мууздап соё берген.
Баатырдан беш тыйынды артык көргөн,
Кызыл көз, кызыл кулак кайдан келген.
Атаңды тирүү колго тийгизем дейт,
Акчанды сууруп чыксаң азыр жеңден.

Калкылдап көз тунарган кандай заман?
Калкымды баскан экен кара туман.
Өз башың көрдөй туткун үйдө жатса,
Бир жактан боздоп ыйлайт катын, балаң.
Хан, бектер тушоо салып тургандан соң,
Ар качан кайраткердин күнү каран.

Ушундай бир далдалга тең болалбай,
Телмирип темир тордо жатыр Балбай,
Көк кумда аркар этин бирге жешкен,
Жаны бир курбуларын бир көралбай.
Жүргөн соң өз башына ээ болалбай,
Калсачы калкка баатыр эч жаралбай».



Деген ой эр Жунушту басып турат.
Кейесе кеткенге окшоп бойдон кубат.
«Чын эле баткан күндөй болобу» деп,
Өзүнөн Балбай жайын өзү сурап.
«Кудай – ав Балбай аке, сав болгайед»,
Деп гана Деркенбай да үйдөн чыгат.
«Үйезде кебимди угар төрө барда,
Бул башым кор болалбас булга, малга.
Коюнумда кызыл алтын калса болду,
Билбеймин кайгырдың не өлгөн жанга?
Кудайым бакты берген жан экенмин,
Сары алтын өзү келет самаганда.

Сыртымдан элдин сырын билген болом,
Туткунга мен да кошо күйгөн болом.
Брайымдуу адам дешип ойлонсун деп,
Каркылдап кээде жалган күлгөн болом.
Алдыма алтын, күмүш төгүп турса, –
О, чиркин, кантип кызмат кылбай коём?

Деркенбай мас болгондой ушул ойго,
Кечке маал шаарды карай түштү жолго.
Түрмөнүн каалгасына жетип келди,
Көрүнүп көктөн жылдыз кеч болгондо.
Алган соң чоң төрөсү чеңгел акча,
«Деке эми, кире бер» дейт оңго-солго.

Тар үйдө дем алалбай Балбай жаткан,
Көгөртүп денин темгил тамга баскан.
Жер көчүп, жан көрүнбөй эр көзүнө,
Алсырап адамдыктан наары качкан.
Жалдырап Деркенбайды тааный албай,
Бүткөндөй өмүр күнү кайран арстан.

Уу эми денини уулап салган экен,
Баатырды шалга айлантып барган экен.



Каякка башы оосо ошол жакка,
Кыйкайып чыканактап калган экен.
Калтырап, эрдин көөнү караңгылап,
Эс кеткен, өлүм колдон алган экен.
Кез-кезде аңтарылат көздүн агы,
Козголсо, кетерге окшоп чыгып жаны.
Тырмалап ар кайсыны кармай берет,
Өзү да эмне экенин билбей аны.
«Ысык-Көл... эл..., жер... уулум... деген сөздү,
Тил күрмөө, так айталбай калган чагы.

Бир кезде көп каракчы кармашкандай,
Куланып кара аскада бараткандай,
Туш-туштан качырышып, ыркырашып,
Кутурган карышкырлар талашкандай,
Тиш кирип, денеге кан жайылгандай,
Кайран эр акыл-эстен адашкандай.
Өсөөрүп, тил байланган, чала жаны,
Көрдөгү өлүктөргө жанашкандай.
Же өлбөй, же көңүлдүн кири кетпей,
Бир жанын жаратылыш жадаткандай.
Бир кезде турамын деп кулап кетет,
Темселейт төбөдөн мык кадаткандай.

...Деркенбай төрөсүнө кайра барды,
Жайпактап жайын айтып, кепке салды.
«Денеге уу бүткөндү шыбай берип,
Өлтүрмөк болупсуздар эр Балбайды.
Колтугу анда-санда араң согот,
Мага бер, биздин үйдөн берсин жанды.
Эртеден казак, кыргыз эл расми,
Боз үйдөн жан берсе деп көңүлүм чапты.
Жан чыгып тартсак, кайра алсаңыз
Сизге дагы болор жакшы.
Мейли анан союп этин, чагып мээсин,
Алсаңыз ар убакытта келер чакты.



Кан төрөм колко кылып айтам сага,
Сойгондон калган сөөгүн бергин мага.
Бейлиңе эл ыраазы болуп калсын,
Ушундан кенендигиң билип гана.
Тартуусун өзүңүзгө алып келем,
Уулуңун сөөгүн көргөн элден жана.

Төрөсү тилмечине макул деди,
Айтканы бул байымдын акыл деди.
Күшүлдөп жети-сегиз киши болуп,
Балбайды араң гана көтөрдү эми.
Докторун, кароолдорун кошо ээрчитип,
Чыгарып Деркенбайга берген жери.

Өгүздөй күчү толук бул жигиттер,
Куюлуп кадимкидей моюндан тер,
Балбайдын басып турган салмагынан,
Буларың бут шилтесе оюлуп жер.
Бечара тоонун туткун арстаны деп,
Көз жашын эрмеп алат көрүшкөн эл.

XXV

Үйүндө Деркенбайдын эл жыйналган,
Тунжурап, түн ортосу болуп калган.
Өлөрдө жылуураак бир жатсын деп,
Балбайга эр жакка элким төшөк салган.
Ашырбай, Жунуш экөө эсин жыйбай,
Саргайып жездей каткан, убайымдан.

Дагы эле тил күрмөлүп «элим...» – деди.
Жан чыга «Айланайын жерим» – деди.
Мынакей атаң жайы, мен ыраазы,
Мойногум келипсиң го менин деди.
Чоюлуп буту-колун суна берди,



Билинбей андан кийин айткан кеби.
Бир демде коштошкондой колун артып,
Өчүнөн тириликтин нуру качып,
«Суу-суу» деп, бутун сунуп жибергендей,
Суналып кыймылдабай калды жатып,
Маңдайда оттой күйгөн эки көздү,
Көргөзбөй калкалады кирпич басып.
Солуктап жаш баладай жашын төктү,
Ашырбай, Жунуш экөө кучакташып.
Кармаса кан чыгарган бир кырааның,
Кайрылбай кеткени ушул кырдан ашып.
Айлыңа кайра келбес зарлансаң да,
Артынан сан миң каптап алтын чачып.

«Эшкожин ажалынан өлдү» – кылып,
Доктору, кароолдору акты жазып,
Чогулуп айланадан келген казак,
«Кетиптир кайран дөө» – деп турду жашып.
Бизди да так ушундай кылат го деп,
Суук көр дым чыгарбай бир күн басып,
Акыры ажал чиркин келген кезде,
Камынсаң кутуласың кайда качып?
Кырданып бир капталдан учасың да,
Кыялай тоодон басып бара жатып.
Келген эл кайра үйүнө тарагыча,
Таң атып, чолпон жылдыз кетти батып.

XXVI

Эми аны айта берсек өткөн арман,
Качкан куш кайра айланып келсин кайдан.
Балбайдын сөөгү дагы орун алган,
Шаардык оорукана бекем жайдан.
Докторлор дары сээп, аспап камдап,
Союуга, таң эртеңден даярданган.



Кызыгып төрөлөрдүн баары келген,
Кайкайып катындары кошо көргөн.
«Биз үчүн сонун гана согум болду,
Бул өлүк, күтүп жүргөн эчен күндөн.
Койгон соң букасынын башын кесип,
Уйлары өзү эле өлөт тенип жүргөн.
«А, нука, мырза доктор эми сойгун,
Падышалык солдаттарга ыраазы болдум.
Ушундай камандарды кармаганга,
Ушундай ташын шилеп кууш жолдун.
Кечинде урматына ичишебиз
Ну пока, бизсиз эле бүтүп койгун».

Деди да башкы төрө кайра тартты,
Эчени кошаматтап жандай басты.
Мыкаачы доктор дагы сактай көр деп,
Балбайды малдай жиреп, союп жатты.
Эт-майын, бөлөк-бөлөк шылып алып,
Алууга эми мээсин башын чакты.

Чылк эле чучуктарын чогултууга.
Жиликтин бирин койбой талкалашты.
Ушундан айыктырам оору башты,
Деп доктор каткылыктап санын чапты.
Деркенбай майда сөөгүн сурап алып,
Салды да бир чаначка кайра тартты.
Кыргыздын дагы – ат тонун алам го деп,
Олжого көңүлү тоюп келе жатты...

«Тагдырдын жазганы деп таңырканып,
Балбайдын чаначтагы сөөгүн алып
Аябай колдо барды бере берип,
Сыртыңан булгаары ак каптай салып,
Жакшылап бир сандыкка жайлаштырып,
Жунуштар жөнөп калат кайта айланып;
Деркенбай сыйга карды тойгондон соң,



Олжосу ойдогудай болгондон соң,
«Ар качан, кыргыз тууган мен даярмын,
Кызматтап мындан соң да келер болсоң,
Өзүмдөн журт жаксыга салам айт» дейт,
Дегенсип иш кылбадым оңой-олтоң.
Аттанып узаткансып келе жатып,
Бөлүнүп кала берди да бир жондон.

Абийир, эрди көрүп калган бизге,
Илешип, эптеп сөөгүн алган бизге,
Деркенбай каптап алтын жесе дагы,
Төрөдөн сөөк сурап жарады ишке.
Өзүбүз шексиз өлүм болбойт белек,
Демейдей опурулуп салсак күчкө.

Тан-такыр көргөзбөсө не кылмакпыз,
Чөгөлөп, кол куушуруп жалынмакпыз.
Эгерде бир ууч сөөгүн бербей койсо
Көл кылып көздүн жашын, зарылмакбыз,
Ашыке колдо өкүмүң жок болгон соң,
Эрээркеп эми кимге таарынмакпыз?

Кантебиз, ушуга да шүгүр кылдык,
Армандуу эл экенбиз, деги баксыз.
Кан күйгөн султан билген заманада,
Күн көрүү кыйын белем кошоматсыз.
Ушунтип көрдөй кысып камап, турса,
Кайран эл, болор бекен оозун ачкыс.
Деп гана талаалантып көздүн жашын,
Бир булкуп тарта берди төөнүн башын.
Кадимки Иван төрө өлгөн жердин,
Бастырып келе жатат кыя ташын.
«Чиркин а, келме кезек, эми алмашып,
Өттүң...» деп дагы атына камчы басып.
Илкиген эки эле адам, бир ак атан,



Келатты Сар булактын тоосун ашып.
Ак мөңгү, карт карагай муңайгансыйт,
Уулунан айрылганга, жер да жашып...

XXVII

Эртеси карыяны ээрчип алып,
Олтурдум бир дөбөдө, кыялданып,
Абакем көлдү имерип карай-карай,
Сөз баштайт, алда кайда көзүн салып.
Ээ балам эмесе айтам аягын дейт,
Эбаккы унутканын эсине алып...

Ошентип сөөгүн алып келген экен,
Баатырдын киймин кошо берген экен.
Арманы казак жигит жазып берген,
Катылып ич чөнтөктө жүргөн экен
Оюшуп капчыгайдан бир казанак,
Кышында кур аманат көмгөн экен,
Элге айтсак душман алып кетеби деп,
Агайын өз ичинен билген экен
Акыры баатыр сөөгү көчүрүлүп,
Ардактуу бул күмбөзгө кирген экен.
Кубарып жатыр бүгүн топурагы
Эбактан адам канын соргон эчен.
Баатырдын сөөгү куурап жок болгондо,
Кубанам, балам сөзүн угам десең.

Ор жигит, кар, бороондо күйгөн жалын,
Калк үчүн курман кылган кайран жанын.
Эр жигит тоодон түшкөн ташкын агын,
Кап-кайдан адам уккан анын шарын.
Ал күнкү арстандын изин кууп,
Айланып балам да сен келген чагың.
Эр жигит талбас буудан, тапсаң табын,



Душманга темирден оор, таштан калың,
Болбосоң жолборс жүрөк, баатыр билек,
Булкушсаң балбандарга жетпес алың.
Билбестен чабалдыгың чырмалышсаң,
Кыйналып, өзүңдү-өзүң, кор кылганың.
Кеткен соң куштай учуп колдо барың,
Айланып кайра алалбай, кайнар каның.

Эр жигит майышпаган болот найза,
Касташкан кулап түшкөн найза, сайса.
Эр жигит чегинде атылган ок,
Тийгенин таарып өткөн, туура барса,
Эр жигит бөрү алуучу, кыраан бүркүт,
Мүнүшкөр таптап туруп таамай салса.
Жоосуна, көз ачырбай тийген жаадай,
Эр жигит, элибизге бүткөн таалай,
Жолборстун изин бассак өлдүк го деп,
Майышып менсингендер турар даабай.
Эрдиктин баасы чексиз, байлык жеткис,
Сатууга болбос муну алтын баалай,
Азамат жоого башын тосуп бербес,
Асмандан, азап күндүн ташы жаабай.
Кыраандар кезинде элин курчап турган,
Козголбос темир коргон дарбазадай.

Эр жигит, калкын сүйсө, кулпурган жаз,
Калк десең, кайда жүрсө кор болбос баш.
Бул дагы бели катуу береним деп,
Калкыңда өбөктөгөн кары унутпас.
Агасы туу көтөргөн туйгун болсо,
Артынан ээрчип чыгар кырчындай жаш.
Жыландай арбашканды жоготордо,
Ар качан эр жүрөгү ирибес таш.

Эр жигит, майтарылбас болот кылыч,
Элине эжелден бир келген ырыс,



Айтканы жанды эритер адамга акыл,
Сыяктуу магдыраткан ынак кымыз.
Кантсе да кабыландардын жумушу го,
Журт үчүн, канды кечип кызмат кылыш.
Бактыны журту берип тургандан соң,
Баатырга ылайыксыз басырыныш.

Чырагым ошондуктан эрди сүйөм,
Баатырлар басып өткөн жерди сүйөм,
Элимдин эрендерин баян кылып,
Укканга жомогумду айтып жүрөм.
Эл үчүн таш көтөргөн кайраткердин,
Эч качан өлбөсүнө кылбайм күнөм.
Деп ойлоп эрдин кеби эрге жетсин,
Ар качан укканымды мээге түйөм.

Калса да күмбөз урап, кыштары эски,
Жоголтуп сырын-сынын ошол кезги,
Алиге баатыр Балбай тирүү жандай,
Атагы ай-жылды аттап бизге жетти.
Уулдун уулдары унутпастай,
Тарыхка кол кармашып, кошо кетти.

Оо балам, кепке түшсөм кыялданам,
Ой менен тоо башына чыгып барам.
Өзүмдүн кызмат кылган кичүү балам,
Ашууга, кызыл чекке көзүм салам.
Кайдасың жыйырма беш кайран жаш деп,
Бир мылтык көтөрүүгө кумарланам.
Тулпары куштай учуп жүрүп кетсе,
Жүргөндөй өзүм кошо кыбаам канам.
Бул күнкү баатырларга көңүлүм тоёт,
Байкушум Балбайды да эсиме алам.
Ал күнгө курган Балбай тек жаралган,
Экен го аны ардактаар ушул заман.



Тукуму журтун коргор, чеп күзөтсө,
Береним, тигилгендей болуп калам.
Тарыхтан эмки балдар сурап турса,
Тартынбай билгенимди айта салам.
Кайраты канга сиңген кабыланды,
Кызуулап, айтпаганда кантем анан.
Ордунда күмбөзүнүн жаткан кыштар,
Козголуп кол сунганга берет салам.

Деди да абышкабыз этек какты,
Бет алып, басып калдык күмбөз жакты.
Суюлуп ак сакалы бир үшкүрүп,
Чогултуп коюп өттү кышты-ташты.
Баатырдын жомоктору жүрөккө ойноп,
Балбайды көргөнгө окшоп көңүлүм ташты.
Болгондун баарысына мен – күбө деп,
Козголбой калыбынча кыштар жатты.

1940-жыл, (Апрель, май).





АЗАМАТТАР

*Бул повестти өткөн-кеткенден
далай нерселерди мага айтып берип
жазылышына да себепкердин бирөө
болгон, үркүн жылы качкындыкты
өз башынан өткөргөн, Нарын жагында
Совет бийлиги орногондон тарта көп
жылдар бою ар кайсы райондордо жооптуу
иштерде жүргөн, 1970-жылы 92 жашында
дүйнөдөн кайткан кайнатам
Бердимат уулу Аалыга арнайм.*

Беделди ашпай төө калды,
Бей-бечара жөө калды.
Кыядан чыкпай төө калды,
Кыз-келин байкуш жөө калды.

(1916-жылы Кытайга качкан кыргыздардын ырларынан)

Айылдын ортосун жарып кашкайып агып жаткан сууга жакын жерде эки жигит баксалап дубал көтөрүп жатты. Эмне үчүндүр шаймандары бошогондой, көңүлкөш кыймылдашат.

Узун бойлуу карасур жигит Алышер башын көтөрө калып, айланасына көз чаптырды да оор үшкүрүп койдү. Орто бойлуу, жазы маңдай каратору жигит Сулайман «Алышердин оозунан эмне деген сөз чыгар экен?» – дегендей аны жалт-жалт карай берди...

Асманда катуу шамалдагы үйдүн үзүгүндөй жалбырлаган булуттар калкылдап кетип жатты. Жайкы күн



кышкы чилдедегидей жалкоолонуп, коргологон түспөлдө булуттарга аралашып барып кайра көрүнө түшкөндө гана анын нурунан көзүң жазгана түшүп, денең да тыз-тыз этип кеткенин сезесиң.

Алышер кетмендин сабына сүйөнүп тура калып, жакын жерде кокус чоочун киши келе жатпасын дегендей айланасына имере көз чаптырып, эмне үчүн үшкүрүп жибергенин өзү да сезбей акырын сөзгө кирди:

– Суке, дагы эле укурук биздин мойнубузга түшөт экен да? Дагы эле жакшылардын туз артчу төөсү биз болот турбайбызбы?

– О-о, чиркин десе... Эми кандай айла болор экен? – деп жиберди Сулайман. Алишер кабагын катуу бир чытып алып:

– Сулайман, мен мына ошону ойлогон сайын сөөгүм какшайт... Ушул эле Койгелди менин атамды ой боюна койбой уурулукка аттантып жүрүп, атам акыры ошол уурулуктан колго түшүп жаздым болбодубу?! Койгелдини алдап-арбоосу менен көп жигиттер уурулукка аттанып жүрдү. Алардын алып келген малы Койгелдинин короосуна кирди. А, биздин аталарыбыз жарыбай, калк көзүнө жек көрүмчү болуп, жалгыз ат, жалаң тон менен эле өтүп кетишти. Мына ошол Койгелди каракчы, чоң ууру, бүгүн да болуш болуп, аны арамдан жыйган дүнүйөсү колдоп, биздин чокубузга камчы ойнотуп отурат. Бул жүзү каралардын колунан кимдер каза таппады? Кимдердин шору катпады? Койгелди бечара, карыштардын көз жашы менен көкүрөк дартына деги бир ырайымы келген күнү болду бекен? Үйүнүн кырк кабыргасы көрүнгөн бечаралардын шору деги качан арылды? Мына эми, өкүм өз колунда болгондон кийин, дагы эле байлардан короосу толо мал алып, чөнтөгү толо акча алып, экөөбүздү байдын балдарынын ордуна солдатка кармап бергени олтурат...

Бул суук кабардан Сулаймандын башы тегеренип кеткендей түнөрүн, жер карады.

– Суке, – деп алды Алышер каңырыгы түтөп кетип –



сен экөөбүзгө жан керек эмес бекен? Же бизде алган жар, алдейлеген бала жок бекей? Өлөр-өлгөнчө эле туз арткан төөдөй болуп, бул зулумдардын айдаган жагына кете беребизби? Ата-бабаларыбыз да, өзүбүз да булардын таман алдына талпактай эле тебелене беребизби? Биз деле эл катары күн көрүп, ичкен ашка, сүйлөгөн сөзгө тең болушка аракет жасап көрсөк кантет?..

– Бул кабанак иттей ыркыраган эмең бизди баш көтөртөбү?

– Ошол баш көтөрбөй жүргөнүбүздү билип алып, кыймылдасак чокуга чаап олтурбайбы болуш... Алышер намыстана, кайраттана сүйлөй баштаган соң Сулайман аны алдыртан карап бир үшкүрүп алды да:

– Алышер, мен кайсыны айтайын, көзүм көргөн жамандыкка көңүлүм иренжип, тунжурап тура бергеним болбосо, сенчелик алыска акыл жүгүртө албаймын. Биргө өскөн курдашпыз, Ач болсок бир болуп, ток болсок да бир болуп, эптеп өп-чап өмүр өткөрүп келатабыз. Сен менден көрө шарсың. Сөзгө да батымдуусуң. Дале болсо акылын өзүң тап. Мен сенин ыгыңдан чыкмак белем, курдаш, – деп сөзүн токтотту.

Алышер баягыдан демдене түшкөндөй көөдөнүн кере, башын көтөрүп айланасына көз чаптырып алып, бая айта баштаган оюнун данегин эми чагып кирди:

– Ооба Сулайманым, – деп алды ал, – тиги болуш, бийлердин капканына түшүп, туулуп өскөн жери менен боордош элинен ажырап, солдатка кетүүчү жалаң эле экөөбүз эмес экенбиз!.. Экөөбүздөй шору каткандар өзөн сайын канча дейсиң? Мен түндө жогорку айылда болдум. Эгер билгиң келсе, жигиттер өрттү так эле ушул жерден чыгарганы отурушат...

Бул, кимдин да болсо көңүлү бузулуп, каны кайнай турган жорук болуп кетти! «Андай эле падышага боору ачып, ичтери элжиреп турушса, солдатка өзүлөрүнүн эрке-талтаң уулдарын жиберипсин! Биз эми туулуп өскөн жер-



ден бир кадам дагы жылып койбойбуз!» деген ойдо олтурушат экөөбүз өңдүү жигиттер.

Эл ичи катуу козголуп кетчүдөй түрү бар. «Балта колдо, найза жондо, казатка чыкчу биз болгондон соң элден мурун бизди сыртыбыздай саткандарды талпагын ташка жаялы!» дешет. Азаматтарды оозунан түтөп чыккай сөздөр адамдын канын кызытып, жүрөгүн булкуп-булкуп алат. Негедир саксынгандай, аярлануу керек экендигин кандайча бир даражада көңүлүнө уюткандай болгон Сулайман жай гана өз ичинен ойлонгон өңдүү болуп туруп:

– Бул биздин тегеректе эле жүрүп жаткан сөзбү? Деги ар жаккысы кандай? – деп алды.

– Аа, Сулайманым, шамалдын эпкини алыстан келип жатат... Сары Өзөн Чүй, мелтиреген Ысык-Көл дегенибиз да бар эмеспи. Дагы мен сага алааматтын оргуп-баргып атылып чыккан жерин айта элек эмесминби. Кыргыз элинин келишкен солкулдаган жигиттери кызыл жаян кан агызып, падышага каршы аттанышып чыгышыптыр. Алар канткен менен ичкери жактагы эл эмеспи. Балакеттин түбү кайда экендигине көздөрү жеткенден кийин каптап келе жаткан өлүмгө көөдөн тосуп, качырып кирип жатышат деген кабар бизге келип жетти. Ал жактан жакшыларынын, болуштарынын үйлөрүн, жаны ачыган жигиттер таш бараңга алып, чамгарактарын түшүрө чаап жатышса керек. Сулайман, сөздү көп чоё бериштен эмне пайда? Кыскасы, биздин жигиттер да бирден жакшы атын мыктап токунуп, чоюн чочмор, бөрү тил найзасын колунан бекем кармап башташты. Мергенчилер болсо, түтөмө мылтыгын да, түз атар мылтыгын да тазалап, майлап, ок чонтоюна ок эсептеп салып жаткан чагы...

Баятан бери сүйлөнгөн сөздөр Сулаймандын капкайда чөгүп кеткен сезимдерин кайра өз бийиктигине көтөрүп алып чыгып, көлдүн бардык тарабынан көтөрүлгөн толкун өзүнүн бууракандаган эпкини менен адамдын делебесин козгоп, кайратына кайрат кошкондой болуп, ук-



кан кабар, көзү көргөн окуяларга намысы тирилип, өз мамилесин айкындоо сезимине берилген жаш жигит:

– Алышерим, жаныбыз бирге курдашпыз. Башка түшкөндү биз да көрөлү. Тобокелге бел байлайт экенбиз да? Сен өлгөн жерге мен да өлөм! Алыш, акыры бир өлүм бар го? Менин да атым токулуу, найзам ашталуу!.. – Сулайман Алышердин колун кыса кармады да, кандайдыр удаа-удаа энтигип, боюн таштап, курдашы менен кучакташа кетип, биринин ийнине экинчиси ээктерин сүйөшүп, бирине бири жаңы ишеним, жаңы күч бергендей болуп турушту...

Эки жигит жаңы илеп, жаңы демдердин мээри менен алда канча шердене түшүшүп, баятан бери иштеген иштерин кайрадан эстерине алгандай кетмендеринин сабына сүйөнүшүп момурашып тура калышкан учурда өйдө жактан Койгелди болуштун төбөсү көрүнө түштү.

Бесирин (катчысын) ээрчитип алган Койгелди болуш, боз жоргосун чайпалтып, элик сап камчы менен бөйрөгүн таянып, чирене бастырып жетип келди. Болуш орто бойлуу, катыңкы сары киши. Бир кишиге сүйлөп турса да топ жыйынга сүйлөгөнсүп чаңырып сүйлөмөй адаты. Кара көз айнек тартынып, мурутун сербейтип темине бастырып жете келген болушка беркилер эриндерин араң эле кыймылдатып салам айтышты. Койгелди тигиндейирээктен эле кан иччүдөй кумсарып, түсүн үйрүп келе жаткан эле. Жигиттердин көңүлсүз ооз кыбырашын уккандан кийин шайтаны мойнуна минип, Алышер бет алып:

– Эй, ит, адамга салам айткың да келбейт ээ?!

Жигиттер үлүрөйүп жер карашты...

– Тигини, тигини, жан кечти уурулардын турганын! Эй, журт куруткан томаяк, сен уурулуగుңду качан коёсуң? Сени азыр айдап кетейинби? Карарган доңуз...

– Жакшы болуш, элдин баарын уурулук менен күн көргөн өзүңүздөй көрбөңүз!

– Ыяа!.. Эмне дейсиң, сен ит? Сенин шишиң толгон экен-ээ?! Койгелди качыра теминип, камчысын үйүрдү.



– Болуш аке, каарыңыздан кайтыңыз?

– Тигини, тигини... каарыңыздан кайтыңыз, – деп коёт турбайбы, эшек десе!.. Падышанын буйругу кудаанын буйругу! Эртеңден баштап жөнөйсүңөр, үлүрөйгөн кудаанын каарылары!.. Кара-Кужурда оёздун өзү башкарган жакшылардын тобунан ушундай буйрук болду...

– Кайда бар дейсиз, жакшы болуш? – деп Алышер маңыроолонуп күңк этти.

– Кубарыңдын куу чокусуна бар деймин! Солдатка деймин!!! Уктуңбу эми?!

– Болуш мырза уктум. Биздин кулагыбыз эми ачыла баштады. Бирок, биз бул жерден эч жакка кетпейбиз.

– Тарт тилиңди, иттен тууган доңуз! Адам-ээй, бул иттерди кара? Силер үчүн мен барат белем?!

– Жакшы болуш, падышанын буйругу жалаң кедейлер үчүн гана чыгыптырбы? Башкалардын балдарын эмне калкалап отурасыз? Өз уулуңузду эмне үчүн жибербейсиз?

– Ыя, куу чокой, көзүңдү ачып кара, мен киммин, ыя? Сен ким меиен сүйлөшүп олтурасың!?. Кана, эми, барбай көрчү, сени мына минтип төбөңдөн жерге кагып жиберейин!..

Койгелди бесирине бир кылчайып койду да көйнөкчөн турган Алышерди камчы менен жонго тартып, тартып жиберди.

Ачуусун ичине жыйып араң токтонуп турган. Алышер жалаң этине камчы тийгенде каары кайнап көпкөк темир өңдөнө түштү.

Койгелди бурула берерде Алышер кетменди бардык күчү менен шилтеп калды эле, кетмен болуштун атынын соорусуна тийип, ат мүдүрүлүп кетип араң туруп, үй ордундай жерге сүрдүгүп барып токтолду. Болуштун тебетейи менен топусу учуп түштү. Сулайман колуна келе калган таш менен бир урганда бесирдин санына тийип, ал ат жагына өбөктөй түшүп, алда кайда безе качты...



Өзүнө өмүр бою кыңк этип тил кайырбаган жигиттин кетмен жумшашына өлөрчө ызасы келген долу мүнөз болуш бурулуп, Алышерди камчыга алайын дегенче Алышер кетменин кош колдоп ийнинен артылта кармап болушту көздөй арстан айкырыкты салып чуркай басты.

Долу мүнөз Койгелди өзүнүн элик сап камчысы жаны күйүп турган кедейди баягыдай жапырайта чаба албай калгандыгын, баягы колун бооруна алып, жер менен жер болуп жүгүнүп турчу боз уландар түтүнсүз тутанып, көрүнбөй күйгөн чоң өрткө айланып баратканын эми гана сизди да, жоргонун элпек оозун дароо бура тартып, жылаңбаш бойдон жоргосун кабат-кабат теминип, жолуна түшүп:

– Жутту мени ууру, ууру жутту! – деп бакырган бойдон аркасын улам-улам кылчак карап сабалап кетип бара жатты.

Сулаймандын атасы Жылкычы көк ала сакал, кең далылуу бакжайган кызыл киши эле. Жигиттер менен болуштун беттешкенин көрө калган экен. Үйүнөн таягын сүйрөй чыгып, алда кайдан эле айкырып:

– Алышер балам, атка мин!.. Балдар, аттанчу күнүнөр мына ушул! Бизге да жол тийди окшойт, Койгелдинин колунан өлчү күнүбүз ушул! – деп жиберди. Эл туш-туштан дүрбөп чогула башташты.

Алышер менен Сулайман тамдын аркасында тушалуу турган аттарынын тушамыштарыи шапа-шупа чечишип, ыргып минишип, кетмендерин ийиндерине арта салышып, болуштуу аркасынан көрүнөө качкан ууруну кубалагандай сабалап жөнөштү.

Алышердин кончунда жалаңдаган чоң шамшар жүрөт. Алышер болушка бир жолу жете турган болгондо, беспри экөө аттан түшө: качышып, өрдөштөгү чоң там үйгө кирип кетишип, эшигин ичинен бекитип алышты. Алышерлер аттан түшүп тамды көздөй жөнөшкөндө туш-туштан келе калган адамдар торой чыгышып, Сулайманды кармап калышты.



Шамшарын сууруп алып качыра берген Алышерди тамдын каалгасына жеткенде эч ким батынып кармай албады. Алышер терезени кыйрата тээп, тамдын ичине кире турган болгондо эки жактан келе калгандар колунан кармап калышты.

Кайдагы бир эптүү камкорлор тамдын ар жаккы терезесинен болуш менен бесирди чыгарышып, алда качан даяр турган аттарына шашылыш аткарып жиберешти. Болуш тозоктун отунан качып чыккандай төш таяна чаап кетип бара жатты. Алышерлер кайра аттарына минип, тигилердин аркасынан куумакчы болгондо курчай калган көпчүлүк жибербеди.

– Болушту да кудай жараткан. Кудай кылганга кудай урган теңелет. Журт бийлеген кишиге бычак сууруш – бери чети көпкөндүк, ары чети нарксыздык!

– Болуш эмне бул закунду өзү чыгарып жатабы? Бул падышанын амири да. Падышанын амири кудайдын амири эмеспи?

– Падыша кудаа эмес, кудаадан жудаа эмес мырзалар, силердин бул ишиңер чекилик! Тобо кылгыла, журт ынтымагын бузбагыла!.. – деп болушка кошомат айтып, Алышерлерди ушу менен дым чыгарбай токтоткусу келгендер да болду...

– А кудай жалгыз эле падыша менен болушту жараткан бекен?

– А, бизди ким жаратты болду? Биз адамбызбы, жокпузбу? – деген үндөр да ар кай жерден чыгып жатты.

– Биз адам эмеспиз го калыбы? Биз тоо боорунда жайылып жүргөн эчки-теке, кой, козу болсок керек. Ошон үчүн болуш бизди көгөнгө тизип койгон козусундай көрүп, четинен кереги тийгенде союп жегени жатпайбы! – деп жиберди Сулаймандын атасы. Алышер бул сөзгө арка сүйөй калып:

– Андай болсо, кой-козуну да аскерге жибереби? Аскерге кудайдын сүйгөн пенделери өзүлөрү эле барышпайбы. Бизге окшогон суук тумшук кедейлерге ал жакта эмне



бар? Кана, бай кишилер атка минген «жакшы кишилердин» бир тобу бул жерде турасыңар, ушул да туурабы? Же силердин орто жолдон чыгарып алган кийиз китебиңерби? Жакшыларга жан керек экен, ал эми биздей жамандарга жан керек эмес бекен?

Бизде да картаң ата-эне бар, жаш жар, кызыл эт балапан балдарыбыз бар. Алардын убалы кимге? Биз барган жерибизден кайра келбей калсак, алардын көз жашын ким сүртүп, көкүрөк дартын ким угат?!.. Туура бийде тууган жок, туугандуу бийде ыйман жок дегениңер кайда?.. Кана, билермандар, жакшылар, эмне дейсиңер? Кана, биздей кара таман, чоң колдорго дагы эмне айтарыңар бар, журтка нуска сүйлөгүчтөр?!– деп Алышер кыйкыра добуш чыгарып, каардуу жүзү менеи, оозунан от чыккандай илеби менен айлананы тегерете бир карап алды. Бир саамга курчаган көпчүлүк жуушаган койдой боло түштү. Кай бир байсымактар чыйт түкүрүнүп, кайсы бир айыл башы болуп жүргөн адамдар «м-м-м...» деп ичинен күңгүрөнгөн болду. Эки жигитти курчай калган айрым адамдар жөөсү-жөө, атчаны-атчан тарай башташты. Кантсе да жаны кашайып турган Алышердин сөзүнө тике жооп кайтарууга болушка ылым тарткандар батына алышпады.

Алышер сыяктуу солдатка кармалып кетчүлөр өзүлөрүнчө топтошуп,

Алышерге ыкташа басышып, жакшы нээттүүлөр нээтин кошсун, жаман нээттүлөр жапырыла түшсүн дештиби, айтор:

– Алышерим, ордого да сага окшогон бир чүкөнү ура атып топ бузар киши керек. Алышерим, топту жакшы бузуп, сөз жолун жакшы ачып бердиң. Биз да адамбыз го деп жүрөбүз! Болушту кудай жаратып, бизди топурак түртүп ийин казалбай жүргөн момолой чычкан жараткан бекен?..– дешип көөдөндү көтөрө сүйлөштү. Бул оор күндөрдө ар бир башына күн түшүп турган жигиттерге тиешелүү болгон ушул кайрат сөзү менен жолдош-жоро-



лору боло баштаганын сезген Алышер курдаштарына жылмая карап, үндү коңур таштап:

– Чөптү кордосо көзгө зыян дебеди беле. Биз ушу, жок дегенде, чөпчө жокпузбу... Биз деле тирүү жан эмес-пизби...– деп дагы кичине ойлоно калгадай теңтуштарынын бет-ажарына карай берди...

Болуш алиге эсин жыя элек бейм, жылаңбаш экендигин билбей чапкан бойдон келип үйүнө түштү. Үшкүрүп барып төрүнө олтурганда кап-кайда жите түшкөн долулугунун калдыктары кайрадан калкып чыга келгенсип, бирок жасалмараак чамынган өңдүү болуп:

– А-ай иттер, ай-ай сандалган иттер!.. Ушулардын тукумун курут кылбасам эле мен атадан туулбай калайын!– деп кыйкырып-кыйкырып алды. Бирок, бул кыйкырыгы катуу ызаланып калганда өксөп ыйлагандан кийинки кыйкырыкка окшоп кетип жатты. Көздөрү өтө ысык мончого түшкөн адамдын көздөрүндөй болуп кызара түштү.

* * *

Алышердин атасы Мамбетаалы өз убактысында балбан, баатыр жана бүркүтчү да адам болгон. Койгелди ат жалын тартып мингенден кийин атасы Алматай болуш Мамбетаалыны атайылап чакыртып алган. Алматайдын колунда атайын уурулукка аттантып жүргөн он чакты жигити бар эле. Мамбетаалы жөө күрөшсө да, ат үстүнөн эңишсе да ал жигиттердин кимисин болсо да челектей көтөрүп чапчу. Болуш атайылап чакырып «менин жигиттериме кошул», – деген соң жок деп айтууга баралбай, айласыздан тигил ууруларга кошулуп, Алматайга далай мал уурдап алып келип берген. Алматай ары манап, ары болуш болгон соң, анын айлына эч ким жок издей алган эмес. Шектенип кеп салуу мындай турсун, «жок жоготтум» – деп айлынын четине келген бирин-



серин киши боло калса: «ай, акмак, силер малыңардын уурусун мага каттырып койдуңар беле? Мунун шек урчу жерди таап келгенин!..– деп, андай көргөндөн кийин мал жоготкондор малын таанып турса да, Алматайдын айлына бастырып келишчү эмес.

Алматайдын атайын берген тапшырмасы менен экиүч жигитти ээрчитип алып Мамбетаалы Тоң тараптагы бир кыштактан орус жылкысын уурдоого барган. Түн ортосу оой бсргенде Мамбетаалылар жылкыны чстинен бөлүп айдап кайра жолго түшкөндө орус байынын жылкычылары сезип калып уурулар менен атышкан. Так ошондо арка жакта калып куугунчулардын астын тосуп атышып келе жатып Мамбетаалы окко учкан. Бирок Мамбетаалынын мындайча өлүшүнө Алматай болуш чым этип да койбогон. Анын аркасынан издеп барган киши да болгон эмес. Мамбетаалы жылкы алып келе жатып ажал тапканына анын кедей туугандарына бир нечс күндөн кийин гана кабарлашкан. Алар издеп барганда өлүктү ит жеп кеткенин көрүшкөн. Атасы ошондой ач бел, куу жолдо бөөдө өлүм тапкан кезде Алышер тестиер бала эле. Үйдүн ээси ошентип опосуз өлүмгө учурагандан кийин энеси экөө ар кимдин босогосунда жүрүп күн өткөрүшкөн.

Ошондон кийин көп узабай Алматай болуштун мурдун курт жеп, курттун күйүтүнөн көөкөргө арак тарттырып ичип жүрүп, өтө көп ичип койгондуктан ичегиси күйүп кетип өлгөн. Атасы өлгөндө Койгелдинин жашы жыйырмадан ашып калган эле. Ошол кездеги бай-манаптык үрп-адат боюнча «Алматай баатырдыш ордун жоктотпойлу» – дешип, айыл манаптары бата-дуба менен шымаланып, Койгелдини болуштукка көтөрүшкөн. Ал тургай, айылдагы келиндердин көбү Койгелдини «Болуш аке» деп тергеше турган.

Атанын «кесиби» балага калды. Койгелди да ууруларды көбөйтүүгө киришти.

Алышер атасы Мамбетаалыдай эле балбан, кайраттуу жигит болуп чоңойду. Койгелди алдыртадан: «Мага



жигиттикке өтсө көздөгөн максатына жеткирем», – деп ар ким-ар кимден айттырды. Койгелдинин бул ойлонбой айттырган сөзүн айтуучулар да оңдоп, жасап: «Илгерки атамдан кеткен кемчилик болсо эми мен оңдойм, арабыз эки бир туугандай эле жакын болот, короосу койго, куржуну пулга толот», – дейт деп да айтып көрүштү.

Атасынын кандай абалда өлгөнүн так уккан жана жаратылышынан эле акылдуу, залымдик менен бузукулук эмне экендигин өз көзү менен көрүп, жокчулуктун, кедейчиликтин зарын тарткан Алышер мындай сөздөрдү көп убактыда дүңкүйүп унчукпай гана олтуруп укчу болгон. Ичинен «Мени да уурулукка жумшагысы бар экен го жүзү кара», – деп ойлонуп койду. Улам кыстап сурай берген жигиттерге акырын гана шыбырап сүйлөгөнсүп: «Жигиттер, менин болушка берер эч кандай жообум жок», – деген муңайым оюн билдирди.

Бул сөздөн кийин атасынын бөөдө өлүмү, анын бирөөлөрдүн эшек кардын толтуруу үчүн опосуз өмүр өткөрүшү дагы кайрадан эсине түштү. Бул жолку эске түшүү кайра тарткыс каардуу бир күч менен келди. Эми иретин келтирип түрүп атасы үчүн кек алуу чечими анын көкүрөгүнө бекем орноп алды...

Ошол айылдагы Кушчубай деген бир жарды адамдын кызы Жыргалбүбү ары келбет-келишимдүү, ары сергекчыйрак чыкты. Аны Койгелди болуш алмак болуп, кулдук уруп, бирин-серин мал өткөрө баштады. Дүнүйө жандуу Кушчубай көп караңгы кыргыздардын бириндей эле болушка кайната болууну өзүнө даража көрүп, жана далай мал келип эшигинин алдына байланып кала турганы аны балкытып, жыргалдын четин эми көрө баштай тургапдыгы өңү эмес, түшүндө да көз алдына келип турду. Кызы Койгелди болушту сүйөбү, жокпу, анда Кушчубай акенин иши да болгон жок. Атасы кимге берсе, кыз ошого аттанып кете бериш керек деген эски сезим Кушчубайлардын кежигесине жедеп минип алган.



Алышер айылда кез-кези менен боло калчу кыз оюндарга, алты бакандарга барып жүрүп, кандайчадыр билинбей жүрүп эле Жыргалбүбү менен ымаласы жакындашып кетти. Жыргалбүбү өзүнүн жаны бирге жай билги жеңелери аркылуу Алышерге кабар берип, кабар алып турчу болду. Кайсы бир түндөрдө Жыргалбүбү менен Алышер карагайдын арасында, көк туландын үстүндө көңүл сырларын ортого салышчу болду. Бирок, ар кимден шекшыбаа болуп кеттиби, бул иштин арка жагынын балакетинен корккон Кушчубай кызын катуу кайтарууга ала баштады. Өзүнүн аялын сөгүп-каккан болуп, кирип-чыккан келин-кесектерге түсүн үйрүдү. «Коколой башынан башка эчтемеси жок жалгыз аяк, куу таяк балдар эле биздин үйгө үйүр болуп бара жатат», – деп дүнүйө көзүнө көрүнүп турган Кушчубай өзүнүн тегерегиндегилерге кекээр таштап, кесир сүйлөй баштады. Бул сөздөр тике эле Алышерге айтылгандай сезилип, анын кулагын жырып, жүрөгүн куйкалап өтүп жатты.

Жаратылышынан ички намысы күчтүү Алышер «өзүң жетим өссөң, колуңда малың жок болсо, өз теңтушундун колун кармамак тургай караанын да көрө албай калат экенсиң го» – деген сезим анын сүйүүгө болгон ишеними кетирип, маанайын басып туруп алды.

Мына ушундан кийин Жыргалбүбү менен бирге өтчү бактысынан биротоло түңүлүп, жазыксыз жаркыраган сулуу кыз, таң ата кырга басып, кеч кире жол четине келип серепчилеп канчалык агылса, канчалык тааныш жолдорду тиктесе да көзүнө Алышердин төбөсү элестебеди. Салт боюнча кыз аттанчу күнкү тойго, кечки «кыз оюнга» ким болсо келе берүүгө жол ачык болсо да, ичинен туюк күйүп, арданып, басынып жүргөн Алышер жанындай көргөн кызынын бөлөк айылга биротоло кетишине арналган тоюна барган жок. «Эс-акылы эч кимден кем эмес Жыргалжан менин жөнжайымды өзү деле түшүнөөр? Жанымдай көргөн периштемдин кайгылуу узашын көрүп күйгөнчө көрбөй күйөйүн...»



деп, үшкүрүгү көпкөк түтүн болгон Алышер, санаасы сары ооруга айланып үйүндө жата берди...

Ошентип, Койгелди күйөөлөп келип жаш сулууну алып бара жатканда Жыргалбүбү эч кимге сыр айтпай, көзү шишигенче солуктап ыйлаган. Жеңелериин көбү «кыз жыргаар жерине ыйлап барат», – деп жорушкан. «Алышер байкуш, куу жетим, меийн кандайча ой-санаа менен аттанып кеткенимди, жок дегенде, жаны бирге жеңелеримдин оозунан болсо да угуп, жок дегенде, кезек-кезек мени эсиңе ала жүрөр» – деген ишеним менен арманын ырга айландырып айтып, жакын көргөн бир-эки жеңесине үйрөтүп кетти. Жыргалбүбүдөн калган ыр мына бул:

Карагай калды зыңгырап
Көк булак калды шылдырап,
Көрө албай сенин көзүңдү
Аттандым жашып, жалдырап.

Курган баш малга сатылып,
Кулпулуу тамга катылып,
Сары оору болуп өтөрмүн
Сарсанаа мунга басынып.

Айла жок канча толгонсом
Айлымдан ыйлап аттандым.
Көрүнбөй кетер болгон соң
Көңүлүмө эмне чок салдың?..

Аял дсйт менин затымды
Эркек дейт сенин атыңды,
Көңүлүмө жаттап калтырдым
Көзүмдөн аккан жашымды...

Арзып бир колум бергеним,
Айкалып туруп сүйгөнүм,



Көрүшүп калар бекенбиз
Түшпөсө түбү дүйнөнүн...

Кадырың менден калбаса,
Кабарың кез-кез бере жүр.
Болбосо турмуш каргаша,
Айласын таап келе жүр...

Ишенимдүү жеңесинен Жыргалбүбүнүн бул ырын үн салбай сөз катары эле акырын сүйлөп бергенин укканда Алышер эси оогон адамдай шалкайып үнсүз-сөзсүз олтуруп калган. «Дүнүйөдө бир бечара жан мен экенмин го? Менин колумдан эмне келет? Менин сөзүмдү ким угат? Менин үнүмдү асман да укпайт, жер да укпайт...» – деп жашып, көзүнөн аккан жаш эки бетин жууп, акырегине чейин төгүлүп ордунан араң козголуп үшкүрүнүп басып кеткен. Кийинки бир жылы Жыргалбүбү төркүлөп келгенде кайран күйүмдүү жеңелери эбин табышып, экөөн жолугуштурду. Бирок Алышер Койгелдинин айлына баруудан жанынан коркту. Өзү ырчы болбогондуктан ыр менен жооп кайтарууга да тырышкан жок.

Бул ыр акырындап ушул айланага тарап кеткен эле. Ал эмес, Алышер өзү да кезек-кезек ичинен:

«Көрүнбөй кетер болгон соң
Көңүлүмө неге чок салдын?..»

– деп акырын күңгүрөнүп коёр эле. Эл ичинде качан да болсо оозу жаман, кошоматчы киши табылат эмеспи. Ошондой бирөө болушка жакшы көрүнөйүн деп жеткирген көрүнөт, Койгелди ушул ыр Жыргалбүбү чыгарган ыр экенин угуп алып, каарданып келип Жыргалбүбүнү тепкилеп олтуруп, көк шишик кылып таштады. Андан кийин да далайга катуу кектеп, ызырына каарып жүрдү. Жыргалбүбү болсо «эл ичинде жаштык ырды ким ырдабайт? Күйүп-бышкан жаштардын ырынын баарын мен чыгарып жүрүптүрмүнбү? Же



менин комуз чертип ырдаганымды уктунбу, болуш?.. Же мен кат билип, китеп окубасам... Мындан башка кыйкым таап кекеткениң деле жетишпейби?» – деп мойнуна ала бербеди. Болуш албууттанып, элик сап камчы менен тартып-тартып жиберди эле, Жыргалбүбү бетин калкалаган болду да, үй оокатына киришкен болуп эшикке чыгып кетти...

Акыры имиш-имиштен, ушул ыр Алышперге эле арналып чыгарылган ыр экен деп билип, ичинен күйүп, Алышперге ызырынып, аябай бир кек алуунун мерчемин издеп жүргөн кезде падыша өкмөтүнөн кыргыздан ооруктагы (тылдагы) ишке солдат катарында киши алуу жөнүндө буйрук келген.

Ансыз да ага кыжыры кайнап, анын көзүн кантип тазалаарын билбей жүргөн болуш жумушчу-солдатка биринчи жөнөөчүлөрдөн деп Алышпер Мамбетаалы уулун каттаткан...

* * *

Алышпер өз курбуларынын ичинде беделдүү эме. Өзүнө теңтуш жигиттер Алышпер эмне айтса да жок дечү эмес. Алышперди жанындай көргөндүн бири – жылкычы абышканын уулу Сулайман. Жылкычы өзү да Алышперди көргөндө ичи элжиреп: «Бечара, өлгөндөн калгаң бир туяк, тың-чыйрак жакшы жигит боло турган. Бечаранын өмүрү узун болгой эле. Жүрөгү курч бала көрүнөт, бир күнү жанагы камандар чалып кетпесе эле болду», – деп ичи бир аз дүпөйүл болуп да койчу. Алышпер менен Сулайман же бирге басып бара жатышса, же атчан бирге бастырып жүрүшкөнүн көрсө, Жылкычы аксакал ал экөөн аркасынан көзү талыганча карап, кубанганынан жүрөгү ысып, бажырайып туруп: «Окпошкон жаман уулдарды карасаң. Бул жамандар эмне иш бүтүрүшүп жүрүшөт болду экен?» – деп коёр эле...

Алышпер менен Сулайман кайра баягы жаңы көтөрүлүп жаткан дубалдын жанына келишти. Жылкычы аксакал Койгелдинин топусу менен тебетейин түшкөн жеринен ба-



рып алып, Алышер менен Сулайманды күтүп олтурду эле, Алышер Жылкычы аксакалдын болжогонундай эле кайраттуу жигит болуп, эл көзүнө ушундай кан күйүп келе жатканда мыктап бир көрүнгөнүнө көңүлү толуп, ээрдин улам-улам тиштенип, кыялы алда кайда кулач таштап олтурганда бул эки жигит жанына жетип келди.

– Балдар, ажалы жеткен киши куш мамык жастанып жатып деле жан берет. Кыргыз кыргыз болгону эр азамат деген азуулары аркайган ашуунун белинде өлүчү... Же болбосо какшыган куу чөлдө жаа тартышып, ок атышып туруп жан берчү. Мына, чиркин, эр-азаматтын өлүмү ошондой болот.

Алышер балам, атаң экөөбүз мампай курбу элек. Бирок, ал кургурдун кайран күчү кара талаага кетти... Бул заманда ким өлбөгөн? Кимдин сай сөөгү сыздабаган дейсиңер, балдар? Капкайдагы кулак уккус, көз көргүз жерге барып жок болгуча, ушул бизди тытып жеп көнүп алган иттер менен салгылашып, өз жер, өз элибизде, биздин көз алдыбызда өлгүлө! Жок дегенде, сөөгүңөрдү өз колубуз менен көмгөндөй бололу! Алышерим, сенин атаңдын өлүгү талаада калганы да жетишээр... – деди, кайра бир аз жашый түшүп:

– Балдарым, заманыңардын чамгарагы айланып бара жатат окшойт? Кандай заман, кандай күн болорун ким билсин? Кантсе да абышкаңардын сөзү кулагыңарда болсун! Курулай бышактап олтуруп деле биз эмне таптык? Күндүн түрүн, элдин түрүн карасак, эр жигиттин кайрат көрсөтөөр бир мерчеми келген окшойт го? Курудан куру саздуу жерде өлөң чөп жеп жүрүп өлгөн сасык тумшук уйча өлгүчө эр жигит жигиттей эле болгону жакшы! Бул заман адилеттиктен айрылган заман, бөөдө өлүм болоруңарды билсеңер, жастыгыңарды ала жаткыла!..

Бу, бий, болуш дегендер качанга чейин эле биздин сөөгүбүздү сызгырып, майын ичип олтурат? Эмне, кедей киши кедейлиги үчүн эле күнөкөр бекен? Же ошол үркөрдөй болгон жакшылар бизди таштын, арасынан



таап алган бекен? Менден укчу сөзүңөр ушул, кагылайыңдар...

Жылкычы аксакал көзүн чалабула жумгандай болуп туруп башын кайра бир көтөрүп алды да, аңан, шуу, үшкүрүп жиберип:

– Мынакей, музоо чагыбыздан сүздүрүп, койгон биз, аларга өөдө карап кыңк эталбай жүрүп дүнүйөдөн өтүп бара жатабыз. Биздин көздүү туруп кашайып калганыбыз деле жетишет!.. Ооба, бизге ким кожоюнсунуп коркойсо, ошонун кыңк этпес кулу болуп, жүк арткан төөсү, туз арткан өгүзү, таман алдында тебеленген балчыгы болгонубуз, алардын келининдей болуп кол куушуруп жүгүнүп турганыбыз буларды өтө эле кудайсынып жибербедиби...

Биздин тышкы түрүбүз гана адамга окшоп турган менен алардын айдаса, малы, жумшаса кулу болуп келгенибиз төгүнбү?..

Узагыраак сүйлөп алган абышка өзү байкабай отуруп бүткүл кедей-букаралардын өткөн өмүр, кеткен күнүнүн элесин балдарга көрсөтүп жатканын сөзүн аяктаганда, аны баш көтөрбөй тумпуюшуп угуп олтурган, үн-сөзсүз тунжураган түрүнөн сизди. Улам өткөндү сүйлөгөн сайын боюна жалаң гана кайрат чогулбастан, бир жагынан анын картайып бараткан көкүрөгү жашып кеткендигин көзүнүн кычыктарына толуп кеткен жаштарынан сизди.

Аксакал адамдын каардуу сөз сүйлөп олтуруп көзү жашылдана баштаганы тиги сөз угуп олтурган эки жигиттин капкайда, көңүлүнүн түпкүрүндө жаткан али курчу кайтпаган, али илеби суубаган намысын улам өөдөлөтүп алып, чыгып келе жатканы алардын иреңинен билинип турду.

Жылкычы жакшы эле кирдеп калган бет аарчысы менен бет алдында турган эки жигитти карабай туруп көзүнүн кычыктарын сүртүп жатты. Алышер менен Сулайман дагы турмуштун далай кыл көпүрөсүнөн эптеп басып өтүп, али эптеп-септеп болсо да бала-бакырасына караан болуп, эми аянар эчтемеси калбай калган бул чалдын көкүрөк дар-



тын сезишип, көз жашын көрүшкөндөн кийин, кетмендеринин саптарын мурункудан да бекемдеп кармашып, уюган темирдей чыңала түшкөндөй болушту, Алышерлер Жылкычы атасына эчтеме деп айтпастан аттарына миништи. Ошол кезде тиги жондогу айылдан бир бала чаап келип, энтигип токтоло калып:

– Алышер байке, жигиттер «даярбыз» дешти, – деди эле ар жагын айткыча баланын сөзүн токтотуп:

– Садагаң иним, уктук эми... Бара бер... көп узабай биз дагы ошол жерде болобуз. Токтоосуз жөнө! – деди Алышер.

– Чогулган жакшы балдарым, баш кошкон жакшы балдарым... Алтоо ала болсо, айылдагыны алдырат, төртөө түгөл болсо, төбөдөгүнү алат деген. Үйүндө көптү талаада киши уралбайт, – деген да сөз бар. Көбөйгүлө, балдарым, көбөйгүлө. Жонуңар калың болсо оңой менен камчы да батпайт, союл деле эңкейте албайт кулундарым!.. – деген сөздү айтып, Жылкычы абышка болуштуп тебетейи менен топусун Алышерге унчукпай гана карматты да өзү үйүн көздөй басып кетти...

Күн бешимден ылдыйлап баратат. Топтошуп жөө басып, же бир-бирине учкашып, илең-салаң тартып айылдан айыл кыдырып жүргөн элеттин карапайым адамдары. Анда-санда тигил старчындан бул старчынга чаап жүргөн кызыл чоктор...

Койгелди болуш үйүнө түшүп бир аз боюн токтоткондон кийин кайрадан күүлөнүп:

– Жети кабат жердин түбүнө түшүп кетсе да таап келгиле чочкону! Мага таяк көтөрбөгөн ошол топор калган экен го?!

Алышерди көздөй үч жигит чаптырган. Жигиттер Алышердин үстүнө жетип келгенде өңкөй солдатка көрсөтүлгөн уландар чогуу олтурушкан экен. Көздөрүнүн чаары чыгып, беттери түктөйүп, улук аттууну кыртышы сүйбөй турган азаматтар:



– Ким керек? – дешти.

– Алышер керек!

– Сең өзүң кайдан жүргөн немесиң? – деди бирөө.

– Менин кайдан жүргөнүмдү текшере турган сен-сиңби?! Менин болуштун жигити экенимди тааныбай турган экенсиң го, ээ?! – Ошентип, камчысын үйрүп темине берип:

– Кана Алышер, бери чык! Алышер ыргып тура келип күпүлдөп турган жигитти тизгинден алды да, жай гана:

– Эмне ишинер бар эле?

– Аны барган жериңде айтышат. Бас дейм, жобурабай, төбөңдү оё чаба электе! – деп тиги жигит омуруолоду.

– Биздин бут силер бас деген жакка баспай калган. Биз эми ушул жерден эч жакка козголуп да койбойбуз!

– Ыя де?! Сен, тойбогон топор, ошондой дейсиңби?– деп тиги жигит дагы бакырып алды. Алышер айланасына тегерете карап, бир көзүн кысып:

– Ыя, жигиттер, кандай дейли? Бул кулагы катуу неме менин сөзүмдү укпай жатат го! – деп жылмайды...

Жигиттер башка сөзгө келишпей үч кызыл чокту ат үстүнөн көз ачып жумганча оодара тартышты да балчыктай тебелей башташты.

Дадансып келген, көпкөн кызыл чоктор кол кайтаруу мындай турсун, жан соогалап бакырышты... Үч мырзанын аттарын жайдактап агытып жиберешти. Өзүлөрү колу-буту байланган бойдон чакчайышып, чылгый челек болушуп жата беришти.

Алышер адетинче калыбет гана:

– Эгерде бакыра турган болсоңор, оозуңарды таңып таштайбыз. Бизге эмне жакшылык көздөп келгениңерди билебиз. Менин сөзүмдү түшүндүрбү?!– деди. Болуштун жигиттери ошо менен нес болгондой жалдырап жата беришти...

...Күн дигер кезде болуштун айлына шаар жактан үч кызыл чок чаап келди. Болуш менен туюк сүйлөштү да кайра чаап, суу ылдый кирип кетишти.



Болуштун мейман олтурчу үйүнө аялдар чуркап киришип, үй ичин тазалашып, төр жагына аюу талпак, кара көлдөлөңдөрдү оңдоп, кагып-силкип салып жатышты. Болуш бир жоон топ айыл мырзалары, старчын-бийлери менен аттанды да чапкылаган бойдон суу ылдый кирип кетишти.

Түтүндөрү буркурап, суулары атырылып, самоорлор кайнай баштады. Эл бийлегендердин аялдары да кийимдерин асемдеп кийишип, атыр куюнушуп, дымактуулары каш серпип, көз караштарын түрлөнтүп күзгүлөрдүн маңдайында жабалакташты.

Болуштун жигиттери бир семиз тайды кармап келип, мамыга байлашты.

Бир оокумда, ак кементай, ак калпак кийген, орто бойлуу, кубакай, кабагын чытып сурданган бир адамды ээрчитип, болуш келе жатты. Тигил келген кишинин аркасында кылычтарын салактаткан беш кызыл чок жүрөт экен. Арка жакта бастырып келе жаткандардан эч кимиси унчугушпайт. Анда-санда гана Койгелди болуш жандай бастырып келе жатып бирдемелерди айтып күбүрөгөнсүйт... Ошондо да ак кементайчан киши үзөңгүсүн чирене тээп, эч кимдин эч кандай сөзү аны кызыктырбагандай, үргүлөгөн адамдай ат үстүндө каалгып келе жатат.

Ак кементайчанды жандап Койгелди үйүнүн жанына келгенде он чакты жигит жөн эле учуп жеткендей болушуп, алардын аттарын алышты. Ак кементайчанды бирөө ат үстүнөн колтуктап түшүрдү.

Кызыл чоктор Койгелдинин көтөргөн өргөөсүнө келишип, эшиктин эки жагына кайкыйып туруп калышты. Эшик шарт ачыла бергенде ак кементайчан киши, Койгелди, Жамалидин молдо, дагы ушул тегеректин белгилүү манаптары жана Борбуке бай кирди. Старчын, бийлердин далайы ак кементай кишинин үстүнө дит багып кире алышпай, туш-тушта эле эки-экиден шыбырашып, каалгып басып турушту.



Кайсы бир чоң кишинин үстүнө кирсемби деген үмүт менен келген старчындарды кызыл чоктор эшикке жатып жолотпой, анын үстүнө, болуш өзү да улам чыга кылып, каардана карап: «топурабагыла!» – деп жекире сүйлөп, ошол ачуусу жазылбаган бойдон кайра үйгө кирип жатты...

Конокторго алда качан эле дасторкон жайылып коюлган экен, эми буусу буркурап самоорлор келди. Тай союлду. Ак кементайчан киши төрдө төрт куш жаздыкты чыканактап, үстү-үстүнө төшөлгөн төрт-беш башайы жууркандын үстүндө келберсип, кыйшайып жатты. Олтургандар бир да шырп чыгарышпай тиктешкендери эле ак кементайчан болду.

Бир кезде гана барып жайкалган кара сакалы көкүрөгүн жаап, курсагы кучак болуп кышылдап, өз эти өзүнө жүк болуп олтурган таңырык мурун Борбуке бай сакалын улам-улам сылап, атайын белги бергендей катуу жөтөлүп, көзүн кыбыңдатып, эмнегедир, ак кементайчанды обдула карады.

Ак кементайчан жастыкты таянып, бир аз өөдө болуп, »мына, сүйлөй турган болдум» дегендей оозун кыбыратты. Самоор жакта чөк түшүп олтурган болуш олтургандарды имере карап, акырын гана:

– Кана эмесе, мырзалар, байлар... Даткабыз алтын шилекейин чачыратсын? Биздин күткөнүбүз даткабыздын акыл-асааты менен ак падышанын буйругу эмес беле? Мынакей эми... – деди дагы, дагы өкүм ээсима жакпай турган чекирээк сөз сүйлөп койдумбу дегендей болуп, улам-улам жалдырап, чочулаган кыяпатта ак кементайчанды карай берди.

Булардын датка деп олтурганы ак кементайчан Мусаалы эле. Мусаалы болсо участковой төрөнүн тилмечи. Ошол тилмечтиги менен бул тоолордун арасындагы айылдардын төбөсүнөн басып, алдынан чымын учпай турган киши.

Ал тизесин таянып, ыксырагандай болуп олтуруп, мурдун улам-улам чүйрүп, айланасындагы олтурган кишилерди киши катары деле санабагандай пейил көрсөтүп, кайсы



бирөөлөрүн эч көргүсү келбегендей түсүн үйрө карап, адегенде бир күңүрт жөтөлүп алып, эми сүйлөмөк болду:

– Мырзалар, алланын амири асмандан келип, силердин бактыңарга жерге түштү. Ал да болсо генерал-губернатордон келген буйрук. Буйрук жашыруун келди!

«Буйрук жашыруун келди», – дегенде беркилер же кубанарын же кайгырарын билишпей, орду-ордуна катып, селдее түшүштү.

– Ак падышанын амири боюнча, андагы жазылган сөздү окусак, – деп улады сөзүн Мусаалы – «солдатка, тылга окуп казууга киши алуу убактысында кыргыздын кадырлуу адамдарынын, ачыгын айтканда, бай-манаптардын балдарына тийбегиле. Алар ак падышага ак пейил менен кызмат көрсөтүүчү сыймыктуу азаматтар», – делинип айтылыптыр...

Олтургандардын баары кабактары ачылып, чын эле асмандагысы жерден колго тийгендей чатырай түшүштү. Борбуке бай маңдайы жарыла катуу сүйүндү окшойт, бажыраңдап:

– Бали, бали, о, буйругуңдан айланайын төрөлөрүм... Төрөлөрүм билет да!.. Алланын амири, ак падышанын амири деп күндө үч убак тообо кылып жүрөбүз да!.. Малыбыз да, башыбыз да ак падышамдын жолуна курман болсун Алла таалам ак падышанын өмүрүн узун кылсын!.. деп жиберди.

Мусаалы кабагын катуу чытып алды да:

– Эми болуштарым, мырза, манап, байларым, санаңар тынды го?.. Эми солдатка кетчү жигиттерди каттоону бүгүндөн калбай бүтүрүү керек!

– Мырзалар, букара томояктардын түрү жаман. Элге бузук сөз аралап, тополоң чыгып кетпегидей болсун... Ошондуктан солдатка кетчү топорлорду баш коштуруп чогултпастан, бирин-бирине көрсөтпөй күн-түндөтүп акылдатып айдоо керек! Каяша айтып, тескери басчу кайсы бир томаяк, топорлор боло калса, көк чылгый чанач болгуча тепкилеп, сууга салып койгула! Антпесе, алар эсине келбейт.



– Ооба, ооба, даткам, томяктардай кудай урган эл жок эмеспи?! – дешип, беркилер таңдайларын такылдагып жиберишти. Мусаалы баягыдан көтөрүлө түшүп:

– Мен силерге эмне деп айтып турам?! Ак падышанын буйругун ак дилиңер менен кирпич какпай, чыканактап жатпай туруп орундагыла деп жатам!..

– Я, кудай-а, а-парвардигар, кудайым ак падышага узун өмүр бергей эле деп тилейбиз, – деди Жамалидин молдо, кызыл бетин тамылжытып, жайкалган көк ала сакалын удаа-удаа сылап коюп:

– Эй кыргыздын жакшылары, чымчыктын мээсиндей мээңер болсо кичине ойлонбойсуңарбы. Биздин төрөлөрдөн башка барар жер, басар тообуз жок. Биз барган генералдын буйругун бизге тапшырган төрөлөргө «лапшай», «куп болот!» «орундалат» деген гана үч сөздү айтып, кара букаранын таманып тилип туз салып турушубуз керек! Солдатка барбайм дечүлөрдү туура кармап төрөнүн колуна жеткириш – милдет. Төрө андайларды бышырып жейби же чийки жейби, ал жагын өзү билет!..

– Ырас айтат, атасынын баласы даткам! Опул өзүң айткан «лапшай», «куп болот!» «орундалат!» Арбагыңдан айланайын төрөлөр «лапшай, таксырыбызды» жазбай айтабыз, – деди да Борбукке бай төш калтасынан мүйүзчакчагын алып, насыбай атууга киришти. Жамалидин молдонун насыбайга напсиси агытылбаса да куру кол олтургусу келбей Борбукени көздөй колун узатты. Мусаалы алдында турган чайды алып, бир эки жолу өз асемин бузбай сызылтып бир-эки ууртаган болду. Тилмеч чыныдагы чайды ичип болгуча айтып калайын дедиби, Койгелди болуш тамагын акырын кырып жөтөлгөн болуп туруп:

– Даткам, ак падышадан жашыруун буйрук болгондон кийин белгилүү эл жакшыларынын балдарын каттабай эле коёбуз да?

Мусаалы «андай эмес» – дегендей башын бир чайкап алды да сөздү улады:



– Карапайым элдин көзүн кичине боёп койбосоң, колмотодо жаткан кор чоң өрткө айланып кетиши да ыктымал... Төгөрөккө белгилүү чыгаан мыктылардын балдарын каттабай койсоңор да болот. Ал эми андан кийинкилер да бар. Сүбөөсүн көтөргөндөрдүн баарынын эле балдарын каттабай койгондо жаны күйүп турган калың букара көөдөнүн ачып туруп өзү эле бычакка түшүп берсе, өзү да өлүп, сени да өлтүрсө кантесиң?..

Андай өрттү чакалап суу сээп өчүрө албай каласың!.. Анда солдатка, солдат жатчу окоп казганга ким барат?..

Карапайым көпчүлүктүн эңсесин суута туруш үчүн жанагыдай кишилердин балдарын каттоо керек.

– Акылың акыл эмес бекен даткам! – деп жиберди молдо Жамалидин, – кантсе да эл кармагандын тукуму.

– Бирок, каттаганда да жашы ылдыйраагынын жашын дагы кичирейтип солдатка алууга жарабай тургандай түрдө көрсөткүлө. Жашы өөдөрөгүнүн жашын 60–70ке алпарып, бүк түшүп жаткан абышка деп каттап койбой жаныңар жокпу?..

– Айланайын даткам, – деп жиберди Койгелди, – мына көзүбүз эми ачылды. Эми жөн эле ишти камырдан кыл суургандай жүргүзөт эмеспизби, айланайын касиеттүү бегим! Биз туюкта калган байкуш башыбыз жөн эле ашуунун жонуна чыга түшкөндөй болбодукпу!..

– О, кудай, акылы тунук кишиге айла жок экен го!.. Кудай датканы биздин маңдайыбызга күйүп турган шам кылып жаратып берген турбайбы! – деп колун жайып ыйлап жибергендей болду Борбуке бай.

– Силерге дагы айтарым: бай, мырзалар деле соо калган жери жок дегенге окшотуп, кайсы бир старчындар менен байлар өз балдарынын ордуна букаралардын балдарынан жалдап жибербей жаны жокпу?.. Мына мен силерге так ушул сөздөрдү айтканы, ак падышанын буйругун деген саат, күнүндө орундаганы келип олтурамын!..

– Өмүрүң узун болсун, даткам, кудай алдында сага милдеткорбуз, даткам! – дешип баары койдой жамырап жиберешти.

– Силердин сөзүңөр солдат болуп бербейт, – деди силкинип алган Мусаалы сөзүн улады: – эл ичи ала тополоңдон аман болсун. Күн-түн дебей тикеңерден туруп үн, белди бекем бууп, жан аябай кызмат көрсөткүлө.. Мына ошондо гана участковой төрөнүн эрке баласындай болуп алаканында ойноп турасыңар!..

Мусаалы кадимкисиндей эле чыканактап жата кетти. Беркилер кичине күбүрөшүп, бир аз өз ара жумшак сүйлөшө калышты. Койгелди болуш бир аздан кийин кабагын чытыбыраак туруп айыл ичинде чыр чыгарган Алышер туурасында жана үч кызыл чок жөнүндө айтты.

Мусаалы Алышерди эч токтоосуз участковой төрөнүн алдына жеткирүү керек экендигин эскертти. Ал «эл бузар» төрөнүн алдына жеткен соң аны элден бездирип, көзүн тазалоо жөнүндө Койгелдиге убада берди.

Асмандан бирин-серин жылдыздар жылт-жулт эте баштады. Эт желип, бата тилегенден кийин кандайдыр бир чиеленген ой башын мыкчып тургандай болгон Борбуке бай, бычагын жууп кынына салып, сакалын бир сылаган болуп, тамагын жасап:

– Даткам, айып көрбөсөңүз, эми сизге айтпаганда кимге айтабыз? Айтпаска болбой калды... «Эмне болуп кетти?» дегендей Мусаалы аны аңырая бир карап алды.

– Ооба даткам, ар кай жактан ар түркүн суук кабар жетип, журт ичи чайпалып бара жатат го? Кээде көзүмдү жума калсам, өз чамгарагым тегеренип бара жаткандай болот!

– Андай болсо көзүңдү чакчайтып эле олтура бербейсиңби? – деп Мусаалы сөзгө бир аз куйкум аралаштырды. – Чоң байлардын ансыз деле уйкусу жок болот. Арам өлгөн малын «менин малым арам өлбөйт» – деп, кечиге муздагып эле жей берет эмеспи.



– Оолда, ата-бабаңдан айланайын даткам-ай, кеп төркүнү эле менин жайыттагы малымда калса, анын жарасы жеңил го? Алла тааламдын жолунда силерден мал аясам, мени даткам, сенин кусуру урбайбы... Тетиги чүйлүктөр менен көлдүктөр, ал эмес, мына бу элс теке маңдайыбызда турган кочкорлуктар башаага солдат бермек тургай, кайра, ак башаанын буйругуна каршы баш көтөрүп, чочмор саптап, найза аштап, мергенчилери ок чонтоюна ок дарысын чогултуп кан күйгөн балакетти баштаганы бул тоо аркасына жетпей калчу кабар эмес го?.. Бул кабар башка чапса, былк этпес букараларды тирилтип жиберди! Менин оюм деле жамандык эмес, кокусунан келме кезек болуп тизгин биздин колдон чыгып кетсе кантебиз?.. Ал эмес, тиги кыпкызыл өрткө тике кирип, падышанын аскерине шамиян кайырган кыргыздарың жеңилип калып, тополоңдоп качып калса кантебиз? Же болбосо, эл-журтубуз жан талашып жер-суусун таштай качса, өзүбүздүн коколой эле башыбыз калса, ушул төрөлөрүң бизди сактап ала алабы? Баса, карамагында эл-журту жок бай-манабыңды төрө эмне кылсын. Элин кармай албаган кудай соккурлар экен – деп, бизди каакыча көрбөй калбасын? Көзүң жамандык көрбөсүн дегендей, качкан эл биздин аты-тонубузду жөн коймок беле? Кечээки эле эшикке чыксаң аттантып, үйүңө кирерде эшик ачып берип жүргөндөр эми эки бутубузду бир өтүгүбүзгө сыйгызып жүрбөсүн?.. А, силер менин малымды айтыпсыңар... Мына ошондо, арам өлтүрдүн малы таламайга түшүп, көктөн кузгун, жерден берү алып кетпесин?..

Көзүнүн асты тердеп, ага бир аз көз жашы да кошулгандай болгон Борбуке бай, ичине толгон букту бүт айдап чыгарып жибергенсип, чөнтөгүнөн чоң бет аарчысын алып, жүзүн, мойнубашын аарчыды.

– Оо, кудай өзүң калканыч боло көр. Кара букаралар эл жакшыларын сыйлоодон калып бара жатат бейм?



– Байым, жумурдун башындагы сөздү айтты. Сактык-ка кордук жок дегендей...

– Билине баштаган дарттын алдын алган эле жакшы эмей. Дарт күч алса, айыкмагы азап эмеспи... – Бул сөздөрдүн баарын сакалын сербейте түшүп кулагына куюп олтурган молдо Жамалидин Мусаалыга жагымдуу сөз сүйлөгүсү келип, аны бир жалтаңдай карал алып:

– Я, алла. Ааламдын тагдыры жасагандын өз колунда. Ушунча жан-жаныбарларга ырыскы чачып турган алла-таалам пендесин кор кылбас, зар кылбас үчүн бир айласын табаар?.. Жасаган өзү жар болсун, аллам өзү падышанын араанын жүргүзө берсин. Баятан бери канча кемеңгерлик акыл таап, бизди туюктан алып өтүп олтурган даткамдын көкүрөгүндө дагы бизге деп сактап олтурган акыл насааты бардыр?. деди баягысынан да ылдый эңилип, баягысынан да төмөндөп жалтаңдай түшүп атайын Мусаалыны карай бурулуп таазим эткендей болду...

– Да-а, конешно, бул жөнүндө мен да ойлонбой койгонум жок... Даа, конешно, «уктум-көрдүм» кабарлар эл ичине бузук сала баштады... Мен кээде жаман түш көрчү болдум. Түшүмдө Эле карагайды качыратып, таштын бетин карайткан кыпкызыл өрттүн ичинен чаап чыгып жүрөм, кудай сактап?! Алдымдан айбалта кармаган бирөө көзүн кызартып мени качыра бергенде эле чочуп ойгонуп кетсем, иттики, көл-шал болуп тердеп калган экемин... Да-а, чүйлүктөр менен көлдүктөр балакетти кимден баштап, кайдан бүтөрүн ит билсинби?!

– О, даткам, ак падышага кимдин алы жетмек эле. Падышага ок аткан тойбогон топорлордун иши да?.. – деп акчылана сүйлөгөндөй болду молдо Жамалидин.

– А-а моллакем, Сиздики ак сөз моллакем... – деп жиберген Мусаалы жумурунда жаткан оюнун четин чыгара баштады. Өзүнүн аябай көңүлү ишенген, акылдуу, баамдуу деп эсептеген сакалдуу кишисине жалгыз олтуруп сыр ачкандай коңур үн менен жай таштап,



«Сен да ойлоп муну» дегендей көз караш менен пикир улады:

– Оо, конешно, ак падышаны ким жеңмек эле? Эмки сиздерге дээрим, окустан бир шумдуктуу заман боло калса... же кыргыз баш бербей тополоң түшүп, качып калса, бүткүл элден бөлүнүп калыш биздин өз башыбыз үчүн деле жагымдуу боло койбойт!

Маселен, кол алдыбыздагы букарадан таптакыр ажырап калсак, төрөлөрдүн алдында, алардын тарткан таразасында биздин салмагыбыз канча болор экен?..

Маселен, ошондуктан, эгер күчтүү тополоң чыгып, эл катуу чайналса, журттан кол жууп калыш – ээртокумду кучактап кузгун конгон талаага жалгыз калган менен тең...

Маселен, ошондой болуп, эл кайда жылса, чогуу жылып бара жаткан болсок, биз тил учу менен болсо да элге күйүп-бышып, жөн көрсөтүп, жол баштаган адам болуп, ал эмес, кадимкидей ай-хайлап, ач айкырык, куу сүрөөн салып жоо бетине чыккан өндүү болуп, жон-жонго аттын оозун буруп, баштап бастырып чыккансыганыбыз жөндүү болор?..

Элден айрылган күнү ачтан өлбөйбүзбү? Эми силер дагы сөздү ыраактан баштап келип, мынча айтып калдынар, жедеп башкача акыл табууга бурсатыбыз келбей бара жатса, эл өлөр-тирилерин билбей урушка кирсе, айтпадымбы жана, дөбө-дөбөнүн башынан көз салып кошо жүргөндөй бололу. Ал эмес, бири-жарымына ат-унаадан кайрылышкансып койсок, көпчүлүккө күйүмдүү көрүнүп, канткен менен жакшылар элди кыйбайт экен деген ишенимге, беделге да ээ болуп, өзүбүзгө тил кайырган бирин-эки тентек-жөнтөктөрдүн алдында күчтүү боло түшпөйбүзбү, мырзалар?..

Анан, тополоң чыгарган эл жеңилип баратса, ири алды менен качкан бойдон жолго түшүү керек! Эмне эсиңер ооп, көзүңөрдү чакчайтасыңар?.. Жаман айтпай жакшы жок дечү эмес белеңер? Да-а, конешно, мен азыр силерге жедеп, турабыз түгөнүп, мөгдүрөп калганда болчу ишти



айтып жатамын...

Ооба, менин айтарымды дагы уккуңар келип жатат. Да, конешно, менин акылым айдан ачык эле жетип турат, качып барган жерде деле эл жакшыларынын аты жемсиз, өзү сыйсыз калбайт!.. Ошол жактан кыңк этип көрсүнчү, баягы камчыбыз камчы, токмогубуз токмок!.. Куураса, баягы томожктар куурай берет. Алар куурайт эле деп, биз кардыбызды ачырып, кадырыбызды чөктүрө алчубузбу?.. Ооба, мына ушундай?.. Сөз түгөндү!..

Жигиттерди бүгүн, эртеңден калтырбай жөнөткүлө! Эгер, жигиттер жөнөбөй калышса, болуш мырза, сиз менен жогорку жерде, кекиртекке кылыч такай сүйлөшөбүз... Эгер жан керек болсо, ак падышанын буйругун орундайсың! Орундабасаң, өз убалың өзүңдө!..

– Куп болот, даткам! Ак падышанын сөзү кудайдын сөзү! Куданын сөзүн аткарбаган кишинин өзү каапыр, катыны талак эмеспи?.. – деп болуш колун бооруна алып тура калды...

* * *

Тоонун айдарым жели ышкырат. Мусаалы кызыл чокторун ээрчитип алып, суунун куйган жагындагы болуштарды көздөй жоргосунун оозун коё берди... Койгелди болуш, Борбуке бай, Жамалидин молдо Мусаалы тилмечти тай чабым жерге узатып барышып, кайра болуштун үйүнө кайрылып келишти. Аңгыча, туш-туштан бириндеп, сериндеп солдатка катталган жигиттер жыйналып жатышты. Бир оокумда болуштун бесири (катчысы) Эсиркеп кинегесин көтөрүп кирип, мурдун бир быш этирип коюп олтура кети. Анын аркасынан Жамалидин молдонун жыйырма экидеги уулу кирди.

Койгелди Эсиркепти жалт карап алды да:

- Молдокемдин баласын каттадыңбы?
- Жок, болуш аке.



– Эмесе, азыр катта, жашы он бешке жаңы гана толду деп жаз! Кемесия текшергенде айыл-ападагы балдардын жалпы эсебин алуу үчүн бүт каттап көрөлүчү деп эле каттай салганбыз, болбосо, бул али кетмен көтөрүп чабууга деле жарай элек ойноо бала деп коёрбуз? Эми, айланайын балдар, кайсы бирөөлөр кылдан кыйкым таппай турган убакта да көп эле бадыраңдап көзгө чалына бербей, боз төбөөл таргып кийинип, омур-топурдан четтеп, муңайымыраак жүрсөңөр?

Жамалидин молдонун таноосу дардайып, чечекейи чеч жарыла жылмайып:

– Ыракмат, журтубуздун тоодой арка, болоттой калканчысы чоң болуш! Мына ушундайыңдан ата-бабаңдан бери чыңжырың үзүлбөй атаңдын арбагы жар болуп келе жатат да... Болушум, сен бар, биздин бактыбыз бар. Күн батканда да, таң атканда да биз сенин дубакөйүңбүз. Кудай жолунда ак падышанын амирин аткарып олтурган болуштун дегени дегендей аткарылсын – деп, мен сенин жарамазанчың болот эмесминби?.. Я-алла, чоң болушундай жакшы адамдар өмүрүн узун кыла көр, кайда айланып бастырса, жылдызын оңунан келтире көр?.. Я, жасаган алла, пенделериң сенин кереметиңе миң мартаба кулдук кылат деп сайрап барып, анан, уулун көздөй бурулуп:

– Э-э, эси жок балам, чоң болуш сен үчүн кандай кам көрүп жатканын байкадыңбы? Мындай журт ичин кара шайтан жойлоп турганда, алды-артыңды байкап, тизгинди тарта жүрүш керек.

Жамалидин молдонун уулу эмитен эле шыптыкашка болуп бүткөн неме экен, болушту карай үч бүктөлө жүгүнүп, башын жерден көтөрбөгөн бойдон кетенчиктеп эшикке чыгып жөнөдү.

Көпчүлүк үстү-үстүнө келе баштагандыктан болуш бесири менен мекеме болуп турган үйгө барышты. Мекеме үйгө жеткиче Борбуке бай, «жол жүргөнүңүзгө тынч



болсун, сизге кашка жоргомду тартуу кылам болуш мырза» – деди. Болуш байды жадырап-жайнап карап, акырын жетөлүп койду.

Мекеме үйдө Койгелди болуш, Эсиркеп, Борбуке бай, Жамалидин молдо болуп, катарлашып олтурушту.

Кызыл чоктор айдап келген далай жигиттер эшикте күтүп кинегеге катталганы турушту. Элдин алды болуп калпакты көзүнө түшүрө кийген, мурутун кайра жанбагыдай чыйраткан, колуна мөөр шакек салынган, жашыл чий баркыт күрмөчөн, жаңы, жылтырак маасы, жылтылдаган көлөч кийген, ээгинин алдында богогу болтойгон карасур жигит камчысын сүйрөп салам айтып тура калды. Койгелди эки жагын жалт-жалт карай берип:

– Кел, кел Кулчунбай мырза, бери жакын тизе басып олтура кал, – деп жиберди. Бул Борбуке байдын уулу Кулчунбай эле. Атасы бул уулун үйлөнтүп койгон. Ушул быйыл дагы бирөөнүн он бештеги кызын токолдукка алып, көзүнө жан бүткөндүн баары чымын көрүнүп «чоң мырза» атанып, ойдон тоого сүлкүлдөп бастырып, жел колтук болуп желпинип турган чагы эле. Кайда бастырса да аркасынан эки-үч жигит ээрчитип алчу. Кулчунбай болуш менен кол алышып көрүшүп, бир капшытка камчысын таянып олтура кетти.

Койгелди бесири Эсиркепке карап:

– Эй, Кулчунбай мырзаны да каттап жибер! Эсиркеп Кулчунбайды тизмеге жаза баштады. Койгелди болуш эшикте сагалашып турган боз балдар укпасын дегендей үнүн жыбылжыта чыгарып:

– Алтымыш жашта деп катта. Түшүндүңбү, мунун жашы алтымышта болсун, – деди. «Чытырап, жер баспай чиренип турган жаш жигиттин өзү мен эмесминби», – деп чалкалаган Кулчунбай болушту карап кумсара түшүп, бирдеме дегиси келди эле, төрдө олтурган атасы Борбуке жетөлүмүш болуп, уулун карап ээрдин тиштеп койду. Болуштун амалын эми гана түшүнгөндөй болгон



Кулчунбай үн-сөзсүз ырсайып алды да деми сууй түшкөн адамча салбырап ылдый карады...

Жигиттер биринин аркасынан бири кирип катталып кайра чыгып жатышты. Үшкүрүк, улутунуулардын күйүнүчтүү кээри менен боз булут баскандай боло түшкөн айлана туман каптап келе жаткандай караңгыланат...

– Кыпкызыл эле өрттөй күйүп турган ажалга барат деген ушулбу? «Эл жакшылары» дегендерибиздин балдарынын кабак-кашы анчалык бүркөө эмес го? Ак падыша дегенибиз коргоп калары жок, куткарып алчусу жок баягы эле чор таман, чор колдорду ажалга айдачудай түрү бар го?.. Же, балким, ак падышанын урматын көргөн жакшылар бизди солдатка өзүлөрү баштап барып жүрбөсүн?.. – деп кекээр ташташып, ачуу жылмайтган болушат кайсы бир тири карак жүрөгүнүн курчу майтарыла элек жигиттер. Кайсы бирөөлөрү ичтеги күйүтү сыртына тээп чыккандай болуп:

– Тех... Арман күн-ай, адамдын түшүнө кирбеген жердин түбүнө барып өлгүчө, ушул жерден эле бетке келген ажал болсо эл ичинде көрүп, туулуп-өскөн жердин өзүндө эле сөөгүбүз көмүлсө кантет эле? Жок дегенде жакындарыбыз мүрзөбүздү көрүп бата окуп турбайт беле? – деп жибергендери да болуп жатты.

Кирип-чыккан кедей-букаралардын кабак-кашын байкаган Жамалидин молдо, ордуна көйкөлө козголуп, каттоодон өтүп жаткандарды карап:

– О-о, мусулман балдары, «Падыша кудаа эмес, кудаадан жуда эмес» деген. Э-э, эр-азамат чиркиндер, падышанын буйругу жасаган алланын өзүнүн парманы менен болуп олтурат. Ээ, балдарым, ак жолунан баш тартпай, ушунча калктын жонунан ак падышанын кызматына кетсеңер, сооп эле табасыңар!.. Я, балдарым, кудай тилегиңерди берсин? – деп молдо кулачынын жетишинче эки колун жайып, бардыгына бата берип, ал эмес, ичинен да күбүрөп, алда кандай сыйкырдуу, касиеттүү дуба-



ларды окугандай болуп жатты. Молдонун жаттап алгаидай чубуртма сөзүнөн тигил жаштар анча деле демденип кетпеди. Кайра ошолордун бирөө жер карап туруп:

– Ушундай убактыда шарияты да кычап чыга калат, – деп күңк этип, буртуяп тескери карап кетти. Бул сөздү кулагы чалып калган молдо бир аз сөзгө күрмөлө түшүп барып:

– Я, кудай, кудуретинден айланайын, ушундай бекер ооздордун кесепетинен сактай көр? Эй мусулман балдары, нээти карайгандын баскан изин кетмендеп таштоо керек! Ылайым өзүңдү бузулуп, жарылгандан сакта! Дагы эле болсо тобо кылгыла, балдар. Текебер сүйлөп күнөөгө баттыңар, тобо кылсаңар, жасаганымдын өзү тоодой күнөөңөрдү кечет!..

Молдо сөздөн какала түшкөндөй болуп токтой калганда Койгелди болуш:

– Молдокем сөздүн барып жеткен жерин айтып. олтурат. «Кудай кылганга кудай урган теңелет», – деген экен өткөн бабаларыбыз. Көөдөндө жаныбыз турганда падышанын амирин аткарып берүүгө төбөбүздөн тик турабыз! Эл деген башчысы менен эл болот. Ооба, ата-бабабыздан бери эле элден чыккан кишинин этеги узарган эмес. Мына, бүгүн Мусаалы датка өзү келип: «Эгер жигиттер каяша берчү болсо, алар үчүн силерди кармайм. Тирүүлөй эле көргө киргизем», – деп өпкө-жүрөгүбүздү куушуруп кетти...

Болуштун сөзүнөн кийин жигиттердин далайы баштарын салбыратып жер тиктешти. Эшиктин алдында тебетейин көзүнө баса кийип олтурган Жапаркул жанындагы бирөөгө:

– Ушу бүгүн короо толгон коюм болсо – болушка пара берсем, мен деле катынымдын кашында, очогумдун башында калат элем, – деди. Жигит «ырас» дегендей башын ийкеп үшкүрүп койду...

Жапаркул узун бойлуу, арык чырай, жашы отуздарга барып калган кубакай жигит. Өзү мергенчи, бүркүтчү,



Кулчунбай көбүнчө Жапаркулду ээрчитип ууга чыгуучу. Ал азыр да бул жерге Кулчунбайды ээрчип келген. Кулчунбай жолдо келатканда:

– Жапаркул, менин ордума солдатка барбайсыңбы? Мындагы катын-балаңдын оокаты бизден болсун.

Жапаркул оор үшкүргөн да унчуккан эмес. Кулчунбай дагы такып сурай берген соң жаны күйүп кеткен жигит:

– Мырзам, мышыкка оюн керек болсо чычканга жан керек,.. Менин деле көрөр күнүм, ичер суум түгөнө элек го деп ойлоймун. Андан көрө, үзөңгү жолдошуң өңдүү болуп жаныңда жүрүп жатам, мырзалык көрсөтсөң – колуңдан келет, мени деле эбин таап куткарып кал? – деген. Бул жоопко Кулчунбайдын ачуусу келип, жаак этин тырыштырып, «көрүшөрбүз!» – деп гана бир бурк этип, жонун дүгдүйтүп, жоргосун бир катуу теминип, бөжүткөн бойдон суурула чыгып алдыга өтүп кеткен. Жапаркул Кулчунбайдын бул сөзүнөн кийин:

– Канткен менен бай байга куят – деген чын сөз экен го? Далай жылдан бери бүркүт салсам түлкүнүн калтарын, кайберен атсам – аркар менен кулжаны Кулчунбайдыкына алып келип таштачу элем. Атын токуп артында эле ээрчип жүрөм. Ал аз келгенсип, эми мени өз ордуна солдатка кармап бергиси келип турганын... Акыр аягында бир ооз сөз айтсам – менден жийиркенип, бир ооз сөзгө тең кылбай куйругун артына салып гана бастырып кетти. Ушулардын колунан кантип бей-бечараларга жакшылык келсин?.. Булардын жакшылыгы менин эшигимен атайылап кирип келсе да чокоюм менен төшкө тээп кайра айдап чыгармын, – деген ойдо болуп, кейиш тартуу менен кеңгирей бастырып олтуруп болуштун кабылдоочу үйүнө жеткен. Болуш Кулчунбайды «60 жашта деп каттап кой...» деп күңкүлдөгөндө мергенчи Жапаркул, улуу тоодо чөптүн кай жерден шырп эткенин жазбай баамдаган сергек кулак Жапаркул, жанагы эле



бай-манаптар жөнүндөгү түнөргөн оюнун туткунунда келе жаткан Жапаркулдун бүт денеси өтө бир түрү суук коркунучтуу нерсени сезгендей дүр дей түшүп, көңүлү караңгылап, сезими тупжурай түшкөн.

Жапаркул бир жолу карышкырдын уюктап жаткан чоң үңкүрүнө кирип барып, карышкырдын бөлтүрүгүн сүйрөп чыккан. Түн ичинде талдын бутагына конуп олтурган үкүнү алда кайдан ыргыта атчу. Тоонун жылга-як музга окшош боорунан түз жерден баскандай эле селт этпей басып кете бере турган. Асканын башына кычыктагы эле бир түп бадалга аркандын учун бекемдеп байлап, аркандын экинчи учун белине курчап, бутунда жылкы терисинен тартынып алган чамчарыгы болчу, ошол түрүндө түшүп келип, асканын боорундагы уядан далай бүркүттүн балапанын алган.

Кулчунбай ал кездерде Жапаркулду жакшы көргөн адам сыяктанып ууга же жөн эле сейилге чыкканда да ээрчитип алып, анын мергенчилик өнөрүн, баатырлык жоруктарын коштогон, сүрөөгө алган өңдүү болуп көрүнчү. Мына ошол өткөн күндөрдүн баарын ойлонуп, эшиктин алдында тебетейин баса кийип, тунжурап олтурган Жапаркулга төрдө чарк-чарк этип сүйлөгөн Койгелди болуш менен курсагы жер чийген Борбуке бай ооздорунан кан чубурган карышкырдай көрүнүп турду. Ал эми алардын жанында ыксыз эпилдеп, тигилердин курсагында жаткан ойдун четин сезсе эле аны ошол замат шарыяттын эрежелерине айлантып сүйлөй баштаган илеби жука, тили узун Жамалидин молдо көзүнө адам эмес адамды туураган маймыл сыяктанып кетти. «Жарыктык молдокем, бул жерге да шарыяттын кыстара коюп жаткан экен го. Болуш менен байга молдокем шарияттан жол таап берип, эки дүйнөнү тең алдап, эптеп уулун солдаттан куткаруунун куу аракетин го?» – деп ойлоп койду. Бир убактыда бесир Эсиркеп эки-жагын дулдуя карап алып:

– Дагы ким каттала элек?



- Мен.
- Мен деген ким? Атыңды айтпайсыңбы?
- Атым Жапаркул Кулболду баласы.
- Эче жаштасың?
- Туптуура элүү бештемин!
- Ой, акмак немесиң го? Сенин шылдындашчу кишиң мен эмес! Эче жаштасың дейм?
- Кудайдай сырым, бесир мырза, элүү бештемин!
- Ой, болуш аке, бул кайдагы ит эле?
- Кордобой сүйлөңүз мырза... Борбуке байдын уулу Кулчунбай менден деле жашыраак туруп алтымыш жаштамын деп катталып олтурбайбы! А, мен дагы ысап кылып элүү беш жаштамын десем эмне үчүн ишенбейсиңер? Тигинден көрө менин ээгимде бирин-серин кыл бар эмеспи?

Болуш өзүнүн акырын айткан сөзүн сыртта жүрүп Жапаркул угуп калганына бушайман боло түштү. Баягы Алышерден качканда адырдын этегине түшүп калган тебетейи менен топусу да эми эсине келе калды. Ошондой болсо да Мусаалынын келиши менен азыраак дем байлай түшкөн Койгелди, дагы эле сыртынан күрпүйгөн болуп Жапаркулга каарын төктү:

– Тарт тилиңди, үлдүрөгөн ит! Сага митайымчылыкты ким коюптур! Бул эшек жалган сөз таратып элдин ичин бузгусу бар тура?! Жашың менен жерге кирген ит, төбөңдү оё чаба электе айт дейм жашыңды?

Жапаркул бир аз ойлоно калды да:

– Болуш аке, улук киши калыс болот дечү эле? Туура бийде тууган жок, туугандуу бийде ыйман жок – дечү беле? Эмесе, анык чынымды айтайын, Кулчунбай канча жашта болсо мен да ошончо жаштамын. Туптуура алтымыштамын!..

– Эй, кара моюн бүркүтчү, сен качан мени менен тең ата болуп калгансың, кызыталак?! – деп жиберди ынтыгыш курсагын көтөрө албай олтурган Борбуке бай. Таноосу кыпчылган бойдон маңдайында турган уулун карап



алды. Атасы кайраттанганга эсире түшкөн Кулчунбай мырзалык көрсөткөнсүп сөөлөттүү:

– Жапаркул аңчы, ийиндеги кашкулак, суурдун эсебин алсаңчы? Менин жашымдын канча экенин сага санатпаймын... Эцигинин алдында уюнун жампасын санап жүрүп жаман үйрөнүп алганын... – деп, дагы узата берерде атасы борс-борс күлүп, эми жетишти – дегендей баш чайкап койду.

– Эсиркеп, бул ит менен кажылдашып олтурасыңбы, жаз!

– Болуш аке, жыйырма беште деп чийейинби?

– Ооба, алты саны соо, солдатка абдан ылайык азамат деп чие сал... Муну карасаң, улагадан өтө албай жатып түндүккө секирип чыккысы бар – ээ?..

Жапаркул эмне деп айтарын билбей, өз боюн жыйнаган болду да, тизмелеп жаткан Эсиркепти колдон алды.

– Токто мырза, чиерге сөз таппай колуң кычышып турса, мынабу менин айтканымды чий!

– Тур-ээ, ар жакка! – деп Эсиркеп Жапаркулду чыканагы менен төшкө урду. Чагылгандай чагыла түшкөн Жапаркул өзүнө-өзү токтоо бербей Эсиркепти желкеге бир тээп калды эле, Эсиркептин башы коломтого кире түштү. «Кармагыла, бул салпайган итти!.. Ата-бабаңдын гана оозун!..» деп бакырып болуш камчысы менен Жапаркулду башка, көзгө тартып-тартып жиберди. Эшиктен болуштун үч-төрт жасоолу келип кичинесинен таш түлөк болуп өскөн, чымыр, балбан эр жүрөк Жапаркулду араңдан зорго эшикке алып чыгышты. Жаалына келген Жапаркул эки-үчөөнө бой бербей бошонуп кете жаздап, чаңырып:

– Силер эл жакшылары эмес, анык жүзү кара, доңузсуңар! Шордуу букаралар, шорубуздун катканы ушул, мына эми, тирүүлөй көргө көмүлдүк! Ооба, кутурган иттер, эми жутар болсоңор – тирүүлөй чайнап жуткула! – деп колу-бутун кармап келе жаткан жасоолдорду тепкилей, муштагылай баштады. Эшикке ыргып чыккан Кой-



гелди Жапаркулду бетке, башка камчы менен басып-басып алганда, анын маңдайынан кан жая берди. Кан жаагынан агып жакасына куюлуп кетип жатты. Болуш кайра үйгө кирип бара жатып:

– Эй, жигиттер, көрдүңөрбү, мындай иттин изин басуучу болбогула! Жасоолдор, чочконун колу-бутун тырыштыра байлап, мамыга таңып салгыла!– деди.

Жасоолдор жабылышып Жапаркулду басып алышып колу-бутун тырыштыра таңып жаткан убактыда туура жактан калың туяктын дүбүрттөгөн москоол дабышы угулду.

Бир болуш элден жүздөй жигит чогулушуп, куралдарын бир жерге катышкан эле. Ушул азыр баягы үч кызыл чокту суунун боюна тырыштыра таңган бойдон ташташып, өзүлөрү бир-бирден көк союлду такымга бекем кыстарышып, эми болуштун мекемесине келе жатышкан. Акырын-акырын аттарынан түшүп, обочороок жерде бөлүнүп-бөлүнүп олтурушту. Алышер баштаган он чактысы болушту көздөй келатышып Жапаркулдун абалын көрүштү. Алышер кызыл чокторго карап:

– Чечкиле колун! – деди. Кандары ичтерине тартып, качырып келе жаткан илбирстей болгон жигиттерди көргөндө кызыл чоктордун күтүлбөгөн жерден демдери сууп, көздөрү алайып, кыңк эте алышпай Жапаркулдун колун чечишти. Алышер бир үшкүрүнүп, Жапаркулду тиктей калып:

– Жапаркул курдаш, Кулчунбай мырза кантсе да сенин көптөн берки эмгегиңди эсине алып, сага келтирип туруп сый көрсөткөн экен го?..– Жапаркул энтигип, эсин чала-була жыйнап, бетинин канын чала-була сүртүндү да:

– Алыш, мен ошентип акмак болгон экемин... Алышер баштаган он чакты жигит эшик тоскон кызыл чокторду ыкып-түртө салышып, болуштун үстүнө камчыларын сүйрөй киришип, кол куушурушту.. Бул жигиттердин кол куушургандыктарынын сыры эмне экенин оттой ойногон көздөрү менен жолборстой комдонуп кирген айбаттары айтып турат.



Койгелди сестее түштү да Алышперге көзүн кадап, ичинен канча чочуса да, сыр бергиси келбей, бой токтотуп алгандай болуп:

– Жигит жиберсе да келбейсиң ээ, доңуз! Сен, али, менин ким экенимди тааный элек экенсин го?!

– Жигиттериңизди көргөн жокпуз, жакшы болуш... Сиздин ким экениңизди жакшы эле тааныганбыз! – деп койнуна катып келген, чети чала-була баткак болгон тебетей менен топуну болуштун алдына ыргытып жиберди. Болуш эми калчылдап көпкөк болуп кетти. Далайга оозуна сөз кирбей ээрди эле араң кыбырагандай болду.

Болуш Ат-Башы, Нарындын чоң манап-байларынын падышага солдат берүү тууралу болгон тобунда, Уезддин участкавайынын алдында ак падышага жан-дили менен кызмат көрсөтө тургандыгын билдирип, ал гана эмес элди тартишке чакырып солдатка жөнөтүү үчүн бир аз куралдуу солдат беришин сураган эле. Анын үстүнө бүгүнкү Мусаалынын келиши аны демденде салды эле. Ошондуктан өзүн мурункудан да салмактуу сезип, ошондой болсо да оюна кезек-кезек кылт этип Алышпер түшө калып, бир тебетейи ошол жакта калганына намыстанып, эч кимге айтпай, ал эмес үч кызыл чок кабарсыз болуп турганына да ичинен дүпөйүл болгон. «Ай, сени эле доңуз, токтоосуз кыр шиберге айдатпасам, доңуз!» – деп ичинен кекенип койгон. Эми болсо айланасында тургандардан жети өмүрү жерге кирип, кызарып, тердеп кетти.

Үйдөгү жигиттердин кайсы бирөөлөрү шыбырашып:

– Болуштун тебетейи го?.. Бул тайманбай салгылашып олтурган кайсы көк жал эме? – дешип калышты. Жамалидин молдо менен Борбуке бай баштарын салаңдатышып эчтеме көрбөгөндөй, эчтеме сезбегендей абалда, ал гана эмес болуштан бир өкүм сөз күткөндөй абалда тымтырс болуп тура беришти...

Сөздү дагы Алышпер баштады:

– Жакшы болуш, солдатка качан жөнөйбүз?

– Үйөз жөнөт деп жатат. Жөнөтөмүн силерди!



– Жакшы болуш айтыңызчы, чытырап жер баспай жүргөндөрдүн балдары эмне үчүн барбайт? Мына бул Кулчунбайлар эмне үчүн айыл ичинде, келинчектеринин маңдайында калат?

– Бул элде бадышанын буйругуна баш ийбеген киши жок, солдатка элдин баары эле бара жатат. Болду эми, ажылдашпай эшикке чыккыла! Силерсиз деле иштен башыбыз айланып жатат!

– Чыгабыз жакшы болуш, эчен чыгып, эчен кайра киребиз... эмне үчүн байдын балдары ордуна киши жалдап жибергени жатышат? Ал эмне үчүн?

– Муну кара... Сен эмне... Ыя?! Эмне үчүн экенин мен сага айтып бербек белем?! Мен ким да, сен ким?! Ыя?! – Болуш көзүнүн чаарын чыгарып, кургак-кайрат менен чаңкылдай баштады...

Болуштун бесири (писарь – катчы) Эсиркеп бир шумдуктун болорун алдын ала сезгендей сыр бербей акырын гана эшикке жылып чыгып, кандайдыр белгисиз бир жакка кирип жок болду. Алышер үнүн баягыдан да акырын чыгарып, кол куушуруп сый көрсөткөн өңдүү:

– Жакшы болуш, биз сизден сөз сурап олтурабыз? Кинегеңизди көрсөтүңүз? Биз башыбызды окко тосуп бара жаткан кишибиз. Кимдин барарын, кимдин коёрун өз көзүбүз менен көрөбүз!..

Алышер добушун акырын чыгарган менен ыгыра сүйлөгөн добушу, бир жагынан, чоочулап, бир жагынан тепсендиде калган тебетайы көз алдында жатканга ындыны өчүп, басынып, эң башкысы өзүнүн «болуш» деген даражасынан төмөндөгүсү келбей, датка барда дагы эле ушул даражасы сакталып каларына ичинде ишеними бар неме эмне болсо да көпчүлүктүн алдында өз беделинен биротоло ажырагысы келбеди окшойт, Койгелди эми чымырканып, кадимки дымактуу күүсүнө кайра көтөрүлдү:

– Адам-ээй, чоң чокой кул, сен болуштун кинегесин текшергени келген экенсиң го?! Чыгып кеткиле дейм,



үйдөн иттер!! Жасоолдор, кызыл чоктор, кайдасыңар?! Чыгаргыла дейм бул иттерди үйдөн, чыгаргыла!..

Болуш ушул сөздөрүнүн күүсү менен бутун көтөрүп Алышерди тебүүчүдөй болгондо Сулайман ыргып барып жүккө жапшыра түрттү...

Эшикте турган он чакты кызыл чок батынып үйгө кире алган жок.

Алышер жүздөй жигит менен келгенин Койгелди үйдөн чыкпай алдындагылардын улам бирөөн сөзгө алып олтуруп сезбей калган.

Эшиктеги кызыл чоктор, жана дагы бул эшиктин башка кошоматчылары, кандайдыр бир балакеттүү окуянын тооруп келатканын сезишип, кабактарын салышып гана ичтен тынышып, «эми эмне болор экен?» – деп тымызын ойлонгонсушуп тура беришкен.

Кыскасы үйдөгү болуштун чаңырганын эшиктен эч ким укпагандай, анын буйругун орундоого эшик ачып эч ким кирип келе албады. Бул шумдукту байкаган Борбуке бай менен Жамалидин молдо же мына бул жигиттерге эчтеме айта алышпай, же болушту таштап чыгып кеталышпай бул үйдүн төрүнө эми аркан, жипсиз байланган туткундай, шактары катуу сынып олтурушту.

Алибеттүү жана атасындай балбан, жетилген Алышер болушту үнсүз-сөзсүз гана баштан ары бир муштап жибергенде эси оогондой болуп, колдору менен башын калкалаган. Чекеси ошол замат эле томуюп чыккан Сулайман да камчы менен болушту бетке эки-үч тартып жибергенде болуштун бетинен кан жая берген. Жамалидин молдо Борбуке байдын берген белгиси боюнча динди бетине кармап, сөздү шарыятка такаган болуп:

– Ой, балдар, кудайыңарды карагыла! Эл башкарган, кудаанын амири менен тизгин ээси болгон адамды да ушинтесиңерби, айланайындар, силерге эмне болгон? – деди эле:

Алышер акырая бир карап алып:



– Молдоке, шарыятыңызды жайчылыкта айтыңыз! Биздин азыр шарыят угар чамабыз жок!– деди эле, Жамалидиндин ансыз деле суюк сакалы сербее түшүп, ичинен дуба окугансып ээрдин кыбыратып, делдейип туруп калды. Кулчунбай болсо өңү күлботодой бозоруп, Алышердин көзүнө чалдыккысы келбей Жамалидиндин аркасында делдейип турат. Ыгы келгенде кандай кыйынчылыктан болсо да култ берип кетип көнгөн, ирети келсе, кимге да болсо жалпак сөз сүйлөөдөй тартынбаган Борбуке бай көз алдында суурулуп турган кылычтын мизин жумшарткысы келип:

– Балдар, силердин ачууңардын келер жөнү бар, «сол колуңдун ачуусу келсе, оң колуң менен кармай кал» – дебеди беле? Болуш агасына бир-эки ооз катуу сөз айтып койсо эле кол салып жибересиңерби?

Эл-журт эмеспизби? Кийимдин кирип жууса кетет, көңүлдүн кирип айтса кетет деген, балдар?.. Асмандагы айдын деле бетинде тамгасы бар турбайбы... Көңүлдөгү бар мудааңарды айттыңар, айланайыңдар?..

Көпчүлүктүн ишинде өөдө-ылдый болбой коёбу. Кыйшыгыраак кеткен жерин түзөтүп коюш болуш агаңардын өзүнүн эле колундагы иш эмеспи... – деп ачуусуна уугуп турган жигиттерге карап, алакан жайып бажырайып күлгөн болду... Алышердин көз алдынан катуу семирген бир чоң түлкү жойлоп, булаңдап өткөнсүдү. Ал түлкүнү бул жетим өскөн жигит мурун деле көрүп жүргөн экен. Анын бежиреп сүйлөгөнүн таптакыр укпаган киши болду да, болушту тарпыратып үстүнө баса олтурду. Ошол убакта эшиктен бул тегеректе калысыраак жүргөн эки-үч аксакал кишилер киришип, болуш менен Алышерди ажыратып коюшту.

Бесир Эсиркеп бир мыкты ат токунуп, участковойду көздөй жөнөөгө шашылып жатты...

Жылдыз толгон кезде болуштун кинегеси, калган кагаздарын, күмүш мөөрүн алышып, Алышерлер бул ай-



ылдан суурулуп жөнөштү. Жүздөй жигит сабоодой болуп көрүнүшүп, бетиндеги туташ чыккан карагайлары бактуу чоң шаардай дүпүйүп жаткан балык жон тоолорду көздөй дүркүрөп бет алышты. Жапаркул, эми, бул жолу эмне болсо да мен сени менен биргемин – дегендей Алышер менен бирге аттанып, катар бастырды...

Карагайдын арасына отту чоң жагып турушуп кинегени тытып, өрттөп жиберешти. А, күмүш мөөрдү болсо Сулайман таштын үстүнө шашпай олтуруп алып талкалап туруп жардан алыс ыргытты...

Үйдө калган Койгелди болуш жанындагы Борбуке бай менен Жамалидин молдого эчтеме айта албады. Алардын ар кимиси өз жанынан чоочуп «кандай заман, кандай күн болот?» – деген ойдо эле. Кулчунбай мырза болсо атасынан бөлүнүп жалгыз кетүүдөн коркуп, айланчыктап туруп калды. Анын көз алдында элес болуп, өзүн көзүнүн чаарын чыгара караган Жапаркул жана болушту торпок мингендей минип олтурган Алышер алигиче турду. Агылгалап туруп жоболондуу жигиттер алыстап кеткенде келе калган Эсиркепке эми Койгелди саал шимек тартып ыйламсыраган көзү менен үнүн киркирегирээк чыгарып:

– Жаз!.. – деди – «Алда кимдин бузук сөзүнө кирген жигиттер, кеңсаларымды талап өзүмдү чала өлүк кылды. Сиздин улуу урматыңыздан көптөн көп өтүнүп суранамын, мага жардамга солдат жибериниз?.. Сиздин улуу урматыңызга башым тартуу, улук төрөм. Мөөрүм жок калгандыктан таанымал колумду коём. «Т» болушу Койгелди Алматай уулу деп билесиз». – Мына ушуну менен бесирине үч жигит кошуп түнү менен участковойго чаптырды...

Бул күндөрдө далай жасоолордун колу-буту таңылып өзөнгө ыргытылып, далай болуштун өңү самандай саргайып, өз үйүнө түнөөдөн да чоочулап жүрбөдүбү. Муну жакшы сезген участковой ичкери жакты карай телеграмма артынан телеграмма зуулдатыш жатты. Ал түгүл ша-



ардын төрөлөрү да «кыргыз кайсы күнү келип шаарга өрт коёр экен?» – деп, тынчтары кетип кыпылдай башташты. Күндүз колдорунан турнабай кетпей, түнкүсүн уйкудан бешишип, аңдыгандары шаарга тоо жактан келип кирчү жолдор болду.

Баса, баягы Алышерди айдап кетмекчи болгон үч жигиттин колу таңылган бойдон суунун боюнда кала бергенин унуткан экенбиз. Бул жерге болуштун туугандарынын айлы жакын эле. Өзөндөн кыжы-кужу сөз чыккандан айыл да кулактарыя түрүп, акырын келе калышкан. Бир четинен туугансышып, бир жагынан кошомат үчүн эки-үчөө буларды эмне кылаар экен – деп алыстан абайлап турушкан. Алышерлер бул жерден козголушуп, шартылдата бастырып жөнөп кетишкенде тигилер үч кызыл чокко жетишип, алардын колу-буттарын чечишкен. Үчөө сүйрөлүшүп зорго ордуна турушканда, алардын агытылып кеткен аттарын да кармап келе калышкан кошоматчылар, тигилерди эптеп-септеп аттантышып жатышып:

– Болушуңарга айта баргыла. Айыл ичин кудай уруп салды: бизде таруудай да күнөө жок. Оба, жанагы өпкөсү көпкөн караламан жигиттер, тойбогон топорлор жин тийгендей болушуп дүүлүгүп алышты. Төрөлөрдөн жардам болбосо жанагы айза, чочморлор жайнагандардын бети курусун. Болуш мырза сак болсун, – деп божурашкан. Үч кызыл чок эстерине эми келип, тириле баштагандай болушуп, беркилерге дем бергеншишип: «Болуш аман турганда көрбөгөңдү көрсөтөрбүз!» – деген болушуп, ичтеринен эптеп аман калгандарына тообо кылышып, селпендешип, болуштуу мекемесине карата бастырып жолго түшүштү. Айылдан узай түшкөндө баягылар жок болгой эле дегендей эки жактарын элеңдеше карашып, алардын жакын арада жок экенине ишенишкей соң адырды этектешип араң бастырып кетишти...

Тоолордун чокусуна тиер тийбес болуп жакын келгендей көрүнгөн жылдыздар жылтылдашат.. Биринен



бири узун, биринен бири түзү шыңкыя чыккан карагайлар акырын гана ыргалышат. Алышерлер куштун тилиндей гана жалын чыгарып күйүп турган кичинекей оттун айланасында согуш жөнүндө солдатка баруу, коюу жөнүндө жай маектешип, зым карагайлуу капчыгайдан көз айрышпайт.

Орус байларынын жылкысы Кара-Кужур жайлоосунда жатуучу. Ал жердеги аттардын баарын жигиттер тандап минип алышып, байлардын малын баккан жылкычы, койчулар да баш көтөргөн жигиттерге кошулуп кетишкен. Бир канча семиз бээни төрт-беш күндөн бери союп, этин таламай кылып жиберешкен.

Чүйдөн, Көлдөн, Жумгалдан көтөрүлүш башталып чыкканы чын болду. Ал гана эмес ар жактан куралдуу аскерлер келип, кыргыздардан куралган колду тоо таянтып сүрүп чыкканы да ачык угулуп жатты. Нарындын көкүрөк жагындагы бий-болуштар туташ тутанган оттой болуп алоолонуп көтөрүлүп алган элди эми эч бир токтото алышпай, айдалары кеткенде «Биз дагы силер менен биргебиз» – дешип, баш көтөрүп, өз эркинче болууну каалаган элге кошулуп жатышты. Падышанын солдат алуусуна каршы аттанган жигиттердин бар болгон куралдары: найза, айбалта, көк союл, эски канжар, кайсы бирөөлөрдө гана түтөтмө кара мылтыктар. Булчуңу таштай балбандар менен көзгө атар мергендер дегендер ири алдыда, жоо бетинде жүрүшөт. Жүрөк туйлап көз жайнайт. Эртеңки күн кандай боло тургандыгын, самсыган тоо кыргызы дагы кандай күн көрүп, дагы кандай жердин суусун иче тургандыгын эч ким билбейт. Булар үчүн эч түшүнүксүз болгон падыша өкүмөтү жүргүзүп жаткан согуштун четине барып эч ким өлгүсү келбейт. Эч ким туулуп өскөн кайран жерден бир кадам жылып четке кетүүнү каалабайт...

Капчыгайдын ичи менен жети-сегиз жигит сабалашып, куйрук улаш келе жатышат. Булар өзүлөрүнүн атайын



жиберген жигиттери болуп чыкты. Озунуп эң алды менен келе жаткан жигит:

– Кана эми, камдангыла. Өтүп баратат, узап кетип жүрбөсүн?

– Ким өтүп бара жатат?

– Кана, кайда?

– Биз чоң жолго жетип эки жакка серп салганда эч ким көрүнгөн жок эле. Эки-үчөөбүз жолду карап туруп калганыбыз зым карагайдын канчасын сулатып, зымдын быт-чытын чыгардык. Карагайлар күү-күү этип кулай баштаганда алыстан бир топ караан көрүндү. Биз бери капчыгайдын ичине кирип, аттан түшүп, өрүп жаттык. Бир оокумда бир топ солдат келди, ичинде участковой төрө бар. Ал гана эмес баягы датка деп жүрүшчү Мусаалы тилмечтин да үнү чыгат. Баары тең жарак жабдыктуу, Пишпекке өтүп баратышса керек? Ооба, Пишпекке эле жөнөштү. Зым карагайлардын жыгылып жатканын көргөндөн кийин бир азга булдурашып турушту да, ээлигип, ооздугун кемирип турган аттарынын ооздорун коё беришип, тизгин учу менен жөнөп калышты! Кана, эми, аттанасыңарбы? Биз тосуп алгыча Долондун белин ашып кетишпегей эле?

Жигиттер аттарына ыргып-ыргып минишип, капталдан капталга айланып жете жарышып олтурушуп, кадимки Кара-Үңкүрдүн үстүнөн чыгышты. Борбуке, Жамалидиндер дагы элдин аркасында бара жатышат.

Кара-Үңкүр бекетте курал-жабдыктуу орус байлары турушчу эле. Өңүп жата калышып, кетип бара жаткан төрөнү көрүштү. Бөксөнүн үстүнөн турушуп кара мылтык менен торой-торой ок чуулдатышты. Жапаркул мерген ок атып жаткан туштан гана бир солдат чаңырып барып жыгылгандай болду. Калган солдаттар түшө калышып, ташка далдаланып атышып киришти. Беш атар менен барданкенин тарс тарс жарылган үндөрү чыкканда октору кулак жара чуулдашып, тоонун үстүнө канат-



туудай кайып чыгышып, калың элдин төбөсүнөн зуулдап кетип, түнкү тынчтыкты калдырата бузуп, мемиреп катар-катар жаткан капчыгайларды силкинтип, күңгүрөнтүп сүйлөнтүп барып жок болот.

Түтөтмөнүн огу оңой менен кара үңкүрдөгү солдаттарга жетпеди. Кыргыздан эки-үч киши окко учту. Кан кайнап, кол өңдөнүп чогулгандардын арасы тополоңдой түштү. Кыргыз колу түтөтмөсүн колтуктап кетенчиктей берди. «Калк үчүн каныбыз курман» деп эрдемсиген манаптар «түз атар мылтыктын жоктугу-ай!» – деген шылтоону беттерине кармашып улам чет жакка жылып чыгышып, иши кылып «бөөдө өлүм» болбос үчүн карагайдын арасында чоң-чоң ок өтпөс таштардын далдасында жүрүштү. Манап, бай дегендердин бир кыйласында участковой төрөдөн белек иретинде алган, же ыгы келе түшкөндө сатып алган бардаңке мылтыктар боло турган. Ал мылтыктар өтө дайындуу гана кишилерде жүргөндүктөн участковойдо анын эсеби да так эле. Манаптар, чоң байлар, ошондой мылтыктары болсо да аны өз колдоруна чыгарышпады жана өзүлөрү да бул жолу бардаңкеден үн чыгарышпады. Кара мылтык (түтөтмө) болсо го, кара мылтык, мергенчилер көбүнчө ошол мылтыкка ээ, «Кандай заман, кандай күн болот? А, балким, дагы төрөнүн колуна түшүп калабызбы? Барданкенин үнү таанымал. Төрө кайсы айылда кимде бардаңке барын так билет. Так ушул жерден барданкенин үнү чыкса – «баланчанын бардаңкеси» – деп эле болжоп коёт. Анда кайра эле төрө менен кезигише турган болсок ал бизди бит сыккандай эле сыгып таштайт да «Кой ар кимдин өз жаны өзүнө кымбат» деген ойго келишип, жаны күйгөн жигиттердин бирөөн да бардаңке карматышкан эмес.

...Төрөлөр улам арылап, ташка далдаланышып куугун чыккан жакты болжолдошуп ата беришип, куралсыз жигиттерди деги жакын келтиришпей, акыры беш атар мылтыктын күүсү менен Долондун белин анча жан



кейитпей эле ашып кетишти. Алышер түтөтмө мылтыктан улам бир тиктеп алып, «аттигиниң» деп ээрдин кесе тиштейт. Ошондо Сулайман Алышерге жанаша калып: – Атаңдын көрү дүнүйө-ай, жок дегенде он чакты эле бардаңкебиз болсочу!... Жадаганда колубузда бир дагы бардаңке жок экен да!.. О чиркин кендирибизди ушул курал кесет экен го! Карабайсыңбы, жүрөк алоолонуп алып учуп калың кайрат, кайтпас намыска чакырат. Бизди өлүмгө айдоочу карышкыр, камандар биздин карды чымын чакканча көрбөй өтүп кете беришти. Колумда беш атарым болсо – тигил төрөнү бая эле жайлабайт белем! Же тиги карагайдын калың жеринде жүргөн жакшылар бизге жакшы мылтыктарын берсечи? Өзүлөрү болсо житип-житип кетишти. Жок дегенде бизге мылтыктарын беришсе боло?..

Сумсайып Долондун бетин тиктеп турган Алышердин оозунан сөз чыкпады. Топтошкон жигиттер кайра тартышып, андаалашып, бөксө тоонун үстүнө чыгышты. Борбуке Жамалидинге шыбырап:

– Мусаалы датканын качканына караганда иш жаман го? А, биздин кара башыбыз кантээр экен? – деди.

Жамалидин да шашылып:

– Байым, мурдаа күнү болушка берген убадабыз бар эмес беле. Эми буйдалбай жөнөйлүк? Түн ичинде биздин кеткенибизди эч ким байкабай деле калар? – деди да ашыга жолго түшүп ыкчамдата бастыра беришти...

Эртең менен ар бир айылдын адамдары, жыйылып жаткан жигиттерге кабар берип жатышты. Жылкычы аксакал кунанчан чаап келип, Алышер менен Сулайманды обочо чакырып чыгып:

– Алышер балам, иш жаман...

– Кандайча?

– Койгелди болуштун айлы түндө эле таптакыр көчүп кетиптир.

– Ботом, кай жакка?



– Билбейм, айтор... Иш жаман, уулум, Анжыяндан беш жүз солдат келе жатыптыр!

– Ыя чын элеби?

– Коюңузчу жарыктык!

– Оо, балдарым, менин силерге арам ойлой турган сөздү айтып олтурар чамам жок... – Ат-Башынын манаптары Мекелейге кошомат көрсөтүп Анжиян төрөсүнө алдыртадан кабар беришкен турбайбы? Ошол жактан чыга турган солдатка Ат-Башы менен Куртканын манаптары атайын ат жеткиришип, өзүлөрү баштап алып келе жатышкан экен.

Түндө болуштун өз айлынын тыптыйпыл качкандыгы тегин иш эмес. Чүйдөгү, Кочкордогу баш көтөргөн кыргыз колу пашаанын аскеринен жеңилип бери качып, келе жатат дегени да чын сыяктуу. Алардын алды Кара-Кужур ашып, Ак-Өгүз, Беделди көздөй бет алды дешет. Болуштун айлынын эрте көчө качканында бир маани бар, балам. Ал маани ушул: окустан жалпы эл менен кошо качсак качкындардын жөө-жалаңдары унаа сурайт, жан талашып сурабай деле минет, ошондой тополоңго калбайлы – деп элден бөлүнгөн бойдон жолго түшкөн да... Өзүнүн кичинекей жээк-жергесинин амандыгын тилеген, көптүн камы түшүнө да кирип койбогон «кара башым соо болсун» деген кара жемсөөнүн амал-айласы эмеспи, кечээ кечинде Кочкордон болуштун үйүнө бир чабарман келиптир. Чабарман сөздүн токтогон жерин айткан соң болуштун түн жамынып жер ооп жөнөп кеткени ошол. Алар эмгиче ашуунун түбүн шыкап кирип барышты.

– Бул акыл жетпес иш болуп баратат ко? Ай, кой деп акыл айтар бирөө жок, ант-минт деп жөн көрсөтөр киши жок! Ар бир өзөн өзүнчө тополоң... Биз эмне деген кара баскан элбиз?! – деп жиберди күйүтү көкүрөгүн тээп, чексиз ызасы боюн калтыраткан Алышер. Андан бетер башы тегеренип, төрт тарабы туюкталып, көзү эчтемени көрбөй турган Жылкычы абышка үнү чыгар-чыкпас болуп, тумчугуп бара жаткан кишидей гана:



– Кудай кылса кубарыңдын акысы барбы – деген ушул балдар, – деп те, Нарындын суу өөдө жагын көздөй көз чаптырды...

– Э-э, ата, – деп алды Сулайман, – кудай бар күчүн бизге чыгарганы кандай? Биз бечараларга деле кичине боору ачып койсо боло?.. Ооба, биз өз эркибизди талашпадыкпы? Биз ич жактагы калың кыргыздарга сүйөнүп, падышанын, анын биздин чокубузга коюп койгон болуштарынын адилетсиз өкүмүнө каршы аттанып чыкпадык беле? Аларың тигинтип өзүлөрү таш-талкан болуп, алдас уруп качып келатса, – эми биздин айла эмне болот? Эми биз аркабызды кимге сүйөйбүз? Башыбызды кимге калкалайбыз?..

Жылкычы абышкага анын уулунун сөзү көзүнөн жаш чыгарбай туруп көкүрөгүнүн майтарыла түшкөн деми менен, жүрөгүнүн ачуу күйүтү менен ыйлаган кишинин сөзүнө окшоп кетти. Жылкычы аксакал бир жагынан кудайга шек келтиргендей болгон, өз башынын эмне болоруна ишене албай башы каңгырап турган уулуна кабагын чүңүрөйтө бир карап алды да, бар айтканы ушул болду:

– Акылыңдан шашпагын балам. Мынча эмне алактайсың? Үйдөгү киши өлөбү же тыштагы киши өлөбү, аны ким билсин... Ажал жетсе, энең кашынан жылдырбай күн сайын үч маал куймак куюп берип олтурса деле жаның чыйк деп чыгып кете берет. Адам деген башына эмне түшсө ошону көрөт... Эми балдар, – деп. Алышерди тике карап алды. – Башыңарга кандай күн тууса да силердин дубакөйүнөр болуп үйдө жаткан кары-картаң бизди унутпагыла! Силер минтип карагайлуу капталда жүрө берип, бизди капыстан кара кырсык каптаса, шордуу башыбыз тепсөөрүндө калбайлык? Ким билет, мен уккан кабар чынбы, же калпбы?..

Алышердин деми алда канча сууй түшүп, бирок дале болсо бир нерседен болор-болбос үмүт эткендей, кулагы укканга анча деле ишенгиси келбеди. Бирок көңүлүнө толуп кеткен



токсон тогуз суроонун бирөөнө да өз акылы менен жооп таба албай турду. «Ак жолго аттандык, тобокелге бел байладык. Жардамга келгиле» – деген Кочкор жактан согуш баштагандардын кабары, ичкерки кыргыздарды, алар менен акылдашып, милдет бөлүшүп алышпаса да, ошолорду тоодой арка көрүп, найза аштаганы, эмне болсо болсун, эми туулдум – өлдүм дегени уламдан-улам эсине түштү... «Койгелди көчө качты» – дегенде башын чайкап эрдин кесе тиштеп алды... Жылкычы абышка капчыгай ылдый ылдамдата бастырып, бат эле караанын жашырды.

Кырк-элүүдөй жолдошу менен карагайлуу тоонун калкасында жаткан Алышер эчен түркүн тароолору бар ой толкунуна өз эркинен тышкары термеле бергендей болду. Ал ой адегенде Койгелди болуштан башталды...

Койгелди адегенде оозу кандуу карышкыр көрүнгөн. Ал эмес анын оозунан «эл, журт» деген да сөздөр чыгып кетчү. Балким бул мени Жыргалбүбүгө байланышкан ушак-айындар аркылуу жаман көрөр? Жыргалбүбү экөөбүздүкү чын эле болгон иш эмеспи. Ичи тарыбай койчу жорукпу? Мен ошондой абалда калсам менин деле ичим тарыбас беле?.. Балким жалпы элге анча деле жамандык көрсөтө койбос бекен деген ойдо жүргөн. Бирок бай-манаптардын балдарын эбин таап солдаттан алып калууга киришкенине көзү жеткенде Алышер ал оюнан да кайта баштаган. «Бул эл кишиси эмес, жүзү кара, зулум» – деген пикирге келген.

Эми Койгелди эл алды болуп түн жамынып көчө качты. Болуш азыр түлкүдөй болуп кубулуп көрүндү. Ал төгөрөктүн төрт бурчу менен катышып, бардык окуядан кабардар болуп турган амалкөй эми тырмактарын арбайтып бүркүт кай жактан качырып келе жатканын, аркасынан түшчү тайган кайсы капталынан келип такымдап кубаларын алдын ала ачык көрүп, туура сезип алды да, бүркүт да аны көздөй качырып уча электе, тайган да изине түшүп кууй электе бир чырпыгы коробой куйругун булаңдатып бул падышалыктын чегинен чыгын бара



жатат. Башка падышалыктын жерине өткөндө кечээги болуш Койгелди ошол жакка жакчу жоргосун жаңыдан көрсөтүп чыгарар?.. Ал Ат-Башынын манаптарычы? Анык ашкан митаам Койгелдилер ошолор. Алар өз ордунан кыймылдабай, жана төрөлөргө жакшы аттуу болуп калуу үчүн берки жактан баш көтөргөн букара, кедейлердин балдарын, Алышер менен Сулайманды, көз көрүнсө сатып, ал эмес өз колдору менен эч жазыксыз жигиттердин канын суудай агызгылары келип, ичтери тыз этип койбой мына ошентип күнөөсүз канга колдорун малганы олтурушат. Жо, балким чал апыртып айтып келгендир?.. Балким Ат-Башы менен Куртканын манаптары Анжыян төрөлөрүнө андай кабар жеткирбегендир?.. Кантип эле ошентишсин?..

Эл ичинде айтылгандай «жакшылары» мындай ишти баштаарда эмне үчүн баары бир жерге баш кошуп, бир тартипке келип сүйлөшүп алышпайт?.. Карапайым элдин зулумдуктун өртүнө күйүп баратканы чын. Бирок ушул толкунга жалпы эркеч болуп баштап алган бирөө барбы?.. Аны Алышер уккан эмес, жана билбейт... Кочкор жакта эмне болуп жаткандыгы тууралуу алиге ачык кабар угулбады...

* * *

Түн ортосу ооп бара жатат. Чал айткан шумдуктар эми ашуу ашып, бийик тоолуу айылдарга өзү эле жетип келди. Тоо арасындагы айылдардын манап, байлары, букарадай чыккан кайсы бир тың жигиттер баштап жүргөн жигиттердин топтору таянар тоосу болбогон соң четинен чачылып тарай. баштады. Тыягы Каракөл (Ысык-Көл) быягы Кочкор тараптан ала-тополоң түшүп көчө качып баратканын уккан көпчүлүк эми кулагынан үркүп, түп көтөрө козголду. Өзөндө орулбай эгин, чабылбай чөп, а түгүл чала кайнаган казан калып жатты...



Калың кайгы, катуу бороон менен чаң учурган куюн аралашкандай болуп, жердин көркүн, элдин үшүн качырып жиберди. Адегенде калк баштап, туу көтөрчүдөй көрүнүп, «эл баштаймын жоо саямын!» – деп оозунан көбүгү чыкканча чамына сүйлөгөн чий мурут манап, мырзалар менен карды салык байлар, ири алдыда өзүлөрү кызыл уук болушуп, урууларынын ураанын чакырышып, көчтүн башы жол тартышты.

Алышер менен Сулайман кырк-элүүдөй жигит менен тоодон түшүп келе жатат. Жигиттердин арасында дагы кайсы бирөөлөрү «Бул уруш деген балакетти ким чыгарды? Урушуп эле биз кимди ойрондоп жиберет элек? Андан көрө мал аман, баш эсенде эртерээк качып жоголгондон оңу барбы? – дешип, акырындап жылга-жыбыттарга житип көздөн кайым боло башташты.

Алышер, эмне үчүндүр көзү балбылдап жанып, азуулары кычырагандай болуп, жигиттер токтоло калган жерде найзасынын түбүн жерге ныктап кармап сөз баштады:

– Курдаштар! – деп алды ал айланасына тегиз көз чаптырып, – өзүңөр ойлоп көргүлөчү, биз кайсы жоону сайып түшүрдүк? Ырасын айтсам куру дүрбөгөндөн башка эч кимди ат үстүнөн алас алдыра алганыбыз жок. Жигит деген, азамат-эр деген биздей болобу? Ушу бойдон тарап-тарап, солдоюп бастырып кете берсек – эл четине, жоо бетине чыктык деп кайсы бетибиз менен айтабыз?! Эл намысы үчүн чыккан жигиттер биздей болот бекен? Кан кечип, калың майданга чаап кире электе эле өз арабыздан минтип андаалай баштасак жылкы теппей, жылан чакпай эле өзүбүздөн өзүбүз жок болбойбузбу?

– Эй, Алышер, куру дымак көрсөтүүнүн эмне кереги бар? Жок болбойт элек деп каптап келе жаткан өрткө кантип беттеп барабыз!

– Токто курдаш, бирөө сүйлөй баштаса эле ээрден көчүгүндү көтөрө калат экенсиң... Өрткө барбаганда, сен, бир жакка күйөөлөп барганы найза аштап, айбалта саптап



жүрөсүңбү? Жаны бирге, каны бирге курбулар, өзүңөр ойлоп көргүлөчү, биз кандай баатырлык көрсөттүк? Топтошуп эле серейип бастырып жүргөнүбүз болбосо кимди чаап алдык? Же, тиги Кара Кочкор, Кара-Кол, Чүйдөгү эл уруш чыгарыптыр– деп, дүрбөгөнүбүзгө эле корустан болуп тим болобузбу?.. Төмөнкү элдин жигиттери кантсе да болуштун мойнун үзүп, төрөнүн кардын жарып жатпайбы? Алар жеңилсе да, жеңилбесе да Некелейдин зулумдугуна каршы күч көрсөтүп олтурбайбы! Алардын өлүмгө кеткени да жастыгын ала жатты! А, бизчи? Же биз, өз кара башын ала качып, жандан мурун безип жөнөгөн тигил «жакшы» сөрөйлөрүбүзгө ишенебизби? Алар болсо өз жакындарынын кулагына шыбырап «жүргүлө эми, качабыз»га – киришпедиби. Эрдик көрсөтчү киши мына ушундай өрт жалындап, кан күйүп турганда тула боюндагы тууш күчүн, билегиндеги булчуңун, кабагындагы кайратын көрсөтпөйт бекен?!. Айыл ичинде эки колду боорго алып сөлдөйүп басып жүрүп бөөдө өлүм болгуча оң-сол орошондун ичинде, зарлап олтурган калың көпчүлүк үчүн тим эле ач белде, куу жондо, найзанын учунда, кылычтын мизинде, жоо жакадан, бөрү этектен алтанда, жедеп кашык каныбыз, көк жашык этибиз калганда туткун болуп, тилибиз кесилип, мойнубуз кыя чабылып, жок дегенде ошондой эр-азаматтын өлүмү менен өлсөк боло?!

Андай эле боштондук талашып, урушуудан корксоңор – падышанын айтканыңа көнүп, айдаган жагына эмне үчүн колуңарды бооруңарга алып кете бербедиңер?.. Мейлиңер, ар кимиңер ойлонгула! Мен беш киши менен барсам да ушул шаардын төрөлөрүнө каршы суналып жатып бир ок чыгарбай кантип уялбай качам? – деп Алышер найзасын өңөрүп төмөн карай тартканда артынан Сулайман, Жапаркул баштаган он чакты жигит жардана бастырышып, дүркүрөп жете келишти. Кайсы бир айласы кетип башы катып турган жигиттер, алдыңкылар дуулдаша бастырган соң илең-салаң тартып болсо да ошолор-



ду ээрчий башташты. Күн чыгыш тоолорунун кырка башына тизилип тургансыган көп жылдыз суюлуп, карагайлуу беттерден адамды кандайдыр бир чыйралтып, көөнүн көтөргөн салкын сыдырым жүрдү. Чубалжый жөнөгөн жигиттер барган сайын ыкчамдата, жарыша бастырышты. Дуулдап жүрүп бара жаткан жүздөй туяктын чапчышынан жолдун чаңы катуу шамал болгондогудай уюлгуп, адырлардын үстүн бозортуп, бул жердеги коктулар менен чолок талааларды жөө туман каптап калгандай болду. Жигиттер бет алган жагына жөнөй берсин, эми мылтыктын огу чуулдаганча те, чоң суунун куйганы жакка көз чаптыралы...

* * *

Ат-Башы манабы Алым жана Нарындын Тогуз-Торо жагынан чыккан манаптары кат жазып, мөөр басып Жалал-Абаддагы төрөлөргө бир канча киши жөнөткөнүнө көп болгон. Алымдар карапайым эл ичинде «бак конуп, кыдыр даарыган жакшылар» – деп аталуучу. Эмесе так ошол «жакшылар» өз ооздору менен такмасалап айтышып: «Кыргыз ак падышага ок атты. Төрөнүн ченин тепседи. Ошол тополоң баштагандардын катуудан казаны, жумшактан күлүн калтырбай тукумун курутмайынча бул тоолордогу кайберен менен кошо жайылып жүргөн жапан эл тынчый койбойт!

Эгерде тополоңчулардын өртүн өчүрүүгө өзүңөр келе албасаңар – бизге солдат бергиле... Кыргыздын баары эле тополоңчу эмес. Биз алла тааламын кудуретине сыйынып, ак падышанын жолунда турган кудайдын кулдарыбыз. «Падыша кудаа эмес, кудаадан жудаа эмес» дейт биздей ак мусулман кыргыздар. Ааламды титиреткен ак падышабыз үчүн мал-башыбыз, жер-суубуз, жан-теңибиз менен качан да болсо даярбыз! Сиздердин улуу урматыңыздардан амир болсо – бул ак жолундагы иш деп, күн ты-



ным, түн уйкубуздан кечип казатка чыгабыз» – деп жазышкан. Ошол кат жазылып кайра окулганда, сөз кошуп олтурган манаптардын бирөө сөз тизмегине ыраазы болгондой, өзүлөрү башка кыргыздарга караганда, кере кулач – төш жарып акылдуу болуп чыга келгендей «Бул сөзүбүзгө адам эмес, таш дагы эрийт-ов» – деп жиберди...

Ошол «эл жакшыларынан» тумардай бүктөлгөн катынын ичинде өзүлөрүн падыша чиновниктерине дагы жакын көрсөтүү нээтинде: «Дагы бир айтарыбыз: бул жактын байланыш жолу бузулду. Телеграмм зымдарынын тамтыгы чыкты, зым карагайдын көбүн кыргыз отун кылып жагып алды. Ошондуктан айла кеткенде биз сиздерге тупадан-туура ат чаптырып олтурабыз. Ак падышабыздын оң колу бийик, урматтуу төрөлөр, тезинен бул жакка солдат жөнөтүүңүздөрдү өтө төмөнчүлүк менен зарланып туруп суранабыз?!. Ат-көлүк, азык-түлүк болсо толугу менен биздин мойнубузда!.. Мына биз окшоп кудайды таанып, падышаны падыша деп билбеген жапан кыргыздар бул жактагы падышанын бирин-эки төрөлөрүн, адамдын кадырын билбестикти көрсөтүп кордоп да, зордоп да жиберешти...» – деген сөздөр да жоболондуу түрдө орун алган.

Кабар Наманган уездинин уездной начальнигине жетип, ал төрө манаптардын карамагына солдат жиберүү деген сөзгө кулак кагып да койбой, бүткүл тоо-таш жакты тиктеп алганда ошол жактан тиштерин арсайтып жалаң гана аюу, каман, илбирс, чөө чыгып келе жаткандай көрүнүп, өзүнүн буурул мурутун булка-булка тартып, папиросун биринен сала бирөөн соруп, чала уктаган, көзү кутурган карышкырдын көзүндөй канталап, жана мындай суук кабарды күндө нечен жолу угуп тынчы кетип олтурган, жаштайынан адамга мээрим көрсөтүү деген эмне экенин билбей зулум өскөн бул неме:

«Нарын дарыясы жапандардын канына боёлуп, кыпкызыл болуп аксын. Баарынан улук, баарынан бийик



биздин ак падышабыздын теңдешсиз урматы үчүн жапандардын сөөгү күл болуп өрттөнүп, тоолор кулап жыгылып таштары топурактай упурап каларлык күч көрсөтүш керек. Жапандардын кордугу сөөктөн өттү» – деп өзү дардайып эки канатын таянып олтурган столунун четин дүңк эттире муштап алганын да сезбей калды... Мына ошондой каарлануунун күчү ушунчалык болгон экен, ушул азыр да Кетмен-Төбө, Көкарт жактарын ашып, өзүнүн барып турган мээримсиз командирлери менен кол куушуруп, бел бүккөн болуш, бийлердин узатуусунда түз атар мылтыктардын үч кырдуу найзалары өлүмдүн тилиндей жаланып, кабактары айсыз түндөй түнөрүп, адам түрүндөгү гана жан алгычтар өңдөнүшүп беш жүздөй солдат келе жатат...

Таң бозомук тартып, өөк сала баштаган. Алышерлер кичине шаардын бер жагындагы боз чаптарга кирип барышып, солдаттар турчу чеп жакка өңүп жөнөштү. Солдаттар да таң жарыла турушуп, аттарын токулгалап жатышкан.

Түтөтмө мылтыктардын үнү чыңылдады, бирок октору солдаттар турган жерге жетпей дарыянын бер жак эле жээгинен түшүп жатты. Замбиректин оозу алда качан эле бери каратылып коюлган экен. Душманды кашкабактын ортосунан күтүп олтурган казармандан беш атардын октору боз чаптарды аралай чуулдап учуп, алда кайда өтүп, адамдын сезин алса, дүңк-дүңк этип замбирек огу атылганда тоолор титиреп, дарыя жазганып агуусун токтото калып, анан кайра өз багыты менен калкылдай баштагандай болду. Замбиректин огу барып тийген жерлер үй ордундай, үй ордундай болуп коңторулуп жарылып түшүп, чаптардын арасындагы коктулардын ичи топурагы кайсы, түтүнү кайсы экендиги билинбей уюлгуп эле боз тумандап жатып калды. Чаптарды тумчуктуруп турган уу дарылар бул жерге келген жигиттердин мурдун өрдөп, көңүлдөрүн карангылатып жиберди...



Чаптардын арасында тушалып, байлаштырып коюлган аттар бул алааматка туруштук бере албай тизгинчылбырын үзүп, жан талашып бошонуп, бет алды үркө баштады.

Замбирек менен беш атар, бардаңкелер өзөндү уу-чууга көөмп, тоо-ташты кошо жаңыртып айлананын кыйчыйын чыгарып жибергенде те ар кайсы чаттардын этегинен чыгып жаткан түтөтмө мылтыктардын үнү ар кайсы жерде бадалдарда конуп олтурган короолу чымчыктардын үнүндөй болуп чыйып-чуйт этип гана угулат. Нарын дарыясына өңүп жакын барган азаматтардын бир канчасы окко учту. Замбиректердин огу канча денелерди туурап, топуракка көөмп да кетти. Алышердин колуна да ок жаңылды. Жигиттер дагдаарый түшүштү.

Кыргыздар «сактай көр кудай! Сактай көр..» деп четтетинен ыдырап өз башын калкалап кете баштады. Алышерди эс-учун билбей өөдөлөнүп, анталап жатып калган жеринен алышып, Сулайман менен Жапаркул баштаган эки-үч жигит оңтойлото кармашып, көтөрө чуркашып, аттарына жетишип, өз башчысын өңөрүшкөн бойдон тигил көкүрөк жактагы айылдарын карай бет алышып, «А-а, кудайлап» келме келтиришип, чаап чыгып баратышат...

Аларга ызырынып, келген жоонун куралсыз экендигине, замбиректин эки огу жарылганда гана айдалары кетип бытырай баштаганына катуу күлүшкөн төрөлөр эми санаалары тынып, курсактарын сылап, турнабай менен ар кайсы капчыгайларга көз чаптырып баса турушсун...

Тогуз-Торо жактан чыгып келаткан солдаттар жел учурган камгактай өтө эле жогорулап, Нарын дарыясын бойлоп жүрүп олтурушту.

Кулагын түрүп Анжыян бетинен аскер чыгышын самап олтурган Ат-Башы, Тогуз-Торо жактын манап-байлары ээсин көрүп шыйпактаган иттей болушуп, командирдин аржак-бержагын имеришип ээрчип алышты. Ак-



Талаадан өөдө өткөнчө ээрчигендерин жазган жок. Бирок отряддын командири аларга анча эзилип көңүл да бөлбөдү. Кабагын жазбай, анча ишенбегендиктин жышанын билдирип, боюн алыс кармады. Кайра кичине сестенсин дедиби, жолдон ит, мышык чыга калса тапанчасы менен атып салып жүрүп олтурду. Улам көкүрөк жакка жакындаган сайын жол боюнда айылда, адам да көрүнбөй кайсы бир жерлерде ээн кепе тамдар турду. Бирин-серин боз үйлөр тиги тоонун арасында, кокту-коллоттордо болбосо, калгандары кулактарынан үркүп, солдат келет имиш, алда качан жетип, эптеп өтүп кетүүнүн камында сыяктуу. Анткени – бул жерлер батыш жагы Соң-Көл аркылуу Жумгал өрөөнүнө тушташ келип, Жумгалда кандай алек-челек болуп жатканы күнү-түнү менен зымсыз, почтосуз эле жетип турду.

Улам Нарынга жакындаган сайын жер ээн, жол ээн болушу командирдин көзүнө бирин-серин айбанаттардан башканын чалынбаганы бир жагынан «буктурма барбы?» – деп бир аз чоочулатса, – бир жагынан кыжырын кайнатты.

Тогуз-Торо, Ат-Башы манаптары, болуштары «Биз өз элибиздин тынчтыгын сактайлы, өз жагыбыздан чымын учса да сиздин алдыңызда жооптуубуз» дешкенинен командир аларга жөн гана баш ийкеп койгон. Эми улам өөдөлөп шаарга жакындаган сайын солдаттарды таң калып карагандай майда-чуйда чымчыктар чыркылдап алардын алдынан-каршы-терши учуп өтүп жатты. Бир чымчык жол боюндагы бийик чыккан көк теректин эң жогорку бутактарынын бирөөнө конуп алып, алда кимге сүйлөп жаткандай «чырк-чурк, чырк-чурк» деп удаа-удуа сайрап жиберди. Командир тапанчасын сууруп алып басып жиберди эле, чымчык топ деп учуп түштү да, оозун улам-улам ачып солуп жатып жан берди.

– Подумаешь, тоже караулить дорогу!.. – деп бурк этип койду да, кайра тапанчасын кабына салды.



Мына ушундай тунжураган пейил түнөргөн нээт менен узун чоң коктуда тумчугуп жаткандай ың-жыңсыз шаарга Ак-Кыя менен айланып, имерилип, падыша аскеринин жазалоочу отряды алыстан эле оозун ачып ышкырып оп тартып келе жаткан ажыдаарга окшоп ийрилип, куйругун чубалтып кирип келе жатты.

* * *

Ак-Өгүз ашуусу... Убай-чубай биринин көчүн бири тебелеп жан талашып келе жаткан кыргыздар Бедел ашуусун Жалал-Абаддан келген жазалоо отряды тосуп калыптыр дегенди угуп, туш-туштан кара таандай каптап темселеп мында жетти. Ак-Өгүз эң бийик тоо, ашуусу кар, аябай муз каптаган. Бул ашуудан мал айдаган киши эмес, салт атчан кишилер да тынччылык убакта өлдүм, талдым дегенде араң өтүп кетчү экен.

Жалал-Абаддан келген солдаттардын бир отряды Ак-Өгүздү дагы унутушкан эмес экен, баягы мурутун түктүйткөн көк тултук командири баштап бир жагынан келип ашуунун белине шыкалып күнү каран болуп турган калың элге ок жаадырышып, кокту-колотторго кыргыздын өлүгү боо түшүп кала берип, солдаттар алардын үстүнөн тепсеп бастырып келе жатышат. Өлүгүбүз көмүлбөй калбасын деп, аз да болсо камылга көрүп, бир жагынан төбөсүнөн ок чуулдап өтүп жатканына карабастан али да болсо күн көрүүдөн үмүтүн таптакыр үзүп койбой Ак-Өгүздүн музун чагып, карын күрөп, жарык муздардын үстүнө кереге-чийлерин жайып жиберип, үзүктүүрдугун салып, эптеп жол жасап өтүп жатат. Кой, эчки, жылкынын өткөнү өтүп, канчасы ашуунун белинде баспай калган. Уй менен төө болсо, асмандаган ашууга туяк батыра албай адамдан бетер көздөрүн жалдыратып «эми айлабыз эмне болот» – дегендей имерилип, ыкташып токтоп турганы турган.



Ошондой алаамат жолдо, ансыз да адам эбелектей учуп кетип жаткан, муз төшөлүп, кар каптанып жаткан ашууда кимди-ким карайт экен?

Мөгдөп калган карысын-жашын көтөрүп, же болбосо эмчектеги баласын бооруна кысып өтүп жатканды чанда гана бир көрөсүң. Баарынан да ашуунун белинде жаш балдардын жылаан көргөн балапандай чыркырашына карабастан муздун үстүнө ыргытып таштап, ата балага, бала энеге карай албай чуулдаган октон баштарын ала качышып, өзүлөрү ажал, азап үндөнүшүп, чыркырашып өтүп жаткандарычы... Өлүм кыпкызыл өрт болуп төбөсүнөн жаап турса ошол жерде ата-балага карай алгандай болдубу?.. Мындай жерде жолборс жүрөк, намыска туулган кайраты темир кара көктөр гана бири-бирине карашпай кеталбайт!..

Арка жакта Чүйдөн, Кочкордон келген түз атар мылтыктары бар жигиттердин кыйласы падышанын солдаттары менен атышып келе жатышат. Жүрөгү оозуна тыгылып калган эл куушуруп кирип келип калган жазалоочу отряддын мизин кайтарган тигил азыноолок мерген адамдардын тилегин тилеп, жалбарышат. Кытай чек арасы жактан болсо, алардын өкүмөтүнөн Россиянын букараларын биз жакка өткөрбөгүлө деген буйрук келип калган болуш керек, чекте турган кытай солдаттары да кара талашып, самсаалап кирип барган кыргыздардын астын торой ок атышат. Кыпкызыл өрттүн астында бара жаткан эл кытай солдаттарынын ок атканына, бирин-серин адамдардын окко учуп жатканына карабастан чек арадан төгүлүп, чачылып болсо да жан талашып, алда кимгедир жалынып-жалбарып ары карай кокту-колотторго сиңип, бытырап кетип жатышты...

Эки-үч күн мындан мурун Койгелди болуш ашып өткөндө, көз жашын кирпичи менен сыгып, бирок болушка эч сыр бербей өзөгү өрттөнүп, көз алдынан Алышер элес-булас көрүнө калып, жоргонун үстүндө салбы-



рай түшүп, тизгиниң бош кармап өзүн акыр заманга кирип келе жаткандай сезген Жыргалбүбү эки жагын деле анча карабай эмне болсо болор деген ойдо жүрө бергендиктенби, Жыргалбүбү жоргосу менен муздун жарыгына түшүп кеткен. Муздун бул жаракасына арканды улаштырып салсаң да бойлобойт. Ага түшкөн малдын да, адамдын да дымы чыкпай жок болот. Же муз жарыгынын түпкү жаңырыгыбы, же адамдын үнүбү – бир шумдуктуу добуш күү-күү эткенсип, ошону менен ал добуш да өчөт. Койгелди болуш кантсе да Жыргалбүбүнү жаман көрбөйт эле, ал тургай эч кандай Алышер алагды кылбастай алыс жакка алып өтүм, эми мунун менсиз күнү жок, менсиз кыймылдай албайт деген ойдо болчу. Болуш башын муштагылап тегеренип турду да, Жыргалбүбүнүн өлүгүн табууга муйсаты келбей, анын үстүнө өз жаны таттуу көрүнүп, а балким ага төшөк жаңыртуу анча деле оор иш эмес экенин ойлоп алып: «Кайгырганда кантейин?.. Катын өлсө камчы сап дебеди беле» – деп гана тебетейин баса кийип чек арадан өтүп кете берген...

Бул ашууга жеткенде Жыргалбүбүнүн өлгөнүн укканда Алышердин бүткүл денеси муздай түштү. Өз ичинен гана «шордуунун шору каткан экен да!..» деп бир сыздап алды. Жыргалбүбүнүн арнап чыгарган ырындагы баягы

«Көрүнбөй кетер болгон соң

Көңүлүмө неге чок салдың?..»

– дегендери дагы кайрадан эсине түштү. «Байкуш Жыргалбүбү, ушул ашууга келе жатып бөлөк падышачылыктын чек арасына өтүп кеткени жатып, бул көтөрүлүш чыккандан бери көзүнө көрүнө албаган мен жөнүндө дагы эле ушинтип ойлонду бекен?! Ушул ашуунун белинде дагы мени менен бир жүз көрүшүп калууну тилек кылды бекен?.. Жыргалбүбү ойлонбой койчу, көңүлдөгү кишисин оңой менен унута койчу келин болбоптур эле го... Мага чексиз капа болгондур? Ушундай да жүрөгү муз жигит болобу – деп кейигендир?.. Мен да эптеп бир тирүү жүргөн



жан экемин да...» – деп алды да башына ойлоюн десе башка ой, тилине айтайын десе жаңы сөз келбеди. Эмнегедир буркурап ыйлагысы келди. Бирок кантсе да энесинен жазгандыбы, бир азга көзү тунарып, тунжурап гана туруп калды...

Мына ушинтип сан-санаага чырмалышып, жүрөгүн өрттөп бараткан жаштык сырын эч кимге айтпай, энеси экөө калган малдарын айдап өткөрүүгө дараметтери келбей, бир гана атка жүктөрүн артып жетелеп алышып Ак-Өгүздөн ары эптеп эңкейишти. Канчалык кылчактап караса да арка жагынан Сулайманды же Жапаркулду көзүнө чалындыра албады. Муздун үстүнөн боору менен жылыш «жан соогалап» келе жаткан качкындар көксөгөн курбуларын кароого эч буямасын келтирбеди.

Кыргыз мергенчилери азыноолок болсо да түз атар мылтыктар менен улам төбөсү көрүнө түшкөнүн ыргыта атып туруп алгандыктан падышанын жазалоо отряды ашуунун бийиктигиине шыкап келалбай ок коротпой байкап атып турган мергендердин да ок чонтоюнда аздыркөптүр ок дарысы бар экенин сезгенден кийин өлгөндөн калган качкындар кантсе да тырмышып, тытышып өтүп кетип жаткандыгын байкаган соң эмки кармаштын эч кандай жөнү жок экенин моюнга алып кайра кетенчиктеп кете башташты.

Мына бүгүн Ак-Өгүздүн бетиндеги урчуктанган муздун жарылып терең зындан болуп кеткен жерине уу-чуунун алааматына аралашып жүк артылган эки жүз жылкы, жана бир төө жетелеген аял түшүп эч дайыны чыкпай калды.

Муздун жаракасынын тереңдиги бир чакырымдай. Ага түшүп кеткен мал да, адам да ары төмөндөгөндө көрүнсө кумурскадай эле болуп көрүнүп, анан такыр көзгө илинбей калат. Өзүлөрү менен тең катар келаткандардын колуна кармап, эптеп бир-бирине сүйөнүч, таяныч болууну гана ойлоп күн чыгыш тарапка жылып бараткан адамдар айла-



насында болуп жаткан бактысыздыкты көрсө да көрбөгөндөй, сезсе да сезбегендей абалда эле. Ыйлап олтуруп көздүн жашы да соолуп бүткөн, бардык шумдуктары көздөрү көрө берип, денелери да өлүп калган. Ойго «өлгөн өлдү, калган калды» – дегенден башка эч нерсе келбейт.

Күн аркада калган ата-энедей боорукер көрүнүп, өз үй, өлөң төшөгү болгон тоолордун арасында жашынып бара жатат. Ашуунун асманына түсү суук боз булуттар көтөрүлүп, каардуу шамал ыркырады. Тоо-тоолордун баштарына уюлгуган бороон тура калгандай ашуунун белине кар учуп түшө баштады.

Жылкычылар өнөктөшүп, жөлөнүп, таянып жатышып ашуунун белине эми араң чыгып келишти эле. Кар учурган бороон үйдөй таштарды алас алдырчудай гүүлдөп, каршы-терши айкырык үн чыгаргандай болуп сокту да турду. Ашууга чаңгыл ала туман уюп калгансып көзгө эчтеме көрүнбөдү. Ашуунун кайсы жери дөңгүл, кайсы жери түз экендиги теги эле байкоого келбей тептегиз эле күрткү болуп бозоруп жатты. Долу бороон узакка созулду.

Сулайман ат жетелеп алдыда келатты. Бир мезгилде бороондон жабыгып келе жаткан Жылкычынын чар-р-р эткен үнү чыкты. Сулайман кайрылып караганча абышка муздун жаракасынын ичинде жан талашып бакыргандай болуп, анда-санда гана кол булгап алда кимди чакыргандай болуп, колу эрбең-сербең көрүнгөнсүп бара жатты. Муздун жарыгынан, алда кайда төмөн жагынан угулгандай болгон алсыз жаңырык Сулаймандын кулагына «ко-ош, ко-ош балам, мени эми табалбайсың күтпө» ~ дегендей эски комуздун арман күүсүнүн эң акырын кайрыгындай болуп алсыз угулду. Сулайман бөйрөгүн таяна калып, оор үшкүрүнүп, көз жашын имерип бир азга турду да, бул абалды толук түшүнүп аны алдыртан тиктешип, бозоруп аргасыз болушуп турушкан карындашы менен энесин ээрчитип, ар бир кадамдарын абайлаш-



кансып илкий басышып, бардык күйүт, бардык армандары ичтеринде бугуп жүрөктөрү куйкаланып, ашуудан ары эңкее беришти...

Таңга жакын бороон бул бактысыз кыргыздардын өлүмүн күткөндөй уламдан-улам ызылдайт. Ашуунун ар кайсы жеринде эле адамдардын өлүгү зыңкыйып катып жатат. Шурусун менен кыз, ак жоолукчан жубан, элдин кыраан бүркүтү, жоо бөрүсү болуп келген кайран жигиттердин далайы карга көмүлүп, малга тебеленип, илгеркилер айткандай, ушундай улуу тополоңдо жедеп шилтелери куруганда ушул жерге жетишип, ач белде, куу жолдо жатышат.

Туулуп өскөн жерине, ак жүзүн жууган көк кашка суусуна ээ боло албай, күчтүү падышачылыктын зулумдук муштумуна туруштук бералбай арга кеткенде чымындай жанын сактагысы келген качкындардын өлгөндөн калганы жөө-жалаңдап ашуунун ар жагына түшө турсун.

Ашуунун белинде, өлүм алдында, Нарын тоолорунун Жылкычы аксакал сыяктуу уулдары кимдерге ызырынды? Эмне үчүн «Алымдардан өч алгыла, колуңардан келсе өч албай койбогула?!» – дешип ошондой жазыксыз чалдар калың элдин алдында Алымдарга акыркы наалат, акыркы ачуусун журтка угуза айтып кетишти?..

«Кыргызым, кыргызым», демиш болуп, калың кара көпчүлүктүн чамгарагын талкалап, борошо-бороондо, Ак-Өгүздүн белинде мындан аркы укум-тукуму эмне болооруна көзү жетпей темселеп, ажалдан качып бара жаткан шордуу элге Анжыян жагынан жазалоо отрядын чакыртып, элди чилдей кырдырган Алым ким?..

Укум-тукуму «чынжырлуу» деп аталган чоң манап тукумунан. Атасынын күчү менен Алым он эки жашында болуштукка көтөрүлгөн. Башка манаптар Алымдын малынан доо доолап келсе анын карамагындагы айрым шылуундар курун салып «жан берүү» менен гана доодон кутулуп кетүүчү. Эки дубан баш кошуп дүлүйгөн чоң топ бол-



гондо Алым алдына бир кишини отургуч катарында коюп, элдин ортосунда ошол кишинин үстүндө олтурчу экен.

Алым бийликте турганда Ат-Башыдагы бир өзбек кызын жактырып калган. Алымдын ченемсиз текеберинен, зулумдугунан кабары бар өзбек кызын ага бергиси келген эмес. Адисинен ашып турган Алымга өзбектин бул «жоругу» аны «тоотпоо» сыяктуу сезилип, бул жердеги башка жактан келип туруп калгандарга күч көрсөткүсү келип, «Алымдын айтканын эки кылат деген эмне?» – деп, түгү тышына айланып эртеси Ат-Башы кыштагында турган өзбек, уйгур, татарларды чогултуп, «бир күндөн калбай көчүп кеткиле, болбосо баарыңды аттырып таштаймын» – деген жарлыгын угузган. Бул алаамат өзбектин кыз бербеймин дегенинен чыгып олтурганын жакшы түшүнгөн кыштактын адамдары өзбекке келишип кызын берсе гана баары тынчып кала тургандыгын түшүндүрүшкөн. Кыскасы башка айла болбогон соң, даттанса дарты бул жерде эч кимге өтпөсүнө көзү жеткен өзбек Алымга айласыздан кызын берген. Алымдын өзү менен беттешип сүйлөшүү деген жаткан бир азап эле. Доо, даттарды, эл ичиндеги чыр-чатакты бүтүрүү ишин жигиттерине гана тапшырып койчу. Жигиттери менен болуш, бийлери болсо Алым «ой ойлоп бийлик өкүм жүргүзө бергиле» – деп тапшырган соң бир ат алчу жерден үйрү менен жылкы, короосу менен кой алышчу.

Далай жылдары анын Ыбыке деген иниси Нарындагы орус балдары окуган мектепте окуган. Ыбыке орус мектебинен окуп жүргөнүндө Алым аны чакырып алып, «күнөөкөр» – деп бир үйгө каматып койгон кишисинин үстүнө алып келип: «мына ушул кишини мушта» – деген. Жаш Ыбыке канчалык тырбалаңдан асылса да ал кишини жыга муштай албаган. Анда Алым ошол жигиттин ордуна Ыбыкени олтургузуп туруп, өзү Ыбыкени күчүнүн бардыгынча күүлөнүп келип тээп жибергенде. Ыбыке денеси жанчыла түшүп, жалынып ыйлап жибер-



ген экен. Алым ошондо сурунан жанбай туруп: -«Э-э, Ыбыке, сен шаарда окуп жүргөнүң менен али эчтеме үйрөнө элек экенсиң. Бул окууну мына менден үйрөнгүн, бышыгып адам болгун!» – деп баягы «күнөөкөр» деген кишини кайра ордуна олтургузуп, Ыбыкени «кана, эми муштап, тээп көрчү?» – деген. Жаны ачышып турган Ыбыке кимди аясын, олтурган кишини күчүнүн бардыгынча тепкилей баштаган. Ал киши тиги мыкаачыдан дагы таяк жебесин деп баланы аядыбы, же чындап эле Ыбыке катуу тепкилей баштаганына чыдай албай кеттиби, ордунан оодарылып оңко-чоңко атып кеткен.

Алым ошондо гана кабагы ачылып, заардуу жылмайып туруп: – Ыбыке, сен эми үйрөндүң. Мындан кийин кишини каарлашты, күнөөкөрдү урууну менден үйрөнгүн... Сен, окуп жүрөм деп мурдунду кеңкейтпегин!.. Сен али тезектин да жытын биле элек экенсиң – деген...

Алымдын көрсөткөн мындай «таалими» текке кеткен эмес, кийин, 1922-жылы, ал бай-манаптын балдары совет тонун жамынып иштеп жүргөн кезде Алымдын талкуусунда ийленген Ыбыке Советтик жооптуу кызматчы болуп өзүнө каяша анткан адамдарды көгөөнгө тиздирип туруп дарыяга ыргыттырган убактары да болуптур. Алым өз кишилерин мына ушундайча «тарбиялаган». Кантсе дагы Алым Ат-Башыдагы орус падышачылыгынын, төрөлөрүнүн (чиңовниктеринин) оң колу болуп келген.

Кетмен-Төбө жактан келген Жолдошбай деген ырчы болот. Алым бир күнү кечинде Жолдошбайды үйүнө чакыртып алып:

– Ырчым, таң атканча кирпич какпай ырдайсың. Эгер кичине эле үйүң басыла калса – башыңды кестирип таштаймын. Мен өзүм кирпич какпай жаныңда карап жатамын – дейт. Алымдын сырын билген Жолдошбай кыңк эте албайт. Экөө гана бир үйдө жалгыз олтурушат. Алымдан башка ырчынын ырын угаар бир да киши жок. Алым болсо кош куш жаздыкты чыканактап жамбаштап жа-



тат, кезек-кезек гана козголуп койгону болбосо уйкулуну көзүн ачпайт. Алым козголгон сайын Жолдошбайда жан жок, таң кашкайып атканча бирде ырдап, бирде комуз чертип олтуруп, тамагы бүтүп кыркырап, колу шалдаят.

Таң атканда Алым башын көтөрсө Жолдошбай дагы эле ырдап жаткан экен. Жолдошбай жаагын жанып алиге ырдап олтурганын көргөн соң өзүнө өзү ишенгендей болуп ормоё бир тиктеп, ага буга чейин болуп көрбөгөн кең пейил, жайдарылык көрсөткөнсүп: «Бали, ыракмат, сен ырчы турбайсыңбы? – дейт Алым, ушинтип ырчынын ырчылыгын түнү менен уктап жатып, түшүндө сынап, өз жанынан корккон бечара кээде эмне айтканын билбей түн ката бажылдап олтурганын «сынаган» экен. Жолдошбай ырчы бул өзүнүн чексиз, бийлигине эсирип, оозуна келгенди оттоп, жиндене баштаган манаптан араңдан зорго кутулган экен.

Алым 1917-жылы да Ат-Башыда убактылуу өкмөттүн ур токмогу болуп бууракандап турат. Ошол кезде ууруну тыймак болот. Ал ууру делгендердин ичинде карандай оокаттын айынан оокаттуу жана кайрымсыз адамдардын мал, мүлкүнө кол салбай күн өтпөй калган качкындардан дагы бар.

Ат-Башы боюнча бир канча кишинин сыртынан болжоп, «ушулар ууру болбогондо кантти?» – дешип жыйнап келишет. Алым баарын катар олтургузуп, баштарына лампа май куйдурут. Лампа май болгон чачка ширеңке тартырат. Чач шыркырап күйө баштайт. Алым болсо алардын теке маңдайына туруп алып «эч кимиң кыймылдабайсың, ким кыймылдайт экен – атып таштаймын» – деп тапанчасын колуна алып даярданып калат.

Шордуу тигилер баштарынын бир сыйра куйкасы күйгүчө кейиптеринен кетишип, көздөрү чакчайышып, айласыздан чыдап турушкан. Ошол кишилердин баарынын башы сары карт жарага айланып, кийин болсо баштарына кыл чыкпаган таз болуп калышкан.



Алымдын жоругу ошол эле дейсиңерби? Анын адамды бута ордуна аттырганы, айлына жакыныраак жерден өтүп баратып кайрылып келип тизе бүгүп, кол куушуруп салам бербей өтүп бара жаткан адамдарды жолдон айдатып келип, кекээрлеп сабатканы, айланасындагы букараларына жалдуу ат мингизбей, жакалуу тон кийгизбей отоп-бутап келгенин айтсак кыштын узун түнүндө да түгөнбөй турган жомок.

Ат-Башы, Нарын элинин, ал эмес бүткүл кыргыз элинин бир жагынан алданып, бир жагынан коркконунан кың дебей баш ийип келгени ушул манап, бай, казы, кожо-молдор эмес беле? Ошол Алымдардан кек ал дебей дүнүйөдөн көзү өтүп бара жаткан Жылкычы абышка анан дагы кимден кек ал десин? Жылкычылардын сакал, чачтарын дагы сары санаа, убайым менен агарткан ушулар эмеспи?..

Бороон бир аз басаңдайын деди. Жөө-жалаңдашып ашуунун белине тырбалаңдашып жан талашып чыгып алган качкындар тобу дагы эле карып болгон элге каарын ченебей төгүп тургап ашуунун белинде өбөктөшүп, бирин-бири сүйөмөлөп болсо да чыгыш бет алдын карап умтулушат. Ашуунун белинде маараган кой-эчкинин, мөөрөгөн уйдун үнү арка жакта кала берген капчыгай ичинен чуулдаган мылтык үнүнө аралаш чыгып, тоо бороунан таш кулагандай же болбосо жер тынымсыз титирегендей болуп бул коогалуу кеч айлананы дүңгүрөтүп, күнгүрөнтүп жиберди...

Кемин, Балыкчы жагынан качып чыккан кыргыздардын изине түшүп жете келген жазалоо отрядынын солдаттары саал ыраагырактан болсо да окту чуулдата башташты. Бул шумдуктуу учурда кимди-ким көрдү? Ак-Өгүз тоолору арман-муңдан көзүн ачалбай, башын көтөрө албай, ичинен кан жүрө тымызын ыйлап, ал ыйын дагы эч кимге тыңшата албай, анын канаттуу дит батып коно алгыс чокусунда алда эмнегедир ызырынуу, алда кимгедир өчүгүүнүн уулуу закымдары уюп турду...



* * *

Чайпалган эл чачылып олтуруп эптеп-септеп кытай жергесине жетти. Экиден учкашкан, жетелешип жөө баскан, дубананын баштыгындай көтөрүп жаман-жуман таяктарга сүйөнүп, ага берип көз жашы катып, каңырыгы түтөгөн караламан көпчүлүк да, өз өрүшүнөн, өз жайытынан айрылып бөлөк жердин чөбүн жалмалаган мал да, кулагын чуудан куткарып жанына бир аз тынчтык табылса деген үмүт менен бөтөн мамлекеттин жеринен чек арадан алысыраак жагына жетүүгө жүткүнүшөт. Бөлөк элдин башкаруучу улуктары көрүнө калса алардын алдында чексиз күнөөкөр сыяктуу жалдырашып, колду боорго алып өңкөйүп туруу алгачкы эле күндөн өнөкөткө айлана баштады. Тоо-тоолордо көчүп жүргөн кыргыз коон, дарбыз, коноктун жайын кайдан билсин? Азган элдин үркөрдөй болгон бирин-серин малы бай уйгурлардын коон, дарбызын, конокторун аралап кетип көрүнө балакетке калып, союлга бети-башын жардырып, жууркан-төшөгүн арткан бирин-эки ат, өгүзүнөн ажырап, кур алакан калып, кайда барып, арыз-арманын кимге айтарын билбей эси ооп, далдырагандар мындан көп.

Бир жагынан соодагер алып-сатарлардын көзү кутурган иттин көзүндөй кызарып, бир-куржун көзү өрүк, мейизге байыраак кыргыздардын жылкынын чалышын, төөнүн нарын, уйдун комдуусун, койдун куйругу жарылганын алып жатышпадыбы...

Кыргыз малы алыштын боюнан басып өтсө да ошол алыштын «ээси» табылып, оттоткон айыбы үчүн ким көрүнгөн малды четтен айдап кетип жатты. Ак куржундуу, теңгелүүлөрдүн дарты бекер малда, топурак баасы арзан болгон дүнүйөдө болсо, акылынан шашып, уктаса түшүнө кесилген баш, төгүлгөн кан кирип олтурган эл куруп кеткир дүнүйө-мүлкүн кайдан ойлоду?..

Эр көкүрөк, жоокер эл азаттык алууга күчү жетпей акыры өз ата-конушунан өлдүм-талдым дегенде качып



чыгып, самсып келип, мына бүгүн кытай улуктарынын алдында чөгөлөп жер сурады. Жер берсе букара болуп бермек болду.

Кытай өкмөтү кыргыз жөнүндө ойлоп да койбой, ал түгүл ит келдиби, киши келдиби, – деп капарына албады.

Кыргыздар күн, түн дебей тосконуна, урган-сокконуна карабай эптеп ары өтүп, бөлөк мамлекеттин чоочун элдеринин кокту-колотуна уурданып киришип, ар кайсы жерге кантип болсо да керегесин калап, түндүктөрүн көтөрө башташты.

Алышерлер кайдагы бир элсиз, суусуз, бак-дараксыз куурап турган боз талаага жетишип, алачыктарын орнотушту.

Шитайлар, Доргулар, Жин-перилер зиркилдешип качкындарды кысымга ала башташты. Кулаалыдан коргологон тооктун жөжөлөрүндөй корголоп кирип барган элди коргошун октун алдына алып, өз канын жыттатып, көчүрмөчү болушту.

Шитайлар доргуларын ээрчителишип Алышердин орношкон жерине келишти. Балбан го, кайратту го деген жигиттерди иргеп алып колдорун аркасына байлашты. Алышердин колу да аркасына таңылды. Калган эл үй чечип, алачыктарын бүктөп жатканда «эмне үчүн мынча кашаң кыймылдайсыңар?!» – деп карысын да, жашын да ырайымсыз токмоктоого киришти. Ал гана эмес элдин ичинен тыңыраак сүйлөгөндөрүн чапа-чуп эле кишендеп жиберип, ак диңза, кара диңзаларга түрмөлөргө камай башташты. Өлүм алдындагы Алышер күчүнүн бардыгынча чиренип, колу байланган жиптерди тарс үзүп, энтигип, таноосу кыпчылып, үнү чаңырып чыгып:

– Кагылайын эл, бул да өлүм!.. Эрте өлгөн экенбиз да?!. Мына үшүнтүп тентип-тербип келген жерибизде, эми акыры кытай түрмөсүндө сөөгүбүз чирип жок болобузбу?!. Айланайын эл, мынча болду, дагы эле бир туулдум-өлдүм деп чымырканып койсок кантет?.. Көрүп турасы-



ңарбы, мына ушул азыр бир тобокелге салуунун ыгы келип турат. Көрүп турасыңарбы дейм, болбосо күнүбүз биротоло каран болуп дымыбыз чыкпай калганы турат! О, чала жан байкуштар, көөдөндө жан барында кичине кыймылдап, тирүүлүктүн аракетин көрсөтүп өлөлү! Эл, ой эл, менин сөзүмдү уктуңарбы дейм, байкуш эл? – деп жиберди.

Качкындардын ансыз деле читайларга кыжыры кайнап көздөрүнөн от чачырап турган чагы эле. Бул талаа шаардан жакшы эле алыста жаткан талаа. Алышер дагы бир кыйкырып кызыл ууктан бирди колго алган да калган жигиттер да кадимкидей кайратына келе түштү белем, кийми менен сууга азыр эле жыгылып тура калгансып шалбырап жүргөн дорголорду а леки саламга келтирбей ат үстүнөн ыргыта чабышып, кол-буттарын таңып, байлап жибершти. Алышер бир доргону уук менен шилтегенде уугу кыйрап түштү. Дорго качырып сала бергиче кетменден бирди колуна ала койгон Алышер кетмени менен атын башка тартып калганда ал аты менен кошо көмөлөнүп, аты аны баса жыгылды...

Дорголорду баш көтөртпөй сабап сулаткан Алышерлер алардын аттарын минишип, түнү менен кандайдыр бир белгисиз тарапка, чөбү чирип, тепселген токою жер бетин бербеген чыгыш түштүк жакты көздөй бет алышты... Дорголор акыл эсин жыйышып, кабарлашып, аркасынан кууп жеткиче күн-түн дебей темселеп-жыгылып сүрүлүп жүрүп олтурган Алышерлер бул тунжурап жаткан боз талаадан жоголуп кеткендей болушту...

Арадан эки-үч күн өттү. Мына бүгүн таң да жаңы эле агарган мезгил эле... Бул токойду аралаган адамдардын жүрөгү оозуна тыгылды. Кайда айланып карабагын, боз шишик тартып суналып жаткан өлүктү ушул жерден көрөсүң. Токойдун үрөйү ушунча суук, качкындардан башка бул жерде жайылган мал, тургай тургун адамдар да жок. Нандуу, жайлуу жерди издеп дагы жылып көчүү,



доргозор келе жаткан болсо токойго житип, же болбосо алардан из жашырып өтүү керек болду...

Алышердин энеси ашуунун белинде, бороондо калып өпкөсүн суукка мыкчылган. Анын үстүнө кары адам арык, ары ач, ары сары санаа, убайым эненин жукара баштаган сөөктөрүн ого бетер мүлжүп жиберген окшойт, деги эле ырп этерге алы жок.

Качкындар баш маанектеп токтолгон ордунан козголдуду. Алышер энесин атка мингизип, өзү жетелеп баса берди. Анын жанында учкашып, чиркешкен дагы эки качкын бара жатты. Унаасы тыңыраактар жакшы эле узап кетишти...

Койгелди ушул тегеректе экен. Какшаал кыргызынан тукум-жураат издеп чыкканы го. Ал кытайдын доргозоруна апиим тартуу тартып, коюн алышып, ооз жалашып кеткен...

Койгелди жанында бир дорго бар, жулкунган семиз каракер айгыр менен төмөнкү бир кайкыдан түшүп келе жатты. Бет алдынан Алышер учураганда капасынан жолборс көргөндөй селт этип, атынын башын кежейте тартып алды да, көзү чакчая түштү. Анан кайра текеберлене карап «бул жерде жөө тентиреп жүргөн сурап алары жок, өлсө куну жок качкын эмеси» – деген ойго биротоло бекип алды да доргого бурулуп кабагынан каар төгүп туруп шыбырады. Анын шыбыр сөздөрүнөн доргонун кыл муруту эрбең-эрбең көтөрүлүп жатты...

Алышердин да жүрөгү шуу дей түшүп, колдору билинер-билинбестей калтырап кетти. Дорго Алышерге тике бурулуп, камчысын үйрүп:

– Атты бер...

Алышер адегенде эмне дээрин билбей, корккону же таңыркаганы сезилбей үн чыгарбай телмирип тура берди.

– Атты бер деймин, ууру!

– «Ким ууру?» – деп жиберди Алышер чоочугандай, – бегим, эмне уурудук кылыштырмын бегим?.. Тебетей-



ин кыйшайта кийип ыкчырылган Койгелди Алышерди жөөлөтө бастырчудай демитип келип:

– Сен ууру, сен... Сенин көзүң алда качан оюлуш керек эле. Алдыңдагы ат меники... Аррам гана кызыталак... – деп түктүйө түштү.

– Жакшы болуш, биз бул жерде качкынбыз, мусаапырбыз. Эптеп жан сактаган турабыз. Баягы өз төрүндөгү кээр сөздү бөлөк жер, бөлөк элде да кайталайсызбы?

Алышердин бул жүйөө сөзү Койгелдини ого бетер, жиндендиргендей болду. Ал эми кадимкисиндей атырылып чаңкылдап:

– Дөөрүгөн эшшек! – деп алды – мен бул жерде мусаапыр эмесмин, качкын да эмесмин. Мени кудай сактап пайгамбар колдогон кишимин! Мен дегендин, кайда жүрсөм – ошол жер өз үйүм, өлөң төшөгүм! Былк этсең эле кекиртегинден кан аламын...

Алышердин оюна канчалык сөз толуп келип турса да бул жерде Койгелди менен жаакташуунун зыяндан башка берери жок экенин сизди, «дагы эмне дээр экен?» – деген кишидей томсоруп тура берди... Дорго мылтыгын мойнунан алып кундагы менен Алышердин энесин бир уруп калганда эне жалынычтуу чыңырып, камгактай ыргып түшүп, бычак миздүү таштарга барып көмкөрөсүнөн тийди. Алышер Койгелдини көздөй кеткен менен качырууну ойлогондой болду эле. Дорго мылтыгын Алышерди көздөй мээлей кармап, көзүнүн чаарын чыгара карады. Алышер өлүм алдында турганын эми чындап сизди. Же оозунан жалындуу сөз чыкпай, турган ордунда жыгачтай катып калгандай болду...

Койгелди кээрдүү күлүп:

– Алышер мырза, азыр эле өлтүрүп салсам болот эле, анда кыйналбай өлгөнү турасың. Эми жөө калдың. Адегенде энең өлсүн. Анын өлүгүн ит ачып жесин. Анан өзүң жөө тентип кыйналып өл!.. Ошондо өлүмүңдүн даамы келишет. Ошондо сенин кайратыңды көрөмүн!.. – деп шырпайган жээрде мурутун жанып койду.



Тигилер Алышердин атын коштоп алышып, аттарын алчаңдата бастырышып беттеген жакты көздөй жөнөштү. Алышер колундагы кетменине сүйөнүп гана үн-сөзсүз туруп калды. Бул жер ушундай ээн, ушундай адамы аз жер эле, кийик деген адамдан качпай туш-туш жактарда жайылып жүрөт. Аюулар болсо жаңы эле көмүлгөн өлүктөрдүн көрүн ачып, өлүктүн сөөгүн тышка сүйрөп ташташат...

Кырлары устаранын мизиндей кара таштар эненин бутуколун тилип кеткен экен. Ансыз да чала жан болуп келе жаткан эненин мурдунан кан куюлуп, көзү аңтарылып, иреңинен тирүүлүктүн белгилери адаша баштады. Бүткүл денеси жансыз боло калгандай Алышер, өз абалын таптакыр унутуп, энесинин маңдайына келип жалпак таштын үстүнө олтуруп удаа-удаа, шуу-шуу үшкүрүп жиберди.

Эненин оозу араң эле кыбырап:

– Балам... Бешенеңе берсин, балам... Жардымын дебе, жалгызмын дебе, балам... Алтын башың аман турса... кагылайын жалгызым эми... ко-о-ш – деп барып көздөрү тунаргандан тунарып, куш мамыктын үстүндө жай алып уктагандай таштардын үстүндө анын картаң денеси суналып, көзүн кирпичтери чүмкөп, дем алуусу таптакыр билнбей калгандай болду, Ошол замат эскире түшкөн кылды мокок бычак менен араң кескендей «кыр-р-р» деген үн чыга түшкөнсүп, ал дагы үлдүрөп өчүп кеткенсиди да жалжылдап, алсыз үмүт, чексиз арманга жык толгон эненин муңайым көздөрү биротоло чымпыя жумулду...

Алышер олтурган ташын бир колу менен таянып, өөдө болуп, таноосун кыпчылтып, шуу эттире дагы бир үшкүрүп алып, тишин кычыратып, Койгелдилер кеткен жакка дагы бир көз жиберди да, бая эле денеси муздай баштаган энесинин башына келип олтурду...

Бирин-сериндеп, жөө-жалаңдап качкын кыргыздар ар кайсы жерден өтүп, кайдадыр, белгисиз жакка кетип жатышат. Бирок кайда барарын, кимге барарын, эмне издеп барарын өзүлөрү да сезбегендей сокур адам өзү ол-



туруп туруу үчүн жаңы бир белгисиз аракет жасаган сыяктуу, адамдар бирин-бири көрбөгөндөй, көрсө да тааныбай калчу абалга жеткендей сезилет...

Алышер ак эмчегин эмизип, койнуна катып алпечтеп жүрүп чоңойткон, өз башы бир дагы оозго толо айтарлык жакшылык көрбөй арманда өткөн энесинин, ач бел куу жолдо шору кайнап көз жумган энесинин кеч күздүн талаасындагы чөптөй бозоруп жаткан маңдайынан бир сылап алды. Бирок, эмне үчүндүр көзүнөн жаш эмдигиче чыкпады. Белин бекем буунду да, жаңы эле ооруп айыккан адам өңдүү сенделе басып, бозоруп туруп кетмен менен жер оё баштады. Казанактуу, каадалуу көр бул куу жолтой жолго кайдан казылсын? Андай көр казууга күчкүбат кайда? Баягыдай барды бөлүшүп, жокко күйүшчү жолдош-жоро кайда?..

Алышерди тааный калган качкындардын эки-үчөө имерилип келишип, эненин сөөгүн кытай жеринин кыргыз жакка жакын четиндеги какыраган кара ташына далдалашты. Алышер тиги качкындар менен бирге жөнөп, эненин мүрзөсүнөн тигиндейрээк бир аз узап чыкканда, мүрзөнү көздөй бир аз кылчайып, көкүрөгүнө толуп кеткен күйүт, арман тирелип көтөрүлүп олтуруп эми көз жашына айланып чыккандай, балбылдаган оттуу көздөрү эми гана ысык жашка толуп, эки жагын эки-үч имерилип каранып, эчкирип, өңгүрөп, боздоп жиберди. Анын көз алдынан кайра баштан өз жеринен өз башы кесилип, өз каны, төгүлүп, калган-катканы таман тиреп туралбай бул жакка дүрбөп качкан, жолдо куугунчулардын мылтыгынан, ашуунун кырсыгынан оңоңой кырылган, мында келсе кытай өкүмөтү кара мылтык менен куу союздун астына алып, мал катары тебелеп тепсеген, эч кандай укуксуз, баарынын башын кошуп тагдырын колуна алып алдыда жүрөр туу болуп берчү эч кандай башчысыз, эч кандай өнөр айласыз бир байкуш, шордуу, момун, караңгы, арыз-арманын кимге айтып, кантип өткөрөрүн билбеген



мүңкүрөгөн, тагдыры кесилп, чачылып, жок болуп бара жаткан тоонун жазыксыз адамдары, атынан түшүп, ал түгүл өгүзүнөн да түшүп бөлөк жердин тикени согончогун жаралап, бөлөк жердин бычак миздүү таштары таманын тилип бара жаткан, илгери басса да башын көтөрбөй жер карап илкиген адамдар, же адам сыяктуу сөлөкөттөр өтүп жатты. Атасынын өз жеринде бөөдө өлүм болгону, энесинин жат жерде бөөдө өлүм болгону, кайда болсо дагы Койгелдилердин ташы жогору кулап, камчылары төбөнү оё чаап турганы кайра баштан эсине түштү. Ал түгүл, эртеңки күнү эмне болот? Эртеңки дейсиң да? Ал бүгүн кечке чейин бул кара кырсык каптаган иреңи суук туюк бет алышта буларды эмнелер күтүп турат?.. Алышер өз ичинен буга эч кандай жооп таба албады... Дагы эле энесинин мүрзөсүн карап, жалдырап туруп, качкындардын бирөө акырын колунан тартканда гана күн кечтеп бара жатканын эми сезип, бир аз боюн жыйнай калган жигит, жолдоштору менен бирге бет алган жактарын көздөп майыша, бураңдай басышып жөнөй беришти... Күн кечтеп адамдардын карааны бул арада үзүлө баштады. Семиз аюулар, көрканачы аюулар килеңдешип, тоодон түшүп жаңы көргө жеткенде эле саксайган балбан колдору менен көр үстүндөгү таштарды алып-алып ыргытышты. Жаңы эле казылган кичинекей көрдөн Алышердин энесинин арык денесин булкуп, силкип сүйрөп чыгышты...

* * *

Сулайман энеси менен карындашын ээрчитип, капкайдагы Өрттөн, Музарт сууларын кечип, калмак жерине тентиреп жетиптир. Баягы тың унаа жок, какыр жерде жылкынын турасы түгөнгөндүктөн эки атын бир эшекке алмашкан. Так ушул кезде ошол эшекке жууркан-төшөктөрүн артып алышыптыр. Кийимдери болсо жаңы эле калың чычырканакты аралап, араң чыккан адамдыкындай тытылып, салбырап, самсаалап кеткен. Семизирээк атчан



киши ушулардын жанынан бастырып өтсө – аты жалаң булардын кийиминин түрүнөн чоочуп, кошкурук атып, үркүп жөнөчүдөй. Сулайман илкай басып, эшекти жетелеп алыптыр. Энеси менен карындашы эшектин арка жагында, муунчак-түйүнчөк баштыктарын көтөрүшүп, араң эле басып келе жатышат. «Жол азабы, көр азабы» – деп мына ушундай жолдордо айтылса керек.

Баягы оюндун гүлү теңтуштун көркү болгон 16 жашар Күмүшай дейсиңби? Андагы Күмүшай болсо бою чыбыктай бураңдаган, күлкүсү жылаажын үндөнүп шыңгыраган, кызыл жүзү жаңы бышкан анардай бет ажары булттан жаңы эле чыга калган айдай болуп элестеген, көңүлү көкөлөп, өз чөйрөсүнүн көркү болуп турган чиркин эле го?.. Күмүшай бүгүн уясынан адашкан балапан, жадырап-жайнап ачылып келе жатканда керимсел жел согуп, соолуй баштаган гүл...

Мына, калмак айлына аралашып, уятты коюп кол жайып тиленип, суранып келе жатышат. Кантишсин, уяттан да куруган жан таттуураак көрүндү го?.. Кээде калмактын семиз иттери да талап өлтүрө жаздайт.

Калмактар кышкысын төбөсү шоңшойгон калпак кийип гана кулакка ката калган музду камчы менен кагып-кагып коюп, суукту тоотпой бастырып жүрө беришет. Көбүнчө атчан жүрүшүп бийик тоолордун каардуу жаратылышынан катаал табиятына өтө бышыгып алган эле. Ал түгүл толукшуп бойго жеткен кыздары жаа тартат, мылтык атат, жылкы кайтарат. Ушул кыздын колунан эмне келээр дейсиң, – деп, мурдун чүйрүп дадансып барган далай ууру, каракчылар ошол жылкычы кыздардын жаа огунун алдында тыбырап жан берген эмеспи.

Эркектеринин да, ургаачысынын да согончогуна чейин түшүп турган чачы болот. Мындай сырттан караганда эркек, ургаачысын ажыратуу кыйын. Аялдары чачтарынын учуна кызыл чүпүрөк байлап алышат. Мына ошондон гана боолгоп билүүгө болот.



Калмактар көчмөндүктү жанындай көрүшөт. Жылкы десең ошолордо... Түн кирип келди. Калмак тоолорунун ызгаардуу шамалы ызылдап уюлгуй баштады. Көк бетинен күзгү түндүн чала-була сур булуттуу асманынан бозомук жылдыздар шоола таштай баштады...

Сулаймандар бир бай калмактын үйүнө конууга ниеттенип кайрылышты. Кимдин тилин ким билсин, иши кылып дудуктар жаңдашып сүйлөшкөндөй болушуп бирин-бири чала-була түшүнүп жатты. Анда-санда гана калмактардын оозунан уйгурдун, кыргыздын, казактын бирин-жарым сөздөрү угула калат. Бай калмактын бир ээнирээк үйүнө Сулаймандар киришти. Оозуна суурдун терисин кармаган сабаадан сентябрь айынын аяк чениндеги муздак кымыздан куюп беришти... Үй Хонхо деген бай калмактыкы эле.

Хонхо чачы кундуз кара, өзү лөкүйгөн, үч кишинин олтурчу жерине жалгыз олтурган, ары жоон, ары узун бойлуу, сур мурутун чычайткан, күлтүлдөй баскан, жашы кыркты ортолоп барып калган неме эле. Ал Сулаймандан, өзүнүн кыргыз тилин билген бир калмагы аркылуу «кыргыздын кимисиненсиң? Көлдүк Бугу болуп жүрбөгүн?» – деп сурады. Сулайман чынында да Нарын жагынын Бугу уруусунан эле. Бирок Бугумун деп айткан жок. Анткени, имиш-имиштен уккан кабарга караганда илгерки замана Бугунун уруу башчылары атайын жигит курап барышып калмак айылдарын төрт жолу чаап, талап алышкан экен. Ошондуктан калмактардын да өкүм ээлери, айыл башчылары качкындардын ичинен «Бугу» уруусунан болгондор учурай калса эле малын талап, өңдүү-түстүү кыз-келиндерин тартып алып жаткан. Башка урууларга көп анча тийишкен эмес. Сулайман ошол кабарды уккан эле. Ошондуктан сөзгө токтолуп олтурбай эле «жогоңуз, мен Саяк уруусунан болсом, Соң-Көлдүн саягымын» – деп жиберди тилмечке. Тилмеч болуп олтурган калмак:



– Кудай бирөө, кезек экөө. Илгери силердин Бугу бизди да чаап алган. Мына, эми, биз дагы алардын кезегин келтирдик. Бирок башка кыргызга тийбейбиз – деди. Сулаймандын жүрөгү эми ордуна келгендей болду.

Хонхо эшикте жүрүп Күмүшайды көрүп, сын-сыпаты, өңү-башына байкоо салды да ээрдин бир жымыра тиштеп коюп, кой короонун, тегерегиндеги малайларын көздөй басты. Аларга бирдеме деп атайылап айткандай болду. Сулаймандар кирген үйгө бир да калмак кирип кошо олтурбады. Бир оокумда бир жигити бир казан көтөрүп, бир жигити отун алып келип берип кетишти. Кайра көпкө чейин каттаган адам болбоду.

Сулаймандар таң калышты. Эмне шумдук болорун билишпеди. Үшүгөн балапандай болуп, жана боюн алда кимден жашыргансып энеси Сайкалдын төмөн жагында Күмүшай жүйүртө басып олтурат. Бир убакта мурунку жигиттердин бирөө бир кичирээк кой жетелеп кырды да Сулайманга колу менен койду көрсөтүп, анан бычак менен казанды жандап көрсөтүп коюп, башын ийкеп-ийкеп алып чыгып кетти.

Сулаймандар таңырकोо менен бирин-бири карашты. Бир чай кайнам күтүштү эле, эч ким каттаган жок. Сулаймай кытай жерине келгенден бери калмактардын мейман күтүү тартиби ушундай боло тургандыгын узун кулактан укканы бар. Болду, бизди меймандаганы ушул экен деди да, Сулайман койду союп жиберди. «Ырас эле, боорукер, жакшы бай го?» – дешип Күмүшайлар сүйүнүп да кетишти.

Жакшы тамак, жайлуу үй көздөн учуп, жыргалдан үмүт үзүп калган Сулаймандар этти өзүлөрү каалаганча жешип, төшөктөрүн жая салышып, ээн-эркин уктап да кетишти. Эртеси пашкеге чейин алардын үстүнө бир да калмак баш баккан жок. Же ырасими ошондой экенин же башка бир себептер менен бой салбай турушкандыгын Сулаймандар билише албады.



Түнкү эттин калганын жешип, артканын баштыкта-рына салышып, эшекке жүктөрүн оңдоп артышып Сулаймандар жөнөмөк болушту. «Меймандос» Хонхонун тили эми гана сүйлөөгө келди. Кечээги тилмеч калмак дагы жанында болду.

Хонхо жигиттерине бирдеме деп балдырай Күмүшайды көрсөттү. Сулайман жомоктун түйүнү кайда жатканын эми айкын түшүндү. Эки-үч жигити энтендеп басып келишти да тарткынчыктап чыңырганына карабай Күмүшайды сүйрөй жетелеп жөнөштү.

Айласы кеткен Сулайман тилмечти карап:

– Ээ, айланайындар, бул эмнеңер?

– Биз калың төлөдүк кызыңа – деген жооп болду. – Качкындын кызына бир кой да көптүк кылат, калмактын талаада жаткан малы жок деген жооп болду.

– О, кудай, «калмактын журту – кайрыкер» деген сөз бар эмес беле? – деп жалдырады Сулайман.

– Эмне кайрыкер? Качкан кыргыз талаада жаткан аттын тезегинен да көп. Анын баарына калмак бирден кой бере берсе, калмак өзү оокат таппай думана болуп кетет. Кыргыз, көп баш оорутпа, жаның аманында кеткин! – деген кескин өкүм болду. Сулайман башын бир муштап алып калтырап туруп калды... Эки-үч жигити келип Сулайманды айылдын ичинен мылтыктын кундагы менен койгулап айдап чыгарды. Күмүшай уламдан-улам жаш кулундай чыңырып жулунду, өңгөчүн тартып, солуктап ыйлады. Бирок капкан катуу кармады...

Сайкал эне чырылдап, көз жашын талаалантып, кызын көздөй боюн таштап жиберип чуркады эле, бир калмак жигит тосуп туруп көмөлөтө түрттү да, мылтык менен жонго бир берип алып, кайра жолго салды. Сулайман эмне айла табаарын билбей баягыдан да жаман калтырап кетти. Дирилдеген колдору менен байдын жигиттерине эшегин көрсөтүп:



– Эшегимди алгыла, колумда бардын баарын алгыла, айланайындар, карындашымдын шорун катырбагыла?!
– деп буркурап ыйлап да жиберди.

– Калмакка эшек керек эмес, катын керек. Катынды биз алдык! – деген жооп болду тилмечтен. Бул суук сөздү укканда Сулайман кайсы жерде турганын сезбей же мас сыяктуу, же акылдан адашкан адам сыяктуу сендиректеп, башы айланкөчөк болуп бара жаткандай болду...

Жигиттердин боору ачып кеттиби, бул деле бир бечара деп аяштыбы, бир-бирин карашып токтой калышты. Алар өз ара сүйлөшүп:

– Бул байкуштарда эмне жазык? Жазыгы азып-тозуп бизден жардам сурап көз сүзүп, кол жайып келгендиги.

– Биздин башыбызга күн түшүп, кыргыз жерине качып барсак, мына ушинтип шермендебизди чыгарса, анда биздин деле шорубуз катканы да? Шордуулардын көздөрүнөн аккан жаштарын карасаңар – дешип чалабула угузуп сүйлөшүп тымызын үшкүрүнүшөт...

Бул окуянын ийне-жибине чейин байкоого алып көз айрыбай турган митаам бай Хонхо жигиттеринин бир аз жоошуй түшкөнүнө ачуусу аябай келип жигиттерин бет алып балдырап, Сулаймандар кетип бара жаткан жакты көздөй балчаң-балчан, эки-үч басып ачуу үнүнүн бардыгынча кыйкырып-кыйкырып жиберди. Четтеп турган бир жигиттин жүрөгү түшүп кала жаздады окшойт, Сулайманды бирөө мылтыгы менен желкеге урду. Сулаймандын колдорун тикен айрып, жер таянып барып, араң ордунан турду да, эми эч кимден жакшылык үмүт этпей, энеси экөө сенделе басышып бул иреңи өтө эле суук, каары ченемсиз болуп бара жаткан калмак байынын үйүнөн караан үзүп жөнөй беришти. Жигиттер, байдын айтымы менен болсо керек, эшекти дагы мылтыктын кундагы менен ургулашты. Эшек сырандаган бойдон алда кайда кетти. Жигиттердин ичиндеги жашы улуураагы улам Сулайманды кылчайып карап, шыпшынып, билинер-би-



линбестей үшкүрүнүп коюп, кайра байдын үйүн көздөй кайрылганда эң алдыда келе жатты. Анын жүрөгүнүн башында жаткан ой «байдын жүрөгү таш, ошон үчүн бай да? Жүрөгү таш болбосо, зулум болбосо, бирөөнүн акысын өөнөп-кесип бекер жебесе, убал-сооп дегенди билсе бай болобу? Эгер айлам болсо мен ушу байдын камчысын чабар белем? Кур оокаттын айынан эмне десе да макул деймин. Макул деп кол куушуруп, бел бүгүп турбасаң – азыр айдап жиберет. Бай, бай, бай... Байдын жүрөгүндө адам жүрөгү жок, жүрөккө окшогон таш гана бар...» деген ой эле.

Сулайман энеси экөө көз жаштарын талаалантышып, ый менен ызалыктан үндөрү кардыгышып, арка жактарын кылчак-кылчак карашып боздошот өзөктөрүн өрт алып, күңгүрөнүшөт. Сайкал эне көзү жашка толуп энелик жүрөгүнөн кан агып бараткандай өксөп-өксөп:

– Кагылайын, алтын көкүл балапаным, эч кимге кылча жазыгы жок периштем, чындап эле шорундун катканыбы?.. Көзүмдүн кареги, жүрөгүмдүн толтосу, бөлөк эл, жат жерде мына ушинтип бир аюунун тырмагына түшүп бермек белең?.. Оолда түбүң түшкөн заман-ай, ичимден чыккан кулунум мына ушинтип өңкөй эле бөөн менен чаяндын ортосунда калдыбы? Оолда армандуу дүнүйө-ай, бу көрөкчө, качкын-жолбун атыгып ар кайсы жерде тентиребей өз эл, өз жерибизде эмне үчүн өлүп калбадык экен? Жок дегенде сөөгүбүз өз жерибизде калат эле го... Жок дегенде ак кепинге ороп көөмп, агайын-тууган, тукум-жураатыбыз бир сыйра өкүрүп, биз үчүн көзүнө жаш алып, адам деп эскерип, бата, дуба окутуп койбойт беле?.. – деп улам өңгүрөп-өңгүрөп алып таягына сүйөнө басып, оозунан көпкөк түтүн буркурап чыккандай болуп кетип бара жатат...

Күмүшай өз башына түшкөн бул кара балакетти түшүндө болуп жаткандай сезип, түшүндө аны аруу басып, ошол аруунун алкымды мыкчыган каардуу күчүнөн кутула албай, түшүмдө тумчугуп жатамбы деп ойлоду.



Оой, бул күндүн өлчөөсү өзүнө болсун, чоочун үйдүн улагасынан Күмүшайдын көзүнөн кан аралаш жаш агып, өпкөсү көөп чыкканча солкулдап ыйлап, мээримсиз кара күч, өлчөөсүз зордук менен жат үйгө кирип баратышы өңүндө эле, өзүндөй басып, ой-ойлоп турган адамдардын көз алдында эле, чоң шашкеде эле болгон иш эле. Күмүшай ошентип бир жырткыч айбан тиштеп бараткан балапандай болуп жан талашып, кара талашып калмак байынын улагасында алсыз, үмүтсүз чыркырай берди...

Хонхо улам көз кыйыгын жиберип, жер болжолун оюнда өлчөп, Сулаймандардын карааны закымдана баштаганда гана «Э, эми качкын душмандардан кутулдум го» дегендей ишенимге келип, бир жетөлүп койду да, канжасын буркураата дембе-дем соруп, мурутун чычайтып: чалкактай басып, ыйдан үнү кардыгып, бул үйдөгү нерсенин бардыгы көзүнө жат көрүнүп, көзү канталап бечаралык башына түшүп бүрүшүп олтурган Күмүшайдын үстүнө кирип келди...

* * *

Арадан эки-үч ай өттү. Калмак айлына кайрылып, келген менен да ойлогон ою ордунан чыкпасына көзү жеткен соң, Сулайман энеси экөө, оокаттын айынан Ак-Ыздагы кыргыздарга да бата албай, эмне болсо да тобокелге бел байлап күн чыгыш түштүктөгү шаарларды көздөй бет ала берди...

Күмүшай Хонхонун эки-үч аялынын бирөө болуп, темир торго түшүп, нысапсыз аюунун туткунунда турган эликтин жетим куранындай абалда эле. Тили билинбеген, турмушу жат, каардуу байдын колунда калган бечара Күмүшайдын башына эмнелер келип, эмнелер кетпесин? Анын үстүнө Хонхонун көзүн карап, кошомат айтчу калмактардыш кайсы бир кыргыз тилин билгендери илгери кыргыз бизди чапкан, эми



биз силерди чаап ала беребиз. Илгери калмактын кызын кыргыз албаптырбы? Сени биз бекер алганыбыз жок, байыбыз марттык кылып бир койго сатып алды» – дешип ырсаңдар ар эле. Күмүшай али бала да. Тиги көптү көргөн куу капталдарга оңой менен жооп таап айта алабы? Калмак байларынын колунда жалгыз эле Күмүшай калды дейсиңби? Бул тагдыр калмак арасына качып кирген көп эле кыргыздардын кыз-келиндеринин башына түшпөдүбү? Ал эмес далай кыздарды калмактын улуктары көч үстүнөн да жетелетип кетти го? Адегенде ооз жүзүндө «Бугуларга» гана өчүккөнбүз деген болушуп: ал чынына келгенде качкындардын төбөсүнөн чексиз бийликтин камчысын ойнотуп турган калмак билермандары мусапыр болуп, колго түшүп турган кыргыздардын кимисинен болсо да кыз-келиндерин көргөндө өз напсилерине эч кандай чек коё алышкан жок. Ошол эле Хонхо баштаган калмак байлары кыт-кыт күлүшүп, бирине бири дем болушуп: «кыргыз бизге күндө качып келип кол алдыбызга кирип берип жаткан жок, бекер олжодон шайтан да кур калбайт. Бекер катын, жаш катын, сулуу катынды калмакка кудай өзү алып келип карматкан катын» дешпедиби?..

Ата-энелеринен, ага-туугандарынан көз көрүнөө айрылыш көзүнөн кан агып кала берген шордуу кыздардын бирөө, болгондо да өтө жаш кыздардын бирөө, жат бийликтин колунан ушул азыр эч ким аны ажыратып ала албасын сезген идиректүү кыздардын бирөө ушул Күмүшай эмес беле? Кытай жеринде ач, арык болгон ата-энелери, курган жандын таттуулугунан, бир күн да болсо жарык дүнүйөдө тура тургулары келип, кыздарын бир сээр акчага, же бир кап талканга сатып жатканын Күмүшай укпай койду дейсиңби? Андан көрө Күмүшайды калмак байы агасы менен энесинин колунан зордуктап тартып алып калышы, кайта Күмүшайдын алдында агасы менен энесинин күнөөсүн алда канча жеңилдетип турду. «Байкем менен энемде калмак байына каршылык көрсөтөрлүк күч кайда? Өзүлөрү үлдүрөп араң басып жүрүшөт го?» – деген ой



Күмүшайга келбей койгон жок. Жаш башы менен кулак угуп, көзү керегөнүн даана сезгичтиги менен ойдон ойго чырмалып олтуруп, акыры Күмүшай бир арман ыр чыгарды. Ал гана эмес өзүнө окшоп калмакка аял болуп туруп калган бечаралардын кулагына акырындап угузуп да көрдү. Ушундай алаамат күндүн кесепетинен өз жер, суусунан ажырап бөлөк жер, чоочун элде жүргөндөрдүн жана мындай арман, муңга, өзгөчө тутунган жер, тууган эл жөнүндө чыгарылган ырга өтө эле жакын келип, эгер саптары турмуштагы чындыкты элестетип турса – ал саптар көңүлгө майдай жагып, мээңе терең сиңип, ал эмес тууган жерди ойлогондо ошол ырлар сенин өз сөзүң болуп оозуңа кире берет. Күмүшай күн-түн тирмийип олтуруп, же жаны тынбай бай үйүнүн тиричилигинин камында жүрүп жүрөгүнүн башына тизе баштаган, акыры бир чоң сабак сөзгө айлантып чыгарган ырлары мына ошондой жүрөк дарысы болуп кетти окшойт. Ал ырлар жалпы эле туткундагы кыргыз кыздарынын арманына, эл журтту көксөгөн зарына айланып бараткандай болгонун эң оболу Күмүшай өзү сизди. Ал өз көңүлүнөн чыгарган эчен сабак сөздөрүн баягы өзүндөй мундуу кыргыз кыздарынын оозунан уга баштады. Ал ырлар мына мындай эле:

Буруп буруп үн салып,
Булбулдар сайрайт мунканып,
Карарып өтөт ар күнүм
Кайгыга көңүлүм курчалып.

Мен балапап куш элем,
Тоодогу кыргыз кызы элем,
Капканга катуу чабылдым,
Качан мен муну күсөгөм?

Балапан элем уяда,
Балтыркан элем жайлоодо,



Көрүнөө калдым балаага
Кол-бутум жипсиз байлоодо.

Ак-Өгүз, Бедел белинде
Самсып мал калды басалбай,
Айланайын көп теңтуш
Ажалың жетти ашалбай.

Мына эми кытай жеринде
Кыргыз качкын, кыргыз кор,
Каралашар жан тапшай
Кайнады белем биздин шор.

Кыжылдаган залымге
Кантип көндүң шордуу баш?
Күйүткө чөгүп өлөмбү
Көзүмө толуп кандуу жаш?

Ак-Өгүздүн бороону,
Атамдан мени айырдың,
Көңүлүмө салып жараны,
Канатымды кайырдың!

Жок дегенде атаке,
Өз айлыңда өлбөдүң.
Туугандан топурак буюруп,
Өз колум менен көмбөдүм.

Эл, жериңден айрылып
Кеттиңби, энем, тентиреп?
Армандуу кыздар бар бекен
Азапка түшкөн менчилеп?

Сен кайда, байке, мен кайда?
Биз туулган жер кайда?



Жасаган жардам бербейби
Жабыккан бизге мындайда?

Бечара энем карыпка
Көз салуучу ким болот?
Туюкта жаткан пюрдууга
Жол табуучу ким болот?

Өлгөнүнөн калганы
Тентиреп минтип жүрөбү?
Жабыккан биздей шордууга
Жарк этип бир күн тиеби?

Чын элс кыргыз кырылып
Кайрандар тирүү калбайбы?
Калмак болуп кыздары
Кыйноодо минтип зарлайбы?

Көрбөйбү элим көлдөрүн,
Мал жатчу кенен төрлөрүн?
Карасам көңүлүм караңгы
Аюулар ачкан көрлөрүн...

Жарык үмүт, жакшы ойдон
Үмүтүн үзбөй тирүү жан,
Жакшылык күтөм мен кээде
Асманда айдын нурунан.

Кутулуп башы кайгыдан,
Калк болсо кыргыз кайрадан,
Жалгыздын зарын угар дейм
Жат жерде минтип зарлаган?

Кыргыздын тилеп өмүрүн,
Сооронот кээде көңүлүм,



Жабыккан биздей шордууга
Жар болот качан тенирим?

Кейидик эле биз айда
Кедейликтин айынан,
Күндүктү тарттым мен мында
Кесирлүү калмак байынан.

Калк болсо кайра биздин жак,
Кайрадан өссө кыйган бак,
Калкына жетер күн барбы
Калмакта калган биз бейбак?..

Эңгиреп жүрүп акыры
Энекем мени табабы?
Эсен-аман көрөмбү
Уялаш жалгыз аганы?

Билгендер айткан кеп угам.
«Эл ээси болот» – деп угам.
Ээси ким кыргыз бүткөндүн,
Сурасам кимден мен угам?

Кыргыздын кызы Күмүшай,
Күйүттүү болдум, кетти шай,
Капаста башым калган соң
Кайгымды айттым ушундай...

Бул ыр ар башка таасир көрсөттү. Албетте, жетим-жесирлердин көбү токтоно албай шолоктоп, көз жаштарынын төгүштү. А, кайсы бирөө: тентип-тербип жүрсө да алда кандай ойлонуп, жок дегенде жүрөгүнүн башыңа, алсыз да болсо намыс, кайрат келе баштады. Качкын кыргыздардын бул ырды уккан эстүү-баштуу, сөз маанисин байкаган аксакалдары: «Кайран бала, жүрөгүнүн



башында зардеси бар бечара турбайбы? Бечаранын акылынын тунугун айтчы, бечаранын тилегинин жакшысын айтчы!.. Жаштын тилегин берет деген. Балким ушул шордуу кыздын тилеги ордуна чыгып, ушул көргөн азаптозогубуз бир көргөн түшчө болбой калса гана?.. А-а карарган заман, түнөргөн заман, бизди мынча эмне бөрүжоруга жем кылдың? Мынча эмне акылдан адаштырдың? Же, чындап эле биздин көрөр күнүбүз бүтүп, ичер суубуз түгөнүп, эл деген атыбыздын өчүп, жоголуп бара жатканыбызбы. «Манас» ырдап, Манастай баатыр чыгып, эл курап, эл сактаган, майышып, кайышып да турган, бирок таптакыр сынып жок болуп кетчү эл эмес элек го? Кыргыздан эми эл баштаган баатыр, элди ээрчиткен акылман чыкпайбы?!» – дешип, көк ала сакалдарынын өзүнөн-өзү туруп күйүттүү көз жашка жуула баштаганын сезбей да калышты. Кайрадан Күмүшайды эске алышып «кайран кыз, кайран кыз, бүткүл кор болгон кыздардын арманын, үмүтүн, тилегин сөзүнө тизмектеп таштаган турбайбы... Өз айлыбыздын эле чырагы, өз эле үйүбүздүн куту болчу бала экен...» – дешип бир-бирине баш ийкешип, шуу-шуу үшкүрүп жиберешти...

* * *

Аксы шаарын кыргыз басып кетти. Аксынын чети-рээк жагында Ыбрайымбек деген бай бар. Сулайман акыр аягы жүрүп олтуруп, ошол байдыкына жетип, энеси экөө байдын үй кызматына өтүштү. Сулайман көбүнчө байдын аттарын багат.

Ыбрайымбек он беш күндө бир кызды аялдыкка алып, анан кайра ажырашып турар эле. Кайсы бир күндөрү «таанымал» аялдардан да алып келип тамдарынын экинчи кабаттарындагы сонун бөлмөлөргө жатар эле. Шаардагы кайдагы тузак үзгөндөрдүн баарын чогултуп алып кумар ойноочу. Сулаймандын энеси Сайкал өбөктөп таяк



менен басып калган кары болсо да байдын үйүн дайым шыпырып, суу сээп турчу. Уулу экөө обочороок бир жаман бөлмөдө баш маанектеп туруша турган. Сулайман бир тыйын акы албайт. Мейли күн-түн дебей таш казып жүрсө да кол акынын барып турганы энеси экөө Ыбрайымбектии үйүнөн тамак ичүү...

Күндөрдүн биринде, чаңкай түштө Ыбрайымбек чай ичкенден кийин куш жастыкты чыканактап тамдын көлөкөсүндө жатты. Сулайман бакча жактан кеткен көтөрүп келе жатып короону айлана басканда дайым түнкүсүн жапан чочколор кирип, жерди казып, жемишти талкалап кетер эле. Эчен жылдан бери колунда жүргөн жигити Исахун чочколордун айласын таап колго түшүрө алган эмес. Ошол учурда аркасынан жете келген Исахун менен Сулайман бир аз күбүрөшүп сүйлөшүп турду да анан колун бооруна алып байдын жанына басып келди:

– Бегим, ушул чочколорду колго түшүрөлү дейбиз. Буга кандай дейсиз?

– Ха-а... ошондойбу? – деди кыргызчалап, кайра өз тилине көчүп, – бопты, бопты, агарда Сиз шу хайванны икыта дуган болсаңыз; юган баглан соямыз!.. Бопты энди... – деп сакалын сыйпады Ыбрайымбек... Эртеси чочколордун короого кирүүчү жолуна Сулайман менен Исахун терең аң казып, үстүн чөп менен жаап коюшту.

Исахун менен Сулайман сырдаш болуп кетишти эле. Алгачкы күндөрдө Исахун өзү тууралжынынан келген албеттүү жигит болсо да эмне үчүндүр көп күндөргө чейин четтеп, Сулаймандан боюн алыс кармап жүрдү. Бир күнү Сулайман талаада жалгыз жүрсө Исахун эшек минип келе жаткан экен, эшегин хы-хы-хы лап, чымылдаткан бойдон жөнөдү.

Сулайман айран-таң калып тим болду. Мына бүгүн түн ичинде экөө короого кирип келчү чочколорду аңдып, бактын арасында жатышты...

Бир оокумда Сулайман башын көтөрүп алды да Исахунду карай берип:



– Исахун, – деди, – сен чыныңды айтчы, адеп келгенимде сен эмне үчүн менден качып жүрдүң?

Исахун кандайдыр жоопко кыстала түштү.

– Эмне унчукпайсың? – деп Сулайман таңыркап карай берди. Исахун жооп берүүнүн ордуна башын көтөрүп олтуруп чекесин сыйпалай кетти. Жөтөлүп, тамшанып барып, кайра ээрдин кыбыраткан болду да токтолуп калды.

– Исахун курдаш, экөөбүз тең малайбыз, ары жаш жагынан да тең курбу экенбиз. Бир-бирибизден сыр жашырышпасак кантет? Кана, бирдеме дебейсиңби?

– Сулайман курдаш, – деп чекесин дагы бир сыйпалап тамшанып алды да:

– Сиз адеп келгениңизде шаар калкынан укканыңыз жок беле? – деп Сулайманды жалт-жалт тиктей, калды. Сулайман бул суроого айран таң болду да таңдайын шык эткизип башын чайкады.

– Кыргыз киши жейт, кишинин этин жейт.

– Ыя!?

– Чын. Чын айтам. Биздин шаардын калкы ошон үчүн кыргыздан качып жүрбөйбү? Эгер кыргыз бирди-жарым адамды көрсө, көргөн жерден кармап союп, колун кол санын сан бойдон бөлүп кетет экен дейт. Биздин бекте-рибиз жылкыны аябай союп жеген кыргыз адамды да аябай союп жей берет да, – деп бизди коркутушкан эле...

– Өзүңүз кишинин этин жеген кыргызды көрдүңүзбү, Исахун курдаш?

– Жок, шаар айланасындагылар ушуну айтып жүрүшөт... Сулайман ака, айтыңызчы, кыргыз өз жеринде киши жегенби?

– Жок... кыргыз кишинин этин жегенин көргөн да, уккан да эмесмин. Кыргыз оозунда мындай сөз жок – деди да, алгачкы убактыда Исахун эмне себептен өзүнө жолобой четтеп жүргөнүн эми түшүнгөндөй болду да «М-м-м» – деп алып ичине демин толтуруп оор үшкүрүп, бир топко жер тиктеп олтурду. Исахун бул сөздү кандай-



дыр бир орунсуз айтып таштагандай, калп сүйлөп жалаа жапкандай сезип, өз айыбын мойнуна алган адамча уламулам Сулайманга кылчактай берди да:

– Сулайман ака, Сулайман ака, капа болбонуз? Көңүлүңүзгө эч нерсе албаңыз? Эл айткандан кийин мен деле.... – деп сөзүнүн ар жагын узата албай токтолуп калды. Сулайман оңдонуп олтурду да эки жагын каранып алып кейиштүү түспөл менен:

– Э-э Исахун курдаш, дегенде Исахун короого кирип келе жаткан чочколорду көрүп, чоочуп, ордунан тура калды. Чочколор күлтүлдөшүп бара жатышып, бирөө күү этип аңга түшүп кетти. Дагы бирөө чоочулап кача бергенде Сулайман мылтык менен как маңдайга мээлеп баскан экен, чочко өкүрүп барып, онтолоп жатып калды...

Эртең менен өлгөн чочко мекен аңга түшкөн чочкону көрүп Ыбрайымбек таң калды.

Сулайман алибеттүү, кайраттуу, ишке эптүү жигит экенин даана байкады. Бул жигит колунда турса дүнүйөсүүө дүнүйө кошуларын, короосуна чочко эмес арстан дагы жолой албай тургандыгын сезип, «сенин да өз жайыңды табармын» – дегендей болуп ичинен тынды...

Сулайман Ыбрайымбектин суу чыкпаган бир эгиндигине алыш, ноо жасап, суу чыгарып койгон. Аны көргөн бай мурункудан бетер ичинен кымылдады. Нашаа чеккен күндөрүндө гана унутулуп калбаса, башка күндөрдө Сулайман Ыбрайымбектин көңүлүнөн чыкпай турган болду.

Ыбрайымбек жакын эле жердеги тоонун боорунан таш тарттырып коргон салдырганы жаткан. Таш кулаткан киши бир күндүгүнө бир теңге алуучу. Ыбрайымбек Сулайман меуен сүйлөштү да аны таш кулатууга жиберди. Ташты көп кулатып берсе акча төлөмөк болду. Сулайман бир чоң кетменди карысына илип коюп, тоого басып барды. Тоонун бийигирээк бооруна чыгып, ташты удаалатып кошшоп көп кулата турган жерине жетти. Кайсы бир бекемирээк жаткан таштын түбүн кошшоп



коёт. Тоо боорундагы бийик-бийик жылгаяк муздай бети жалтыраган таштардын арасынан, кырларынан басып өтөт. Исахун бирге ээрчип жүрсө да кээде Сулайман басып өткөн жерден басалбай, аңкайып гана карап калат.

– Баччагар кыргыз вайыңыз хайван окшайди-я?

– Нема дейсан, таг халкы шуда, дуньяга келганиман бошлап урганганда – дешет өзбектер, таң калышат....

Чоң таштар күлдүрлөп дөңк-дөңк кулап, кичинерээк таштар болсо чымылдап айланган бойдон ойго түшүп кетип жатты. Таш кулап жаткан тоонун боору куюн жүрүп кеткенден кийинки чаңдуу жолдой болуп уюган боз туманга каптала түшөт.

Сулайман кайсы бир өтө бек жаткан таштарды эки жагын кетмен менен ачып жиберип кулаткан чоң таштын үнү замбиректин үнүндөй тарсылдап, күүлдөп, алда кайда угулуп, бет алдында турган кичине таштардын далайын чимирилтип, кошо кулатып, кээсин талкалай уруп, жылгалардын башында тоодон ылдый куюлуп бараткансып көрүнгөй майда шагылдар кошулуп, боз ала чаңгыл болуп ойго барып бир тиет. Ойдо турган адамдар тоодон учуп келе жаткан таш уруп кетпегей эле дешип, бойлорун капкайда ала качышып, элтендешип, улам бир далдалуу, калканчылуу жерге тура калып, алакташып калышат.

Сулайман кулаткан таштарды арабакечтер эки күн дегенде араң ташып түгөтүштү. Исахун Сулаймандын бул эмгегин өз ичинен баалап, анын тоонун жайын жакшы билгендигине аябай ыраазы да болуп, аны менен мындан ары да эң жакын, эң ынак жолдош болгусу келди.

Ошол күнү кечинде Сулайман Ыбрайымбекке кирди да кол куушуруп жүгүнүп туруп:

– Бегим, ташты кулаттык, таш ушунчалык көп кулады. Өзүңүз билесиз, биз элден, жерден безип келген ач, арык, бечара, карып адамбыз. Мына бүгүн сиздин босоңузда сиздин аркаңыз менен күн өткөрүп олтурабыз. Сизге ылайык келсе таштын акысын берсеңиз экен?



– Ха, беребиз, беребиз акыңызды... Дагы тап кулата-сыз, дагы аласыз. Ха, бизде турсаңыз акыры аласыз да акыңызды!..

– Бегим, өзүңүз көрүп турасыз, биз журдай жылаңачпыз. Картаң энемдин кейпи тигил... Көйнөк-көнчөк кийсек дейбиз?

– Ха, киесиз, киесиз, беребиз, – деп Ыбрайымбек кабагын чытып, башын өзүнчө бир ийкеп алды да – Сулайман балам, сиз эми бизге бала болуп калдыңыз... Биз сизден эч нерсе аябайбыз. Жана дагы бир айта турган сөз сен өз жаныңды баккандай бол.

Сулайман эмне деп жооп кайыраарын билбей кабагын жерге салаңдатып, тунжурап олтурду.

– Менин акыл-маслахатым ушундай, Сулайман балам, – деп Ыбрайымбек баягыдан да тилин жалпагыраак чыгарып – менин бул сөзүм ата балага айта турган сөз... Кыргыз жерине кайра барган кыргыздардын баары падрек* болуп кетиптир. Балким, сенин дагы өз жериңе кеткиң келип жүрсөң керек? Анда барсаң каафыр болосуң. Кыргыз падректикке чыдай албай жаны кыйналып өлүп жаткан экен. Эгер бирөөлөрдүн айтышы менен азгырылсаң – сен да балам, азиз жаныңдан айрыласың. Ман көптү көргөн адаммын, ман биламан. Анан көрөкчө өз жайың, өз ырабатың болуп калды, ушу биздин кашыбызга эсан-сау гана жаныңды ырахатландырып жүрө бермайсанбы? Болуптымы, Сулайман оглым? – деп сөз аягын чалып сүйлөдү.

Сулайман бул сөздөрдү ойлонуп олтуруп укту. Ыбрайымбек сөзүм жүрөгүнүн башына жетти го дегендей кичине компоё да түштү. Сулайман акырын баш ийкегендей болуп, сыпаа жүгүнүп коюп эч сыр билдирбей эшикке чыкты.

Ыбрайымбек Сулайманды канткенде гана колдон чыгарбай алып жүрө ала тургандыгы жөнүндө көп ойлонду. Ал гана эмес качып кетпесин деп кийинки убактыларда жигиттерине сыртынан акмалатып да койду. Су-



лайман кантсе да элине кайра кетүү ою болуп жүргөнүн чала-чапкыт байкаган кайсы бир кошоматчылар Ыбрайымбекке шыбыраша калып да жатышты. Ан сайын Ыбрайымбек ичинен ызырынды. Жумшак сөз, бал тилге Сулайман сыртынан гана ийиккен болуп, көңүлүндө коомай тургандыгын соода ишинде көп жүрүп жедеп ак каптал болгон бай кантсе да сезгендей болуп, жигитти тузагынан чыгарбоо үчүн башкача бир амал ойлой баштады... Күндөрдүн биринде Сулайман колуна күрөк алып, аттын ордун тазалап турду эле бир жигит байдын үйү жактан чыгып келди да:

– Сулайман, о Сулайман, сени байбиче отунга барсын дейт, жөө баралбаса өгүз минип барса деле мейли дейт, – деди да кайра жок болуп кетти.

Кожоюндун чоёкесинин сөзү кайдан эки болсун? Сулайман бир аркан, маңгел орокту колуна алып, өгүз-аягы күйүттүү үшкүрүк, ичинен кыңылдап ырдаган ар түрдүү ойго кетти. Көз алдында жашыл жайлоо, мизилдеген талаа, мөлтүр кашка суу элестей түштү. Туулуп өскөн жерди көптөн бери эстеп куса болду, жаны кейиди. Бирок жол кайда? Ал жактын чамгарагы кайда айланып жатат болду экен? Эмне минип, кайсы оокат менен жан багып барат? Ал эми кийим-кечени айтпай эле коё туралык, калган амал-айласы кандай болот... Эгер Сулайман ачык эле кетемин десе, Ыбрайымбек бай акысын бере койгону турабы? Акы берсе да нан берер бекен?.. Ойлоп-ойлоп жигиттин башы маң болот. Ойдун аягы күйүттүү үшкүрүк, ичинен кыңылдап ырдаган арман ыр менен бүтөт.

Сулайман отун ала баштады. Тушалуу өгүз оттоп жүрдү. Баягы «отунга, барсын дейт» – деген жигит кокту менен өңүп келди да, шыбырт этсе чоочулап, кайсактап, элендеп жатып өгүздүн бутун чечти. Өгүздү акырын жетелеп ойго түшүрдү да, артынан Сулайман келип, чып кармап алып, башын кесип ыргытып жиберчүдөй жүрөгү дикилдеп, эки жагын кылчак-кылчак каранып, жөнөй



берди. Өгүздү байдын башка жактагы малдарына алпарып кошуп жиберди...

Сулайман алган отунун чогултканда өгүзүнө дардайта теңдээрлик болгон экен. Арканга теңдеп таңды, «Ай, эми, байбиче бул отуиду көргөндө ыраазы болот го?» – деп ичинеи кымылдап, өгүзүн тушап койгон жерди көздөй басты. Өгүздүн изи гана калган. Жүрөгү шуу этип, ошол замат дени өлө түштү. Күн батканча, бирин-серин жылдыз чыкканча кайсактап бул тегеректи карады, өгүз тургай учкан чымын көрүнчү жерди чокоюн сүйрөп басып нечен жолу айланып чыкты: Акыры мойнунан кара тер шорголоп келип отундун үстүнө чекесин таянып, деми куруп, өңү самандан сары болуп олтурду, Жүрөгү эле опколжуйт, өзүнө өзү ыза болуп ыйлагысы келет.. Эми айла кандай болот? Кечинде эле келгенде Ыбрайымбек бай эмне деген сөз айтат? Өгүз уурдаткан малайына кандай өкүм чыгарат?.. Картаң, кайгылуу энеси экөөнүн ал-абалы дагы кандай болот? Жылкычынын муздун жарыгына түшүп кетиши, Күмүшайдын калмак байынын олжосу болуп калышы, бул бечераларга, аздык кылган беле? Же өлгөндүн үстүнө көмгөн деген так ушундай болобу?..

Ченемсиз кайгы тынымсыз үшкүрүккө айланып, сарсанаа желкесинен бекем басып, эми денеси да кыймылдоого келбей калгандай болуп, отунунун үстүнө бир чай кайнамча олтурду. Эмне болсо болду, калганын бара көрөйүн деди окшойт, теңдеп койгон отунун кошуп, бир чоң көтөрүм кылып таңды да заңкайта көтөрдү. Алыстан караган кишиге бир адам бир чоң өгүзгө очойто отун жүктөп келе жаткандай болуп эле көрүндү. Буту кез-кези менен чалыштай түшүп, отунду көтөрүп келе берди... «Эми бай мага дагы эмне шумдук айтар экен? Бүлдүргөсү корой электе эле мени такыр колунан чыгаргысы келчү эмес эле. Эми туулуп, өскөн жер, сени түшүмдө гана көрүп калдым го? Эми мен кайсы жердин кишиси болдум? Тар жерде туюктан жол таап суурулуп чыга келчү



эр эле, Алышер кайда? Же ал дагы бул алааматтын капшабына кетип дайыны чыкпай жок болду бекен? Кайран азамат, деги ошол аман болгой эле? – деп алды.

«О-о заман, курбу-курдашты, ата-баланы бир бирине көрсөтпөгөн сен бир шумдук баштуу заман болдуң го?» – деп ойлоно берди, баса берди. Алышерди эсине алганда көзүнөн ысык жаштын тунук тамчылары мөлт-мөлт эте түштү: шек албасын дегендей байдын өзү улам жигиттерине жол караткан болуп, эшикке чыгып турган экен.

Сулайман келди. Отунду көргөндө байдын чоёке аялы «об-боо» – деп оозун чормойтуп алды. Бай эчтеме билбегендей томсоруп туруп:

– Ха, балам, өгүз кана?

– Жоголду, – деп тебетейин көзүнө түшүрө кийип жер карады Сулайман.

– Э, углым, бул кандай вакыйга?

– Отун алып бүткөндө эле тушап койгон жерден карасам жок болуп чыкты, бегим.

– Ха, тушап койгон өгүз да бир жакка кетчү беле?

– Бегим, эки жагымды кылчайып карабай мени кара баскан окшойт, жоголду...

– Эмне дейт бул катыны талак кыргыз? Жоголду дейби?.. Ыбрайымбектин бул сөзүнө эч ким дың деп жооп айтпады.

– Эй, Сулайман акмак, тузу арамы экенсиң го... Тузу арамы экенсиң го катыны талак! Айтпайсыңбы, чын эле жоголдубу?!

– Чын эле бегим, өгүздү издебеген жерим калган жок.

– Ха, ошондойбу, катыны талак качкын? Сенин кардың тойгон экен да? Ырас эле көзүңө эч нерсе көрүнбөй калган экен да, хайван!..

Сайкал эне баласына жакындап келип өчүнөн алет кетип, калчылдап турат. Эки кезү байдын оозунда, өзүнчө эле колун куушуруп, аны карап жалдырайт. Анын көз



карашында «Айланайын бегим, жалгыз балама каарыңы төгө көрбө?» – деген жалбарынуу, өтүнүү турат...

– Эй, куваары кыргыз, жоготтум дегиче качкын кыргыздардын бирөөнө жөнөтүп жибердим деп чыныңды айтпайсыңбы?!

– Айланайын бегим, калп айтсам кудай урсун, бермек тургай качкын кыргыздардын караанын көргөнүм жок...

– Катыны талак паччагар, качкын кыргыздар бириң бириңен ашкан уурусун!.. Качкын албаганда өгүздү жердин жарыгына түшүп кетти дейсиңби?.. Сен бар го, өгүзүмдү жердин жарыгына түшүрүп жиберсең да таптырам. Көзүңдүн карегин чектирип, тырмагыңдан кан алгыздырбасам – мен анда Ыбрайымбек болбой калганым!..

– Айланайын бегим, калп айтсам кудай урсун, атамдын арбагы урсун... Ак туз, ак наныңызга коюңуз, бегим?..

– Эй, паччагар, кыргыз нан, тузду билеби? Бекер тилиңди сайратпай чыныңды айт, жаның калсын десең жашырбай айтып бер, өгүздү кантип жана кайда жөнөткөнүңдү?.. Менин сөзүмдү угуп турасыңбы? Эми качан? Мына, карасаң бул катыны талакты? Бул катыны талак айтпай турган болду го?.. Андай болсо жигиттер! – деп бир бакырып алды – бутуна кишен салгыла да, колун аркасына байлагыла. Өлгөнү келгенде ак май, кызыл чайымды берип ажалдан аман алып калсам – мунун, качкын иттин тузу арамдыгын көрбөйсүңбү?! Бул качкын Ыбрайымбек байды гана алдагысы келет экен? – деп оозунан көбүк чыккыча буркулдады...

Жигиттери Сулаймандын бутуна кишен салышты, колун бооруна Исахун байлады. Исахун байга байкатпай туруп арканды бошураак тартты. Ар жагын түшүн дегендей Сулаймандын колунун бир жерине бир бармагын тийгизип кетти.

Сайкал эненин жамажайлары бырышып, көзүнүн жашы бөртүп чыга баштады. Байдын каарын канткенде



жумшартуунун айласын издеди. Бөкчөндөй басып жаман бөлмөсүнө барды дагы, канткен менен кереги тийип калар деп ала жүргөн бир чакан килеми бар эле, ошону бүктөп алып чыгып келип, байдын тизесин кучактап, буркурап ыйлап туруп:

– Кудай даражаңды мындан да бийик көтөрүп, балачакаң ырыстуу болсун, бегим? Жалгыз балам эле, аз айып, көп күнөөсү болсо кечириниз? О, кудай колдогон адөөлөт бегим, улагаңда жан сактап жүргөн бир бечарабыз, шордуу биздин көз жашыбызды көрүп, көкүрөк дартыбызга кулак салыңыз? Кудай тилегиңди берген бегим, мына бул килемди алыңыз? Дагынкысын дагы эптеп таап берелик... Жалгыз баламды, жетим-жесирбиз, эми кыйнабаңыз? Кудай колдогон, кыдыр дарыган адамсыз, бечара-карыпка ырайым кылып, мээр көрсөтүңүз?

Кабагын чытып, зиркилдеп турган Ыбрайымбек бай кемпирди бир тиктеп, жигиттерин бир тиктеп койду эле Исахун келе калып Сайкал энени аркасынан кучактап, ары алып кетти. Ыбрайымбек да бир жигитине: «мына бул килемди үйгө алып кирип кой» – деди. Ал килемди көтөрүп, байдын үйүнө кирип кетти. Бай теке маңдайында, эки колу байлоодо жалдырап, бүк түшүп олтурган Сулайманды карап:

– Эй катыны талак качак, эми эсиңе келгендирсиң? Кана, өгүздү кимге, кайсы качкыныңа жөнөттүң?! Аччыгымды дагы кайната бербей айт дедим, айтып бүт, бадбак качак...

– Таксыр, эгерде сиздин өгүздү бирөөгө берген болсом – ак наныңыз урсун, ак тузуңуз урсун мени! Биз мындай кырсыксыз да тентип жүргөн шордуубуз. Ишенип коюңуз, таксыр бегим?..

– Ха, Сулайман, сен мени өз кыргызыңды алдагандай алдабагын! Кыргызыңа өгүз уурдап бергениңди мойнуңа ала-сыңбы, же мойнуңа алгың келбей турабы катыны талак?!

– Бегим! – деп жиберди Сулайман, үнүн созуп ыйлагандай болуп. – Мен кыргыздын эч кимисин алдаган эмесмин.



– Ха, мунун тилин карагыла? Мынча тили так адам болорбу?! Эй, арамы, мен сенден жооп сурап турам, өгүздү кайда алпарып кимге бердиң?!

– Таксыр бегим, эч кимге бергеним жок. Өгүз жоголду!

– Ха, айтпаска бекип алдыңбы? Андай болсо азыр башыңды алдыртып салайынбы?

Бир аз тунжурап үнсүз боло калган Сулайман деми кыстыгып сүйлөй албай калгайдай абалда туруп, алсыз гана:

– Күч сизде... Башымды албайт экен деп да айталбаймын... – деди.

Сайкал эне чыр этип бакырып келип:

– Жан соога бегим, жан соога! Ансыз да карарып турган күнүбүзгө дагы түн түшүрүп жибербеңиз?! – деп Ыбрайымбектин алдына чөгөлөп колун алып олтура калды. Ыбрайымбек ызырынып таягы менен чаба турган болгондо Сайкал эне жан далбасалап, бетин алаканы менен калкалап кийиндей берди да баласынын аркасына өтүп, өпкөсүн кагып, солуктап көз жашын төгүп турду...

Сулаймандын деми ичине батпай эң акыркы ызалык, каарга жыкжыйма болуп чыккан көздөрү чанагына токтоо бербей айлангандай болуп, дагы эле бектен өтүнгөндөй, анын кыжырын артыкбаш келтирбейин деген акылга келип, үнүн акырын чыгарып айтканы:

– Айланайын бегим, ууру туткан мени ууру тута бериңиз. Эчтеме менен иши жок картаң энеме акаарат көрсөтпөнүз. Сизден көптөн көп суранаарым?..

– Ха, мунун айткаиын көрсөң, акаарат көрсөтпөнүз деп. А, сен эмне үчүн бирөөнүн адал эмгегинен бүткөн малын уурдап олтурасың, кубаары?!...

– О, айланайын бегим, менин балам андай ишке жолочу эмес эле...

– Ха, кемпир, калжырабай жогол! Уулундун какшап олтурганы да жетет! Эй, мээмди ачытып жиберди, мына бул кемпирди ары алып кеткиле!.. Мына бул журт куруткан кесеп уурунун колуна шынаа каккыла!.. Мына ошондо мык-



ты болсо өгүздү кимге уурдап өткөргөнүн айтпай көрсүн?! – Исахун Сайкал энени ар жакка түрткөнсүп, четтетип кетти. Байдын калган жигиттери Сулаймандын бир колунун эки бармагын тырыштыра таңышты. Бекем таңылып турган эки манчанын арасына сөөмөйдөй болгон катуу жыгачты алып келишип, кадимкидей балка менен кагып киргизе баштаганда Сулайман бакырып, чалкасынан кетип барып, манчалары кычырап, сынып бара жаткан соң – чиркин жан кандай таттуу! – башын араң көтөрүп, анталап жатып:

– Бегим, тилегине жеттин, бегим... Менин да көрөйүн деген күнүм бар. Өгүзүңдү уурдаттым, качкын кыргыздар уурдап кетишти. Төлөп берейин. Бир жыл бекер кызматыңды иштеп берейин... Ошого ыраазы болуңуз? Эми колумду бошотсун таксыр?.. – деди.

Ыбрайымбек баягыдан да компоюп, сүбөөсүн дагы көтөрө түшүп, ойлогон ою ордуна чыкканына ичинен корстон болуп, сыр билдирбей түсүн үйрүп, Сулайманга акырая карап:

– Ий, уурулук кандай болот экен?.. Ха, жигиттер, бошоткула эми колун кесепеттүү паччагардын!..

Жигиттер Сулаймандын колун чечип, сууруп алганда кичине эс ала түшкөн Сулайман оңдонуп ордуна туруп жатып Ыбрайымбекти тике карап алып:

– Бай, өкүмүң өкүм ак, бирок адөөлөт эмес экенсиң!

– Ха! Эмне дейт бул эшшек? – деп, уккан кулагына ишенбей катуу чоочуп барып, кайра кыжырын жыйнап тиштене калды Ыбрайымбек бай.

– Сиз бул жердин ээси болуп турган адамсыз. Биз болсо тентип келген бир качкын бечарабыз. Бизди элден азган мусаапыр дейт. Мусаапыр бечарага ушунчалык күч, ушунчалык каар көрсөтөсүзбү? Биз, ансыз да сиздин таманыңыздын алдындабыз бегим...

Ыбрайымбек адегенде оозуна сөз келбей тили байлана түшкөндөй болуп барып дагы кайра каары башына атып чыкты:



– Ха!.. Бул катыны талакты кара... Бул катыны талактын тилинин заарын кара! Бул чокоюн сүйрөп жүрүп мага акыл айтат имиш! Кайдагы бир биттеген, курттаган арамы качкын мага акыл айтабы?! Ха!.. Байлап салгыла бул эшпекти!.. Кайра үч күнгө чейин бир кашык даам таттырбай кара диңзага камап салгыла!.. Камап салгыла дейм!! – деп жигиттерине тап берип акыраңдады. – Кара диңзага, кара диңзага!!! Мына ошондо Ыбрайымбек байга тил кайрып, жооп айтыштын мааниси эмне экенин түшүнө жатарсың сен эшпек, каракчы!.. – деп мурдун чүрүштүрүп, эки колун аркасына алып, кабагынын тырышы кабат-кабат боло түшүп, аркы-терки желе басып турду.

Байдын ачуусунан жигиттердин үрөйү учуп, кулактарын жапырып, ыктап туруп беришти да, анын күрпүлдөгөн добушу басылайын дегенде Сулаймандын колун кайрадан аркасына тырыштырып, бутуна кишен салышып, темтеңдетип жетелеген бойдон байдын «кара диңза» – деп койгон тамын көздөй алып жөнөштү...

* * *

Түн ортосу эле... Сайкал эне көз жашын сүртүп, белин бекем буунуп, жаман бөлмөнүн ичиндеги эмеректерин иреттегенсип, эки жакты кез-кез карап коюп мостоюп олтурду. Анын эсине Исахундун жана бир келгенде «эй, энеке-ай, бул Ыбрайымбек кимдердин гана көзүнөн кан албаган Ыбрайымбек дейсиз? Ою менен болбой айтканынан саал тайган кишини өлтүрүп деле коёт. Куруган оокаттын айы да. Болбосо ушунун кол алдында бир пиала чай ичкенче да чыдап туралбас элем» – деп айткандары эсинен чыкпай үшкүрүндү да кабагын салаңдагып олтура берди. Булардын жалгыз эшегин да Ыбрайымбек өгүзүнө чегерип алып койду.

Исахун түндөсү ошол жерден өтүп бара жаткан адам болуп кайрыла калып кара диңзанын оозун кайтарып турган



жигит менен эсендешип сүйлөшө калды. Ал жигит: «Исахун курдаш, үч күндөн бери тынбай таш казып жатып куруп калыптырмын. Көзүм чыпталышып эле мени уйку басып бара жатат. Жыгыла албай араң турам. Таң атарга жакындаганча кичине уктап алайын, менин ордума тура турбайсыңбы?» – деди. Исахундун көктөн тилегени жерден колуна тийип олтурган соң макул болду. Ал мылтыгын Исахунга карматты да сүйүнгөн бойдон үйүнө жөнөдү. Исахун жигит барып үйүнө киргиче турду да качан жигиттин дареги билинбей калгандан кийин көңүлү жайлана түшүп, келип Сайкал энени даярдантып, өзү кайра барып, акырын кара диңзанын жалгыз көз терезесин мык менен кошпоп чыгарып алды да, кайра Сайкал энеге келди.

Сайкал эненин башына тебетей кийгизип, мылтыкты колуна карматып, кароолчулукка ордуна тургузуп коюп, өзү жалгыз көз терезеден кара диңзанын ичине сойлоп түпгү. Ширеңке чагып караса, топурагы чыгып көк жыттанган диңзанын бир бурчунда шайы кеткен Сулайман үргүлөп олтурган экен. Түрмөнүн ичи топурак жана жыты бузулган. Кайсы бир мурун камалгандар эшикке чыгалбай кысталганда тамдын ичине эле олтура калышып ич бошотушкандай түрү бар.

Дүп этип терезеден киши түшкөндө Сулайман чоочуп кеткен эле. Исахун экенин тааныгандан кийин гана эси жайына келип, ага эркегенсип ыйламсырап, мууну дагы бошой түштү. Сулаймандын бутундагы кишендин ачкычтары кожоюндун үйүндө. Ага окшош ачкычтар болушу мүмкүн эмес.

Исахундун чөнтөгү толгон жоон мыктар, балкасы да жанында. Бир нече томолок ташы да бар эле. Акырын Сулаймандын бутундагы кишенди ташка талкалады. Кишенди чыгарып алгандан кийин ширеңке тартып туруп Сулаймандын бутун караса багалек балтырлары көпкөк болуп шиший түшкөн экен. Убакыт өтүп жатат. Окустан тыштан бирөө келип калабы деп элеңдешет. Сайкал эне дагы кезек-кезек терезеден мойнун созуп карап коюп ки-



шен чагып жаткан таштын үнүн укканда «кагылайын Исахун, бул дагы биздей бир шордуу да. Өз баламдай эле жакшы көрүп бара жатам. «Жоордун жайын жакыр билет» деген ушу. Биздин дартыбызды ушу гана билет» – деп, эч ким шек албасын дегендей аркы-терки басып турат.

Мына ушинтип, Сулаймандын буту-колу бошоду. Экөө терезеден удаалаш суурулуп чыгышты да кайра терезени ордуна коюп бекитишти. Исахун Сулайманды жаман бөлмөсүнө киргизип туруп:

– Сулайман, эми токтоосуз кач. Болбосо күн көрсөтпөйт.

– Эч токтоосуз дейсиңби?

– Ооба, жини келсе Ыбрайымбек өлтүртүп коёт, Исахун досум, кеткенде кайда кетемин? Какшаал жакка кет. Канткен менен ал жакта кыргыз бар го? Бирөө болбосо бирөөнө башыңды батырып, балтырыңды сыйгызарсың.

– Өз элиңдин жайын билесиң дегениң го, Исахун лос?

– Ырас таптың, Сулайман... Кыргыздын дагы бир Исахуну сага табылар?

– Ооба, эл эмеспи кантсе да... Бирок жол азыгым... деп ар жагын айтпай Сулайман токтоло калды.

Исахун эшикке шып чыгып ичине толтура бир нерсе салынган чоң баштык көтөрүп келди да:

– Мына, кереги тиер деп акырындап жыя берген наным эле. Ал дагы, жөнө! Ай жарык. Жарыкта жаман жерлерден өтүп алсаңар болду да. Мен да токтоосуз кетемин. Даярданып койгом. Мени да ишенбегендигин билдирип көптөн бери тооруп жүрөт. Сени менен эле бирге жоголбосом – баары бир сенин качканыңды менден көрөт да, мени дароо өлтүртөт.

– Оолда кагылайын, курдаш-ай... – деп, Сулайман Исахунду кучактап мойнунан жыттап, төшүнө төшүн тийгизип бир аз турду...

Сулайман менен Сайкал эне төшөнчү орундарын чактап көтөрүшүп эшикке чыгышты. Диңза чоң бийик коргондун ичинде эле. Ал коргондон Исахун Сулайманды



буттап секиртип, анан Сайкал энени Сулайман менен Исахун экөөлөп дубалдан сыртка чыгарып алышты... Жөнөй берерде Сулайман Исахунду колунан бекем кармап, жалооруп туруп:

– Курдаш, сен уйгур, мен кыргыз. Ата-бабабыз таанышып көрбөгөн адамдар элек. Ошондой болсо да тилегибиз бир, баскан жолубуз бир болуп чыкты. Биздин кыргызда «Ат бир баспаймын деген жерин үч басат» – деген сөз бар. Анысы кандай заман оңолсо, эл-журт тынч алса көрүшүп, дагы туз-даамдаш болушубуз ажеп эмес... Кош, аман бол Исахунум, айланайын жан досум... – деп дагы бир кучакташып алды. Сайкал эне көз жашын мончоктотуп туруп Исахунду бетинен өптү да:

– Кош, айланайын Исахунум... Сени жакшылыгыңды унутпай калалык... Кагылайын Исахунум... – деп колунун сырты менен көз жашын аарчып алды...

Сыр алдырбай аркы-терки басып кароолдо Исахун кала берди. Ай жарыкта улам бир оңуттуу жерди бет алып Сулаймандар жол тартып келе жатышат. Сулайман ач болгонунан бураңдап басалбай калды. Көптү көргөн Сайкал эне байкай койду да, уулуна таягы менен суунун боюндагы бир көк жерди көрсөтүп:

– Кагылайын балам, кичине нан жеп алчы?..

Сулайман үшкүрүнүп алып, жыбылжып ийрилип агып жаткан кичинекей суунун боюна олтурду. Кургак нандан сууга малып жеп алышып, Сулайман энесин жетелеп кайра алыскы жолго чыкты...

Карайкы-барайкылар көрүнсө бүжүрөшүп, бирдемеге далдаланышып калышат. Улам арка жактарынан бирдеме шырп этсе эле Ыбрайымбектин жигиттери колдооруна мылтык алып, туш-туштаң сабалашып кууп келе жатышкандай селт эте түшүшөт.

...Жүрүп олтурушуп, эртеси кечинде бир чоң суунун боюна жетишти. Суу кылкылдап жакшы эле терең агып жатат. Сулайман бир сайдын тайыз жеринен энесин же-



телеп алып тобокел деп кирди. Кечүү чалып көпкө жүрөөр убакыт жок, артынан Ыбрайымбектин куугунчулары келип калуу коркунучу турат. Эртеден бери суусун ичпей таңдайы каткан, анын мурунку күндөрү таш кулатып эси ооп калган Сулайман суунун тереңирээк жерине киргенде телтиректей, бураңдай түшөт.

Суунун аркы маңдайына чыгарда энеси экөө жетелешип дагы бир чоң агымга кирди. Агынды ортолоп кечип келгенде суу белден чыга түштү. Сулаймандын аркасындагы нанга толгон баштык кап ортосунан сууга малына түшүп келе жатат. Суу алдындагы чон самын таштардын бүрөөнө буту тийгенде Сулайман тайып кетти да, суу кекиртегине чыга түшүп шыпырып алып жөнөдү. Сайкал эне «А-ай!» – деп бир бакырып алып, уулунун колунан чыгып, суу үстүндө бирде башы гана чала-була көрүнүп, мурдуна суу толуп, ташкындап, кулач таштай аккан суудан анда-санда араң сермелген колунун учу болор-болбос чыга калып бара жатты.

Сулайман алдастап агып олтуруп бир жерге келгенде сайроолой түшүп, колуна сайроого чыккан чөптөр уруна калды. Чөптү жулмалап, тырмышып жатып сайроого токтоло түштү. Мурдунан суусу куюлуп, көңүлү караңгылап калган экен, сайроодо бир аз туруп демин жыйнап, эми эки жагын карады.

Караган менен эчтеме көрө албады. Сайкал эненин карааны көзгө илинбей, же үнү угулбайт. Эси оогон Сулайман эми жалгызсырап, далайга чейин суунун агымын тиктеп, бир дарек билемби деп үмүт эткендей болуп турду да акыр аягында эми биротоло айласыздыгын билдиргендей:

– А-а, кагылайын апаке! – деп буулугуп-буулугуп, бакырып-бакырып алды. Кутуруп, улам түсүн үйрүп агып жаткан суу кошо жаңырыктан «а-а, о-о!» – деп үн коштогондой сезилди. Бирок эч жерден эч бир жандын добушу чыкпады. Сулайман бураңдай басып, сууну улам сайроолоп кечип олтуруп, араң бутун сүйрөп маңдайга чыгып алды. Этек-жеңин сыгынып, кичинекей төшөгүн



жамбашына салып, башына Исахун нан салып берген баштыкты жастанып, алкын агыта жаяндай ооз ачкансып агып жаткан суунун боюна талыкшып кеткен бечара кыйшайып жата кетти...

Кечээ, таңга маал эле, кароолчу жигит өз ордуна келгенден кийин даяр турган Исахун ылдам басып үйүнө келип, камдалуу жууркан-төшөгүн көтөрүп, келинчеги экөө ээрчишип үйүнөн шып суурулуп чыга беришкен. Бечара Исахун кайда кетти? Кайда кетсе да Ыбрайымбектин көзү көрүп, кулагы кабарын укпай турган бир жерге барып баш калкалайтко? Дагы кандай зулумдун эшик алдына барып колун бооруна алып көзүн сүздү экен? Азырынча эч дайынын билген жан жок. Эртеси, бир кенен сайроого барып чыгып калган жеринен Сайкал эненин өлүгүн талаада топтошуп жүргөн жолбун иттер таап алышып, ыркырашып, тумшуктарын канга матырышып жатышты...

* * *

Май айы кытай жеринде ысык келип, чөл жагы мээ кайнатып жиберет. Тоолорунун талаа жаккы этектери көбүнчө ак чап, кызыл чаптуу келип ысыктыгын айтпаңыз. Мына ушундай шартта узакка жол жүрүү өтө машакаттуу. Койгелди өз айлынан озунуп чыгып кытай жерине жеткен соң караколдуктардын апийимдүү аткезчилери менен биригип Турпан, Аксы жактарына соодагерчилик ишин жүргүзүүгө киришкен. Ал тургай соодагерчилик сапары менен Аксы, Турпан, Күчөр, Кара-Шаарларга чейин барып жиберген... Күчөрдүн шаары да, эли да сулуу келет. Аялдары ушунчалык аппак, ушунчалык сүйкүмдүү. Ал аялдар паранжы жамынып жүрүшөт. Көчөдөн өткөн адамдарды үйлөрүнүн терезелеринен гана карай алышат. Койгелди Күчөрдүн сулуу аялдарынан бирди алсам дегенде ичкен чайын жерге коё коюп, тамшанып-тамшанып алуучу. Айрыкча күчөрлүктөрдүн:



– «Кудай таалам асмадан он сулуу түшүргөй экен. Ошонун тогузу Күчөрдө калып, бирөө гана башка жакка кеткен экен. Башка жактагы сулуу адамдар бир гана сулуунун тукуму. Мына ошондуктан Күчөр эли сулуу да, касиеттүү да болуп калган экен» – деген жомогу Койгелдини ээликтирип жибергендей болду. Ал түгүл уйгурдан бир аял алууну өзүнө чоң даража көрдү.

Күчөрдөн сулуу аял алуу үчүн дүнүйө көп керек. Кадыр-барктуу болуп, мүмкүн болушуича Күчөр шаарынын өзүндө туруш шарт. Кызды көбүнчө өз шаарындагыларга берүү күчөрлүктөргө баштатан бери салт болуп калган.

Мына ушул жолу Койгелди Ак-Өгүз ашуусуна жакыныраак жерден келип мал, апийим карады. Эгер сатуучулар болсо арзан баага алгысы келди... Койгелди бул жерге, эл үркүп бүткөндө, кеч күздө да келген эле. Анда ашууиу өлүк бөгөп калган чагы. Түндүк-түндүк болуп өлүп жаткан кыздардын шурусун, чач мончокторун ээрчип келген жан жөкөрү экөөлөп жыйнап алып кетишкен. Ашууда керилип-керилип сулап жаткан жигиттер да көп болгон. «Көбүнчө караколдуктар (көлдүктөр дегени) апийимдүү келчү эле» дешип, караколдук түспөлдөнгөн жигиттердин койнун көбүрөөк аңтарышкан. Чынында да көл боюндагы кыргыздар (караколдуктар) апийимдүү эле. Каракол жагынан келип ашуунун белинде каза тапкандардын бир канчасынын коюн-кончунан жың-жың апийимдер табылган. Ошентип ошол жолу келгенде Койгелдинин куржуну апийим мсенен шуру, мончокко толуп кетти эле.

Ашуунун бели ошончолук суук, өлүктүн далайы алиге зыңкыйып каткан бойдон жатат. Ашуунун кайсы бир күн тийген жериндеги өлүктөрдүн чирип баштагандагы жаман иси бурулдайт. Ар кайсы белде кишинин өлүгүнө тоюнуп алган күрсүйгөн-күрсүйгөн, уйкусу чала кангандай көзү канталаган иттер жүрөт. Бул жолу Койгелдинин кайсы кычыкка баш салып кирип эмне таап кетип баратканын билбейбиз.



Сулайман жөө сенделип келе жатып Койгелдини көрдү. Ал Ак-Өгүздүн кытай жаккы тушунан Койгелдинин чаңкылдаган үнүн укканда жүрөгү шуу дей түшүп, таштын арасына олтура калды.

Койгелди жанындагы кишиге кылчак-кылчак карап:

– Ээ, мырза, дагы эле болсо биз жаман эмеспиз. Бирөө өлбөй бирөө күн көрбөйт деген ушул. Өлгөндүн өзүнүн шору. Ажалыбыз жетпесе деле биз кошо өлмөк белек?.. Кудайдын бизге ушундайдан берип койгонун кайдан билдик?.. Канткен менен кыдыр даарып, бак конгон атанын тукуму эмеспизби?.. Жүрү эми, эмне болсо ошо болсун, ушул күүбүз менен Күчөргө барып бир тиели!.. – деп чарк-чарк этип, камчысы менен бөйрөгүн таянып оозун чормойто-чормойто сүйлөп кетип бара жатат. Жерди тарсылдата бастырган семиз атчандар бажы-бажы сүйлөшүп, чек арадан алда-канча ары өтүп кетишти...

Сулайман аркасына бир төшөгү менен кичинекей жол азыгын көтөрүп, «Кайдасың Алайгыр – Сайкал, Бедел, Тарагай?» – деп илкий басып жүрүп олтурду...

* * *

...Май айынын аяк чени. Бутунда тери чокой, аркасында көтөргөн эки-үч наны. Кудайы сурап таап алган азыраак талканы, ошонусу менен келе жаткан Сулайман. Көз көркүнөн ажырап, чүңүрөйүп кеткен, жаак сөөгү болсо оркоюп чыга түшкөн. Ичке мойну коркоюп, кулагы делдейип, чөп тартып аларга деле алы калбай башы оогон жакты көздөй өзү да оордук тартып келе жаткансыйт. Какшаал кыргыздарын аз-аздап аралап чыккандагы Сулаймандын көрүнүшү ушул.

Кудайы тилегенди билбеген пенденин бирөө да ушу Сулайман. Ар кайсы көрүнгөн үйгө сенделип кирет да «О-о-мийин...» деп коюп, алаканын жайып таягына жөлөнүп бир аз турат. Кадимки дубана, тасыган кайыр-



чылардай жамактатып сөз сүйлөп, кудай, пайгамбарды бетине кармап, соопчулукту көз алдына элестетип үй ээсин мээрбандыкка чакыруу аракети Сулайманда болуп көргөн эмес. Ал барган үй бирдеме берсе берет, бербесе жок, Сулайман да үн чыгарбастан көзүн сүзүп бир канча убакытка телмирип туруп колу талыганда гана колун бир силкип алып өз жолуна түшүп кете берет. Бул жагынан алганда али турмушта анча кагылбаган, ысык-сууктардын көзөнөгүнөн көп өтүп сексен кырлуу болуп жетилбеген, башка элдер менен байланышы, тааныштыгы өтө аз, анын көчкөнүн бел билген, конгонун жел билген тоо кыргызынын бүкүл баласы...

Мына үшүнтүп илкип-калкып олтуруп, Сулайман ашунун бетине жакындап калды... Улам илгерилеп, эрбеңдеп жүрүп олтурду. Туулган жердин күмүш баш чокулары, мизилдеген өзөн сайлары көз алдына закымданып кубулуп тартыла баштады. Тетиги ак кар, көк музга чулганып асманга күчүн көрсөткөндөй жондонуп жаткай суук белден ары өтсө эле ойноо бала күнүндө торпок минип оодарышкан, жабагы минип жарышкан, ай жарыгы түндөрдө ак чөлмөк кууп чуркашкан чалкайган Нарын жагынын керилген тоолору, көз жетпеген өзөндөрү өзү эле аны тосуп чыкчудай сезилип кетти. Ал эмес, деги мындайда адамдын оюна эмне келбейт, Нарын жагынын жазгы бир жибек сызмадай жумшак жели ашуунун чокусунан айланып келип, Сулайманга кайкып бир тийип, талыган боюн сергитип, чөккөн көңүлүн көтөрүп турумтайдай дуулдап кайра асманга атып чыгып кеткендей болду. Мына ушудай өзүн таттуу ойго бөлөгөн балалык туйгу, тууган жер сезими менен эми ашуунун белине шыкап келгенде алдынан эрбеңсербең эткен беш-алты киши көрүндү. Сулайман адамдардын караанын көргөндө кандайдыр кубаттана түштү. Алдына өзүнө окшогон адамдар, ачып-арыса да эл-журтун издеп, өзүлөрү жыттап чоңойгон топуракты издеп чыккан адамдар бара жатышат. Бул кандай сыйкырдуу, кандай



асыл ниеттүү сапарлаштар?.. Ооба, ал тигилердин караанына тезирээк жакындагысы келип өзүн эми демдүү сезип, таштарды аттап-аттап басып келе жатты...

Ашуунун бели ирик-чириктен келип чыккан жаман жыгттарды шамал оогон жакка каптатып гана турган кези экен. Өлүктүн денесинен бөлүнүп чыккан бул балакеттүү, жийиркеничтүү буркуроо эми Сулаймандын да таноосун өрдөй баштады.

Ашуунун белинде, аржак-бержак эңкейиштеринде алигиче адамдын, малдын өлүктөрү жатат. Кузгун, ит дегендер белди сагалап эле калган. Качкындардан калган иттер жапайы, көркөнөчү карышкыр болуп кеткен. Өлгөн кишилердин, малдын этин жей беришип, ар бирөө бир топон, саманга тойгон торпоктой күрсүйүшүп, катуу семирп калышкан.

Мына үшүнтүп иттери көркоо болуп калган ашуунун белинен он чакты киши болуп куралышып алмайынча бирин-сериндеп эч ким өтпөй калган. Тигил белдин бер жагында олтургандарга эми Сулайман кошулду. Бирок булардын баары эле үзүлө албай турган жиптей үлдүрөшөт.

Армандарын айтышып, оор үшкүрүктөр башталды.. Экөө нарындык болуп чыкты. Бат эле Сулайманга ага, ини боло калып жатышты.

Сөздү тигилердин улуураагы баштады:

– Ээ, Сулайман балам, кыргыз эли эмнелерди көрбөдү? Иши кылып тирүү жан күн көрөт турбайбы. Мына ушул турганыбыздан элге жетип, конушка ээ болгуча кимибиз калып, кимибиз кетерибизди ким билет?.. Кытайдын доотайы «Россиянын падышасы кулады, эми кыргызга эч ким тийбейт, кыргыз өз жерине өзү ээ болот. Тилимди алып кеткиле, кетпегениңерди бир жумадан калтырбай кырып түгөтөмүн! Шаарыбызды тебелебей жоголгула!..» – деп бизден кутулгусу келип, бизден жадап, айдап, сабап-кууганынан качып, бир жагынан чын эле жакшылык бетин көрө бекенбиз? – деп үмүт этип Аксы, Турпандан чыгып келе



жатканыбыз ушул, балам... Эл шордуу ылайым эле бир жакшылыкка жетсе экен...

Орусияда жаңы өкмөт чыгыптыр дейт. Ошол жаңы өкүмөттүн кишилери кыргызга келди, кыргыздын ачарыгына көз салат экен, азган-тозгондордун үстүнө уй, астына ат берет экен деп угуп жатабыз?..

– Ошондой, ошондой... ошондой деген жакшы кабар бар экен, – деди олтургандардын дагы бирөө.

– Ал го ал... туугандар, эми азыркысын кайда барабыз? Деги иши кылып карын тойчу жерге жетсек экен, – деди дагы бир үлдүрөп олтурган качкын...

Сакалдуу ээгин дагы бир көтөрүп алды да:

– Балдар, менин тилимди алсаңар Ат-Башыга баралы? Канткен менен алар качпай калган эл. Кантсе да эл ичи эмеспи, эл аралап кирсек, бирөө болбосо бирөөнүн боору ооруп, мусапырчылык башка түшүп турган бизге аш-тамагынан кайрылышаар. Буга кандай дейсиңер, азаматтар?..

Баары сакалдуунун айтканын макул дегендей башта-рын ийкешти. Сулайман акырын туруп бел жакты бир карап алды да көзүнөн жашын чубуртуп жиберди. Сакалдуу киши өзүнчө эле башын ийкегилеп, үшкүрүнүп, Сулайманды тиктеп калды:

– И-и-и, балам...

– Ээ, садагаң болоюн аксакал, эмнени айтайын... Биз үркүп чыкканда Ак-Өгүздүн белинде, атам бороондо келе жатып, муздун жарыгына түшүп кетти эле. Эми, анын өлүгүн деле, эгер бир жерден барып чыгып калган болсо – үшүнтүп ит жеп жатат деңизчи?.. Энем болсо, бул жолу кайра качып келатканда экөөбүз бирдей сууга агып, ал кишини көрүнөө долу сууга тарттырып жиберип, өзүм да өлдүм-талдым дегенде сайроого араң чыктым... Тап-татынакай болгон карындашымды Калмактын байы тартып алып калды. Ким билет, карындашым өлдүбү же тирүүбү? Үшүнтүп атам менен энеме менин колуман бир кетмен топурак да буюрбады... Э-э, айланайын аксакал,



чыны менен эле биз сөөгүбүздү ит кемирип, өлүгүбүздү аюу сүйрөчү эл белек?..

Сулаймандын мундуу көз жашы беркилерди дагы муңайтып бошоткондой, баарынын тең жүрөгүндөгү жарага кайрадан бычактын учу тийгендей, бул арман, бул кайгы бирөөнүкү гана эмес баарынын тең арман, кайгысы болгондой, бардыгы тең бир сыйра жашышып, солуктап, көздөрүн этек-жеңдери менен аарчышып, бири-биринен көздөрүн жашыргандай жер карап кетишти. Бирок эч кимдин Сулаймандын сөзүнө сөз кошуп, аны толуктагысы, күчөткүсү келген жок. Бир оокумга менин бул шордуу, бул чаалыккан, али жакшылыктан үмүтүн үзбөгөн адамдар тунжурашып, ичтеринен дем алышып олтура беришти...

Сөздү кайра деле Сулайман баштады. Ал бир аз бой токтоткондой болуп туруп, алыстан болсо да тууган жердин турган жагын болжолдоп, ага жакындап калганына кадимкидей дем байлагандай болуп сүйлөп жиберди:

– Ыя? – деп алды, – чын эле туулуп өскөн жерге жете турган болдукпу? Ата, энемден айрылдым десем – тууган жерим менин алдыман өз атам өз энем болуп кучагын жайып тургандай көрүнөт да!.. Кайран кыштоолор, же ит, кушка тепселип гана аңгырап турат болдуң бекен?..

– Кой балам, антип айтпа! Биз бара жатпайбызбы, биз бара жатпайбызбы... – деп жиберди тиги жөн шилтеп сүйлөгөн сакалдуу качкын.

– Мейличи деги, агалар, ошентип туулуп-өскөн жерге жетип, жайлоонун мөңгү муздай тунук суусунан бир шимирип, булап жаткан шибер чөбүнүн үстүнө чалкалкалап жибек жуурканга жаткандай керилип, чоюлуп бой жазып жата турган болсок, биз дагы жер-суунун ээси болуп, башкаларга сөзү тең, өзү тең киши катарына кошулсак, – деп момурая тушүп, белден көз айырбай, арманы да, кубанычы да аралаш мелтиреп турду Сулайман.



– Инимдин жүрөгүндө оту бар жигит экен го?– деп күңк этип алды баягы аксакал киши.

Ар жактан дагы бир эшекке жүк арткан беш-алты качкын чубашып, муунчак-түйүнчөктөрүн көтөрүп жете келишти. Бир аз тыныга түшкөндөн кийин он чакты кыргыз бир эшекти алдыга салып, хы-хылашып, чубаша басышып, кыбырашып белге чыгып келе жатышты...

* * *

Сулаймандар Ат-Башыны аралап калың айылды көздөй бет алышты. Айылдагылар. «Качкындар экен, качкындар келишти...» дешип шыбыр-күбүргө өтүштү. Айылдын кире беришинде, бир түзөң жерде көп эл ордо атышып жатышкан экен. Сулаймандар ордонун четине келип ордочуларга салам айтып токтоло калышты.

Эл жапырт карашып: «О-о, качкындар экен, качкындар экен...» дешип таңыркаша да, бүшүркөшө да карашып жатышты. Кечээки эле ушул жердин кыргыздары Кытайга качып, эми арып-ачып, өлгөндөн калганы кайра келе баштаганы кайсы бирөөлөрдүн көзүнө башкача бир, бул кыргызга окшобогон адамдар болуп калгандай көрүндү. Кантсе дагы бул жерде тургандардын көпчүлүгү кандаш-боордош бечаралардын өз жерине ушул абалда мусаапырлык менен араң жеткенин көргөндө ичтеринен аяшып, боор оорушуп, бирок ошол сезимдерин ачыкка чыгаралбай турушту. Баштарын жерге салып, муңайып жер тиктегендер далай эле болду. Андай болуштун себеби бар эле.

Ордочулардын ичинде кызыл тукаба тышталган учун чачыктуу кара көрпө тебетей кийген сүзө турган бука өңдөнүп чулуйган орто бойлуу тоголок кара жигит Эсиркеп. Ичинен сукно френч кийген, төш чөнтөгүнөн күмүш сааттын боосу чыгып турат. Тебетейин чекесине түшүрө кийип эч кимди тоотпой букчуят да, мыкчыят. Ал бир чай кайнамада барып бир сүйлөгөндөй болот. Ал оозун ачса эл улуу-кичүү дебей жалт карашат.



Окурмандар, силер бул адамды мурун учураткансыңар, бирок кийинки атак-даңкын уккан эмессиңер. Бул Эсиркеп дегенибиз үркүн жылы Койгелди болуштун бесири (катчысы) эле. Алышер бычак менен качырганда атынан кулап түшүп тамга кире качкандардын бирөө ушул болучу. Өзү атбашылык, Нарындын эли үрккөндө ал акырын гана Ат-Башыны көздөй жылып чыга берген. Азыр Ат-Башынын так ушул тегерегинин болушу болуп турат. Эсиркептин «түү» деген түкүрүгү менен учуп кете жаздагандар жакшы эле бар. Мына, эмки болуш Эсиркеп, мурунтан эле аябай эшилип бүткөн, чычайган кара мурутун дагы чыйратып-чыйратып алды да баятан бери эле бүткүл жүдөө, бүткүл мусапыр көрүнүштөрү жалынычтуу, кейиштүү көз караштары менен мунун кыжырын келтирип кыйыгына тийип турган качкындарга акшыйып көзүнүн агын үч тегеретип алды да, Сулайманды боолгоп-боолгоп келип токтоло түштү. Сулайманды эчен ирет көргөн болсо тааныбай койбойт эле го?

Сулайман Алышер менен эле көтөрүлүш күндөрүндө бурк этип бир көрүнө калганы болбосо ага чейин айыл арасында өзү курлуу жигиттер менен кетмен чаап, мал багып, жупуну кийинип, басмырт жүргөн боз төбөөл боз балдардын гана бирөө эле да. Алышер Койгелдинин тебетейин түшүрө урганда анын аркасынан бара жаткан Сулаймандын жүрөгү оозуна тыгыла түшкөн. Эсиркеп, бет багып, ажырата карай да алган эмес. Жигиттер каарын ичтерине кымтышып, бирок эч нерседен кайра тарткыс түспөл менен болуштун мекемесине барганда Эсиркеп ылдый карап бүжүрөгөн бир жазыксыз адам, өзүнүн кожоюнунун гана буйругун аткаруудан башкага тиешеси жок макулук болуп көрүнүп, эси-дарты эптеп эле тышка чыгып качууда болгон. Ошентип Сулайманды ошол жерде көрсө да даана байкай албай калган. Анын үстүнө Сулайман анын астында бир ооз сөз сүйлөгөн эмес. Эми качып-бозуп адам көрбөс мээнет-шордун көбүн көрүп, көк жа-



шык сөөгү калып, бул жерге үлдүрөп зорго жеткен Сулайманды деги эле таптакыр тааныбай калыптыр.

Сулайман таанып турат. Окустан таанып койсо бийлиги колунда турган неме «тирүүлөй сабап өлтүргүлө!» деп бакырап бекен? деп катуу чочулады. Ордочулардын жанынан бат эле кеткиси, ал эмес Эсиркептин бийлик жүргүзүп турган жеринен көз көргүс жакка жоголгусу келди. Сулайман ушуну ойлоп тунжурап турганда Эсиркеп быш этип таноосунан бир күлүп койду да:

– Ээ, жоо сайгандар, бу жактан орус бадышасынын ойронун чыгарып, тиги жакка жетип Кытайды кыйратып, эми Ат-Башыны да аш бышымга калтырбай уйпалап жиберели деп келген экеңсиңер!..

Ордо токтолуп, көпчүлүк качкындарды тегеректеп калган эле. Болуштун кекээрдүү сөзүнө курчала калгандардын бир даары күлүп да жиберди. Качкындар оозумурундарын чала-була бүлкүлдөтүшүп жер карашты.

– Жогоңуз, – деди Сулайман, акырын гана ачыккан, узак жол жүрүп чаалыккан адамдын кейиштүү, жапыс үнү менен.

– Тетигинин... мойнуна куржун салынганы менен иши жок, дагы бышыксынып жүргөн эмеси окшойт...

Сулаймандын «жогоңуз» деген жумшак, акырын айткан бир ооз сөзү өзүнөн бөлөктөрдүн баарын чымын чиркейдей көрүп калган болушка өзгөчө элдин тең жарымысы Кытайга качып көпчүлүктүн башына кайгы түшүп элдин жылдызы өчүп турган кезде болгон болушка бул сөз какшык сыпайы жөнөтүлгөн кекээр катарында угулган эле. «Карасаң, кайдагы бир сандалган качкын болушка тил кайрат деген эмне?!» Мына ошондой ойго бекем батып алган Эсиркеп уламдан-улам оолугуп, уламдан-улам өөдөсүнүп, ал түгүл чеченсинип атырыла берди:

– Андай аке бышык болсоң – арыраак барып ордосун эмне ташын талкан кылып келбедин экен? Карарып жаткан көп кытайдын жылкысын тийип келип Нарындын



жайыттарына эмне каптатып таштабадың экен? – деп Эсиркеп мурдунан дагы бир быш этти. Тургандардын күлгөнү күлдү, күлбөгөнү болсо «ушул өлгөнү турган бечараларды эмнеге жемелейт?» – деп болушка тике айтпагандары мснен, бул жемелөөнү анча жактырбай турушкандарын байкаган адам алардын кабак-каштарынан көрүп турду.

Сулайман Эсиркептин эсирик сөзүнө жооп издебеди да, чөк түшкөн бойдон кулагын жапырып олтура берди. Баягы сакалдуу качкын кыңырылып курсагын акырын сыйпап алды. Эсиркеп баягыдан да дөөгүрсүп оозун чоёчоё, ыгырыла сүйлөп, качкындарды каптай берди:

– Качкындар деген атка кондуңарбы эми? Мына, анык кудайдын каарына калган эл деген ушул! Адам ө-өй, падышага каршы ок атат деген эмне жакшылык?.. Бадышага ок аткан – кудайга ок аткан менен барабар! Дагы жетишпей калды бул иттерге!.. Буларда мээ бар дейсиңби? Мээлери чирип түшүп калгандан кийин ушул апаатты кудай тааладан өзүлөрү сурап алып олтурушпайбы!.. Болбосо кайсы кудай урган киши ийри бакандын башына найза аштап урушка чыксын?! – деп мурдун дагы быш эттирди. Кайсы бирөөлөрү бырс, этип күлөт. Күлкү басылгандан кийин «Ырас да, ырас да» – деп бирин-серин сөз коштогон кошоматчылар болбосо, калгандары коңурук тартпай уктаганышып момурашып көздөрүн коюлтушуп олтурушат.

– Силерге каргыш тийди. Эми дагы көрбөгөндү көрүп, тукумуңар курут болот, самсаалаган иттер!.. Кем акыл, көкүрөгүн көк талкан басып калган киши так силердей болот! Силерге дагы чала болот!..

Сулайман албуут сөздөргө уугуп кетти бейм, дагы башын көтөрүп алды да:

– Болуш аке... Ооба, өлгөндөн калганыбыз силерди боорсуп кара талашып, баш калкалап келип олтурабыз. Биз деле ушул жер, ушул суунун адамдары эмес белек?..

– О, боорсуган боорунду... Боорунду урайын сен акмактын! Сен акмак кыргыздын итинен айланганы келдиңби



мында?– деп Эсиркеп мурдун дагы бир быш эттирди. Сулаймандын арка жагында олтурган сакалдуу качкын «такалбай сүйлөй бер» дегендей колтукка акырын укуп койдуду. Сулайман өзү да токтолгусу келбей турду эле, эми дагы дем байлай калды:

– Ак падышанын адилеттиктен кеткенин, калың кара көпчүлүккө өкүм-зордук көрсөтүп аскерге эптүүлөтүп айдай баштаганын көргөн эл чыдап туралбады. Ага биздин кыргыз «жакшыларынын» баса көктөмөйү кошулду («кыргыз жакшылары» – деген сөздү Сулайман сыпаа кекээр менен узатты). Көз көрүнөө бирөөнүн ордуна бирөө кетип бараткан соң элдин жаны күйүп, козголуп кеткени чын, болуш. Тигилер куралдуу экен. Биз куралсыз экенбиз. Ырас, кайрат көрсөтөбүз деп жеңилгенибизди элдин баары көрдү. Ырас, кыргыздын жакшысы биз деп туруп кыргызды кырууга сиздер да кошумча болдуңуздаар... Мына, эми өлгөндөн калганыбыз силердин ата-бабаңар билбеген чоочун, жат кишидей мусапыр болуп алдыңарга келип турабыз... Ооба, болуш, сөөгүбүздү өрттөп, күлүбүздү шамалга сапырып жиберсеңиз да өзүңүз билесиз?..

– Атаңдын башын сапырам!.. Шиш учтоого жарабай туруп бузук чыгарган силерде эмненин мээси бар! Силер айбансыңар!.. Мына, алды-артын ойлогон бизди карачы, боорубуз бүтүн, башыбыз эсен гана жырғап жатабыз. Дагы эле болсо силердей качып-тозгон журт бузар иттердин кесепети бизге тийбесе эле болду!..

Сулайман ошондон кийин ооз ачпады да, башын салаңдатып таягы менен жер чукуп кубарып олтура берди. А болуш болсо жаман сөздөрүн улам-улам бүркүп табалоодон, качкындарды ура-береге алып сүйлөөдөн чарчабады.

Элдин орто ченинде олтурган куба жүлүн, арык чырай көк ала сакалы сеңселген көөнөргөн боз тончон киши баятан бери эле улам козголуп коюп, эрди чала-була күбүрөгөндөй болуп кабак-кашын чытып олтурду эле. Ошол киши ордунан бир обдулуп алды да:



– Эсиркеп балам, – деди, – семиздик койго жарашат, текеберчилик, чоң сүйлөп, жоондук көрсөтүү, өзгөчө өзүң айткандай «качкын» азып-тозуп келгендер жөнүндө сөз болгондо эл башкарып олтурган болуштун оозуна жарашпаган сөз. Ордочулар менен урушсаң бир жөн эле. Булар ордо атканы келип олтурган жок, бизди эл-журт деп, башка бир жакшы үмүт менен келип олтурган бечаралар... Мынча эмне бул бечараларды ызалантып, кемсинте турган жөнүбүз бар?.. Булардын кырылып олтурганы акылы жоктугунан эместир? Ат-Башыдан солдатка кармалып кеткен бечаралар деле көзүнүн жашы көл болуп кетпедиби?..

Эсиркеп ушул жерге келгенде көгөрүп, кышылдап, тиги айылдын кадырлуу кишисин сөгүүгө оозу бара албай, бирок ызасын токтото албай:

– Чал, мага акыл айтып жатасыңбы деп кыйкырып алды.

– Сага айтар артык баш акыл менде жок. Баш кесмек бар, тил кесмек жок деген. Башымды кессең мына, бир чалдын башын ким кеспеген? Келген сөздү келин айтат. Келиндей болуп үлпүлдөп калган кезибизде сүйлөтүп олтурган өзүң... Ким билет атбашылык бүткөнүбүз эртең жапырт түтүнгө кан болорубузду? Жалаң эле атбашылык кыргызга уютку боло турган болсо – тим үлдүрөп турган бечараларды кырсаңар кырып салгыла!.. Биз курсагыбыз тойгон күнү текебер сүйлөйт экенбиз... Кыргыз башынан доого аттанса бир аттанбаган, жоону сайса бир сайбаган илгертен башы жогураак элбиз. Тигил балам туура айтат. Теңчилик, адилеттик талашкан кыргыз баласына жардам бермек тургай атбашылыктар падышага каршы кармашкан кыргызга өзүбүз ок атып, төрөлөргө кошомат көрсөтүп, эзилип кор болгонуна чыдабай баш көтөргөн кыргызды өзүбүз кырышып бербедикпи?.. Аксакалдын ушул сөзү элдин баарына эмес Алым, Эсиркеп окшогон болуш, бийлөөчүлөргө каршы айтылганын Эсиркеп куп түшүнүп, буртундап, түкүрүнүп, какырынып жиберди.



– Тобоо дейлик! Эл бололу...– деп сөз жөнөттү аксакал.– Азууларың аркайткан ат өлүгү бир тоодой, муруттарың шырпайткан эр өлүгү бир тоодой болуп жатканда кайсы ырысыбызга мынча чалкалаган болобуз?..

Кимди кыйратып, кайсы душманыбыздын күлүн асманга сапырып жибергенсип, атыбыздын башын кекейттип, үзөңгүнү чирене тепкен болобуз?.. Э, айланайын эл, асмандан түшө калгансып чамгарактабай тирүү болсок бир дөбөдө, өлүү болсок бир чуңкурда болсок болбойбу?..

Тиктегенин жутчудай тикирейип жаалы келип турган болуштун алдында чукугандай сөз тапкан акылга сыйып, мээге конор жүйөөлүү сөз сүйлөгөн бул кайдагы абышка?– деп таңыркап да турган чыгарсыңар? Чеченге айла жок деген чечендин бирөө ушул ак тону көөнөрө түшкөн абышка. Бул чал манап эмес, бай эмес, өз оокаты өзүндө, короосунда кырк-элүү кою бар, көзгө атар мерген, саймедиреген жомокчу болуп жүрүп, көпчүлүккө таанылып, өз алдынча кадыр-барктуу болуп калган киши. Бала кезинен Какшаал тоосунда койчу, жылкычы болуп жүрүп, жигит ортону болгондо ушул Ат-Башыга келип орношуп калган.

Адегенде он чакты кишинин алдында куудулданып сүйлөп, ар ким-ар ким менен айтышканда бат эле тилинен мүдүрүлтүп оңко-чоңко аттырып жиберчү. Анын кечирээк жыйындарда ар ким-ар ким менен оюн-чындан жаакташа кеткенде сөздүн тузун татыта сүйлөп, бет алган кишисин аркан-жипсиз эле жүйөөлүү сөз менен тушамыштап койчу. Мансабына мас болуп турган эмелер текебери кармаса кой ордуна мууздатып салат деп чоңураак манаптардын алдында сөзгө аралашчу эмес. Аты Алымбек эле. Жакшы санаалаш теңтуштары же чечен сүйлөп туура айтканына маашыр болгон жаштар назырын салып, сырын угууга кызыгышып:

– Ээ, Алыке, болуштардын алдында эмне оозуңдан сөзүң түшүп калгандай унчукпай каласың? – деп калыпса:



– Ээ, кызык экенсиңер, кутурган ит менен манаптын мүнөзү бирдей болот. Сөзүмө кыжыры келсе – өлтүрө тиштеп салат, анда бала-чакамдын күнү эмне болот?! Чечен – чечен эмес, өкүм чечен деген. Өкүм, камчы, кылыч, мылтык, булардын колунда турбайбы. Мен көргөн манап, мен көргөн болуштар баары кылдан кыйкым тапкан ичтери тар, ызакор, кара өпкө иттер болот, азыр чамгарак булардыкы болуп турбайбы?– деп коёр эле.

Айылдагылар «Алыкеңдин сөзүнүн эми жок, оозунун ырысы жок», – дешер эле. Айыл журтунун анткени – «сөздү мындай эч ким таап сүйлөй албайт, бул эмне үчүн болуш, же бий боло албайт» дешкендеги ойлору го?

Мына бүгүн да Алымбек аке сүйлөбөйт эле. Бирок өлүп-өлүп, өлүмдөн калган элдин тукуму кара талашып, баш калкалап келип олтурганда, жок дегенде эки ооз жылуу сөз сүйлөп, бир чөөгүн чай берүүнүн ордуна, адегенде эле тилинин заарын төгүп, бул жерге сенделип араң жеткен бечараларды көргөн жерден эле ура-береге алган болушка кыжыры кайнап, итатайы тутулуп кеткен кайран киши бүйрү кызып кетип сөз тизгинин коё бербедиби...

Жанагы «биз кыргызды кошо кырыштык» – деген сөзү дале болсо манаптардын кыйыгына калбагай элек деп болуштун алдында жалпы атбашылыктардын мойнуна алымыш болуп айтып олтурганы болбосо, өзүнө теңтуш, сырдакана беш-алты киши менен олтурганда айтаары бөлөк. Андай кезде бул Алымбек ак таңдай:

– Деги ушул манаптар үйү өрттөнүп эле тирүүлөй көргө көмүлчү немелер. Анжияндан солдат чакыртып келип, качкан кыргыздарды кошо кырышпаса – булардын ченин бирөө тартып алат беле? Же болбосо ошондон даражасы кемип калабы? Андай эле угуту кайнап бара жаткан кара чаар жолборс болсо, бала-бакырасын падыша көрүнө ажалга айдаганда бул айласы кеткен элдин душманына эмне үчүн ок атышпайт? Кайра бул иттерге эл көп болсо жем көп болбойбу? Мына ошондо аталары-



нын канын ичкенсип кыргызды ичип-жеп түгөтө албай жатышат эле го бул чочколоруң – дечү.

Эсиркеп Алымбек сөз сабагын узарта баштаган сайын эле мурдун быш эттирип, итиркейи кайнап, колун тескери шилтеп, жанындагыларга «тиги мээси айланган чалыңарды кой деп койбойсуңарбы? Мынча эмне жин-шайтанынын баары бүгүн кармагансып акыраңдайт мага?.. Өлөрүнө көрүнгөн көк мээ, куу сакал...» – деп олтурду. «Мындай жаагын жанган кудайдын каары кишини деле көргөн эмесмин» – деп да жиберди. Алымбек сөзүн токтоткондо мансапка катышы жок карапайым карап турган кишилер «баса, айтса, айтпаса төгүнбү?» – дешип, шыпшынышып, сөзгө ууй түшүшкөн. Көп эле кишинин көзү Алымбекке күлүндөгөн.

Эсиркеп болуш болсо баягыдан да катуу тиштенип музоонун көзүндөй болгон көзүн аңтарылтып жиберип:

– Ээ, чечен десе эле калжырап, оозуңа келгенди оттой берген, кудаанын каарына калган киши экенсиң! Андай эле ичиң эзилип баратса итаалыдай самсаалап каптап келе жаткан качкындарга корооңон кой бөлүп берип үйүңө киргизип албайсыңбы? Бул элди сен билесиңби же мен билеминби?.. Эл башкарып, жол көрсөткөн киши болуп элиргенин кара бул теке сакалдын!.. А, сен жаман тонунду куучуйтуп алып көптө, топто айтышкандай сени менен бул кайсы каадалуу киши деп деги ким айтышмак эле?.. – Анан кайра өзүнчө күбүрөп «көрүнгөн эле бир чал божурай кишинин башын оорутат», – деп алды да, жанында турган катчысына карап:

– Эмесе, биз төрөгө жөнөйлү... кечигип калдык... – деп ордунан турду. Алымбек ичинен «бая эле ушуну айтарын билгемин» деди. «Эми төрөсүнө даттанып дагы мени темтеңдетпегей эле» – деп бир аз санааркай түштү. Бирок жапшаарын жашап калган Алымбек аксакал «сөз келгенде айтпаса сөз атасы өлүштүр» – деген, ушундан келгенди көрдүм. Ажал жетсе ким өлбөйт» деген ой-пикирин биротоло таяды да койду...



Бир жигит болуштун атын туура тартты. Бир жигит колтуктап атказды. Катчысы да ак куржунду салынып атына минди. Куржунда иш кагаздары, мекемедеги чот, сая челектери, калам, карындаштары эле. Болуш Эсиркеп атынын оозун бура тартып тура калды да:

– Эй! – деди элге, – мына бул качкындардын мында жүрсө элге балакети жугат. Эл адеп үрккөндө бизди дагы «кыргызсыңар, силердин бизге душмандык пикириңер жок экенин айталбайбыз» – деп төрөлөр өпкө-жүрөгүбүздү куушуруп далай жекирген... Анын үстүнө кытай жеринде жугуштуу оору көп болот. Эң эле жок дегенде булардын жугуштуу оорусу жукса деле обо менен ооругандай баарың кырылып жок болосуңар... Үйүңөргө киргизип тамак берчү болбогула!.. Өлүшсө да бизден алысыраак барып өлүшсүн. Тетегиндей кууп жибергиле, уктуңарбы!? Уксаңар эмесе, айтканды айткандай аткаргыла...– деди да, атын соорута бир тартып алчаңдата бастырып жөнөп кетти... Эл акырындап тарай баштады.

Алымбек аксакал жоон өпкө болуштун мыңкылдап, диңкилдеп сүйлөгөн сөздөрүн көзүнүн төбөсү менен карап, кара өпкө айыптоочунун көңдөй күпүлдөгөнүн уккандай айласыздан укту дагы, демин ичине алып, шалкая басып үйүн көздөй бет алды. Калган айылдыктар деле өзүлөрү баскысы келсе да буттары баскысы келбегендей ыргылжың тартышып турган орундарынан туштушту көздөй кыбырашты. Же болуштун карааны үзүлгүчө үшүнтө туралы дешип, көз караштар менен сүйлөшүштүбү, анысын ким билсин?.. Качкындар болсо бир-бирине сүйөнүшүп араң турушкан эмелер көрүнүп турган айыл, үйлөрдү бет алышып сендиректешти.

Шайманы кетип бараткан качкындардын сакалдуусу Сулайманга карап:

– Ата, балакетиңди алайын-ай, жанагы кишини кандай катын тууду экен? Эл ичинде ушундай алтын кишилер да болот экен да?.. Азыр өлсөм да жасаганга миң бир



эки ыраазымын, жанагы кишинин сөзүн укканда бул дүйнөдөн армансыз болдум. Атаганат, дөөгүрсүгөн зулумга айтчу сөз, мээсин жара чапчу таяк ушул эмеспи... Сулайман балам, сен да сөз кулпусун жалтанбай өз ордунда ачып бердиң. Ооба балам, сыр аяктын сыры кетсе да сыны кетпейт дебеди беле? Азып-тозуп жүрсөң да ушул басыгыңды бузба! Көрөр күн, ичер суусу бар эр азаматтын кайраттуу эле болгону жакшы... «А-а-а» – деп дагы бир үшкүрүнүп алды да сакалдуу киши эми Ат-Башыда бир илинчеги болсо керек, өзүнүн жекжааттарын издей турганын билдирди.

Тургун элдин иттери күрсүлдөп, качкындарды көп жөнөтпөй асыла калып жатты. Сулайман Ат-Башыдан тааныш таба албады. Сакалдуу качкын болсо бир тааныш таап, анын үйүнөн койдун ынак сүтүн ичип, арпа нандан бирди бүт жеп алгандан кийин мурдунан кан кетип, солуп жатып, ошол түнү эле жан берди.

Сулайман кантсе да баягы Алымбек аксакалды тапкысы, өлсө да ошол кишинин улагасында жатып өлгүсү келди.

Айылды аралап, улам бир үйдөн куулуп олтуруп, аябай шайы кетип, чекесинен муздак тер чыга баштады. Күн батарга жакындап калганда айылдын чет жагындагы бир үйдүн түндүгүнөн ак түтүн бур дей түштү. Кантсе да тамагы жаңы бышкан үй го..деп Сулайман ошол үйдү көздөй бурулду. Бул үй Жылжымыш деген белгилүү байдын үйү эле.

Сулайман эшиктин алдына барганда эле ити арсылдады. Эшикке бир кичирээк кыз чуркап чыга калып:

– Ата, атаке, качкын, качкын...– деди.

– Эмне дейт балдыраган арам? деп, эшикке кыздын энеси чыга келди да Сулайманды көрүп:

– Кыргыз эле тура... Кашкарлыктардын чапанын кийип алганы болбосо. Кечээ күнкү болуш тилдеген качкын го? Кой, мында кирбе, бизге да бир балакетиң жугат... Апий, катыгүн кудай, болбой эле келип үйдүн жанына



олтуруп албадыбы. Эми кантейин?..– деди да аял үйүнө кирди. Күйөөсү үнү кирки жоон кара киши экен, бир табак эт жаңы эле алдына барганда башты өзү алып, чыккый этин оюп жеп кирген экен. Эшиктин алдындагы Сулайман сүйрөлүп үйгө кирип келип, көзүн жашылдантып карай бергенде бай суур көргөн иттей болуп олурая бир тиктеп калды. Сулайман кыңырылып, араң оозун ачып:

– Аваке, өлүп баратам... Бөөдө өлүп калбайын... Жок дегенде өпкө, карын болсо деле...

– Кой, катыгүн, ары бар! Өпкө-боор сен түгүл өз балдарыма жок, чыкчы үйүмдөн, замананы куурулtpай!– деди аял.

Үй ээси ылдый карап, мурду тердеп, бышылдап баш жей берди. Балдары болсо баштын кулагын, жилик, кабыргаларды колдоруна алышып, эттен анда-санда бир чайнап коюшуп, Сулайманды бир аз чоочулагандай тиктешип, таң калгансып олтурушат. Эт менен сорпонун жыты Сулаймандын мурдун өрдөп, ачка шордуу тамшанып-тамшанып, шилекейин жутуп, бир төрдөгү күржүндөп баш мүлжүп жаткан байды, бир казандын жанында асемин бузбай чакан чөйчөккө сорпо куюп алып, шашпай ууртап олтурган аялды карайт. Бирок эч кимисинен ырайым жок, экөө тең кабактарын түнөртүшүп жер тиктешет...

Оттун жанында бир чийки без жатты эле, Сулайман акырын эңкейип ошол безди алды да кыпчуур менен акырын кыпчып туруп отко салды. Итке ыргыткан бир сөөктү Сулайман ээрчип карай берди эле, улагада комдонуп жаткан көк ит ыркырап өзүңө ыргытылган сөөктү бул үйгө чоочун, коомай олтурган Сулаймандан коругандай болду. Күржүндөгөн эткел бай башты мүлжүп напсиси канып калган кези эле, Сулайманды эми гана жаңы көргөндөй болуп тикиреп түшүп:

– Ой, сен кандай шумдуктуу неме элең?.. Катын, чыгарып жиберчи жалдыратпай! Мындай неме үйдүн кутун качырат, адамдын берекесин кетирет...



Аялы Сулаймандын колунан кычкачты жулуп алды. Сулайман күлдүн арасындагы безди күлү менен кошо чапчый кармап алганда аялы аны түрткөн бойдон эшикке чыгарып жиберди... Сулаймандын оюна эмнелер келип, эмнелер кетпеди? Кантсе да чиркин жан таттуу да... Ким эле жарык дүйнөдөн көз жумуп кара жердин алдына кирип жоголук десин? Сулайман чийки безди күлгө аралашкан боюнча чайнап, жутуп, энтигип, үшкүрүп койду.

Күржүйгөн кара киши этке аябай тоюп көңүлү кадимкисиндей жайлангандан кийин дөңкөйүп эшикке чыкты да сүзүшө турган букача тооруп Сулайманды карай берди. Сулайман акырын ордунан козголду да, бул кудайсыган семиздин оозунан дагы бир ыплас сөздү укпайын деди окшойт, күржүйгөн караны алдыртан бир тиктеп коюп жогору жакты көздөй илкип жөнөдү. Обочорок бир жерге барып таягына сүйөнүп, шуу үшкүрүп коюп олтурду. Сөөктөн тиш чукуур жасап алган тиги бай качкын Сулайман анын оозунан сөз чыга электе эле жылып жолго түшкөндө «менин көрүнүп коюшум эле тигинин жүрөгүн түшүрдү» – деп ойлоп, ошого мурункусунан да жоонсуй түшүп, бир колу менен бөйрөгүн таянып, бир колу менен тишин чукулап колтоңдой басып сүт тикендүү жылганы көздөй бура тартты...

Сулаймандын оозунан кара суу келип окшуса да ичинен ачуу сары зилден башка эчтеме чыкпады. Анын көзүнө айланасындагы жер элсиз, жансыз гана каңгырап куурап калган чөл талаадай элестеп, ал талаада кандайдыр бир купкуу ач карышкырлар адамдын башын кемирип жаткансып көрүндү. Өзү дагы ошол карышкырдын оозунда турган өлүмгө жакындагандай сезилип, көз жашын ирмеп-ирмеп туруп, жеңи менен аарчынып дагы бир улутунуп, дагы бир үшкүрүнүп алды. «Күнүм бүткөн экен, эптеп кыргыз жеринин бир четине жеткенде кишинин итинен да төмөн көргөн бир байдын эшик алдында жан бермек экемин го» – деген ойго келди.



Алымбектин үйү айылдын баш жагында эле. Ал баятан бери аркы-терки басып эки жакты карап турганда көзүнө сенделип келип тигиндейрээкке олтуруп калган Сулайман көрүндү. Сулаймандын Жылжымыш байдын үйү жактан келатышы Алымбекти чоочутту. Жылжымыш бай болгону менен «сасык бай» атыккан киши. Ал эмес кээде өзүнүн баласынан чычкак улагын артык көрүп, катуу баш, сараң, битир деген кабары айланага белгилүү. Мындай үркүндөн кийинки көпчүлүк кыргыз ачыгып, кор болуп турганда эмес, ак төөнүн карды жарылып жатканда бул бай өзү каалап беш кишинин башын кошуп чай берип көргөн киши эмес. Анын сырын билген бул тегеректин баш кишилери атайылап куралышып барып салам айткан болуп, «байга учураша кетели деп түшүп калдык» дешип, кыскасы коркутуп туруп мейман болушар эле. Муну билген Алымбек борс-борс күлүп «жамандыкын басып ич» – деген ошол. Ошол Жылжымыш киши болбой кара жерге кирсин, ал манаптар менен атка минер куулардын гана койчусу» деп коёр эле. Мунун баарын башынан жакшы билген Алымбек ичинен «бул бечара баягы Жылжымыш кара чочконун үйү жактан келди, кирбес үйдүн эшигин ачып кирген экен го. Анын үстүнө анын катыны дагы өзүнө куюп койгондой болуп келишип калган талпылдап, сөздү ылгабай сүйлөгөн талп этектин бирөө эле, бир дөбөт, бир канчык биригип ач кадырын ток билбейт кылгандыр ээ... деп акырын бир ачуу күлүп алды. Эми Алымбек Сулайманды көздөй ылдамдап тике басып келе жатып:

– О-о, ойрон болгон кыргыз... оңой менен өз башы менен ой ойлобогон калкпыз. Кечээ Эсиркеп болуш мурдун бышылдатып бирдеме деп былжырагандан чоочулап түндө ушул бечараны бир да бирөө сыйлабаган экен го?.. Чиркин-ай, күнүмдүк гана жүдөп турганы болбосо акылы ордунда, сөзүнүн маанисин түшүнгөн адамга капкайда барып жетип жатат...



Ай, бечера-ай, адам баласы ушундай мүңкүрөгөнүн көргөнүм ушул...– деп оюн жыйнактап калган кезинде бир ит арсылдап үрүп Сулайманды көздөй куйругун чагарактатып келе жатты эле, колундагы таягы менен итти жон талаштыра уруп жиберди. Ит каңшылаган бойдон коктуга кирип жок болду. Алымбек ачуулана басып барып таягын алды да Сулайманды карап «оолда түбүң түшкөн шум заман-ай, эмне деген арман күнгө туш келгенбиз?» – деп үшкүрүнүп койду да Сулайманга келип:

– Эй, жүрчү биздикине – деп, колдон алды да Сулайманды ээрчитип үйүнө алып келди. Аялы таңыркап, бул ким экенин тааный албай карады да калды. Качкын болуп кеткен жек-жаатыбыз бекен деп да ойлоду.

– Эмне карайсың? Киши көргөн жок белең? Тезирээк, кичине кымыран көжө бышырып жибер! – деди да Сулайманды жанына алып олтурду. Алымбектин айтуусу боюнча Сулайман бети-колун самындап жууду. Жуураттан кичине чалап жасатып берип, арпа нандан алдына бир гана үзүм койдурду. Сулайман «бул эмнеси?» – деп таң калгандай болду.

Бир аздан кийин кымыран көжө бышты. Кымырандан бир аякты алдына койдурду да баягы нандан дагы бир кичине үзүм бердирди. Сулайман таң калып, мунун сыры эмнеде экенин табалбай ойлонду да олтурду.

Аялы дагы күйөөсүнүн мейманга мындай тамак бердиришине акылы жетпей оозун ачып бир Сулайманды, бир Алымбекти карай берди. Же бирөөнү куудулданып ээрчитип келип шылдың кылып жатканыбы деп ойлоп күлкүсү келет. Бирок өтө эле жүдөө, азыңкы меймандан абийир сактайт да «ырсалаңдаган кандай неме» – деп айтабы дегенсип өз оозун өзү кайтарган сыяктуу.

Сулайман тамактанып болуп жайланып олтурду. Алымбек адетинче ордунан бир козголуп койду дагы:

– Балам, атың ким?

– Сулайман.



– Кай жердиксин?

– Нарындык болом.

– Сен баятан бери бул киши чымчыкка тамак бергенсип тамак бердирет деп капа болуп олтурдуң бейм, балам? Сен азып-тозуп жүрүп, ач-арык болуп ичегиңдин кырындысы кетип калган кишисиң. Ошондуктан адегенде эле күчтүү тамак ичкенде көтөрө албай өлүп калабы деп корктым. Адегенде тамакты мүнөздөп ичсен, – денең кубаттангандан кийин күчтүү тамакты сиңире аласың... Болбосо тамак аягандыктан эмес, кудайга шүгүр эле оокатыбыз бар. Мен дагы сендей жигит кезимде жокчулуктун азабын көп тарткам. Билемин балам, билемин... – деди.

– Мергенчинин билбеген балакети жок! – деп аялы эми гана кайкайып күлүп жиберди...

Ушул айылдын акыл айтчу кишиси да ушул, айылдын куту да Алымбек аксакал экендигине Сулаймандын көңүлү биротоло уюду.

Алымбек Сулайманды он чакты күнү багып жатты. Бир сыйра эски кийимдерин берип, үстү-башын да тыңдап койду. Сулайман өзү кетем деген гана күнү жол азыгына талкан, нан, эт бышыртып берип, ал эмес Нарын шаарына барчу бирөөгө учкаштырып кол кармашып, кош айтышып, аталык мээрим менен жолуна узатып салды.

Сулайман менен кошо баягы Беделди бирге ашып келген нарындык жигит жөнөгөн. Ал дагы бир боорукер атбашылыкка учкашып, Нарынды көздөй бет алышкан. Канча адамдар бирин-сериндеп кытай жеринен өтүп келип жаткан качкын кыргыздарды өз чамасынча боорун тартып, эптеп күтүшүп, адам катарына кошуп жатса да кай бири бир күнү карды тойсо эртең эмне болорун ойлобогон дардаке-көңдөйлөр ооздорун тыйбай суук сөздөрдү каптата беришти...



* * *

Сулаймандар акыры Нарын шаарына да, жетишти. Шаарга кебетеси кеткен, үстү-башы самсаалаган арык кишилер толуп кетиптир. Качкындар өлгөнү жолдо өлүп, эптеп кыймылдоого жараганы мында келип жаткан тура...

Көпүрөнүн жанына качкындар үчүн атайы карандай буламык бышырып коюшкан. Бул тоо арасында башкаруу жагында дагы эле болсо көпчүлүгү эски чиновниктер, меньшевик-эсерлер партиясынын өкүлдөрү, кыргыздын бай-манаптары же ошолордун балдары олтурган экен.

Бул жылы революция ички Россияда жеңип, эркиндиктин, жаңы замандын чолпону улам өөдөлөп, жаркырап-жайнап көрүнүп келе жатса дагы Ат-Башы, Нарын, Кочкор, Жумгалдар алигиче Алым менен Мусаалылардын колунда көрүнөт. Пишпек жакта олтуруп тиги чек ара жердеги бийликти да эле болсо өз тилектеринин колунда сактатып турган бай-манап чөйрөсүнөн чыккан тилмечтердин, мурнку падышалык бийликтин адамдарынын советке каршы арамзалыгы али көп кесирин тийгизип турган.

Мусаалылар дагы эле таяныч-сүйөнүчтөрү болгондуктан өзүлөрү жаңы бийликтин жолун жүргүзгөн болушуп, «качкын кыргыздарга жардам көрсөтүүгө» – деп качпай калган айылдардан мал, эгин, акча жыйнап, анын көбүн өз чентөктөрүнө тыкшырып жаткан убагы экен. Качкынга көрсөткөн жардамы жалгыз гана тиги көпүрөнүн үстүндө турган сууга бышырткан тузу жок ботко.

Сулаймандар шаардын ичин аралап олтурушуп, бир чоң коргонго жетип келишти. Бул коргондо качкындар үчүн карандай ботко жашык эттен бышырылып жаткан экен. Коргондун ичинде ач-арык бала-бакыра өрүп жүрөт.

Коргондогу көпчүлүктүн арасынан атчан турган Мусаалынын үнү чаркылдайт.

Мусаалынын Нарын жагында үркүн башталарда Нарындагы Хохлов деген төрөнү жоон топ солдаты менен



Кара-Үңкүрдөгү атыштан аман алып чыгып Долон белин ашырып, Пишпекке бирге качкандыгын сиздер билесиздер. Ошол Мусаалы дале болсо мынакей, эми дагы жерге батпай күпүлдөп, камчысын үйрүп, коргондун ичинде ачкалыгы жетишип, көк шишик болуп өлгөн балдарды атчан туруп, найзанын учуна сайып алып, дубалдан ашырашыра ыргытып жиберип, коргондун тышында котолоп, кекиртегин созуп турган элди көздөй темине түшүп:

– Э-э, акмактар, көзүңөрдү ачып карагылачы, айткан тилди албай, ээленип тополоң баштагандын, анан кийин тизгинин жыялбай качып-бозуп бөлөк падышалыкка киренди киргендин аягы мына ушундай болот. Кана, эми, дагы ким менен чабышып, кимдин ыркын бузуп, айлын талап, малын кууй качып жөнөйсүңөр?.. Дале болсо, өкүм менде! Жаңы тартип, жаңы бийлик мына менин айтканымдай болот!..

Көпчүлүк жер карайт. Ачкалыктын айынан коргонду көздөй келе жаткандарды Мусаалы же өзү сабайт. Же жигиттерине сабатып куудуруп жиберет. Өзүнүн сөөк-тамырлары кез келсе – качкындарга деп жыйналган малдан да, акчадан да бөлдүрүп берет. Качкындардын арасынан бирди-жарым чала жан кишилерди тепсете бастырып да кетет.

Ушунчалык көп качкындардын ичинде ал жалгыз өзү гана сүйлөйт. Сырт кийими гана бир аз өзгөргөнү, падыша өкмөтүнүн чиновнигинин киймин кийбей калганы болбосо, корсулдаганы, текеберленгени ошол баягы эле калыбында. Жигиттери менен качкындарды жөөлөтө бастырып улам бир жагына дыр коюп өтүп туруп:

– Эй, жер түрткөн доңуздар, хайвандар, көзүңөрдү ачып карагыла, мен киммин, ыя?!

Баса, Мусаалы ким?..

Ушул жерден биз санжырага да кезек берелик. Үркүндүн алдында Мусаалы төрөлөрдүн тилмечи эле. Элдин дүнүйө мүлкүн оозу-мурдуан чыккыча чачып, төгүп жеп жүрүп, үркүндө Нарында турган төрөнүн башын аман



сактап барып, баш көтөргөн кыргыздарды кырууга, солдат баштап келүүгө Чүйгө түшө качкан. Ашууга жанталашып шыкалып кирип барып, заманасы куурулуп турган шордуу элге ок жаадырып, каран-түн түшүрүп таштаган куугунчунун бири ушул.

Атасы Асанаалы хандын уулу. Асанаалы мылтык тазалаганда мылтыгынын канчалык жерге тие турганын билүү үчүн кишиден бута койдуруп туруп атчу экен. Аялды көп алган киши экен. Бир күнү, жайдын күнү аялдары чогулуп кийиз басып жатышканбы, же жүн тытып жатышканбы, иши кылып эшикте олтурушса керек. Асанаалы мылтыгын алып, жигиттери менен дөңгө чыгып туруп «кайсы иши карасына тийсин» – деп аялдарын көздөй аткан экен. Ошондо ок барып Асанаалынын өзү жакшы көргөн көрөр көз эрке аялына тийген экен. Октун мындайча тийишине бир аз таң калгансып туруп «тышы жылмаңдаган менен жүрөгүнүн башы кара, нээти бузук экен го?» Алып барып көөмп таштагыла!

Көмдүрүп таштап, кайгырмак тургай күлгөн экен.

Асанаалы дагы бир күнү жолдош-жоролору менен кыяда бастырып келе жатса, ойдогу бир алачыкта бир аял «Асанаалы, о-ой Асанаалы!» – деп кыйкырып жаткан экен. Аны укканда Асанаалынын төбө чачы тик туруп, каны качып, ким экенин билип келүүгө эки-үч жигитин чаптырып жиберет экен. Көрсө, ошол аялдын чуркап жүргөн баласынын аты Асанаалы экен. Аял баласын чакырыптыр. Жигиттер баланы ата-энеси менен кошо айдап Асанаалыга жеткиргенде, камандай күркүрөгөн манап «Баланы азыр өз атасы мууздасын» – дейт. Бирок атасы Асанаалынын тизесин кучактап, жалынып-жалбарып, ырайым этишин сурайт. Асанаалынын ан сайын кыжыры келип, баланын, атасы менен энесин жигиттерине аябай сабатып туруп жолго салып:

– Муну кара, кыргызда эки Асанаалы болмок беле? Мындан кийин кыргыз баласынын атын Асанаалы кой-



босун! – деп жардык айтып, жигиттери менен дабыртта-та бастырып барып үйүнө түшкөн экен. Мусаалы ошо атасы Асанаалынын жорук-жосунун өзүнө жол-жобо көрүп, өзүн кыргыздын башкы тукумуна окшобогон бөлөк бир шумдуктуусунан жаралгандай сезип, бирок чамга-рак кимдики болуп келатканын анын тумандап калган көзү жакшы көрбөй, жер ээн болсо карышкыр дөбөгө чыгат дегендей, бул азыр кыргыздын бийик тоолуу чек ара жерлеринде дагы эле эски өкүмүн жүргүзүп, тамдын үстүнө чыгып алып кыйкырып: «Мен силерге киммин?» – деп көбүрүп, төгүлүп жатканы да ошондон...

Бул тоо арасында башчылык кызматта тургандардын кай бирөө аларды кой-ай деген киши жок сыяктуу болуп, эч кимге баш ийбеген өзүнчө бир мамлекетти башкарган-дай, өз өкүмдөрүн хандын, падышанын өкүмүндөй сезишет. Дале болсо так ошондойдун бирөө Мусаалы. Бул чет жердин көпчүлүк эли али караңгы. Борбор Россиядагы, ал турсун Пишпек шаарындагы болгон жаңылыктар бул жерге учкай-учкай гана жетип турган кези. Ал эмес Пишпекте, Караколдо (Пржевальск) совет бийлиги чыккандын алгачкы жылдары кыргыздан өкүмөт кызматына келгендердин кыйласы бай-манаптын балдары, эски тилмечтер. Алардын чанда бирөө Советтин саясатын туура колдонбо-со, көпчүлүгү Нарын сыяктуу четте жаткан тоо-таштын арасына келгенде Мусаалылардын эле сөзүн сүйлөп, кошо ичип-жеп кетишет. Кайра кетээринде карышкыр ичик, суусар тебетей кийип жөнөшөт. Ошол кыргыздын түп-тамыры деп аталган Пишпек, Токмок, Караколдо ишке кетерүлгөн кедей-батырактын балдары же чала сабат, же сабатсыз, ошондуктан адегенде бий-манаптын окуп алган, орусча да, кыргызча да сабаты бар балдары кедей-батырактан чыккандар жетилгенче аларды далай мүдүрүлтүп, окугандык кылып, кээде түлкүдөй мант берип алдап, Совет саясатын жүргүзүүгө ачык да, жабык да жолтоо болуп келишкен, Кыргызстанда Совет аппаратына жабы-



шып алган бай-манаптар же алардын уулдары чындап талкаланып ээрден биротоло түшкөн убактысы 1925–1926-жылдар болду. Ага чейин алар (бай-манаптар, бай-манапчылар) кыргыз эмгекчилеринин Совет жолунда өсүшүнө канчалык кесепеттерин тийгизбеди!..

Ошондой шарт бир топ жылга созулгандыктан гана мына бул Нарында, Совет туусу бул тоолорго эми гана көтөрүлүп келатканда да караңгы эл Мусаалыны «Мусаалы датка» деп атап жүрүштү.

Сулайман Мусаалынын каарына каламбы деп, анын төбөсү көрүнгөн жерде алда кайда качып өттү. Жанындагы жигити курган оокаттын айынан имерчиктеп ошол жерде калды. Мусаалынын жигиттери качкындарга бир сузгудан гана ботко берип туруп алыш каздыра башташты. Сулаймандан бөлүнүп калган жигит, курган кекиртектин айынан дал ошол боткодон жеп, алыш казууга барды.

Мууну кетип калган неме, бир чай кайнам кетмен чапканда эле көзү үлүрөйүп, шайы ооп, олтурган ордуна козголо албай калды. Аны Мусаалы көрдү дагы: – Тамак ичкенди билесиң, сен ит, жумуш иштөөнү билбейсиң! – деп чоң камчы менен тартып, тартып жибергенде жаман чапаны мурункусуна да алетинен кете түшүп, ачка бечара арыктын ичине тыгылып Мусаалынын камчысынан башын калкалап куушурулуп жата берди. Бул жигит таяктын уусуна чыдабай көп узабай эле биротоло көз жумду.

Билектен күч, ооздон сөз кетип, каржалып турган качкындарга Мусаалы алардын көзүнө бийик жерге чыгып алып жер түртүп жаткан камандай, же болбосо тамды карата таш ыргытып чамынып турган аюудай болуп көрүндү. Бирок алсыз качкындар дагы эле болсо бирөөгө катуу сөз айтууга, же бирөөгө таяк көтөрүп чыгууга чамалары али жок экендиктерин сезишип, тилин тишине катышып, мелтиреп кана тура беришти...



* * *

Майдын аягында Сулайман өзү туулуп өскөн өзөнгө, желге ыргалган камыштай шуулдап агып жаткан көк кашка суунун боюна келди. Айыл күпүйүп көрүнчү өзөндүн анда-санда гана бир жеринде эскилиги жеткен боз үйлөр турат. Тамдын көбү бузулуп кыйрап калган, үстү өрттөнүп кеткен. Мөөрөгөн уй, маараган кой, кишенеген жылкыны учуратуу өтө кыйын. Баарыдан да коркунучтуусу: түн киргенде баш-аягына көз жетпей керилип жаткан өзөндүн бир өчүп, бир жанган шамдай бүлбүлдөп, эки-үч гана жеринен от көрүнөт.

...Койгелди болуш дагы аялы менен кайра көчүп келген экен. Анын жыйырма чакты чоң карасы бар. Ал кытай жерине эл алды болуп качып киргенден эле бул жерден алып барган малын бүт сатып, анын ордуна ошол кытай жерине чыдамдуу мал күтүнгөн. Ошондуктан малы өлүм-житимге учураган эмес. Кайра келерде ошол малды гана айдап жолго түшкөн. Күчөрдөн сулуу кыз аламын деп эс-учун байкабай күүлөнбөсө малы мындан да көп боло тургандай эле. Кантсе да бөлөк жер, бөлөк элге качкын атыгып барган Койгелди бул жерде болуш болуп тургандагыдай тиги жакта айтканы айткандай боло албады. Ал жактын өз камандары күркүрөшүп, кээде билгизбей Койгелдилерге чеңгелин батырып, мунун уурдап-тутуп тапканын бепбекер гана тең бөлүшүп алып турушту...

Дагы эле качып кайта келген бирин-серин кедейлер кызыл кекиртектин айынан Койгелдинин тегерегинде жүргөн окшойт. «Койгелди келди» – деген кабарды укканда Сулайман таң кала түштү. Анын уккан кабарына караганда Койгелди Какшаал кыргыздарынын ичине сиңип, ошол жерлик болуп кетиши керек эле.

Сулаймандын азыноолак талканы түгөнүп бара жатат. Улам тыяк-быяктан келишип куралыша баштаган теңтуштары менен туугандардын өзүлөрү да алсыз. Бир



жоон тобу бир уйдун сүтүнөн кымыран кайнатышып ичип олтурушат. Текей жулуп жеп, шишип, тулуп болуп жаткан мындан көп. Баягы мергенчи Жапаркул болуштун үйүнөн чыккандан Алышер менен бирге жүрүп, Кара-Үңкүрдүн үстүнөн туруп Долонду көздөй Мусаалынын башчылыгы менен качып бара жаткан төрөнүн бир солдаттын кантсе да кыйын мергендикке салып ыргыта аткан ошол эле. Бул дагы калың үркүндө туугандары менен кошо кеткен. Эми бечара бутуна чарык тартынып, бир эшекке жүк арткан болуп, келинчеги экөө тырбалаңдашып эптеп тууган жерге жетишкен экен. Эр көкүрөк неме эшегине келинчегин мингизип, өзү көбүнчө жөө баскан көрүнөт. Келер замат там үйүнө кирип, кантип оокат өткөрөрүн билбей, үч күнү катар карандай суу кайнатып ичип олтуруп акыры алтын өмүрү менен кош айтышты.

Шордуу аялы эмне кыларына акылы жетпей башы маң болду. Кетмен чаап, көр казарга киши жок, өлүк эки күнү түнөдү. Аялы түнкүсүн коркуп, коңшу үйлөргө барып жатып жүрдү.

Анын эртеси бул кабар Сулайманга угулганда ансыз да кайышып турган бели омкорулуп кеткендей болду. Сулайман араңдан зорго эки үч киши таба келип, эптеп, бирине-бири огожо болуп жатышып, кемерче көр казышты. Кайран көзгө атар мергенчини жакасына чейин жамачыланган куур тонуна орогон болуп эптеп топуракка жашырышты. Өлүккө өкүрүүгө да бул бечараларда ал жок. Өкүргөндө баары төрт-беш киши болсо кимге өкүрүшөт. Дагы эле Сулайман Жапаркулду эскерди.

– Бышылдап оонап жатып сазга өлгөндөй мурду сасык уй белек? Ата-бабабыздын киндик каны тамган, мойнунан тери тамган жери ушул го, жок дегенде бул жерде да тирүү жан бар экенин билдирип, көңүлдө жаткан кектин үнүнө окшотуп үн чыгарып, тететиги качып бараткан кара неме-канкорлордун жок дегенде алардын этек-



жеңинен чала-була кан чыгарып калалычы? – дебеди беле.

Төрөнүн солдаттына жалгыз Жапаркулдун аткан огу жетпеди беле?.. Жанында бараткан бирөө оңкосунан сайылганда төрөң жакшы эле кебетеси кеткендей болгон... Ошол Жапаркулум, соот тону жок, алыс тиер огу жок байкуш жылаңач жолборсум – тууган жер, тутунган элден айрылып, ач бел, куу жолдо жүрүп акыры ушундайча болуп көз жумду. Акыры ушундайча болуп көмүлүп, кантсе да биздин колдон буга бир ууч топурак буюрган экен...

Сулайман эки бетине жайылып жылжыган жаш акырегине кандайча куюла түшкөнүн да сезбей калды белем... Баары тең көздөрүн ысык жаштарын имеришип бул кичинекей көрдү тегеренип-тегеренип турушуп улутунуп алышып, бет алды тарай башташты.

Жапаркулдун аялынын өңү боз чаптардын топурагындай кубарып, өңгөчүн тартып солуп ыйлап, муун-башы калтырайт. Анын жанында эки-үч аял же ыйлагандары, же санаа тартып олтургандары белгисиз, жер карап сумсайып бири-бирине сүйөнө олтурушат. Бул белгилүү мергенчи, айылдын маңдай алды жигити болгон Жапаркулдун өлүмүнө байланыштуу «шаан-шөкөт» ушуну менен бүттү.

Аялы, өз ичинен акырын бир чечимге келди окшойт, болбосо «кудайы тилесем да күнүм өтөр» – дедиби, эшегин шыйракка чапкылап шаарды көздөй жөнөп кетти.

Сулайман ойлой-ойлой берип башы катты. «Кокустан Койгелди мени көрсө кууруп жебейби? Андан көрө турмуш бир жаңсыл болгончо көзгө далдараак бир жакка бара турайын» – деген ойго келип дигер ченде бир туугандарынын эшигинин алдында олтурду эле.

Төмөндөн эдирендете чапкан бир жигит жете келди. Арак ичип мас болуп алгандай көзү ойноп, оолугуп турат. Сулаймандын жүрөгү шуу дей түштү. Бул баягы үркүндүн алдында Алышер сабап, байлап таштаган жигиттин бирөө Токтаалы экен. Суканы кача түшкөн Сулайман ордуна туруп, кол куушуруп, салам айтты. Ал



алик деле алган жок. Жер чапчып, жулкунуп келе жаткан атынын оозун тарта берип:

– Ой!.. төмөнтөн аскер келе жатат. Азыр он төө таап бересиң?!

– Мен жаңыдан келген качкын элем, мырза. Коколой башым келди.

– О, сенин коколой башыңды... Жаныңдан үмүт кылаң тап. Болбосо... Бас дейм, эшшек!..

– Э, кагылайын мырза, мен сизге чынымды айтып турам. Андан көрө тигил байлардан барып алсаңыз боло?

– Ыя, де? Байың ким?

– Койгелди кытайдан мал айдап келди...

– Ыя? Койгелдиби? Кытайдан мал айдап келдиби? – деп алды да – Агтан эмесе! Ой, сен кандай ыкшоо немесиң?!

– Кагылайын мырза, атым тургай эшегим да жок... – Бас эмесе, жөө эле чуркап ал, сени кудай албайт! – Сулайманда эмне дарман? Башка түшкөнүн көрөт экенмин деп кулагын жапырды да жасоол жигиттин алдына түшүп төш жактагы Койгелдинин үйүн көздөй жөнөдү. Токтаалы оолжуп, калжаңдай баштады... Мас неме соолуга түшүп, окус мени таанып калса канымды суудай ичет го? деген дүпөйүл жүрөгүн кысып Сулайман купкуу чүпөрөктөй болуп заманасы куурулуп келе жатат. Ал түгүл аркасында келе жаткан Токтаалы аны Койгелдинин үйүнө атайы эле өлтүрүүгө айдап бара жаткансып, улам үйгө жакындаган сайын жүрөгү кабынан чыгып кетчүдөй опколжуй баштады. «Баарыдан жаманы мени Койгелди ажалдан мурда эле союп салат го?» – деген ой дагы келди. «Кантейин өлөр жериме эми жеткенимди билген эмес экемин да? Же ашуунун белинде өлбөй, же кытайда тентип жүргөндө өлбөй, эптеп-септеп өз кемегемдин башына жеткенде өңкөй иттердин колунан бөөдө өлүм болорум калган экен да?..» – деген санаага чөгүп, эптеп баса берди...

Арт жагында келе жаткан Токтаалы Сулайманды омурулоп, кээде бутун сыйра бастырып «о, атаңдын гана



көрүгө... тушап койгон уйдай болуп басканын» – деп, чоң камчы менен тартып-тартып жиберет. Ансайын шордуу Сулайман чалкан басып алгансып секирип кетип, кара терге түшүп, жүрөгү ого бетер болкулдап, көз алдында жер көчүп келе жатты.

Койгелдинин үйүнө чукулдап кирип келишти. Ак топчан, кара баркыт бешмантчан чикийген сары Койгелди эшиктин алдында чий менен тишин чукуп олтурган экен, жигитти көргөндө ордуна тура калып, мойнун созуп-созуп карап туруп:

– Кудай урду... мага келе жаткан бейм? Балчайбек деген өкмөтү бай-манапка каршы экен деген бир сөз угулду эле... О, кудай кашайткырдыкы десе... Ат арытып, тон тоздуруп мурдаа эле күнү келсем булар мени буйдамга да келтирбейт экен го? Э, кудай, эми айлам эмне болот, эмне болот?! – деп калдастай басып үйүнө кирди.

Койгелдинин үйүнө жакындаганда Сулайман бир коктуга түзгө олтурчудай болуп калды. Токтаалы «эми өзү келет да» – деген ой менен Койгелдинин үйүн көздөй ыкчамдай бастырды.

Койгелди менен Токтаалы амандашып, бабырашып калган учурда Сулайман кокту ылдый желдей желе басып барып бир жардын ичине кирди. Тоонун күнү бат эле батыш ала чокулардын аркасына жашынып, бул айлананы уюган караңгылык басты...

Кийинки кабарлардан Токтаалынын дагы эле Мусаалынын бөрк ал десе баш кескен баш кесер жигити болуп жүргөнү аныкталды. Аны эч ким он төө таап кел деп жумшаган эмес экен. Өзү эле Мусаалылардын атын сатып, эси ооп турган момун элдин бирин-эки оокатын коркутуп-үркүтүп алып-жулуп жүргөн куу түлкү, кутурган карышкыр экен.

Ушул жолу да элет ичин кыдырып бир болор-болбос иш менен чыгыптыр. Дагы түрүн бузуп, чычкан көргөн кулаалыдай болуп жаман тырмагын арбайтып бирөөгө



карөзгөйлөнүп качырып сала бермек экен, бирок чапкан сайын көз чыкпайт болуп калды...

Качып кайра келген кыргыздар жаңы түлөк болуп, сааны көбөйүп, жай алды жер кулпунуп, бетеге, доңуз сырты дегендер көйкөлө чыгып көз тайгалаткан убагы. Чек арага жакын жерлерде убактылуу өкмөттүн жашынып жүргөн калдыктары ойрондолуп, алардын ордуна анык большевиктер келишип, тоо айылдарынын ичине, партия, комсомолдун баштапкы уюмдары уюшула баштап, жипсиз колу байланган шордуулар сүйлөсө сөзгө, жер-сууга эгедер болуп калышкан. Ооба, айыл арасына булуттан чыккан айдай жарк этип, кызыл туусун көкөлөтүп эми жаңы бийлик тамырын тереңдете жибере баштады.

Сулайман Нарын шаарына кирип, көр оокаттын айынан ар кимдин колунда жүрүп калган учуру эле. Шаарда бир аз окуп, сабаты ачылып, дүйнөнү жаңы көз менен көрө баштагандай болду. Шаардагы Советтин үгүт-насыятчылары «бай-манаптар, мечит кармап, дин тарткан динчил алдамчылар элдин душманы» – деген сөздөрдү айтканда анын көз алдына сакалын жайкалткан, көзүн кызарткан Жамалидин молдо, ынтыгышып турушкан Койгелди менен Борбукелер элестей түшөр эле да, эми алар колуна тийсе тирүүлөй мыжыгып, эзип олтуруп жок кылгысы келер эле. Бирок ошол бай-манаптар менен алардын жолун тазалап жонун сылаган молдокелер менен кантип күрөшө алат? Маселенин ушул жагы, анын көз алдында али чиеленген жомок. Ишти кайсы жагынан колго алуунун тетигине али көзү жете элек болчу.

Бир күнү Нарындын көчөсүнөн Сулайманга Жамалидин молдо жолукту. Жүдөө тартып калган экен. Ошентсе да айыл ичинде шарыят сөзүн жобуратып, кол жоорутпай, бел оорутпай, оңой оокатын өткөрүп жүргөн көрүнөт. Ал Сулайманды таанып, амандашып турду да, кичи пейил тартып, эпилдеп:



– Сулайман балам, мына жакшы заман келди. Баарыбызга теңчилик. Ошондо да теңчилик экен деп эле аша чаап кетпей, эстүү жигиттер өз акыл-эси менен эле калыш керек. Өкмөттүн айтканы менен боло берсек мусулманчылыктан айрылып, көз көрүнөө чокунуп кеткени турабыз. Ооба иним, тилиңдин учу макул болгон менен ичинден динге бекем бол! Атаң бейиши болгур да динди кор туткан киши эмес эле. Чоң сөз же башка келчү даражага алданып, ата-бабабыз мусулман болгондон кийин мусулман динин аяк асты кылбагыла! Кудай деген кур калбайт – деп, кудай десеңер эле ишиңер оңолот, балдар... Дагы – деп Жамалидин молдо сөзүн улады – бир эл, бир журт болгон соң, сени өзүбүздүн элдин кулуну деп сага өзүмсүнтүп, атаңдай киши болгондон кийин өзүмчө күйүп айтарым: комунис, комсомол дегендер чыгып жатат. Көп эле эси жок алөнкөрөөк балдар алдыартын карабай жулкунушуп комсомол, комунисине жазылып жаткан көрүнүшөт...

Ушул жерге келгенде менин сөзүмдү кандай угуп жатат дегендей Жамалидин Сулаймандын каш-кабагын бир карап алды да, Сулайман сыр бербей мулуяп угуп тургандыктан көкүрөктөгү дартын аягына чейин агытып бермек болду:

– Ооба, айланайын, Сулайман кулунум, мен сенин атаң менен тең катар өскөн кишимин, – деп Сулаймандын сезимине чындап ойногусу, жердештик уруучулук сезимин жайып салып, Сулайманды мемирете уюткусу, уусу эч качан тарагыс кылып ууландыргысы келди да:

– «Атам өлсө өлсүн, атамды көргөн өлбөсүн» дебеди беле балам?– деп дагы бир жолу суроолуу карап алды. Сулайман былк эткен жок. – Ооба, мен атаңды көргөн кишимин. Сени өз баламдай көрүп айтып жатам. Кемунис болгондордун да четин көрүп жатабыз. Айыл-апанын тынчын кетирип, журт ынтымагын бузуп, бир тууган элди экиге бөлүп «сен бай, сен кедей» деп кыжы-кыйма чыр



салгандан башка эмнеге жарап жатышат?.. Байды да кудай жараткан, кедейди да кудай жараткан. Байды эмне, тезек менен кошо терип алган бекен.

– Эмесе, молдоке, кедейди тезек менен кошо терип алган го?

– Ой, балам антип тескери сүйлөбө. Атаңдай болгон кишиге илеп кайтарчу болбо!.. Баса, сени да кемунис болгон жүрөт деп угабыз? А, башка айылдын балдары кемуниске өтпөй эле үзөңгүсү алты кабат болуп журт сурап жүрүшпөйбү! Кемуниске өткөндөр кудайды жок дейт экен. Ооба, чырагым, каапыр болсоң гана кемуниске өтөт экенсиң. Ал макул, бу дүйнөдө кемунис болуп, чолок этек болуп күпүлдө, а, тиги дүйнөдө тозок отуна сөөгүң күл болуп шыркырап күйгөндө кантесиң?.. Сулайман балам, заман сендейдики болду. Жаңы талап, жаш азаматтын бирисиң. Эмне жол-жобо жүргүзсөң да тетиги бөтөн айылдарга жүргүзүп, биздин тегерекке антем-минтем дечү болсоң тууган чатагына чатышыш өмүр бою кутулбас балакетке каласың! Ата-бабаңдан келе жаткан салтты сен бузам десең ата-бабанын кусуру уруп, сен арбакка каласың!..

Ушул сөздөн кийин жакшы эле ойлонтуп салдым го дегенсип Жамалидин молдо кайтоолдоп качырды: – «Өсөр өзүн сыйлайт, өспөс жатын сыйлайт. Өз агасын агалай албаган киши башканын агасын сагалайт» – деген. Өз тегерегиндин бирин-серин жакшылары менен кепте кептешип, ашта табакташ бол! Өз айлына асылган киши деги эле абийирдүү болгонун көргөнүм жок»;– деди да бир далай жерге чейин бирге басты. Сулайман Жамалидинге эч кандай жооп айтпады. Бирок өз ичинен чоң молдонун куйту жана жаңы замандын ой-санаасына тескери айтылган сөздөрүн бир топ эле баамдагыдай болду. Советтин үгүт-насыятчыларынын бай, манап, динчилдер жөнүндө айтканы кайрадан эсине түштү. Желкесин бир аз кашылаган болуп, Жамалидин молдого ооз учунан кош



айтышып, тетири басып кетти. Жамалидин молдо эки ойлуу боло түштү. Бир жагынан бул жигит кантсе да менин сөзүмө бир канчалык муяп калды го, – деп болжосо, экинчи жагынан «шаар кишини бузат деген ушу. Темселеп шаарда жүрүп жанагы балчайбектердин сөзүн угуп, шаарда турган сарт, ногой, орустардын, какоолдордун* тилине кирип жүрсө керек. Атасы да оңой менен кишинин тилине кирбеген терсаяк неме эле. Бул да атасын тарткан бир кудаы урган болобу дейм?.. Мындан сактана жүрүш керек экен», – деп ичинен терең бир дем алды да Нарындын чет жагындагы өзүнө тааныш молдонукун көздөй жол тартты...

* * *

Бир нече күндөн кийин Сулайман базарга келген кишилер менен учкашып, чиркешип «Т» айлына келди. Кийимкечеги дале жупуну. Кытайдан кайра келип өз журтуна конгон жигиттердин кайсы бирөө аны араң таанышты. «Койгелдинин үйүнө өйүздөн Мусаалы жана дагы чоң полдомочу болуп келип түшүптүр. Кемуниске киши каттап алат экен» деген кабар айыл ичине дуу тарап кеткен. Сулайман Койгелдиникине жакындап келсе, бул тегеректеги кайсы бир кошоматчы жигиттер анын жолун торошуп:

– Сен кайда бараткан эмесиң? Койгелдиникине эки улук келип түшүптүр, өңкөй жакшылар ошондо олтурушат. Сен эмне... Уят эмеспи жардын боорунан түшө калгансып, самсаалап улуктардын үстүнө киргениң, – дешти.

Сулайман ичинен сызып тим болду. Бирок кантсе да бул болчу чогулушка катышкысы келди. Эмки уполномочендин бирөө Мусаалы, эски тилмеч, манап, экинчиси Субанов деген жаш жигит, бул жерге биринчи келиши экен.

Субановдун кийгени боз шинель, баскан-турганына караганда аскер кызматынан жаңы эле өкмөт ишине которулган түрү бар, ырайы жылуу, мүнөзү жайдары жи-



гит көрүндү. Ал эшикке чыгып алып, көбүнчө эшикте басып буларга кантип жолугарын билалбай обочолоп турган кедейлер менен элдин турмушу, коммунисттер партиясынын жол-жобосу жөнүндө, совет мамлекетинин саясий багыты жөнүндө маектешип жүрдү.

Мусаалы болсо үйдөн чыкпай, кош куш жаздыкты чыканактап, көк ала тартып бара жаткан чачын уламулам сылагылап, жамбаштап жатып папиросунун түтүнүн үстөккө-босток буркулдатып, жанында анын оозун тиктеше эңилише олтурушкан Койгелди менен Жамалидинге сүйлөп жатты:

– Койгелди... Да-а... Кыскасын айтканда – кой терисин жамынган карышкыр болуп коюш керек. Мына мен коммунистмин! Партиянын билетин алып төш чөнтөккө урдум да койдум. Антпесең азыр бактан да, тактан да кагылып эшиктин сыртында, жолдун четинде каласың. «Эзилген, жанчылган, артта калган кыргыздар адам бололу!» – деп азыркынын кишиси болуп, кызыл өңгөчүм үзүлүп кеткенче бакырып жүрөм. «Жашасын! Ураа!» – деген сөздөрдү да эч кимден кем айтканым жок, – деп бакылдап, көзүн арамзаланта айлантып күлдү да беркилерге олунган болуп:

– Советтин жолунан чыксаңар, силерди бар го, силердин шыйрагыңардан ала баканга илип коём! Тескери басканыңардын терисин сыйрам! – деп күпүлдөдү. Кайра үнүн басаңдатып, чынында буларга айтайын деген анык сыры ушул болуу керек, жоош сүйлөй баштады:

– Коке, Молдоке, ушундай ар жак, бер жагы көп текшерилбей ала тополоңдоп башталып турган убактыда коммунист партиясына өтүп, мага окшош билетти чөнтөккө басып койбосоңор – ат жалын тартып мине албай каласыңар! Коммунист партиясына атанын балдары көбүрөөк өтсөңөр – өкмөт башкаруу, эл-журтту жетелөө тизгини дагы эле биздин колдо болот. Бул замандын эң ишенимдүү кишиси ушул коммунист дегендер.



Эмесе ошол ишенимдүү кишиси биз болуп коюшубуз керек да Коке, Жалике?.. Анан дагы «болуш», «молдо» болдук деп коркпогула! Бирдеме десе «биз деле эзилген караңгы эл элек, кедейбиз, букара болгонбуз! Жашасын Лениндин заманы! Ушундай заманды көксөп-эңсеп жүргөнбүз, көктөн тилегенибиз жерден колубузга тийди! – деп кыңылдай бериш керек. Караңгы элди «Агайын, тууганбыз. Ынтымактуу бололук. Ынтымактан чыкканды ата-бабанын арбагына коёбуз!» – деп тегирменди ошол жакты көздөй тегеретиш керек... Дагы айтамын, эгер силер менин акылым менен болбой коммунист партиясынан тышкары калсаңар, коммунисттин уюмуна көбүнчө кедей-батырактар өтүп кетишсе, анда силерге күн жок. Алардын көздөрү эртерээк ачылып, бирдемени түшүнө баштаса, силерди бура тарттырбастан эле кекиртектен алып, уук-керегеңерди талкалай басып чыгып барып эле чамгарагыңарга олтура калат.

– Ээ, даткам, деп алып, кокуй жок дегенде «мырза» деп айтайынчы деп ойлонду бейм, кайра ээ мырза, бул эмне деген сөзүңүз?

– Коке, чамгарагыңа кедейлер чыгып олтуруп алса өз үйүңдүн ичиндеги түтүнгө өзүң уугуп өлөсүң деген сөз.. Сен эмес, мен, батрак, кедеймин, эзилгенмин деп жаңы өкмөттү алдап, атын минип, ашын ичип жүрбөймүнбү. Ошондуктан жана мен силерге шыбырагандай кылып, чогулушка да көбүнчө өзүңөргө ымаласы жакыныраак, музоосунан сүздүрүп койгондордон эмне айтасыңар баш ийкеп, көзүңдү карап сүйлөй тургандардан, кыскасы абий-ириңерди сактай тургандардан чакырткыла – дедим эле го? Эми анда да акырын шыбырап «Дагы эсиңерде болсун... Эшиктеги менин жолдошум биздин Нарын уездине жаңы келген, туурасынган жигит көрүнөт. Ага жең ичинен бирдеме суна коёбуз деп чалынып албагыла... Койгелдилер бүт сырды ичтерине жыйган адамдай баш ийкешти да, үнсүз, сөзсүз гана эшикке чыгар алдында бир-



демени жаңыдан эстей калгандай болушуп «мырза, чоңго чоң аяк ашыңды атап ич» деген сөзүбүз бар эмеспи. Чай ичип коюңуз?.. дешип экөө эки чоң түрмөк акчаны суна коюшту. Мусаалы сыпаа жымыйган болуп, акчаны илип алгандай тең ич чөнтөгүнө тыкшырып жиберди.

Түш оой эл жыйналды. Чогулуш боз тамдын ичинде болду. Мусаалы Асаналиев коммунисттер партиясы жөнүндө бир аз сөз айтып, сөз аягында ушул «Т» айлында Койгелди деген гана бир коммунист бар экендигин эми дагы «ак жүрөк, эстүү, баштуу кишилер арыз берип, суранса бул жерге атайын партия уюму уюштурула тургандыгын» ооз учунан айтып, ар бир сөзүн салмактап койго, же тайга сатчудай чоюлуп, керилип сүйлөп, муртун жанып папиросун буркурата, аягы какап-чакап барып сөзүн токтотту. Субанов Асаналиевдин сөзүнө эч канча ыраазы болбоду. Ошондуктан бирге келген уполномочен болгон соң Мусаалынын атын айтпаган менен сөзүнүн мааниси бүт бойдон Мусаалынын айткандарына каршы кетип жатты. Ал партияга батрак, кедей, орто чарбалардын ак жүрөк туураларынын гана алына тургандыгын түшүндүрдү. Мусаалынын оюна койсо чоң чогулуш өткөрбөй гана өзү тандап чакырткан бир аз киши менен сүйлөшкөн болуп, «Чогулуш болду, баланча адамдар партияга алынды» – деп Жамалидиндерди катка жазып алып жөнөй берет эле. Бирок Түптөн келген уполномочен Субанов «көпчүлүккө түшүндүрүп, Лениндин жолун, анын партиясынын максатын айтыш зарыл» – деп кабакты чытып, Мусаалыны зекип деле койду. Чогулушсуз гана жүрүп кеткенде тиги Түп жактан келген Субанов уездик партия комитетине барганда деле өзү менен соо калышпасына көзү жеткен Асаналиев Мусаалы аргасы кетип туруп, акыр аягы «Но, ладно» деп жиберген. Ошондо да чогулушка кедейлерден беш, алты эле киши келиптир. Калганынын баары белгилүү карышкырлар эле. Кедей жигиттер Субановдун сөзүнө дем байла-



шып, түпкү максатты эми түшүнүшкөнсүп жайдарылана түшүштү. Суроо да бере башташты. Бир убакта Сулайман акырын турду да Субановго карап:

– Кыскасы, дегинкисин дагы бир сурап билип калалык сизден, бу бай-манаптар жана анын куйруктары партияга алынбайт деген чын сөзбү?.. деп даде болсо бир аз жалтактап эки жагын каранып алды.

Далай жерди кыдырып, караңгы кедейлер, өзгөчө качкын болуп бир нерседен жүрөгү түшүп, эми көзү көрүп, кулагы укканды да түшүндө көрүп, түшүндө угуп тургансып анча ишеналбай турган кедейлер ушундай суроо сураары табигый иш экенин сезип калган Субанов бир аз жылмайды да:

– Жолдоштор...– деди – Силер мени өңүңөрдө көрүп турасыңар. Мен да силерге түшүмдө сүйлөп жатканым жок. Дагы айтамын, башыңарды көтөргүлө, көзүңөрдү ачыкыла! Чаңкай түштө жаңы замандын жаркыраган асманынын алдында сүйлөп жатам. Мен силерге дагы айтамын, бай-манаптар мечит кармап, дин окуткан молдо-кожолор эмгекчил элдин душманы. Ошондуктан алар Ленин атабыз уюштурган коммунист партиясына алынбайт. Жакшылап уктуңарбы? Жакшылап түшүндүңөрбү эми? – деп дагы кайталап сурап койду. Олтургандардын көбү курсагынан дем алып жер карап үшкүрүп жибергендей болушту. Койгелди болсо Сулайманды көзүнүн чаарын чыгара тиктеп, катуу бир тиштенип алды. Мусаалы кантсе да бул жерде өз күүмөн кетпей турайын дедиби «партияга өткөндү каалагандар өзүңөргө кепил таап арызыңарды бере баштагыла эми?» – деп булк этип койду. Бул жерде көпчүлүк болуп олтурган бай-манаптар Мусаалы минтип булк эткенден кийин кайра баштарын көтөрө калышты. «Тиги болсо бир келип кеткен чоочун жигит экен. Айткан сөзү ушул жерде кала берет да. Мусаалы да али күч көп го... Мусаалыбыз жалгыз эмес, кудайга шүгүр, тиги уездной кемитетинде деле биздин



кишилер жоон топ эле олтурушат. Акыры эл сурап, жол көрүп калган биздин тукумдардын айтканы эле болот го» – дешип чөгө түшкөн демдери кайра көтөрүлүп, өз бийиктигине чыга калгандай болду. Субанов сыгылыша олтурган карындуу, капшыттуулардын бул кебете-кешпирлерин жакшы гана байкап, өз оюнда кадиксиз таразалап олтурду...

Бир убакта Жамалидин молдо ордуна жай козголуп, сакалын сылап алды да, акырын жөтөлгөн болуп:

– Эмесе, агайындар, мындай, – деп сөз баштады, – мен болсом, ата-бабамдан бери итке минип өткөн кедей элем. Качкын болуп жүдөп келди десеңиз – качкыныңыз да мына биз болобуз. Өз башымдын көргөн кордугун адам баласы көргөн эмес. Анык эле батракмын. Кудай өзү бизге ушундай бир заман кетирмек эле. Түштө көргөнүбүз өңүбүздө колубузга тийип олтурган экен. Ардактуу өкмөттөр, ушу олтурган жамаат менин сөзүмдүн чындыгына күбө боло алат...– деп сөз аягында башынан өткөн кордукту айтканда чыдай албай жашып кеткен кишиге окшоп салбырап олтура калды.

Олтурган капшыттуу, жондуулардын көбү чуркурашып:

– Сөз эмес бекен, адилет айтты!

– Партияга мына ушул адам ылайык! – дешти.

Кээ бирөөлөрү «Молдокемдей эзилген киши жок» деп алышып, «Кокуй күн, молдолугун билдирип салдыбы? Көнүп калган курган оозум» – деп, аркасынан ооздорун карманып калгандар да болду. Кедейлер молдо эмне деп ыйманына камчы басып жатат дегендей таңыркашып бирин-бири кылтыя карашты. Сулайман болсо бүгүн партияны мактап арыз берип өткөнү жаткан Жамалидин молдонун баякүнкү Нарындын көчөсүнөн жолуккандагы партияны жаны кашайганча жамандаганы эсине түшүп, бырс этип күлүп жиберди. Тиги атка минер, бай, орто манап, чала манап митайымдар биринин аркасынан бири чыгып дегеле пендеден булардай жоош киши жоктой мо-



мурашып, «Кой үстүнө боз торгой жумурткалаган заман» эми келгенин көздөрүнөн жаш ирмей айтышып, «аябай эзилип, теңчиликке жетпей» келгендиктерине кайта-кайта токтолушуп, жобурларын чубалжытышты.

Сулайман улам ордуна козголуп, сөз сурап бирдеме айтсамбы деп, улам кайра жер чукуп кыйлага олтура берди. Тиги сүйлөгөндөр бир-биринин этек-жеңине чаң жугузушпай кош канжыгалап ат сүрөгөндөй болушуп мактап жатышты. Сулаймандын көөдөнү ысып-күйүп кеткендей болуп ордуна тура калганын өзү да сезбей калды. Баятан бери тынчсызданып турган Сулаймандан байкап олтурган Субанов суранды:

– Кана, эмесе, сиз да азыраак сүйлөп берсеңиз дейм?

– Эмесе, мен бул чогулушка түшүнбөй олтурам. Деги кимдер үчүн болуп олтурган чогулуш? Жолдош Субановдун түшүндүргөнүнө караганда бул чогулушка менин жанымда олтурган беш-алты эле киши олтурушубуз керек экен. А мында бизди жекире карап мыкыйып олтургандар кимдер деги? Жолдош Субанов, Сизге сөздүн чынын айтсам баятан бери жаагын жангандардын бирөө да соо киши эмес!

– Что он говорит? Элдин баарын оору дейби? – деди Мусаалы Койгелдиге бурулуп.

– Ооба, менин айтарым, коммунисттикке мынабу мээнет менен көз ачкан биз өтсөк? Болбосо Койгелди деле коммунист болуптур. Койгелди качан кедей боло калган?

– Койгелди сага окшоп эле кытайга качып барып келген качкын!– деди Мусаалы оңурая карап.

– Ооба, Койгелди да кытайдан кайра келди. Бирок өзү жорго минип чайкалып, бир короо мал айдатып келди. А, биз болсок – он чакты кедей бир эшекке жүк артып, жаш да болсок жедеп карылык жетип, кубаты кеткен адамдай таяк таянып, араң жеттик бул жерге... Сөз чынынан бузулбайт. Койгелди эски болуш, манап, бай! 16-жылдын көтөрүлүшүндө төрөгө кыргыздарды өз колу менен кармап берип кырдыр-



гандардын бирөө так ушул Койгелди! – деп, аяккы сөздөрүн ызалыкка, ачууга жык толтуруп, кыйкырып-кыйкырып айтты. Жанындагы бирөө күбүрөп:

– Отурсаңчы эми былжырабай! – деп этектен тартты.

Субанов аны көзүнүн чаарын чыгара карап:

– Эй, мырза, сен эмне сүйлөп жаткан кишини этектен тарткылайсың? Эгер сөз уккуң келбесе бул жерден чыгып кет!.. Жолдош Сулайман, айта бер сөзүңдү? Айтар сөзүңдү калтырбай айт! – деп жиберди. Оозу башын кыймылдатып күбүр-сүбүр эткендер таш тиштегендей жымжырт боло түшүштү.

– Анан эмесе, мына бул ботоюп батыракмын деген киши бир болуштун мечитин кармаган эски молдо, бир болуш элди Койгелди менен кошо жешкен куу түлкүнүн так өзү. Ушул кишилер партияга коммунист болуп өтсө жолдош Лениндин эзилген кедей, батракка айткан осуяты кайда калат? Ошондуктан заман кедейлердики экени чын болсо, жолдош Субанов, мына бул чогулушту жаап таштаңыз? Биздей кедейлер үчүн башка бир чогулуш өткөрүп бериңиз? Дагы айта турганыбыз көп. Биз жедеп өңдү көрсө жүз таят болуп, жүрөгүбүз үшүп, чоочуп, басынып калган кишилербиз. Чыны мындан да көп айтат элек. Дагы бир балакет басып калбагай эле деп өз башыбыздан коркуп олтурабыз...

«Бул какшанган кедей мен жөнүндө дагы бирдеме деп дөөрүп жибербегидей эле» – деп канчалык сыртынан билмексен болуп ормоюп-чормойсо да Мусаалынын көчүгү кыпылдай баштады.

– Жаман киши үшүнтүп жаман сөз сүйлөйт! – Бул өзү ууру, митаам неме!

– Ошон үчүн буга бөлөк жыйын керек турбайбы!

– Оон алтынчы жылы далай кишинин малын уурдаган.

– Ууру чогулуштан кетсин!

– О, кудай таала, сакалдуу башым менен мен кантип калп айтайын? – деп Жамалидин да чебеленди.



– О, курган дүйнө, бул жаткан кумарчы, аракеч неме!
– Жаткан жан кечти!
– Ушу күндө да акчалуу киши көрсө түн ичинде өлтүрүп кетүүдөн кайра тартпайт.

– Мындай бузуктардын тамырын кыркыш керек!
– Чыны ошол, анык журт бузар, тукум куруттун өзү!
– Өзү булганч киши өңгөнүн баарын өзүндөй эле ып-лас көрөт! – деген чуу бет алды кыйкырык тамдын ичинде кулак тундуруп турду. Кайсы бирөөлөрү күбүрөп Сулайманды ичинен тилдеп жатты. Субанов кандай чөйрөгө келип капталып калганын сезгенден кийин:

– Чогулуш жабык, эмесе тарай бергиле! – деп жарыялады. Мусаалы Субановго каршылык көрсөтө албай, аны тике карабай да папирос тартып, аркы-терки баскан болуп:

– «Чорт кыргыз, парядкасы жок, безабразия!» – деп наалымыш болду. Ошентип бул кадиктүү уюшулган чогулуш белгисиз күнгө чейин жабылды.

Ошол күнү кечинде Койгелди, Жамалидин болуп, өзүнүн үзөңгүлөш бир топ жолдоштору менен чогулушуп мындай бүтүмгө келишти:

– Сулайман, сенделген гана аррам, чор таман, биздин чекебизге чыккан чыйкан болгону турганын. Чыйканды чыга элегинде соолтуш керек. Колу-бутун байлап, оозун таңып туруп Нарын дарыясына таштап жиберип керек. Дымы да чыкпай, каны да чыкпай дайынсыз жок болот. Арызынын калганын дарыянын түбүндөгү балыктарга айтар...

Бул сөздүн четин Сулайманга нээти жакшы бир жигит Сулайманды бүгүн түнү менен жоготууга дайындалган кишилердин оозунан угуп калат да, ошол замат Сулайманга жеткирет. Сулайман токтоосуз Субановго келип айтат.

Субановго тигилер түгүл өзү менен бирге уполномочен болуп келген Мусаалынын деле жорук-жосуну жаккан эмес. Мусаалынын жумурунун башында эмне жатканын күзгүдөн көргөндөй эле көргөн. Бул тегеректин тизгини али бай-манаптардын жана алардын атка минер жандимилеринин



колунда экенине көзү жеткен Субанов «эмесе экөөбүз бирге Нарын шаарына түшүп кетели, кедейим?» – деди. Сулайман ушунчалык кубанса керек, чекеси тердеп кетти. Субанов бул айылдан бир ат алдырды да Сулайман экөө жарыша бастырып Нарынга жөнөп кетишти...

Нарынга жөнөп баратканда Субановго Мусаалы эчтеме айтпастан ошол айылда кала берди. Эмне үчүн калдың деп Субанов да сураган жок, экөө обочорооктон баш ийкешип гана, коомай коштошушту. Нарынга жеткиче Сулайман Субановго Мусаалынын ким экенин, кайдан чыкканын өз билишинче ийне-жибине чейин айтып берди. Субанов ормoe түшүп бир жылмайып алды да, көзүн Нарын тоолорунун башынан алысты карай чаптырып:

– Мусаалы тилмеч, Мусаалы манап. Бай-манаптардын биздин арабызга коюп койгон тыңчысы – сөз ташыгычы турбайбы... Ээ, Сулайман жолдош, эч нерсе, эмес. Мындан жаман жолдорду деле басып өтпөдүкпү?.. Али жол алыс. Али көп айыгышуулар, көп кандуу кармаштар болот. Кылымдар бою мите болуп, биздин каныбызды соруп келе жаткан канкорлор, сүткорлор жабышып алып оңой оокат, бекер дөөлөт таап турган жеринен өзү эле шыпырылып түшө койбойт – деди. Дале болсо булар биздин кийимди кийип, биздин атты минип алышып, журт көзүнчө советтин сөзүн сүйлөгөн болушуп, көмүскөдө баягы эле бай-манаптын бийлигин сактап, «ата-бабанын салты демиш болуп, бай-манаптын зулумдук, эки жүздүүлүк тартибин аларга букара болуп көнүп калган караңгы элдин колу-бутуна көзгө көрүнбөс чынжыр катарында салып, дагы эле ошону менен батрак-кедейлерди баймактап жатышкан турбайбы, – деди. Субановдун ар бир сөзү жарга камалып калган Сулайманды колунан тартып түзөңгө чыгарып алгандай, ар бир сөзү бул саясаттан али караңгы, турмушта көргөн кордугунан башка билими жок кедейге бирде айдай болуп жаркыраган өңүн көрсөтө, бирде



күндөй болуп күлүндөгөн көркүн көрсөтүп, жигерлентип, ал түгүл эреркетип жиберди.

– Э, айланайын Субанов жолдош, анда эми көчтүн башын каякка тартабыз?

– Өзүм күбөлүккө өтүп, сени коммунисттер партиясынын, Ленин атаң өзү уюштурган партиянын катарына өткөрөмүн. Ишти мына ошондон баштайбыз...

Сулайман өз ичинен «кара тутуп, кол кармашаар мыкты бир адамды менин бактыма жолуктурган экен го?..» – деп ойлоп алды. Бир азга унчукпай келе жаткан Субанов Сулайманды сөзгө алып Сулайман суранбаса деле:

Бул манаптардын, манап тукумдарынын, падыша өкмөтүнүн чиновниги болуп, кыргыз эмгекчилерине каршы падышанын чапкан кылычы, аткан огу болуп келген биздин ички душмандарыбыз жөнүндө уездик партия комитетинде атайын маселе коюлуп, булардын кендирип кесүү жагын талап кылам, – деди.

– Атаңа ыракмат Субанов жолдош! Сени тууган энин күл чыгаргычы болсом деле бактылуу болмок экемин!– деп Сулайман жашып, күтпөгөн жерден көзүнөн жаш чыга түшкөнүнөн өзү да уялып кетти...

...Кыскасы, Нарынга бул жолу келишинде Сулаймандын турмушунда аз-аздап жаңылыктар боло баштады.. Азырынча почтодо кат ташыгыч болуп иштеп турду. Чын эле Субанов өзү рекомендация берип партияга өткөрдү, Ошону менен кошо батрактар союзуна да мүчө болуп алды. Ал эмес үстү-башы да жаңырып баягы үкүсү чыккан кийимдерин аңгекке ыргытып, өзүн кадыресе эле эл-журтту аралап жүрө турган жигит сезип, башын көтөрүп, бирөөгө батынып салам айтып, салам айткан жигит болсо өзү да жаркын кабак менен алик алчу болду.

...Сулайман бир күнү почтонун кагаздарын таратып көчөдө жүрдү эле. Токтаалы милиционер түсүн үйрүп чаап келип:

– Сулайман Жылкычиев сенсинби?



– Ооба, жолдош.

– Эмесе Алматыдан келаткан военком чакыртып жатат.

– Ээ, мени эмнеге чакыртат болду экен?

– Ой, сен... Өзүң да чокоюнду сүйрөп баса албай жүрүп... Ишиң трибуналга берилген болсо керек! Алматыдан келген улук жер тепкилеп ачууланып, сени токтоосуз менин аялыма жеткирилсин! – деп ачендикти жөн эле тирүүлөй жерге кагып ие таштады...

«Трибунал» деген сөздү укканда Сулаймандын чеке-синен муздак тер кетип, шуу үшкүрүп, көчөнүн боюна олтура калды. Анын көзүнө аны каралап арыз жаздырган камчыларын үйүргөн Койгелди, Жамалидиндер көрүндү.

Маңдайында катарлашып турушкан аскерлер ага карата мылтык сундурушкансып, өзүнүн кай жерде олтурганын унутуп да калды. Чала-була уктап, уйкусу бузулуп тура келгендей башы оор тартып, көңүлү бир айныгандай боло калды.

– Э, кагылайын жолдош, деги байкай алдыңбы, оёнкомдун менде эмне жумушу бар көрүнөт?

– Ой, оёнком тетиги Карабүккө келип калды. Жанында эки-үч кызыл аскери бар. Баары кылыч, мылтыкчан. Адам бүткөн ага даабай алда кайдан качып өтүп жатышат! – Ой, кана, жүр дегенде жүр эми! Сени бутунду жерге тийгизбей дыргаяктаткан бойдон алып келишсин деген, – деп камчысы менен түрткүлөп ыкылдатып жөө айдап алды. Сулаймандын буту кээде чалыштап кетип, өңү нашаа чеккен адамдын өчүндөй саргыч тартып сары санаага батты да калды...

«Мына шумдук?.. Чын эле жанагы тилмеч, бай-манаптар өз кишилери аркылуу мени аябай чагышкан го? А болбосо мени эмне үчүн облустан келаткан оёнком чакыртат? Кийинки убактарда түп жактан чоң өкмөттөр келсе эле чоң бай, чоң манап, төрөлөрдү, мындайча айтканда Ленин атамдын жолуна каршы турган журт бузар шумдарды же



аттырып, же капкайда айдатып кетишчү эле. Шору каткыр мени жанагы жагданында алтын, жайытында малы жаткан зулумдар кусамат менен жалган жеринен күбө таап, өкмөткө каршы киши деп көрсөтө беришсе, жөн-жайым текшерилбей туруп эле ак туруп кара болуп далилденсем, эмне деген күн болот? Ушул оюнун аягына чыккандан кийин Токтаалыга карай берип акыркы суроосун берди:

– Ээ, жолдош, айтчы, деги оёнком ким деген киши экен?

– Ой, сен деги кандай акмак немесиң? Мен түгүл аны тосуп барган ачендик адм. отдел (административдик бөлүм) ага бир ооз сөз айталбай дирилдеп араң келатат! Айтор зыңгыраган эле шырмыйдай болгон бойлуу жигит. Каары катуу. Кыжыры келген бирөөнү жөн эле чайнабай жутуп жибере турган. Көзүң кашайгыр деги кара-саң боло. Тетигинде келе жатышпайбы! – деди милиционер. Сулайман жөө чуркап басып олтуруп Карабүктүн бер жагындагы имерилишке жетип калган эле. Военком жеткен жерден эле аны тарс дедире бир атып өлүгүн жардан кулатып жиберчүдөй болуп Сулаймандын муундары дирилдей баштады. Жолдун чет жакасына чыгып акырын басты. Бирок жүрөк чиркин дагы эмне шумдукту сезе баштаганы белгисиз, тынымсыз болк-болк этип көтөрүлөт, өз кабына сыйбай чыгып кете жаздайт.

Эми Сулайман эмне болсо да бир аз боюн токтотуп кайраттангысы келди. «Өтө эле коркуп, алеттен кетип барсам чын эле иши каралыгын сезип келе жаткан экен» деген ойго кетпесин дегендей, улам-улам жүрөгүн басып эскирээк ак калпагын түрө кийди. Бирок чиркин кол өзүнөн өзү эле дирилдей берчү болду. Сулайман тетигиндейден көрүнө баштаган алматылыктарды көргөндөн кийин Токтаалыга:

– Эми жолдош, мен ушу жерден эле тосуп турайын. Сен бара бер. Мени лакылдатып алдыңа салып айдап барганда эмне чыгат эле?..



Сулаймандын эч жакка качпай тургандыгына көзү жеткен милиционер аркы келе жаткандарды көздөй өтүп кетти. Ал киши эки гана кызыл аскер ээрчитип чыккан экен. Сулайман болсо эки колун бооруна алып, эски чапанчан, далысын куушуруп, көзүн аркы келе жаткандардан айырбай тура берди. Эмне үчүндүр денесине дагы кайрат жыйнап тиштенди.

Келе жаткан комиссар узун боз шинелчен, мингени алчаңдай баскан сур аргымак. Тетигиндейден эле өтүгүнүн жулук жагындагы шпору жарк-журк этет. Ал Сулайманга жакындап келгенде атынан түштү да, атынын тизгинин аскерлерине ыргытып коюп жөө басты.

Сулаймандын жүрөгү дагы бир булкуп алды. Ал эми «мага нээти жамандар мени оёнкомго аябай чаккан экен. Оёнкомдун кыжыры ушунчалык келгендиктен мени сен кимсиңге келбей эле өз колу менен атып таштайт экен. Чын өлүм мени так ушул жерден капканына чаптырат турбайбы...» деген ойго токтолуп, эмне болсо да көзүм көрбөсүн дегендей көзүн чала-була жумуп, өзү катып калган бир нерседей болуп тура берди...

Көрсө оёнком узун бойлуу, кең көкүрөк, кең далылуу, кара сур жигит экен. Эшик төрдөй жакын келгенде эле көзүнөн жашы чубуруп, кучагын жайып далдарып:

– Амансыңбы, Сукеш? Чындап эле жүз көрүштүкпү? Сен экөөбүздүн да жакшылыкка башыбыз жетет экен да! – деп чоң-чоң арыш менен басып келип кучагын бардыгынча жайып кучактап калды. Эмне деген шумдук кез келгенине акылы жетпей деңдароо боло түшкөн Сулайман бир шумдукту көргөндөй жана көзү көргөнгө өзү ишенбегендей делдейип, мелтиреп эле карап калды. Маңдайынан муздак тер куюлуп, көздөрүн кирбиңдетип, алигиче акыл-эси ордуна келалбай жатты. Ооба, ал азыр бир тирүү арбак көргөндөй болуп, военкомдун бетин эси ооган абалда тиктеди да калды... Военком эми гана Сулаймандын чыныгы абалын сезип, аябай боор толгоп:



– Сукеш, сен мени чындап эле тааныбай турасыңбы? Деги мени тике карачы?.. Мен... Мен Алышериңмин... – деп өзү да бүткөн бою калчылдай түшүп араң айтты...

– Ыя! Сен эмне дедиң?! Сен киммин дедиң?! Менин кулагым эле дүңгүрөйт да?.. Э, айланайын, сен киммин дедиң?! Сени мен кайдан көрдүм эле – деп, эси ооп делдирей түштү. Алышер Сулайман байкуштун ушунчалык мүңкүрөп, ушунчалык чөгүп калганын эми гана жете түшүнгөндөй болду да жумшак жылмайып, акырын гана:

– Сени менен ылай тебелешип, дубал көтөрүшкөн өзүңдүн эле баягы бети чамбылала болгон Алышериңмин...

– Ыя?! Э, кудай, сен Алышерсиңби?! Ыя?! Алышер, Алышер! Алышер?.. – деп бакырып-бакырып алып Алышерди эми чындап кучактап, мойнунан жыттагылап, кадимки эле жаш баладай шолоктоп ыйлады. Ал эмес өңгүрөп, өпкөсүн кагып ыйлады. Сулайман анын кучагында турган өзүнүн Алышери экендигине эми чындап ишенгенден кийин, өпкөсү көпкөнү бир аз басылайын дегенде дагы кайра кубанганынан буркурап-боздоп сүйлөп:

– О, кагылайын журт, жер бетинде адилеттик бар экен го! Мен Алышеримди алда качан жер астына түшүп кетти, көп шордуунун бирөө болуп ит менен кушка жем болуп кетти десем, Алышерим жер үстүндө турбайбы! О, жасаган, биз үшүнтүп кайрадан жүз көрүшмөк экенбиз ээ! – деп, дагы эле муунун токтото албай Алышердин ийинине башын коюп, кадимки эле жаш баладай ү-ү-ү-ү деп үңгүрөп тура берди. Алышер бажырайып, жайдарыланып, кантсе да эми көз жашын токтотууга аракеттенди. Бирок, мойнуна асылып солуктап турган Сулаймандын тетигиндей үңгүрөшү аны да кайрадан кайра жашытып, көзүнүн жашы эч токтоо бербей эле улам-улам бөртүп-бөртүп жайнап чыгып жатты.

Токтаалы эми кышкы чилдедеги кузгундап кирген сууга жылаңач түшүп кайра араң суурулуп чыккандан титиреп, калчылдады. Бутунун башынан да муздак тер чыкты.



Качып кетейин деп анын айласын таба албады. Бирок эч кимдин жүзүн карай албай эсинен да, өңүнөн да адашып чала-була адамга окшогон бир макулук болуп көрүнүп гана бөкчөйүп тура берди...

Эски заман, катуу жер титирегенде кыйрап кулаган аскадай болгон, бирок, калдыктары али да болсо тазаланып бүтпөй этек-жеңге жабышып турганда, жаңы заман ошол кыйраган аскалардын ар жагынан жаңыдан чыккан күндөй күлүндөп көтөрүлүп, эски урандыларга куурап-чирип бүткөн эски доордун адамды жийиркенткен жийиркеничтүү изин жаңы шамал менен айдап таштап, ойду-тоону бирдей жаңы өмүр үчүн тазалап, улам өөдө көтөрүлүп, улам көркүнө чыгып келе жатканда кайрадан табышып, тоо өлкөсүнө ошол жаңыдан мурут жайган күндүн чачырандысы болул келе жатышкан эки кедейдин эки уулу көз кумарлары канганча тиктешип, көңүл кусасы таркаганча жытташып эми жүрөктөрүнүн дикилдегени басылгандан кийин, экөө тең жеңил үшкүрүнүшүп, жанындагы адамдарды карай жай каалгый басышты. Булар эми баягы эле тоо айлында өскөн Алышер менен Сулайман боло калышты. Алышер аны тосуп келген адм. отделдин начальнигине акырын гана абалды түшүндүрүү иретинде – бул сиздердин эмне деген адамгерчилигиңер? Мен качан Сулайманды катуу күнөкөрдү айдагансып, кембайлап жөө айдап келгиле деп айттым эле?.. Эгер ошол жигит Нарында аман-эсен жүргөн болсо мага бир ыгын таап жолуктура аласыңарбы? Мына ушуну мен силерден көптөн көп өтүнөмүн, дебедим беле?

Адм. отделдин начальнигинин колдору титиреп, оозунан сөзү түшө качып:

– Жолдош комиссар, мен бир акылдуусунган курдашымдын тилин аламын деп акмак болбодумбу?

– Ал эмне тил?

– Ал, жолдош комиссар, улуктун сураганы – буюрганы болот. Ошол сураган кишисин тапкан жериңден ыс-мыска келтирбей, дыргаяктатып айда дагы өлө-тириле жеткир,



ошондо жагасың дебедиби... Ошон үчүн мен милийсага да ошондой деп тапшырбадымбы... Тыякта жүлжүйүп өлөйүн деп турган Токтаалы үстүнө бастырып койгон ташты бирөө ала койгондой эс алып, кадимкидей өңүнө кире түштү.

Алышер акырын башын чайкап жылмайды да – караңгы кишилер экенсиңер десем капа болорсуңар. Силерден али эски жорук-жосундун чети да оюла элек, жаңы замандын келгенин кулагыңардын гана учу угуп, ал жаңылык али жүрөгүңөрдүн башына уялай элек турбайбы... – деп бул сөздөрдү те жабагы чабым жерде агып жаткан Нарын дарыясына башынан өмүрү кар, муз, кетпеген аркы Теке-Секирик капталынын үстүндөгү тоолорго айткандай ошол жактарга көз чаптырып турду. Чоң аскер комиссарынан мындай мээрим менен айтылган кеп-кеңеш күтүп көрө элек адм. отделдин башчысы да ымшып тердеп, бул кишиге аябай көңүлү жибип – кечириңиз жолдош комиссар, кечириңиз... Кечириңиз?! – дегенден башка бирдеме айтууга шайы келбей аптыгып калды.

Адм. отделдин башчысынын акылынын жеткени ушул болду. Алышердин атын өз колу менен анын алдына тарта койду. Токтаалы болсо баягыдан комиссарга өз бою үйүр ала түшкөндөй сезип, комиссарды колтуктап аткарууга даяр болуп, өз начальнигинин аркасына келе калды.

Нарын дарыясынын адамды серүүндөткөн абасы, анын үстүнө бала күнүнөн далай келип-кетип көзү, көңүлү үйүр алган бул жерлердин бетегеси, шыбагы, топурагы менен ташы... Баарына көзү тааныш, баары сүйкүмдүү көрүнүп турган соң, ар жакта чети элестеп турган чоң бир кыштактай болгон Нарын шаарына жөө эле басып баргысы келип, Сулайман экөө ээндей түшүп дагы бир аз сүйлөшүп алгысы келип, беркилерге атка минбеймин деген белги берди да өзүнүн бала күнүнөн жорук-жосуну бир, бир чөйчөктөн сүт ичип, бир көмөчтү бөлүп жешкен Сулайманын бекем колтуктап алды да эми экөө шаарга чейин илкий басышып жөө кетишти.



* * *

Алышерге Нарындын аскер комиссариатынын жанынан бир бөлмө бошотуп беришти. Кайсы бир кызматчылар сый көрсөтүшмөк болушуп үйлөрүнө чакырды эле эч кимисиникине барган жок. Эртең жол тарта тургандыгын, а бүгүн болсо аябай тактап бүтүрүп ала турган зарыл жумушу көп экенин айтты. Сулаймандын ата-энесинин кандай абалда өмүр менен коштошконун, Сулаймандын алаканына көтөрүп алдейлеп өстүргөн карындашын калмак байы тартып алып калганын угуп, өз ата-энеси, өз бир тууган карындашынан айрылгандай мүңкүрөй түшүп, Сулайманга деле атайылап кайрат айтпай, терең күйүт менен үшкүрүнүп, өзү отурган ордунан толгонуп кетти. Кечээтен бери өз курбусу, досу менен аябай кана сүйлөшүп, күйүтү, сагынычы алда канча жеңилдеп, эми боюн токтотуп алган Сулайман Алышерди аман-эсен көргөнүнө, көргөндө да анын турмуш толкунунда сүрүлүп жүрүп олтуруп эми жаңы замандын туусун көтөргөн азаматтын бирөө болуп чыга келгенине көзү көрсө да көргөнүнө ишене албагандай, бир албан түркүн сонун түш көргөндөй сүйүнүчтө. Сулаймандын үй-бүлөсүнө түшкөн чексиз кайгыны көтөрө албай Алышер тигинтип тунжурап турганда, кайра Сулайман ага көңүл айткандай болуп, досунун оор ойлонуусун жеңилдеткиси келгендей:

– Алыш, өткөнгө өкүнө берген менен болобу? Сен деле энеңди кытай жерине көөмп келдиң. Албетте эл аман, журт эсенде өз жерибизден топурак буюруп, карыларыбыз көз жумганда шаан-шөкөттөп узатсак эле болбойт беле. Баары эле адамдын ойлогон оюндай боло бербейт экен да... «Туягы бүтүн тулпар жок, канаты бүтүн шумкар жок» – деп ата-бабалар бекеринен айткан эмес турбайбы?..

Алышер күтүлбөгөн жерден башын көтөрүп алды да, көңүлүнө бардык эле туягы бүтүн эместер, канаты бүтүн эместер түшүп кеткендей болуп, азыркы айтчу сөзү ичине



толгон каардын тышка чыга келген гана алгачкы илебиндей согуу:

– Бул качкандагы куралсыздыктан, ач-арыктыктан бөөдө кырылыш, жолдогу дарт-кырсык, жолдогу ит-куш, кытай жериндеги тентирөө; кул-күң болуп куурал тартуу, кыскасы, акыл жетпегендей сансыз кара кырсык кыргыздын тең жарымын кайсап кетти... Бул бөксөрүү оңой менен толо койбос-ов!.. – деп жиберди – кайран эл!.. Мындай убактыда элдин арманы да, элдин тарткан азабы да өзүнөн өзү ыр болуп чыга келет турбайбы. Ошондуктан элдин шору кайнап, айтып бүткүстөй кор болуп турганын көргөн, кыялын, көзүн алда кайда алыска чаптырган ырчыларыбыз кошуп ырдап калбадыбы?

Сулайман азаптуу күндөрдү унутуп кайра кадимки-синдей өңүнө кирип, көкүрөгүн керип, эркин дем ала баштаганда Алышер мындай сөз сүйлөшү анын да эски жараларынын оозун бир аз ачып, дагы кайрадан оңой менен унутулгус жалпы кайгы, жалпы тагдырга берилип кеткендей болду. Алышер жалаң чоң кызматка жетпестен чоң акылдын, акылды уруктандырчу билимдин, да ээси боло баштаганына ичинен миң бир эки сүйүнүп койдду. Мына болду экөөнүн башындагы болгон кайгыны биротоло аягына жеткизе айткысы келди Сулайман. Алышерди акырын туруп үрккөн эл ашуудан ашаарда Алышердин Жыргалбүбүсү атынын буту муздан тайгаланып муздун жарыгына аты менен түшүп кеткенин, ал Койгелди болсо «катын өлсө камчы сап» – деп эч токтолбой өз башын ала качып жөнөп кеткенин айтты... Алышер Сулаймандан бир аз четтей түштү да, мурунку тунжуроосу дагы тереңдей түшкөндөй болуп, эмне үчүндүр таалайсыз кыздын:

...Көрүнбөй кетер болгон соң

Көңүлүмө неге чок салдың... – деген арман үнү кайрадан кулагына угула калып, «Менин Жыргалбүбүм!.. деп жиберди. Ооба, ашуунун белиндеги муздун



жаракасы. Ал көңүлгө да, жүрөктүн башына да түшкөн жарака. Ал эч качан бүтпөй турган, эч кандай доктур, эч кандай дары айыктыра албай турган жарака.

– Ооба, Сулайман, сен эл лакабын жакшы эстеттиң, теги эле такыр армансыз өкүнүчсүз эч ким болбосо керек го?..

Менин Жыргалбүбүм, эми өзү биротоло көрүнбөс болуп, жердин түбүнө түшүп жок болгон экен...

Алышер мелтирей калганда, бир жагынан оор ойлордон четке алып чыккысы, экинчи жагынан эртең эле сапары карып кеткени жаткан курдашынын дайынын биллип алгысы келип, Сулайман:

– Ээ, Алыш, сен кайда жүрүп, кантип тигил шаарларга барып калдың? Сен айта олтурчу? Сөзүңө кулагымды төшөйүн! – деди.

Алышер ансыз да узак сөздү баштап жиберерде булардын алдына ашканадан шаарчалап даярдалган эчен түркүн тамактар келди. Бир жагында куурдагы, бир жагында таттуу наны, сүтү, каймагы, жумурткасы, чайы, столдун бетине жайнап кетти.

Тамак акырындап желе берди, сөз жөнөй берди...

– Ээ, Суке, биз эмнелерди гана көрбөдүк?.. Көч илгери кийин болуп, мен сенден адашып калбадымбы. Бирге өсүп, бирге кайнаган жолдош эле, же шордуу артта калып окко учтубу? Же ашуунун белинде борошо согуп, көчкү алып, кардын астына, муздун жаракасына түшүп кеттиби? Эми мени теңтуштарымдан ажыратып, кайда алпарып корголотуп, кайсы сайга тыгар экенсиң? – деп ойлодум. Күндүзү эсимден кетпей, уктасам түшүмдөн кетпей жүрдүң. Бирок жүз көрүшмөк тургай бир-бирибиздин кабарыбызды дагы угуша албадык...

Биз жер кыдырып, тентиреп жүрүп акыры Аксы шаарына бардык. Самсыган качкын уурдап, тиленип, шаардын элинин тынчын алгандай болду. Аксынын улугу бизди шаардан кууганда Үч-Турпанга кире качтык. Үч-Турпан дегенибиз айланта салынган чоң коргондун ичи болот



экен. Өзүң да көргөндүрсүң. «Бор» – деген бирдемеси атылмайынча шаардын капкасы ачылбайт экен. Тарсылдап, замбиректин үнүндөй үн чыкканда гана шаардын капкасы ачылды. Качкын эл убай-чубай киргенде «бул кайдагы азган-тозгон немелер эле?» – деп турпандыктар жатыркашып, үрпөйүштү. Жүдөп, акылдан адашкандарды, дубана болуп ак урганды да билалбаган шордуу кыргыздын «О-мийинден» башка сөз таап айталбай кулагын делдейтип, жалдырап, алаканын жайып басып жүргөнүн ушул жерден көр...

Үч-Турпанда асанаган айгырдан кулагын шалпайткан эшек кымбат болду. Эшекти да тасмыясы бар киши алып жатты. Болбосо кыргыздын жүздөн токсон бешинин кайгысы курсак кайгысы эле.

Килем-килченин сатылбаганы калган эместир... Баарыдан кордук – базарга алып чыгып бойго жеткен кыздарын, тестиер эркек балдарын ун, талканга сатып жаткан мындан көп. Качкындар бир жагынан өлүп жатат – бир жагынан келип жатат...

– Пай-пай-о-ой, ошол күндөр да алда кайда ыраакта калгансыйт. Канчалык баарын эсиңе алайын десең да эми кайра баштан түшүнүүнү дитиң каалабагандай болот да Алыш?

– Турмуш бул жакта илгерилеп кетти. Бул жерде өкүм, бийлик эми биздин колго өтүп жатпайбы. Мурун ченемсиз жамандык көрсөк, эми ченемсиз жакшылык көрө баштадык. Ошол жакшылыктын аркасы менен көңүл көтөрүлүп, улам алдыга арыш таштагыбыз келип жатпайбы.

– Кой үстүндө боз торгой жумурткалаган заман келди го?

– Ошондой болду Сукеш... Бирок кантсе да өткөндү унутууга болбойт!.. Ошондо ашуунун белинде өзүнүн тыңдыгын көрсөтүп жаш балдарын көтөрө барган аялдар, ошол балдарын ошол жерден жоготпобу?.. Мына ушуну ойлоп көр, Сукем?.. Жазык аргасыздан баласын өлүмгө кыйган



ач-арык энедеби? Же элди ошондой алааматка батырып салган замандабы... Же эрк талашкан элдеби? Менин оюмча күнөө зулум падышачылыкта го?. Падышага кошулуп өзүбүздүн Мусаалы, Койгелди, Алымдар элди мынчалык шорун кайнатып мүңкүрөтпөсө, кайсы кыргыздын аялы өзүнүн баласынан айрылып кытай жерине тентип барат эле? Алышердин сөзү улам тереңдеп, улам арылаган сайын жаңы бел, жаңы ашууларды көргөндөй болуп оозун ачып, эрип угуп олтурган Сулайман шыпшынып башын ийкеди да шайманы бир аз оой түшкөндөй болуп, үшкүрүп да, улутунуп да алды. Алышер сөзүн жөнөтө берип:

– Баса, мен өз башымдан өткөргөнүмдү унутуп бара жаткан турбаймынбы.

– О, айланайын Алыш, мен ошонунду күтүп олтурбайымбы?

– Ооба... Кыскасы, Кара шаар жакка тентиреп жүрүп, анан Турпанга келдим. Ал жерде карашуучу тууган кайда?.. Өзбегиби, уйгурубубу, иши кылып бирөөнө малай жүргүм келди.

Турпандын четирээк жагындагы коргондо турган уйгур байына бир ай жалаң кара тамагым үчүн малай жүрдүм. Үй кызматында иштейм, короодогу малын да карайм. Орто бойлуу, таңырык мурун, өңү бопбоз, өзү челектей жоон балкайган Мадахун деген киши эле. Өзүнүн шылдыңчылмын дегендей дымагы бар эле. Мени көрө калса «Ха, кыргыз вай!» деп гана басып келет. Чакырганда да «Ва, кыргыз вай!» – дейт да таманыңды жер жытатпай жумшап турат. «Сен кыргыз байды тапкан экенсиң» деп ичимден тап болуп мен жүрөм. Бирөөнө да бир ооз тил кайрыбайм. Деги бул үйдө мендей жоош, мендей элпек жан болбой калды. Мадахун ар күнү эртең менен базарга чыгып кетет. Мен болсо малдын алдын күрөп, отун-суусун иреттеп коём да башка бир жакка жумшабаса коргондун ичиндеги бир ыңгайлуу жеринде кезек шуу үшкүрүп коюп ойлонуп олтуруп калам.



...Бир күнү короодо эч ким жок эле. Мадахундун аппагынан келген, көргөн киши жөн эле бир чыны сууга кошуп жутуп жиберсемби деп кыялдангандай болгон келишкен сулуу, өтө жаш аялы бар. Бул аял шаардагы белгилүү байдын кызы. Эгер күйөөсү үйдө болгондо короого чыкса паранжычан жүрөт... Чоң шашке маалы эле, терезеден башын чыгарып эки жакты жалт-жалт карап алды да менин кайда олтурганымды көрбөгөн кыяпатта:

– Алыш-ахун?.. – деди.

Дагы бир жакка жумшайт экен деп энтендей басып оозгу үйгө келсем, төркү үйдүн эшигин ача койду да кашын ойното-ойното серпип:

– Мадахун сараң йок, келип чай ичиң? – деди. Коргондун дарбазасы болсо ичинен кулпулуу. Мен ылдый жагына барып боюмду кымтып, өзүмдүн үй кызматчысы даражама ылайыктанып чөгөлөп олтурдум.

– Мында келиң, Алыш-ахун? – деп өзү олтурган килемдин үстүн көрсөттү. Кыйылып, жакшы эле иймелгендей тарткынчыктап туруп араң барып олтурдум. Аялдын кыялында эмне барын эми божомолдой баштагандай болдум. Эмне үчүндүр жүрөгүм болк дей түштү... Канткен менен мага жан керек да. Уйгур байлары аялды кандай кармап, бирдемени чети эле билинсе түз эле бычак жумшаарын өзүң билесиң го?.. Деги өзүнүкүнөн башка эл-журтту аралап, жер бетинде тартип каададан кабары болбогон өтө караңгы, өтө динчил адамдар ошондой болушса керек... «Өлө албай жүрүп өлөң айтып» эмне кылам деген ойдун туткасын бекем кармап алган эмесминби... Менин бардык санаам: кичине тыңып алгандан кийин, эгер заман оңоло калса, кайра эле элге кетүүдө жүрөт... Чиркин, кайсы бир аялдар кандай ичке мүнөздүү, ыкмачыл келишет. Көзүнүн кыйыгын мага жиберип-жиберип алганда жүрөгүм тызылдап, туйлай баштаса болобу?.. Демим ичине батпай бара жатат. Эми, деги кантеримди бил-



бей, эсим эки боло түштү. Бирок ошол замат мени катуу коркуу басты. Өңүм да купкуу болуп кеткен белем.

Аял жээгине алтын сыр жалаткан көк ала гүлдүү чыныга чоюла олтуруп чай куюп, мага сунуп, ээрдин акырын тиштенген болуп моймолжуп, улам көзүн жоодураткандан жоодурата берди. Аялды карай калсам бүт көөдөнүм жалындап, жүрөгүм эле алеп-желеп болот. Мадахунду ойлой калсам ал эки миздүү чоң, бычагын бүлөп-бүлөп алып, өңү кара көк тартып, таноосу кыпчылып аябай шымаланып мени көздөй качырып келе жаткансыйт. Жүрөгүм шуу этип, тула боюм муздап калтырап кеткендей болом...

Ошондой болсо да аялга коркконумду анча сездирбей сөз баштап жибердим:

– Разияхан жеңе, мен сиздин көңүлүңүздөгүнү сезип деле тургандаймын. Сиз акылдуу аялсыз. Мен болсо эл-жеримден азган бир качкынмын. А, сиз, кадырлуу бай адамдын зайыбысыз. Ушундай ишибиздин ыгы келишпей жүрбөсүн?

Разияхан сол көзүн кысып туруп шыңк этип күлүп койду. «Биз да сиздин жайыңызды билебиз», – дегендей жоодурап карап дагы эликтегенсип назик жымыйды. Мен күтпөгөн жерден ыза боло түштүм. Аял жаш да болсо далай шумдуктан кабары бар көрүнөт. Менин катуу чочулап, боюмду алыстата кармаганымды байкай койду окшойт, ачык эле эликтей баштап:

– Худайым, тооба кылдым, икит адамму хотуннач качады икаа? – деди жаагын бир сылап коюп. Баягыдан да аргасыз абалда болуп калтаарып турдум.

– Таза жаныңды кашайткан экен ээ, Алыш?

– Эми айтпа. Ошол сөзүн укканда эмне дээримди билбеген кишидей бир азга курсагым менен дем алгансып антигип, ордуман козголбой олтура бердим...

Аял баягыдан менин кырыма чыгып алды. Мен алаксытып терезеден эшикти карайын деп бурулсам кыткылыктап



күлүп, этегимден тартып койду эле, айласыздан, кантеримди билбей отуруп калдым. Бүткүл денем дүүлүгүп, тырмагыман куйкама чейин дүркүрөп чыкты. «Ичиң Алыш-ахун, чай ичиң?» – дейт. Таш балакеттин чайы жүрөгүмө барсынбы?.. Эптеп чай ууртаган болдум. Баарыдан да мени «Алыш-ахун» деп ат коюп алганын айтсаң...

– Алыш-ахун, хутуи адам била гаплашканиңиз вамду? – деди түгөнгүр. Калп айтып эмне кереги бар, андай ажар-көрктүү ургаачыны көргөн эмесмин. Жөн эле күзгүнүн бетиндегидей же түшүндөгүдөй болуп кубулжуп көрүнөт. Акыры күлүмсүрөгөн болуп башымды ийкедим. Дагы бир жакшы жылмайды да алдыма көмкөрүп койгон чыныны алып жатып:

– Сөз кылмам сээз нагыз икит? – деп мага жакыныраак олтурду... Менде кайсынын сөзү болсун. Эмне болсо болсун деп кичине эрдемсине түшкөн окшойм, «тобокел» деп ийнине колумду арттым. Кийгенинин баары дуудун шайы, колуң кай мүчөсүнө тийсе да колуңду тайгалантып шуудурайт.

– Коя калээң нагыз икит? – деп көзүн бир ачып, жумуп ичине толгон бугун токтото албагандай энтигип алды. Көкүрөктөгү кебездей аппак алмалары чеңгелиме кире түштү...

Күндөн күн өттү... Адам деген курусун үйүр алып алгандан кийин чыдай албайт экенсиң. Бирок эл көзүнчө деги эле кабагымды ачып күлбөй турган болдум. Аял чиркин канткен менен мени көп карай берет. Кээде күйөөсүнүн көзүнчө деле кыйыта карап алгансыйт. Ансайын менин үрөйүм учуп, кээде уйкуман чоочуп ойгонуп жүрдүм. Аял барган сайын өзүн мага жакыныраак кармагысы келип, чыдамсыздана берсе бир күнү күйөөсү анын көз карашынан байкап шек алып кала тургандай. Шек алды дегиче эле менин да, Разияхандын да кекиртеги кой мууздагандай мууздалды деген сөз...

Бир күнү качырын айдап келе жатсам качыр түз баспай короосундагы хына гүлүн аралап тебелеп кетти. Короо-



нун ичинде аркы-терки кача баштаган качырды көптөн кийин араң кармадык. Мадахун карап турган экен, мен жакындап келгенде эле муруту түктүйө түшүп, жигиттерине түсүн үйрүп:

– Асыңда кыйгызвайни!..

Эки-үч жигит ыс-мыска келтирбей аркан менен колту-гумдун алдынан сыга байлап туруп терекке асып салышты, Ай, азап ошол экен. Колум уюп, сынып бара жатат. Оңтолойм, жалынам. Көңүлүм караңгылап оозума кара суу келе баштады.

– Атаны курган күн-ай-я, анан кантип кутулдуң Алыш?

– Эми анын да кезеги келди окшойт. О-о, түн ортосу оой бергенде Мадахун келип, ата-энемдин абийирин койбой сөгүндү. Разияхан болсо же мага боору ооруганы же чала болду деп табалаганы билинбей томсоруп терезесинен карап турган өңдүү. Уйгурчалап:

– Мунундан кегин качырны койып этмамса?

– Коё бербейм айланайын бегим, коё бербейм!..

– Мунундан кегин качырны койып этсаң бышыңны алып этаман, – деди. Менин башымды кесүү ага бөдөнөнүн башын жулуп алгандай эле жумуш экенинде шегим жок.

Ошону менен каары кайтып, чечтирип, жерге түшүрүп койду. Ошондон кийин жүрөгүм бул жерден биротоло үшүп бүттү. Аялы менен да чырмалышып кадлдым. Разияхан, түрүн байкасам, мага чын дили менен өтө эле элжиреп, жаш неме ургаачылык сезимге чексиз жеңдирип, өз башына жана менин башыма окусунак эмне балакет түшөөрүн ойлобой бара жаткан сыяктуу... Же болбосо, болор болбостон асып байлап эле көкөйүмө тие берсе менин дагы эр көкүрөктүгүм кармап кетмейи бар эмеспи. Ошол жагын да ойлонуп эч токтоосуз журт жаңылагым келди.

Эртесинде Мадахун шаарга чыгып, дүкөндөрүнө кетти. Мен үшүп турган эмедей берген эски чапанын кийип алдым. Үйгө кирсем Разияхан мага түзүктөп тамак бердиртти. Кызын шаарга жумшап жиберди да төрүнө ке-



лиштире төшөк салып, куш жастыкты катары менен таштап мени карап жоодурап көзүн кысты. Мен болсо үндөккө келген кыргыздай болуп калгамын...

Разияхан бечара кез-кези менен боло калчу ыракаттануубуздун бири деп албетте өз ичинен мага ыраазы болгондур. Менин болсо өз ичимде бул күтпөгөн жерден келип кабылган жыргалым менен акыркы жолу кезигишкенибизди ойлонуп, көңүлүм менен картаң камандын азуусунда чайналып турган жазыксыз элик менен биротоло коштошуп жаттым...

Үйдөн ымшыган бойдон чыгып аркама кылчайбай дарбазаны көздөй басканымды бир билем. «Кош, эч жазыксыз, капаста, көрүнөө көмөөдө жашаган, биздин кыздардай эле малга сатылып келген, өз теңине баш кошууга укуксуз, дайым ызалуу, дайым кусадар, дайым өзүнө курдаш, көңүлүнө төтөп издеген бечара уйгур кызы...» – деп ичимден айтып, анын мага болгон курбулук арзуусуна чын дили менен эркелешине ыраазы болуп, тумпуюп жөнөй бердим...

* * *

Турпандын бөлөк бир четине чыгып кеттим. Качат деп шек алабы деп, жана мага ошончо берилип алган эме мени кетирбөө аракетинде жүрүп картаң күйөөсүнө мен жөнүндө байкатып коюп экөөбүздүн тең ойронубуз чыкпасын деген сактануу менен Разияхандан тамак да сураганым жок. Менин байкашымча ал мени алаканына түбөлүк түшүп берген бактысындай, мени менен кайсы күнү ажырапса ошол күнү эле уу ичип өлчүдөй сезчү, Менден: «аял алган белеңиз?» – деп сурачу. Мен али аял ала элегимди андан жашырган эмесмин. «Эмесе мен сенин аялыңмын. Менин чын күйөөм сенсиң...» – деп коёр эле бечара. Ичимде канчалык алыс ой жатса да мен анын назарын сындырбоо үчүн «ошондой» дегенсип башымды ийкечүмүн.



Айла жок, эми тилемчиликке барууга туура келди. Улам эле аркамдан Мадахун кууп келе жаткан сыяктанып, эки жагымды элтеңдеп көп каранамын. Эми иши кылып, тааныш көзгө чалдыкпоо үчүн жана Разияханды да унутуу үчүн, иши кылып бул шаардан кетсем экен деген ойго бекидим...

1918-жылдын жаз айлары болучу. Караколдук кыргыздардай эле «көл оңолуптур, Совет деген чыгыптыр дейт, кыргызга тийбейт экен дейт, кыргыз бүткөндү кызматка алып жатат дейт... Ооба, мына ушинтип жамандыктын аягы жакшылык болуп ак төөнүн карды жарылган заман келет деген ушу, биз кайра көлгө кетебиз», – деген сөз чыгып калды.

Ал түгүл караколдук кыргыздар кадимкидей уккан кабарга дем байлашып, бирин-сериндеп, жөө-жалаңдап болсо да кайта өз жерине кете башташты. Эмне айла табарымды билбей, анын үстүнө дүнүйөсүнө бир тыйын залал келтирбесем да уруксатсыз кетип калды деп кыйыктабасын – деп Мадахундан коркуп жүргөн жаным мен дагы Турпандан алыстап чыктым. Баарын айта берсем түгөнгүс дагы өөдө-ылдый далай жерде жүрдүм. ошентсе дагы кандай жаңы кабар угулар экен деп эки кулагым тең Каракол жакта.

Кур оокаттын айынан Марал башы деген жерге чейин бардым. Ал жердин ысыктыгын айтпа! Мына ошондой шумдуктуу ысык чөлдөр да, ошол жакта болот экен. А биз, Каракол менен Атбашы, Нарын жагынын кыргыздары бүт эле жайлоого жайлап, жайлоодо кыштап жүргөн эл экенбиз...

Көлдүктөрдүн кетчүлөрү улам барган сайын көбөйүп: бирин-серин атчаны, эшекчени болуп эми тууган жерин көздөй токтоосуз чубай башташты. Деле жаның жыргап турса да бөлөк жер, бөтөн элге киренди кирип оокат өткөрүү оңой олтоң иш окшободу. Канткен менен, кимдин оозун тыя аласың, бирөөлөр сени жек көрүп караса, же сөөгүндөн өтүп чучугуңа жеткидей суук сөз сүйлөп



турса, жылдызың түшүп, шагың сынып эле калат экен. «Көп көргөндү мен да көрөйүн, алты шаарга малай болуп жүрө бергиче көлгө барып малай болгонум түзүк эмеспи». Эптеп чогултуп алган нан, талканымды көтөрүп алып көлдүктөрдү ээрчип, «кайдасың кыргыз?»...– деп мен да тобокелге бел байлап жөнөп калдым...

Ошентип, тоодой үмүт менен Караколго да жетип келдик. Замандын өзгөрүлүп калганы чын экен. Совет чыгып элди кызуу колуна ала баштаптыр. Элден аскерге адам алып жатыптыр. Тентиреп жүрүп мен так ошол аскерге жигиттерди алчу жерге жетип барыптырмын. Караколдук жигиттердин далайы жазылып жаткан экен. Бул жактан падышанын солдатынан тигил жактан кытайдын солдатынан кордукту аябай көргөн баш, эми өзүбүз кылыч, мылтыкка ээ болуп, жаңы замандын аскери болуу деген мага өтө бир чоң даража да, аябаган бийик ишеним да сезилди. Мен ошентип кубанганымдан чекемден тер кетип жатып аскерликке токтоосуз жазылдым. Казармада бир кыйла аскер тартибине үйрөтүп, советтин өзүнүн курал кармаган кишиси болуп, турмушум оңолуп калды.

Коммунист, комсомол уюмдары уюшулуп, ар ким мүчөлүккө өтө баштады. Мен комсомолго өтөйүн десем – комсомол жашынан өтүп кетипсиң деген жоопту уктум. Анан коммунист партиясына өтүүгө арыз бердим. Көп узабай коммунисттик билет колго тийди, Сукеш.. Сен талыгып кетпеген болсоң аягына чейин айтып бүтөйүн?

– О, айланайын Алыш, ушу жагын көбүрөөк айтып менин көзүмдү ачып кете көр?

– Ал кезде айыл-журтка кайрылып келүүгө чама кайда?

– Ананчы?

– Ташкенге окууга киши чакырып калды. Караколдогу жол башчылардын акыл-насаатына кулагымды абыдан төшөп, коммунисттик милдетке жакшы түшүнүүнү,



окууну аябай эңсеп жүргөн кезим эле. Кайсы бирөөлөр болор-болбос жооп таап, алыска окууга баруудан кадимкидей чочулады. Мен эптеп тырышып жүрүп тантырмунтур кат жазууга жарап калгам. Командирим мени чакырып алып:

– Ташкенге аскердик окууга барар белең? – деди. Мен алардын аркы берки түшүндүрүүсүн күтүп отурбай эле «ооба, мени жазып коюңуз?» – дедим. Чоң командирибиз баштап күлүп жиберешти. Алар калыбы мени көп үгүттөп убара болобуз го дешсе керек. – Азаматсың! – деди командирибиз. Командирдин мактоосу мага чоң кубат боло түштү... Ал, ошону менен Ташкенге барып бир түштүк. Алышериңдин көзү мына ошол жерден ачыла баштады.

– Ташкенден окуп эле жүрдүңбү, Алыш?

– Атайы окуу деп барсам, окубагандачы... Ташкенге барган жылы окудум, кийинки жылы да окудум, а түгүл быйыл кышы менен окудум. Кылыч, мылтык дегенди шарактатып колго алып, ой, уруштун жөн-жайын, пекерликтин милдетин үйрөндүк бейм... Мен өзүмчө командирликке жарап калдым. Көз мына үшүнтүп ачылды. Сукеш, менин сага айтаарым, чыныгы адам болом деген кедейдин баласы коммунист болуу керек! Эми заман биздики достум!.. Коммунист партиясына өтүш керек!

– Алыш, мен дагы партияга кандидат болуп жаңыдан өттүм. Дагы сөз узатчы?..

– Узатсам – сен да жакшы баштапсың, Сукеш... Анан Алматыда, Жаркент-Капал жакта падыша аскеринин калдыгы, актар менен согуш болуп жатпадыбы... Мени ротанын командири болушка жарайт деп Алматыга жиберди. Ташкенден келер замат согуш майданына кирдим. Бир ротага командир болуп дайындалдым. Эй, чиркин десең, душман менен теке маңдай келишип кармашты көрсөң – мына ошол согуштан көр!.. Актарды айланта курчап алып, ачыкка чыга келгенде ок жаадырышып жатып, көбүн тирүү колго түшүрүп алдык.



Биздин аскерлер жөн эле каршылык көрсөткөн актарды, аларга кошулган казак орустардын байларын туурап жиберди. Жоону талкалап, туткундап алып Алматыга кайтып келдик. Менин ротамдын ишин башчылар мактоого алды. Кийинки убактыда менин башчыларым көбүнчө казак-кыргыз аскерлеринин арасында үгүт-насаат ишин жүргүзүүгө, доклад сөз сүйлөөгө көбүрөөк пайдаланышты. Алардын арасына саясий ийрим уюштуруп, ошого да башчы болдум. Анткени казак, кыргыздан аскерге келгендердин бардыгы дээрлик сабатсыз. Аларга шашпай айтып көп нерсени түшүндүрүүгө туура келди.

...Эми өлүм деген неме такыр эсиме келбейт. Баягы бай-манап, төрөлөргө алиге тишим кычырайт, Ошол жүзүкаралар болбосо кыргыз 16-жылкы үркүндө ушунча кырылып, ушунча кор болуп тентибейт эле го?..

– Аа-а... Анын эми эмнесин айтасың?.. Алыш дейм, эми бул жерге кызматка келдиңби?

– Жо-жо-ок, Суке, мен Алматыдан убактылуу гана командировкага келдим...

Кытайга качып кирип, ошол жактан бизге кол салган падышанын ак аскеринин талкаланышы, Жети-Суу эмгекчилеринин душмандын кысымынан кутулуп, эми эркин дем алып, жаңы турмуш курууга киришкендиги, Ленин атабыздын жол-жобосу журт ичинде кандайча ишке ашкандыгы жөнүндө чоң-чоң чогулуштар өткөрүп, көпчүлүк элдин алдында жаңы замандагы мындан аркы милдеттерибиз жөнүндө облустун атынан үгүт-насыят сөздөрүмдү сүйлөп берип жүрөм. Мына ошол милдет менен Алматыдан чыккамын. Бул жерге Каракол жактан келдим.

Биздин душмандар али бардык жерде бирдей кырылып бүтө элек. Так ушул кезде тиги Анжыян бетинде Букар жакта басмачылар тыйылбай Советке каршы урушуп жатпайбы. Бул арка жактын кыргызынан, тигил Каракол, Кочкор, Жумгал жактан кызыл аскерге көп жигиттерди алдык. Аскерге барчу азаматтар даяр болгон соң,



бул жактагы аскерибиздин ал-абалын да биле кетейин деп, бир чети силердин да соо-саламаттыгыңарды билип жүз көрүшүп кайтайын деп кайрылып келип турганым, Сулайман.

– Ыракмат Алыш, бизди унутпагыңа... Жана сен бай, манаптар менен төрөлөр жөнүндө айтгың. Мен бул жердеги көзүм көргөн жорук-жосундарга дале көзүм жетпейт. Эмне үчүн Койгелди, Мусаалы тилмечтер алигиче эле эл бийлеп, коммунист да болуп жүрүшөт? Кечээ күнкү мени сага жөө кубалап жеткирген милийса баягы үркүн жылы экөөбүз байлап таштаган кызыл чоктун бирөө Токтаалы деген эмеспи? Эми анын, андан кийинки кылыктарын айта берсек бар го?..

– Ыя?! Койгелди дейсиңби? – деп Алышер чочуп кеткендей болду да, анан кайра ээрдин тиштенип – мына эмесе, жер ээн болсо карышкыр дөбөгө өтө кечигип жетет белем? Бул тоо аркасы чет жер эмеспи?.. – деп жиберди. Алышер кайрылып дагы бирдеме айткыча эшик тыкылдай түштү. Аскер комиссариатынын бир адамы баш багып:

Жолдош Мамбеталиев, Сизди партия комитетинен чакырып жатат. Бизге келип кете алар бекен деп сурашты, – деди да, кайра жок болуп кетти.

Алышер башын ийкеди да эшикке чыгууга камданып:

– Партия комитети чакырса барыш керек. Кана эмесе Сулайман, калган сөздү Койгелди жөнүндө да, басып бара жатып эле кеңешип алалы?..

Экөө ээрчишип көчөгө чыгышты.

Парткомдун кабинетинде, жооптуу секретардын маңдайында Койгелди, Жамалидин молдолор олтурушат. Секретарь узун бойлуу, кубакай, сулуу жигит экен. Кебелбей, ойлоно олтуруп сөз угууда. Койгелди болсо тутам толорлук чоң бет аарчысы менен чекесин улам аарчыган болуп, деги эле эл үчүн аябай күйгөн, жаны ачыган турпаттанып:

– Мына ушундай жолдош секретарь партком, Сулайман деген бир балакет чыгып элди бузуп жиберди. Өзү болсо



партияга кендийлат экен. Айылга барганда эле бирөөнүн жаш кызын зордуктап, басымчылык көрсөттү, анда унчукканыбыз жок. Көз көрүнөө эле бир кедейдин атын минип кетип, сатып жиберип, акчасын кумар ойноп койду. Мында да эчтеме айталбадык. Эми кечээги түнү болсо беш жылкы уурдап бара жаткан жеринен кармап алдык. Туптуура он беш кедей кечээги уурулугуна күбө. Ушундай да, садагасы кетейин партия кемунистин наамын булгаган абийири жок адам болот экен ээ?! Өзүңүз билесиз, биз кытайдан качып-бозуп араң келген элбиз. Айыл турмушу али кадимкисиндей оңоло элек. Эптеп күн көрүп олтурган кедей-кембагалдар тынч оокатын өткөрсүн десеңиз ушул Сулайман деген балакеттин көзүн, тазалап, бизге көрсөтпөй ыраак жоготуп, элдин жанын тынчытыңыз. Бул шумурайды партиядан өчүрбөсөңүз – теги эле бизге күн көрсөтчүдөй эмес!.. Мына, көпчүлүктүн токтомун да окуп көрүңүзчү? – деп, секретардын алдына араб тамгасы менен оймо-чиймеленип жазылган бир чоң барак кагазды таштап койду. Парткомдун секретары кагазды ойлуу, жай окуй баштаганда, эшик тырсылдады. «Кире бериңиз», деди парткомдун секретары. Алышер менен Сулайман ээрчишип кирип келишти.

Алышердин кийгени узун шинель, башында буденовка, белинде кылыч. Ансыз да өзү бойлуу жана арык чырай неме шыргыйдай болуп көрүнөт. Өзгөчө мурун тааныган кишилер бир караганда таптакыр таанылбастай өзгөргөн, аскер кийими да сын-сыпатына келише түшкөн, муруту болсо буралып жатып калган зыңгыраган бир жигит. Белдеги кайыш куру ийнине арчындамасы менен андан бетер келишип калган... Парткомдун секретарына жөн-жайын айтып амандашты. Адегенде бул кайсы түпкү чоң деп бүшүркөп чочулай түшкөн Койгелди менен Жамалидин молдо «Алышер Мамбеталиев» деген үндү укканда түштөрүнө бир желмогуз көрүп аябай бакыргысы келсе да үндөрү чыкпай «албарсты» басып калган адамдай тумчуга, эстен тана түшкөндөй болушту. Анан гана кайра эстерине келгендей өңдөнүшүп,



сөлдөйүп турушуп, кантсе да кол куушуруп, бел бүксөк жумшара түшөр бекен деген ишенимде, Койгелди биринчи болуп Алышерге салам берип, көзүн кыбыңдатып колун сунду. Алышер кол берип, алик алуунун ордуна Койгелдини таң калып, «чын эле ошол Койгелдиби?» – дегендей текшереп карап туруп, эми ичинен ызырынып, үнүн катуу чыгарбаса да кыжыры кайнаганын жашыра албай:

– Ко-о-ош, Койгелди болуш, сенин кытайдан кайра келчү түрүң жок эле го?.. Кытайдын жерин шимшилеп: өлгөн-житкендин сөөгүн да тоноп, көрүн да тоноп бүтүп кайра келип калган экенсиң да?.. – деди.

Парткомдун секретары ичинен «Койгелди болуш» – деген сөздү кайталап алды. Баятан бери анын көзүнө карышкырдан корккон койдой корголоп олтурган Койгелди эми Алышер анын кой терисин сыйрып ыргытып жибергенде анык тоютун кандырганы келген ач карышкырдын өзү көрүнүп, тилине далдалап турган арсайган кандуу тиштери санала түштү.

– Сенин партия комитетинде нече тыйындык жумушун бар? Сен дагы партияга өтүп кедейлердин мүдөөсүн коргомук болгонсуңбу?.. Сени, бул жердеги Койгелди болуш, кытайдагы көрканачы, адамдын тагдырын саткан жүзүкара Койгелди, сени бар го, мына Ленин атабыз уюштурган революциячыл коммунисттер партиясынын комитетинин эшигине эмес, кадимки жүзүкара желдеттерди асып өлтүрчү дарганын түбүнө алпарып, бүткүл Нарын элин чогултуп туруп бүткүл элдин алдында, карапайым элдин өз колу менен асып өлтүрүп, өлүгүндү итке талатып жиберип керек эле!.. Сенин өлүгүндү элдин ак бешиги болгон асыл топурак кабыл албайт. Сенден бар го, бизди терметкен бешигибиз болгон жер да жийиркенет! – деп катуу-катуу бакырып алганын Алышер өзү да сезбей калды. Секретарь болсо Алышердин оозунан чыккан ар бир сөздөн бул тоо аркасындагы бай-манап, эл саткыч, эл жегич жүзүкаралардын арамзалыктарынан улам бир жазы-



ла элек бүктөмөлөрүнүн бүткүл, булганыч иреңи менен ачылып көрүнгөндүгүнө, бул иште бир чоң коммунист келип ага туптуура жардам берип жатканына кубанып да, кайраттанып да турду. Алышер бир аз бой токтотуп алгандан кийин, бул кабинетте катуу үн чыгарып көбүрүп-жабырып кеткенине уялгандай, үч жылдан бери совет тарбиясын көрүп, Ташкент, Алматынын тартибин жакшы алып, жаңы жосун эмне экенине көзү ачылып калган жигит секретарга ийиле кечирим сурай карап.

– Жолдош секретарь, мен дайым сүргүн-кыргындын ичинде жүрүп жедеп каным бузулуп калган окшойт? Жай сүйлөй албай сиздин кабинетте бакырып жибергениме кечирим сурайм? – деди. Секретарь жылмайды да:

– Жолдош комиссар, баары өз ордунда, баары өз тартибинде. Мен сизди биз жакка кайрыла кетсин деп сураганымда сиздин ким экениңизди, сизден мына бул кишилердин алдында кандай сөз чыгарып, чыныгы акыйкат кайсы экендигин ачып бере тургандыгыңызды эске алгам... Алышер жолдош, Сизге парткомдун атынан коммунисттик ыракмат. Ыракмат айтамын... – деп Алышердин колун катуу-катуу кысып койду... Койгелдинин мойнунан чыпылдап кара тер куюлду. Ээрди эле чала-була кыбырагандыгы болбосо тили сүйлөөгө келбей калды. Бүткөн бою дүркүрөп, кулагы зооканы аралап өткөн шамалдай чуулдап, олтурган ордунан жыгыла жаздап барып кайра камчысын таянып көөдөнүн бир аз көтөрдү. Ошол убакта парткомдун кабинетине ревкомдун жаңы председатели Субанов кирип келди. Кечээтен бери жолугушуп, көп маселени алдын ала макулдашып коюшкан болуш керек, парткомдун секретары Субанов, Алышер, ал гана эмес Сулайман да үнсүз-сөзсүз кол алышып, жылмайышып учурашып алышты.

Парткомдун секретары Койгелдилерге карап туруп:

– Жамалидин молдо, сиз үйүңүзгө кете берсеңиз да болот. Ал, Койгелди мырза, сиз эшиктин алдына чыгып бир



аз күтүп олтура туруңуз, Сиз менен дагы сүйлөшөбүз... – деди.

Тиги экөө акырын жылып эшик алдына чыгышты. Эшиктин алдына Алышердин атын жетелеп келип анын кызыл аскери, атчан, кылыч-мылтыкчан, баштарына буденовкаларын алчыланта кийишип, томоголуу бүркүттөй болуп шаңданып туруп калышкан экен.

Жамалидин молдо «сиз үйүңүзгө кете берсеңиз болот» – дегенди демденип, бул аскерлердин ага эч тиешеси жок экендигине ишенип, Койгелдини карап, ага көңүл айткан, жоошуткан өңдөнүп: «Болуш, мен эми тиги ат байлаган короого бара турайын. «Улуктун алды кенен» дебеди беле? Сени деле бир аз сүйлөшүп туруп мага окшотуп коё берет да? – деген болуп, Койгелдинин жообун деле күтпөй «Я, алла, аа, жасаган, пендеңе берер жакшылыгыңды аяба... Ар замандын адамга берер өз nasiби бар. Бул замандын да nasiбинен куру эмес экенбиз...» деп, атчан турган аскерлерди жалт-жалт карап алып, «булар мени окустан, кайда барасың? Токтой тур...» – деп айтпагай эле деп чоочулап, кылчактап коюп, бөжөңдөп жөнөдү...

Молдонун жобураганы Койгелдинин кулагынын сыртынан кеткендей болуп, бул турган эки кызыл аскер ушуну жөө айдап түрмөгө алып барары шексиз өңдүү сезилип, – же качып кетейин деп анын айласын таппай, ар бир көз ирмем убактысы өлүмдүн кыл көпүрөсү сезилип, эки кызыл аскерден көзүн айырбай, өзү ачкыл сары неме жөн эле капкачан катып калган, деги эле ичине эчтеме салынбаган эски чаначтай какжырай түштү. Көңүлүнө Алышердин атасын өз атасынын кантип өлтүрткөнү, кытай жеринен болсо «Падыша тактан түшкөн менен анын ордуна ошонун туугандары болуптур, Керенский деген ошол эле падышанын жолун жолдогон киши экен, аты башка болгон менен, бийлик кайра эле баягы эл билгендердин колунда кала бериптир» дегенге ишенип кыргыз жерине кайра келгени бирөө атай-



ын тартып келип анын көзүнө көрсөткөн сүрөт сыяктуу көрүнүп коюп жок болуп жатты... Бирок Алышердин карышкыр менен түлкүлөрдү качырып чыккан жолборстор болуп келе калышы, анын Койгелдинин иче-кардын аңтара сүйлөгөн сөзү Койгелдинин тили менен айтканда «Бул балшайбек заманынын, жанагы булардын Ленин деген чокунун чыгарган заманынын, түбү алда кайда ыраак, тамыры да алда канча терең жатканын» Койгелди өзүнүн көптү көргөн митаамдыгы менен сизди. Андай болбосо – эмне үчүн Алышер деген дайыны жок бир кедейдин баласын ушунча окутуп, ушунча өнөр үйрөтүп, ушунча аскер башчылыкка көтөрүп, жаңы замандын чоң төрөсүнүн бирөөнүн даражасына жеткирип таштайт? Андай болсо падыша кайда? Падышанын ордуна бөлөк ат менен келип жүргөн биздей баштуу-көздүү кишилерди коргоочулар кайда?.. Койгелди ушул оюнун аягына чыкканда эски газеталардан айрып ачуу тамекиден папирос жасап, ат үстүнө кыйшая олтурушуп түтүн буркураткан аскер жигиттер бул өзүнөн өзү эле кебетеси кетип, суканы качып, өлүмүн күтүп олтурган адамга көздөрүн кадашып, кабактарын жыйрышып турушкан экен...

Так ошол убакта парткомдун секретарынын кабинетинде төмөнкүдөй сөз жүрүп жатты. Сөздү парткомдун секретары өзү баштады:

– Жолдоштор, чынымы айтсам – Пишпек, Каракол бул жерден алыс. Бул жердин бай-манаптары али колунан тизгинин толук алдыра элек. Ал эмес качып, жашырынып жүргөн ак гвардеецтер, Керенскийдин кишилери деле болсо керек. Мусаалы деген манап, эски тилмеч, коммунисттик партиясына өтүп, ал эмес Нарын ревкомунда иштеп жүрүптүр. Анын жайын мынабу Субанов жолдош жакшы билет. Экөө бирге командировкага чыгып келишти. Парткомдо Мусаалы Асаналиевдин ишин карайлы десек, бизге айтпай гана Пишпекке кетип ка-



лыптыр. Өзү да чочулап жүрөт. Жанагы экөөнүн жамандап келгени мына бул кедей Сулайман. Бул журт бузар, ууру, кумарчы имиш. Сулайманды бул жерден жоготуш жана партиядан өчүрүш керек дешет.

– Койгелди ошентип айттыбы? – деп Субанов каткырып жиберди.

– Ананчы?– деп алды да парткомдун секретары Алышерди карап – жолдош Субанов жакында эле ошол айылдарды аралап келди. Алышердин убактысы жок, азыр кетет. Субановдун бул окуялар жөнүндө сунушун уксак?

Субанов күлкүсүн токтотуп эки жолдошуна улам карап коюп пикир айта баштады:

– Жамалидин молдону коё бергенибиз туура. Азыр шарт татаал. Совет бийлиги эмне экенин караңгы тоолуктар али жакшы түшүнө элек. Али бул жакта уруучулук, тууганчылык бай-манаптык ынтымак күчтүү. Совет законун жанагы шерменделер тил учу менен кабыл алышат да, кечинде эт жешип, ичимдик ичилген жерде «эштеп тура туруш керек. Дагы кандай күн болот, кудайдын салганын көрө жатарбыз» дешет.

Ал эмес динге каршы үгүттү да бул жакта өтө чебер жүргүзбөсөк, тике айтсак – өз башыбызга токмок болот. Ансыз да «большевиктер кудайды жок дейт экен», «большевик болгондор чиркөөгө кирип чокунат экен» деген ушакты бай-манаптар эл ичине таратып жатат. Ошон үчүн Жамалидин молдо эл ичинде жүрө турсун...

– Койгелди болуш партияга өтүп алганын кара! – деди Алышер.

– Ал эми Койгелди жөнүндө маселе оор – деди Субанов. Койгелдилер тоо аркасында өзүлөрү партияга өтүшүп, кошчу союзуна да мүчө болуп алышты. Сулайманга окшогон кедейлер партияга өтсө – «кедейлердин көзү ачылып кетсе, биздин тамырыбызды кыят» деп алдын ала сезип, кедейлерди жамандап бийликке жолотпоого тырышса...

Субанов ойлонуп токтой калды да:



– Айыл жеринде бай-манаптар кедейлерге каршы уюштурган контрреволюция деген ушул, – деди.

– Абдан туура. Бул көрүнөө контрреволюция! Бай-манаптардын оюнча батрак-кедейлер өзүнүн партиясына, коммунисттер партиясына өтпөө керек экен? Батрак-кедейлер окуп, иштеп, көзү ачылып, жумушчу-дыйкан өкүмөтүн өз колуна албоо керек экен да?.. Мына тамаша... Демек совет өкүмөтү, коммунисттер партиясы кыргыздын бай-манаптары үчүн чыккан экен да?.. А, биз болсок, бай-манаптар коммунист болсун, совет өкүмөтүн башкарсун деп кан төгүп жүргөн экенбиз да?..

– Койгелди болуштун түшүндүрүшүнө караганда иштин жайы ошондой го жолдош аскер комиссары?.. – деп жылмайды парткомдун секретары.

– Азырынча Койгелдинин партбилетин алып коёлу? Калганын дагы көрө жатарбыз? – деди Субанов.

– Ооба, биз чыны эң кытмыр душмандар менен биздин ар бир кадамыбызды андыган душмандар менен күрөшүп жатабыз... Койгелдинин жабык достору муну кандайча кабылдашаар экен? Аны да байкай жаталы?

Кыскасы бул кабинетте олтурган жетекчи үч коммунист, алардын ар бир сөзүн өз атасынын сөзүндөй кабылдап, оозун ачып, бүт ынтаасын коюп угуп жаткан жаңы коммунист, чала сабат кедей Сулаймандын катышуусу менен аны атайы бул жабык кеп-кеңешке катыштырганын сездиришип ага көп нерсени байкатышып, ушул эле пикирге токтолушту...

Көп нерсеге дагы, көзү ачылып, акылы ойго байып, сезими дааналанып, жыргап олтурган Сулайманга парткомдун секретары акшая карады да:

– Сулайман жолдош, эшикке барып жанагы болушунду мында кийрип жиберчи? – деп жумшак гана сурады. Жетекчилердин башкаруу тартибине үйрөнө баштап, сергек болуп калган Сулайман «болушунду мында кийрип жиберчи?» – деген өтүнүчтөн өзү сыртта кала бериш ке-



рек экендигин баамдады. Сулайман сыртка чыга келгенде учуп тура калган Койгелди, баятан ойлоп алганы ушул болуш керек, жалбара карап:

– Сукеш, мен сенин атаңды көргөн кишимин. Атаң экөөбүз теңтуш элек...

Сулайман укмаксанга салып:

– Сизди чакырып жатышат.

– Сулайман балам, түп атабыз тууганбыз. Сен кытайдан жүдөп келдиң. Менин малым – сенин малың. Эми эл ээси азамат боло баштадың, Ата-бабанын арбагы үчүн, каалаганыңды кармап мин? Башкага болгончо сага болсун, мени мындан ары сен эле бил, – деди эле, ага жооп кайырбай:

– Сизди күтүп олтурушат, кириңиз!

– Деги, айланайын, кабак-каштары кандай? Кичине чет жакасын шыбырап койсоң боло?

– О, болуш дейм, сизди токтоосуз кирсин дешкен. Кабак-каштарын барып көрүңүз, болуш! – деди да тиги Алышерди кайтарып жүрүшкөн кызыл аскерлерди көздөй басты. Сулаймандын «болуш» – деген сөзү Койгелдиге өпкөгө бычак менен бир ургандай тийди. Булар үчүн мен дагы эле эскинин болушу көрүнөт турбаймы? – деп ойлоп сенделе басып парткомдун эшигин ачып кирип кетти. Субанов менен Алышер папирос тартып бирин-бири алдыртан карап коюшуп, акырын сүйлөшкөнсүп олтурушкан экен. Парткомдун секретары папирос деле чекпей турган көрүнөт, эшиктен сүйрөлүп араң кирип келген Койгелдиге жакыныраак жерден олтурууга орун көрсөттү. Койгелди акырын келип солдоё тартып олтурду. Алышер менен Субанов алдыртан тиктей карашканы менен сөзгө аралашкан жок. Парткомдун секретары каардуу сабырдуулук менен Койгелдини тиктеп:

– Партбилетиңиз жаныңыздабы?... – Койгелди жанымда дегендей башын ийкеди.

– Партбилетти көрсөтүңүз?



Койгелди күрмөсүнүн ич чөнтөгүнөн чоң намыянга салып каткан партбилетин алып чыгып, майда-майда калтыраган колдору менен парткомдун секретарына сунду. Баягы белге курчаган курга окшогон чоң бет аарчысы менен ымшып чыккан бетин, мойнун кайра аарчынды.

Парткомдун секретары Койгелдинин билетин алды да тартмасына салып койду.

– Сиз, болуш, партиядан чыктыңыз!

Дагы эмне болот дегендей аңырайып карап калды эле:

– Эски болуш, бай-манаптарды, өзгөчө, алар эски эле бойдон кала берген соң, биз коммунисттер партиясына ала албайбыз, – деди секретарь.

– Мен ак пейлим менен... – деп Койгелди дагы бир жүйө айтмакчы болду эле:

– Сиздин «ак пейлиңизди» билебиз...– деди секретарь.

Койгелди дагы бул үч башчыны кыдырата карап, эч кандай ой токтото албай аягында:

– Улугум, дагы эмне болот?– деп жиберди.

– Эми үйүңүзгө бара бериңиз. Эмне болорун мындан аркы ойлогон оюңуз, жүргүзгөн ишиңиз билет!

– А, эшиктин алдында эки кызыл аскер бир атты бош кармап турат го?– деп куңк этти Койгелди.

Субанов менен Алышер жылмайышып, бирин-бири карап үн чыгарбай күлүштү.

– Болуш, кете бериңиз эки... Ал аскерлердин сизге эч кандай тиешеси жок!– деп ордуна туруп терезенин түбү жакта олтурган Субанов менен Алышерди көздөй басты. Койгелди эми эч кимди карабай, ташыркаган аттай бүжүрөп басып эшикке чыгып бара жатты.

Алышердин бир аздан кийин жөнөй турганынан анын кайтаруучуларынан кабар алган Сулайман Койгелди чыга келип, оозун кыбыратып ага бирдеме деп айтайын дегенинче болбой парткомдун эшигин шарт ачып кирип кетти...



* * *

Парткомго Алматыдан, аскер советинен Алышерге «Нарындан бүгүндөн калбай чык, Ферганага жөнөөгө шай башкаланып калдык» деген телеграмма келген экен. Сулайман бул кабарды дагы тактап уккандан кийин:

– Алыш, мен деле сени менен кошо кетсем кантет?

– Жо-ок, Сулайман, бул жерге да киши керек. Мына, парткомдун кабинетинде олтурабыз, бул жерге да, болгондо да, ишенимдүү киши керек эмеспи?

– Ананчы – деп жиберди парткомдун секретары – Кичи-Алай, Өзгөн жагынын басмачылары деле бул Ат-Башы, Нарын жакты унутуп коюшкан жери жок. Биздин чектегилер да дайым сак, кээде бүкүлү жатып укташса, кээде ат жалында уктап жүрүшөт. Чекте жергиликтүү элдин жардамы өтө зарыл!– деп жиберди. Баятан бери шашпай чылым чегип, кыйгачтан карап олтурган Субанов:

– Биздин бул жердеги батрак-кедейлерибиз айылдын пролетариаттары да. Биз ушуларды баш коштуруп, ушулардан эриктүү отряд уюштурушубуз керек. Орто дыйкандардан да ишенимдүүлөрүн ушул эл коргоо ишине тартыш керек. Мына ошондой бир ишенимдүү жигиттер тобунун башчысы жолдош Жылкычиев Сулайман болсо кандай болор эле? – деп күлүмсүрөп бир парткомдун секретарын, бир Алышерди карай берди. Алышер парткомдун секретарынын сөзүн күтпөстөн өтө кубанып кетип:

– Сулайман, э, Сулайман... Көрдүңбү? Уктуңбу? Бул жерде сенин керегиң тийчү иш өзү эле чыгып жаткан турбайбы? Жолдош Субанов эң сонун сунуш айтты! Жолдош Субанов канткен менен бул жердин шартын жакшы билип алган жетекчилердин бирөө... Ал эмесе, жолдош парткомдун секретары менин сизден чоң өтүнүчүм: Сулаймандын көзү жаңыдан гана ачылып, эмки бийлик өзүнүкү, эмки эл



өз эли экенин араң эле түшүнүп келе жатат. Падышанын чиновниктери, кыргыздын бай-манаптары: үркүн жылдын эмгекчил элдин шорун кайнаткан азап-тозогу жедеп үшүн качырып, жүрөгүн түшүрүп бүткөн да? Ошондуктан...

Ушул жерден сөздү Субанов илип кетти да:

– Эчтеке эмес, Алышер, Сулайман жалаң сенин эмес, биздин да ишенимдүү кишибиз болуп калды. Кезек-кезек жүрөгүн апаптап турабыз, – десе, парткомдун катчысы Субановдун ийinine колун артып:

– Ананчы жолдош Субанов, белине кылыч байлап, жонуна мылтык асып, Тогуз-Торого барчу отрядга кошуп жиберсек жүрөгү ордуна келет да калат, – деп акырын күлдү. Төртөө тең кайра бир-бирин карап алышып «сөз жетер чегине жетти го» деген кыяпатта бир аз жылмайышып турушту...

Алышер жөнөө белгисин берип, берки жолдоштор менен коштошмок болду эле парткомдун секретары Субановдун далысына кол артып:

– Биз деле эшикке чыгалы, жок дегенде чоң көчөнүн башына, дайранын көпүрөсүнүн кулагына чейин узатып баралы?

Секретарь айтып оозун жыйгыча анын асма сары телефону шыңгырай түштү. Телефон чалган чекте тургандардан болуп чыкты. Кыясы бир шойкум чыгып жатса керек, начальник ошол жөнүндө айтып бере тургандыгын, азыр токтоосуз кабыл этишин өтүндү. Бул сөзгө Субановдун катышып бериши да зарыл экендиги секретардын эсине салынды. Алышер секретарь телефон менен сүйлөшүп жатканда эле басмачылардын бир чети бул жакка да жетип жаткандыгын, ал түгүл Ат-Башы жактан чыкканы турган шойкум падыша армиясынын ак гвардиясынын калдыктары менен байланыштуу экенин түшүндү да, өзү эле кол берип:

– Жолдоштор, силердин абалыңарды көрүп турам. Эми мен силерди көп кармабаймын... Кош, аман болгула, – деп жиберди. Секретарь менен Субанов болбостон



парткомдун кабинетинин эшигине чыгып барышып, бир чети чын эле жолдоштук ыкылас көрсөтүшүп, бир чети тамашага чалышып, кашкая күлүшүп:

– Аскер комиссарын өз колубуз менен атказбасак болбойт го дешип, адегенде бир-бир сыйра кучакташып, моюндан жытташып алышып, анан секретарь Алышердин атынын башын кармап, а Субанов болсо, Алышердин «кой-кой» дегенине болбой жатып, кадимкидей колуктап атказды. Эми атына минип алган Алышер парткомдун секретары менен жана ревкомдун председатели Субанов менен кайрадан бир сыйра кол алышып, ак пейилден чыккан ыраазычылыгын сездирип, өңү тамылжып туруп кош айтышты.

Ошол чакта чек арада тургандардын начальниги атын таскак урдуруп, адъютанты менен келип, парткомдун эшик алдына түшүп жатты...

Аны жөө ээрчип алган Сулайман менен эңкее сүйлөшүп акырын бастырып, жогору карай, Нарын дарыясынын көпүрөсүн карай жылжып бара жаткан Алышер жанындагы кайтаруучулар менен бир аз жогору узай түшкөнчө парткомдун секретары жана Субанов катар турушуп, анын караанын узата карашып, Алышер улам кылчайып койгон кезинде кол булгашып, али кабинетке кирбей карап туруулары менен Алышерди дарыянын кулагына жеткирип жана андан да өткөрүп койгондой сезимде болушту. Алар парткомдун имаратын көздөй бурулганда чек ара комендатурасынын начальниги, жергиликтүү партия жана өкүмөт жетекчилигине урмат көрсөтүп, оң колун чыккыйына сүйөй зыккыйып туруп калган экен...

Алышер жолундагы базарга кайрылып, Сулайманга бир сыйра кийим алып берди. Базардагылар таңыркашып, бир Алышерди, бир Сулайманды карашат. Токтаалы, мурун Алышердин кабары билине электе «Алышер кытайга барып ачкадан өлүптүр» – деп сөз таратып жүргөн неме, эми өзү советтик милиция жана Алышерди тосуп чыккан



ишенимдүү кишинин бирөө болуп көрүнгүсү келип сураган, көргөндөргө «о-о, Мамбетаалынын уулу биздин чоң оёнком!» – деп, оозун кайыштай чоюп, чоолжуп, сөөлөт көрсөтө жооп берчү болду. Бирок, кантсе да жүрөгү кургур чоочулап, Алышер жөнөп кеткенче анын көзүнө чалынбоого, ал эми кийин Сулайман жалгыздап калганда ага кошомат көрсөтүп, эптеп жакындап алуунун аракетинде болду...

Эми Алышер түз эле Алматыга жол тартмак. Сулайман аны көпүрөгө чейин узатып барып, Алышердин келишине, Алышер аркылуу совет бийлигинин бул жерде оң колу болуп иш жүргүзүп, партиянын лениндик жолу менен башчылык көрсөтүп олтурган коммунист ишмерлер менен таанышып, коюн-колтук алышып калганына канчалык ичи элжиреп, көңүлү толкуса да эми токтоосуз кетип бара жатканына ичи аябай ачышты. Ага Алышер түшүндө гана бир сонун көрүнүп, ойгонуп кетсе эле жанында жоктой сезилип, өзү бир аз коңулдай түшкөндөй болду.

– Алышер, – деп алды Сулайман, үнү каргылдана түшүп, – мага көрсөтчү жардамыңды мага айттырбай эле өзүң туюп, өзүң билип көрсөтүп салдың. Тирүү жүрсөм өлөр-өлгөнчө өзүм ыраазымын, өлсөм сага арбагым ыраазы. Мага Алыш, атам көрсөтө албаган жакшылыкты мына, сен көрсөттүң. Ымандай сырымды айтсам – сага айта турган сөзүм деле калбай калды...

– Жок дегенде кош, аман бол – дегенге да жарабайсыңбы? – деп бажырая бир карап алды Алышер досун.

– Эми ошону айтканы жаныңда келе жатам дечи... Мен байкушту унутпай издеп келгениңе, сендей уулду дүйнөгө жаратып кеткен сенин атаң менен эңеңе ыраакмат. Сен келгенче деле эптеп-септеп жер таянып туруп келе жаттым эле. Эми, сен мени алчайган аргымак атка мингизип тогуз жолдун тоомундагы жонго чыгарып, калың кара көпчүлүккө таанытып койбодуңбу? Сага арман кылсам – көзүмдөн чы-



гар... – деп жашып, үшкүрүнүп, Алышерди мойнунан ку-
чактап, көз жашын бетине мончоктотуп жиберди...

– Кантет, кантет? Аман болсо дагы миң жолу көрүшөт
эмеспизби? Ыраак сапарга бараткан кишини да ушин-
тип узатат бекен?– деп, Сулаймандын жүрөгү эзилip, ак
пейлин көрсөтүп турганына Алышер өзү да бошоп,
көзүнөн чыга жаздаган жашын кирпичи менен сыгып,
сыр алдырбай, бир азга ойлоно калган адамдай тымый
түштү Сулайман да жүз аарчысы менен аарчынып, көк
буусу чыгып бүтүп, боюн жыйнап, эми кош айтышар
учур келгенде Алышерге тигиле карады.

– Сукеш, мен саа эки иш тапшырам, – деди Алышер.
Биринчиси – окугун, абыдан көп окугун. Колуңдан га-
зет, китеп түшпөсүн!

– Тилим катып калды го Алыш?– деди Сулайман.

– Тилиң катпайт. Көп окуп, көп билсең, – кайра тилиң
жумшайт. Эгер Нарындын жетекчилери сени бир жакка
окууга жеберишсе – күн десе күн, түн десе түн токтолбой
бара бер! Окуп көздү ачпай, көк талкан баскан көкүрөктү
билим менен тазалабай биз адам да, эл да боло албайбыз.
Экинчи – өзүң каалап эле, чының менен Кызыл аскер
бол, аскер окуусуна кет... Эми элдин, жердин, өкүм-бий-
ликтин ээси биз! Билимди колго албай согуш, аскер өнөрүн
үйрөнбөй замандын берген жемишин жеткире жей албай
калабыз. Анда биздин алдыбызга коюлган үлүштү башка
бирөөлөр тартып жейт!

Сулаймандын таң калганы, кечээ келгенден, мына
бүгүн кайра кеткенге чейин Алышердин сөзүнүн бүткүл
мааниси жүрүп олтуруп окуу менен гана өнөргө токтол-
гону. Бул үч жылдын ичинде баягы айылда жүргөн,
өзүнө окшогон эле карапайым, бирок эр көкүрөк Алы-
шер ушунча окугандан кийин таптакыр бөлөк жигит,
бийиктен келген жигит болуп, жаңы замандын кереме-
ти менен кайрадан төрөлгөндүгү... Алышер сөзүн жый-
нактап келип:



– Аман болсок, мен согуштан кайтып келсем эле сени Ташкенге окууга чакырттырам. Ага ушу баштан даярдана бер. Орус агайындар менен жакшы бол. Аз да болсо алардын сөзүн үйрөн. Алар менен жакшы аралашып, жок дегенде тантыр-мунтур сүйлөгөнгө жарап калсаң – Ташкенге барганда анын чоң кереги тиет. Чоң шаарда көбүнчө орусча сүйлөөгө туура келет. Чоң-чоң китептер да көбүнчө орус тилинде чыгат. Ошол чоң китептерди окууга жарабасаң – анда терең билим алалбайсың, Сулайманым!.. Ооба, жүрөгүндө оту бар азамат, эмгекчил элге чын кызмат көрсөтөм деген азамат – элден мурун өз көзүн жакшылап ачып алуу керек, Сукеш!..

Бул сөздөр Сулайманды жакшы ачыган, каймагы бузулбаган жуурат ичкендей магдыратып жиберди. Эми кош айттышар алдында эмне деген сөз айтарын билбей, анын үстүнө артык баш сөздүн деле кереги жок болуп тургандай сезилип, Сулайман Алышердин аргымак атынын башын, маңдайын, жалын сылагылап, илгертеден жылкы жандуу, ат күткөн элдин баласы «астындагы аты, үстүндөгү ээси бирбирине кут болсун» – деген пейлин билдирип, мемиреп турду.

Алышердин жол тарткысы келип, эң акыры кылчак-тоосун сезген Сулайман, уйкусунан ойгоно калгандай селт этип:

– Алыш, кош эми, ак жолуң ачылсын, душманың жеңилип, эли-журтуң биротоло тынчысын...– деди.

Алышерге ушул гана сөз керек болуп турган экен, токтоосуз да бир жолу Сулайман менен кол алышып, моюндан жытташып алып, аргымактын оозун чоң жолду көздөй бура тартты...

Алышер аргымагын атырылта, жер чапчыта бастырып жабагы чабым узай берди. Сулайман болсо турган ордуна кыймылдабай эки кызыл аскери менен чоң кара жолго түшүп ызгып кетип бара жаткан Алышеринин караанынан көз айырган жок, кайра ал үч аскер адамынын карааны барган сайын укмуштанып, кубулжуй баштады.



Алышер моюнча алдыга озуп, өзү бойлуу неме беркилерден барандуу көрүнүп бара жатты. Балким Сулаймандын көңүлүндөгү кубанычынан чыга келген элес ушундайчадыр: Сулаймандын көзүнө чаңкай түштө жөнөп бара жаткан Алышерди мурун такырланып турган жолдун бою, ооба, жолдун бою бир жагы кара кочкул тартып, белден чыккан каракыяк, бир жак жээги түштүк жерибизде шоодурап чыкчу жоодары болуп жашылданып, желбиреп Алышерди узатып калып жаткан өңдөндү. Ал эмес, Алышерлер улам өөдөлөп, жолдун бопбоз чаптарга имерилип, адырдын кайкысына чыга берчү жерине кирип барганда, жол жээктеп жаткан супсур, купкуу таштар үнсүз жарылып, андан асман ачык турганда түнкүсүн айдын шооласы чыккандай шоола чыгып, ошол назик, эч темгилсиз ай шоолалары улам ары, улам өөдө Алышерди узатып чыгып бара жаткандай болду.

Жолдун адырга имерилип чыкчу жерине барганда Алышер кайрылып тура калып, ага кошо анын эки жолдошу тең кол булгалашып коштошуу белгилерин билгизишти. Сулайман да Алышердин имерилишке жеткенде токтой калып, кол булгалап турганын элес-булас көрүп, Алышер анын үнү жетпес капкайда алыс экенин унута салып, кадимкидей үнүнүн бардыгынча кыйкырды:

– Кош, Алыш, сапарың оңунан болсун тилегиң ордунан чыксын! Кош... Кош, аман кел?!

Жамалидин молдо парткомдон оңой-олтоң бошонуп алгандан кийин көңүлү тынчып, эки колун аркасына алып жай басып Койгелди экөө аттарын койгон короого келип кирди. «Адамга, өзгөчө Алышерге, Алышердин атасына Койгелдилер көп дык өткөрдү эле. Алышер эле муну карматып калды го. Кытайга качып барганда да Алышердин атын тартып алган экен.. Кордун түбү зор деген ушул. Эми Алышер зор болду. Эми Алышер бүкүлү жутуп жиберсе да колуна келет. Койгелди эми малың өкүмөткө, катының бойдок уландарга артып калып, өзүндүн сөөгүң



кайсы жардын астында калар экен?» – деп ичинен бир аз табалагандай болду.. Анткени – Кытайдан келгенден бери Койгелдинин пейли алда канча тарып, Жамалидин молдону баягыдай аш-тамакка чакыруусун азайтып, даамдуу тамагын жапма булоолоп жеп калган кези эле. Ал эми болуш кезинде болсо өз жол-жобосун элдин мойнуна сала коюу үчүн молдокеңе далай шарыят айттырып, молдокеңди сайратып коюп, кудайды, пайгамбарды бетине кармап Койгелди зулумдук ишин «ак жолуна, мусулманчылык үчүн» деп өткөргөн эмеспи. Сөздү тикесинен айтканда Жамалидин молдонун шарыятын болуш кезегинде өгүзгө көмүр жүктөгөндөй эле пайдаланган.

Жамалидин ушул оюнун аягына чыкканча бул корого кылыч мылтыкчан Токтаалы милиционер да келип молдо менен жылуу чырайлуу учурашып үйгө киришти. Токтаалы Жамалидинди убара кылбай эле сөздү өзү баштап жиберди:

– Молдоке, деги сиз – элге каардуу сөзү жок, ак шарыяттан башка иши жок жакшы кишисиз. Балшайбектин чоңдору сизди кыйноого албай бат эле бошотуп жибергенине кубанып калды. Балшайбектин молдолору элге китеп окутуп, кат жаздырганга маш көрүнөт. Бат эле жазуу жазып, бат эле китеп окуп жаткан бала-чака арбып кетти го?

– Ал фан деген ошол. Фан ылдам кетет. Азыр заман фандыкы болду го, Токтаалы балам?

– Ээ, молдоке фаныңыз эмне?

– М-м-м... фаныңыз дейсизби? Фаныбыз өнөр билим, фаныбыз көзү көргөнгө ишенүү. Балшайбек өкүмөтү бүт ошого өттү го. Биздин кыргыз башынан динге бош эл эле, калыбы түтүнгө балшайбек болуп кетпесек болду?

– Э, жарыктык молдоке, сиз деле кемунуска өтөм деп жүрбөдүңүз беле?

– Сиздики эми, үйдүн тышында болгуча ичинде болуп, эмне болсо да өз кулагыбыз менен угуп туралы деген иш эле.



– Э, молдоке, балшайбек деле өлгөнүнө ыйман айтырат го? Кантсе да молдоке, сиз керексиз, балшайбектин чоңдору ошону ойлоп, сизди чыны менен эле коё беришти го деп болжойм? Деги биздин Нарынга улам кийин келген балшайбеги өтө эле акылдуу, өтө эле арысчыл немелер го? Баягы оргу-баргы болуп адамга оңкосунан тиймелер эми жоголуп бара жатат... Жамалидин молдо акырын күлдү да:

– Ал Токтаалы мырза, экөөбүз окшогон эскиден калган жуктар көп болчу. Эми биз куушурулуп четке чыга баштадык. Эми анык ууз балшайбектер келе баштабадыбы... Эми биз сөздү токтотолук. Алты катын азага барса, ар кими өз арманын айтат деген... Андан көрө сен кылыч байланып мылтык асынып жүрбөйсүңбү. Байкайсың го, бул Койгелдини иши эмне болор экен?

– Атат! Ооба, Алышер эле атып салат.

– Койчу? Жанагы олтурган балшайбектерин деле жай сүйлөп, кишини ойлоно караган эмелер го?

– О-о, молдоке, Койгелдини атат. Буларда аскер трибунал дегени бар. Үч эле киши сүйлөшүп туруп атып салышат. Болбосо камап түрмөгө чиритет!

Жамалидин молдо ишенгендей болуп, Койгелдини Токтаалы деле анча жакшы көрбөсүн сезип:

– Чын эле, тигинде үчөө олтурат. Кээде жылмайышып коюшат, кээде ойлонуша тиктеше калышат экен. Буларың түбүнөн бекинип чыккан эмелер го... Анан калса Алышер деле аябай чоң оёнком болгон дешет го?.. Анда болуштун акийнеги айтылып бүткөн экен да? Эгер келбей калса атын эмне кылабыз?

– Ээ, молдоке, кимдин атын жеп, кимдин канын ичпеген болуш эле... Келбей калса экөөлөп бир жайын табарбыз. Болуштун таман акы, маңдай теринен бүткөн малы эмес эле го?..

– Аның ырас балам... Эми сага бир акыл: адам тамтайып, өлалбай жүргөн жанагы Сулайман көтөрүлүп бара жа-



тат. Ботом ошол, самтырап алып, кеп-кеңештин ичинде жүрөт го? Сен, эмне, жигит керек болду, ал замандын жигити болдуң. Бул заманга жигит керек экен, мылтык асынып кылыч байланып андан күчтүүрөөк жигит эми болдуң. Кечээ, сен Алышерди да тосушуп келип калдыңбы, кандай болду?..– деп аягын чымчуурлап кетти Жамалидин молдо.

– А-ха-ха... ошондой болду, ошондой болду молдом!.. Акылыңыз акыл молдоке, кайсы дөбөнүн башын тиктөө керек экендигин туура көрсөттүңүз. Кимге иштебеген кызматым эле? Өлө-тириле Сулайманды колго алдым. Аны ишендируүнүн айласын да өзүм табам. Мынча болду, биротоло аягына чейин кеңешип алалы. Молдоке, мага айтар дагы кандай акылыңыз бар?..

Ошол кезде кыштын күнү шыргалаң сууга жыгылып араң тургандай болуп сөлдөйүп булардын үстүнө Койгелди кирип келди, Токтаалы үн-сөзсүз Койгелдинин жашын сыйлап, сыпайкерчилик көрсөтүп төргө чыгыңыз дегендей жүгүнүп жол көрсөттү. Үчөө унчугушпай алдыртадан тиктешип бир аз олтурушту. Бирок байкаган кишиге бул үчөөнүн олтурушу каман, түлкү, чөөнүн олтурушундай иретсиз, өтө эле келишимсиз эле. Чынында болуш «Камоого алынбай аман келгенин кара» – дегендей тигил экөө тең ичинен тымызын таң калгандай болушту. Сөздү Койгелди өзү баштады.

– Мени кемунистен өчүрүштү. Билетимдн алып, коюшту, балшайбектин чоңдору.

Беркилер унчугушпай жер карашты. Булардын ичинде эмне жатканын анчалык байкай албаган Койгелди:

– М-м-м, каркыбарларым, эми эмне айла болмок?..– Токтаалы унчуккан жок. Жамалидин молдо кантсе да теңтушураак киши эмеспи, тил учунан көңүл улаган болуп:

– Адамдын башынан жакшылык да өтөт, жамандык да өтөт... Баары жасаган алланын буйругу да, болуш?..

«Болуш» деген сөздү укканда Койгелдинин чекир көзүнөн заары чачырай түшүп:



– Ой, бусурмандар, менин атым Койгелди! Атам асан чакыртып койгон атым Койгелди! Койгелди, Койгелди!.. – деп айтсаңар оозу мурдуңар кыйшайып калабы?!.. Болуштуктан кеткеним качан? Эптеп батрак боло албай жүрсө, оозуңарга шайтан түкүрүп кеткенсип, болуш-болуш эле дейсиңер да?! Көргөндө ушу «болуш» деген сөздөн көрдүм!.. Бул арбак урган сөз мени же айылга батырсачы, же шаарга батырсачы!..

«Ачуулуунун астынан чыкпа» – дештиби, беркилер мелтирөп олтура беришти. Бир жагы Койгелдиден жалтангансышып, бир жагы ойлонгонсушуп калышты. Койгелди дагы сөз баштады:

– Молдо Жамалидин, замандын түрү жаман. Балшайбектин түбү улам бекип, бай-манаптар, кан соргуч залымдер деген сөздү барган сайын катуулап айта башташты го? Кичине баш калкалап турбасак белети мындай турсун, башыбыз деле кетип калчудай. Баягы Эсиркеп Ат-Башыда эмеспи? Биз эми Ат-Башы жакка кетишибиз керек го? Кеткенде да качып кетиш керек, билинбей. Эптеп ошол жакта баш калкалап, андан айла болбосо – балшайбек сары изибизге чөп салып кууп киргиче, же кара темир дарбазасын жаап койгуча, андан ары Кытайга өтүп, түз эле Какшаал чериги менен нойгуттарга кире качуудан башка айла жокко? Кантсе да жан таттуу! Ажал өзү жетип укуругун салгыча ошол жакта жан сактаганыбыз жөн го дейм?– деп Койгелди баягыдан жатык, жумшак сүйлөй баштады. – Ал гана эмес, – деди Койгелди – балшайбектеги ким Некелей заманында болуш ким, молдо ким кызыл чок болгонун таамайлап каттап алган көрүнөт. Улам өзүлөрү күч алган сайын четибизден акырындап камырдан кыл сууругандай сууруп олтуруп жок кылчудай го? Кана, эми силер буга эмне дейсиңер, жасагандын пенделери?..

Жамалидин молдо-бир жөтөлүп коюп, адегенде сөздү тамашага айлантты:



– О, Коке, эки ортодо экөөбүз да балшайбек болуп кете жаздабадыкпы? «Заманаң бөрү болсо бөрү бол, түлкү болсо түлкү бол» – деп, балшайбектин эң кадырлуу кишиси кемунус дегенинен сен экөөбүз кемунус бололу дедик эле, сен болсо го алардын эшик-төрүн бир сыйра көрүп эми гана кубаланып чыктың. А, мени кемунустун эшигинен баш багайын десем эле каңк эттире башка бир чаап, жанагы эле чоң чокой Жылкычынын уулу Сулайман кубалап чыкпадыбы? Же жалганбы Ко-ке?– деди.

– Эми ал жагы ошондой болду дечи молдо... Андан көрө Ат-Башы, Кытай жагын айтсаңчы? Койгелдини катуу тизгиндегиси келген Жамалидин ушул жерден аны чап кармады:

– Сен, Коке, өзүң айткандай мени деле көп «молдо, молдо» дей бербе. Бул балшайбектии заманы молдону деле анча алаканына салып алдейлей турган көрүнбөйт. Молдону мына кытайга качып барганда кашкарлыктардан көрбөдүкпү? Молдо деп мына кашкарлык уйгурлардын молдосун айт! Алар эң бер жагы ашпак кожом турган Кашкар шаарынан окуп келет экен. Ал эмес бул кашкарлыктардын Мекеден окуп келген молдолорунун да өз оозунан сөз уктук го. Мына, шарыятты ошолор айтсын. – Арабдын сөзүн, парсынын сөзүн кашкарлыкча бакылдатып кете турган болсо биз оозубузду ачып эле туруп калып жаттык. Мен, ырасын айтсам – ал жактын молдолорунан корунуп качып жүрбөдүмбү. Мен Нарынга бара калып өөдө-төмөн өткөн кашкарлык, сырттын молдолорунан бир-эки кыш окуган болуп, куранкана болуп чыкканым чын. Айыл ичинде бата окуп, өлгөнгө ыйман айтканга эптеп жарайм, Коке.

– О-о, Жамалидин молдом, сен деле оңой эмессиң. Бул жердин кыргызы сени эле молдо дейт сени эле...

– Андай болсо болуш (атайын кыжырына тийип коюу үчүн «болуш» деди). Менин бата-дубам, күн батышы Жергетал, күн чыгышы Дөбөөлүү менен эки Нарын. Мындан



ары ашпайт. Болжоп соксом да, калп айтсам да бул жердин кыргызына эптеп молдо көрүнүп коём. Ал эми, Нарын шаарына кирип эч кимдикине молдолук көрсөтө элекмин, болуш. Анткени, Нарындын ичинде сарт менен кашкарлык молдолор көп. Алар менин тилим курандын же аптээк менен чаар китептин сөзүнө так келбей жатса – ошол тилге башынан канык болгон эмелер жымыйып мурутунан күлүп коюшат. Ырасын айтсам – ушул Нарындын өзүндө да жалаң кыргыз олтурган жерде батадуба окусам ал эми кашкарлык, сарт бар жерде деги эле ооз ачсам оозум жырылсын!..

– Жамалидин молдо, сен акыры түбү жүрүп олтуруп кайра балшайбек болот экенсиң го? Башыңа селде оронуп жүрүп деле молдолугуңдан тана баштапсың!

– Кой, болуш, сен антип менин кежигемди тырмалабай эле кой! Экөөбүз эртең эле балшайбек болалбайбыз. Анан, баса, сенин, болуш, Кытайды оозуңа алар дагы бир жериң бар. Качып барганда да бактың башыңан тайбай, дүнүйөнү көпүрөдөй кечип жүрүп Шуругүл аяшты ошол жактан алып келбединби? Кытай чегине күйөө бала болуп калбадыңбы? Сен барсаң – качып барсаң да, жөн-барсаң да Шуругүл аяшты бетиңе кармап эптеп батасың. Ат-Башыга деле сен батасың. Баягы Боогачы ырчынын «...Четки болуш Чериктен...» деген сөзүн билесиң го. Ат-Башынын кытай жак чегинде турган бир болуш Черик кантсе да сага кайын-журт. Сенин Ат-Башыны оозуңа алар жөнүң бар. А, бизге эмне?.. Кытайга көп менен кошо бир үркүп барып келдик. Эми өз жерибизде эле эмне болсо да башка түшкөндү көрөбүз да, болуш.

– Жамалидин молдом, жалаң эле өзүң айныбай башкаларды да айныта сүйлөйт экенсиң, – деп Койгелди катуу тырчый түштү да кайра ага суроо койгондой карай берип – эми мени Ат-Башыга жалгыз эле кетсин деп турсаңбы?.. Ээ, баса, Токтаалы мырза, баса, сен кандай дейсиң? Бул молдоң болсо Мекеге чейинки сөздү айтып,



Батышы– Жергетал, Чыгышы эки Нарындан ары өтпөйм дейт. Ушул жердин өлүм-житими деле бир молдонун кардын тойгузат дейт, – деп Жамалидинден иренжий түшкөнүн биротоло жеткире сүйлөдү. Сен экөөбүз болсо бала күнүңдөн бери туз даамдаш болуп, ата-баладай болуп калдык эле го?..

Токтаалы Жамалидин молдо сыяктуу Койгелдинин башынан тең өскөндөй болгон теңтуш кишиси болбогондон кийин, кантсе да анын бир кезде кызыл чогу катарында кызматын өтөп жүргөнүн эске алды белем, көп сыр билдирбейин деди окшойт, муңайым гана ойлонгон сыпатта:

– Аксакал, мен да ойлонуп көрөйүн. Мен да былтыртан бери балшайбектин мылтыгын асынып, кылычын байланып кызматында жүрүп жатпаймынбы... Бул бойдон эле сизди ээрчип жүрүп калсам – мени контр. качты, – деп азыр эле атып салбайбы... Андан көрө сиз камынып Ат-Башыга кеткиче мен да бир жайын таап мына бул мылтык, кылычтан бошоп алайын. Жанагы Сулайман окшоп кат ташыгыч, жүк жүктөгүч сыяктуу бир байкоос алгыс ишине кирип, шаарда жүрө турайын? Мына ошентип боз төбөөл тартып көзгө көп байкалбай калганда бир белги берсеңиз Ат-Башыга жылып келе калам да? Ат-Башы бул эле жерде турбайбы аксакал? – деп – Койгелдинин сакалын сыйлаганын дагы бир жолу айтып өттү. Койгелди Токтаалынын жообуна өз ичинен, кантсе да жашынан колуман чай ичип отум менен кирип, күлүм менен чыккандык кылды, аркы-беркини ойлонду, – деп компоё түштү. Жамалидин молдо козголуп:

– Кана эми, Коке, аттанабызбы?– деп жаадырап карады.

– Жок, менин шаарда ишим бар! – деп Койгелди бурк этти.

– Баса, менин да жөө басып бүтүрүп алчу бир аз тиричилигим бар эле – деп Жамалидин «я, алласын» айтып эшикке чыкты.



– Эмесе, мени издеп калбасын. Ишиме барайын? – деп Токтаалы Койгелдиге кылчактап карады.

– Бар, балам, азырынча иштеп тургандан кийин барганың жакшы... – деп анын чоңу болбосо да баягы болуштугу эсине түшүп уруксат берүү добушун чыгарып койду.

Булар короодон алыстагандан кийин Койгелди атына минди да түз эле Аламышыктын тоосу жакка, көчөнүн үстүнө чыгып, ошол үстүңкү көчө менен Ат-Башыны көздөй бет алып жөнөп калды.

Эшиктен жолугуша калган Жамалидин молдо Токтаалыга көз кысып:

– Чын эле шек алдырбай, жакшы жооп айттың. «Жолоочуну ээрчип ит өлөт» деп же биздин Кытай жеринен алган катыныбыз болбосо... Эми Сулайманга жет. Бул кантсе да, менин байкашымда Ат-Башыга кетти, – деди...

* * *

Шаардын тыяк-быягына көз чаптырып жүрүп, күн кеч бешимге жакындаганда Токтаалы ревком жакка бир сыйра жаңы кийинип, алда канча көңүлү ачылып, тамылжып келе жаткан Сулайманды көрө сала желдирип жетип жакындап келип, аттан түшүп, алдынан торой токой калып: «Суке, салам алейкум» деп ыржайды.

Сулайман одурая, таң кала карап, кайра жоошуй түшүп, мындан бир сөз чыгат го деген ишенимде:

– Мен сага качантан бери Суке болуп калгамын?

– Мындан ары дайым Суке болуп жүрөсүң. Өткөн өттү, кеткен кетти. Эми өткөндү эстегендин көзү чыксын...

– Ии, дагы айдап кетейин деп келдиңби?

– А-ха-ха-ха... Олда Суке-ай. Анын себебин бая күнү адм. отдел өзү айтпадыбы? Пендечилик, жогортон айтылган сөздүн маанисин жакшы түшүнбөй калган турбайбызбы. Сен эми Суке, эл жакшысы болуп бара жатасың. Жакшы азамат ушунча кекчил болобу? Жердеги биз эмес, ас-



мандагы айдын бетинде деле тамга бар турбайбы. Адам болгондон кийин алды кийинден кетпей койбойт экен да?..

– Сен он алтынчы жылы үркүндө деле бизди кубалап айдап жүрбөдүң беле? Айдоо, байлоо башынан сенин каныңа сиңип калган эмеспи. Сендейди жоон өпкө, күрсүлдөк, ур, токмок дейт Токтаалы! – деп Сулайман бир аз ачуулана түштү.

– Суке! Сен ошону ырас айттың, ошондо болуш жибергенден кийин үч жигит силерди айдап келебиз деп барганыбыз чын. Ал үчөөбүздү тең кармап алып, колубузду тырыштыра таңып, талаага таштап коюп, атыбызды агытып талаага айдап жиберген ким эле? Ошондо бизди өпкөгө тээп өкүрүп, керээли кечке ачка таштагандын бирөө сен эмес белең?! А мен болсо ушу күнгө чейин бир жолу да сенин буту-колунду байлай элекмин?!

Сулайман бырс күлүп жиберди. Болгон ишти танууга болбойт экен да.

– Ооба, Сулайман, сенин колуң, мага адегенде тийген. Болуштун жигити деген болуштун кабанаак ити болот экен. Кимге карап үр десе – үрөт экенсиң. Кимди барып кап десе – кабат экенсиң. Айткан тилин албасаң – болуш сенин тилиңди сууруп таштап, өзүңдү куйрукка тээп айдап жиберет.

– Анда эмне бизге окшоп эле кетмен чаап, мал багып оокат өткөрбөдүң, Токтаалы?

– Ат үстүнөн оокат өткөрүү оңой көрүнүп кетти. Анын үстүнө ал кезде болуштун жигитинен эл коркчу.

– Пара да жедим дебейсиңбй? Арам тамак...

– Кудайды кантейин Сукеш, анысы да болду.

– Эми кыскасы, эмне дейсиң? Менин сага эмне кергим тийип калды экен шыптыкашка?

– Ой, Суке, биздин атыбыз да азыр башка болду. Адм. от-делде «Силер кызыл милиционерсиңер, кедей, кембагалдардын кызматын өтөйсүңөр» – деп түшүндүрдү го, Сукеш? Биз дагы кызыл аскердин бир бутагы болуп калдык.



– Эмне, ошону айтып, мени коркутайын деп келдиңби? Сен оңой менен кызыл аскерге бутак болбойсуңго? Өзүң айтпадыңбы, сен кулкуну бузулуп калган кишисиң.

– Ой, Сукеш андай дебечи. Мен кыркка жаңы чыктым. Али карып-чирип кете элекмин. Бир аз окусам, бир аз тартип көрсөм, мен деле адалданып кетемин го деген үмүтүм бар. Ошол эски киримди жууюн деп, эми ушул сенин аркаң менен дале болсо ушул замандын атын минип, ушул замандын тонун кийип, жүрө аламын го деп, өзүң менен бир тууганча кеңешип, өлөр сырымды айтайын деп келдим. Кандай дейсиң, Сукеш?

– Ал эмне тууганча кеңеш? Ал эмне «өлөр сыр»? Сулайман Токтаалыга ишенбей, ал эмес жек көрө да карады. Токтаалы ичек-карды аңтарылып кеткендей өнү бир аз кубара түшүп, өзүнүн аялуу бир терең сырын Сулайманга дит багып айта баштады:

– Сукеш... Мен башында Койгелди болуштун кабаган ити, чабаган камчысы болуп келгенимди өзүң жакшы билесиң... Койгелди алиге мени ошондогу эле жигити көрүп, өлөр сырын айтат. Койгелдилер болуш болуп турганда эч кандай закүн жок эле. Андагы закүн – чоң камчы, чөнтөк толо пара, болуштун какырганы-түкүргөнү, падышанын төрөлөрүнүн үшкүргөнү-бышкырганы болчу. Ошолордун айланасында биз дагы ошолордун көлөкөсүндөй айланып, алар кайда тегеренсе, биз да күнкарамадай кошо тегеренип, талпактап чапкылап жүрчүбүз. Ыраспы, Сукеш?

– Ооба, ырас! Анан?

– Анан, мына, эми асмандан түшкөндөй болуп бөлөк бир тартиптүү заман келди. Ленин дсген кеменгер киши чыкты. Азыр закүн бар. Азыр партком, ревком, кошчу союзу деген болуп калды. Баягы Телибай тентек бий-болуш, манап, байларың өлгөнү өлүп, калганы дагы эле болсо жамандыктан үмүтүн үзбөчүдөй.

– Деги айтаарың эмне? – деп сөздү чорт кайрыды Сулайман.



Эми айтаарым ушул, Сукеш. Манаптарың Ат-Башыга чогулуп жатат. Койгелди азыр чапкан бойдон Ат-Башыга кетти. Койгелдинин эмки аялы Шуругул кытай черигинин кызы. Койгелди кытайга барганда арамдан тапкан мүлкүнө ээлигип Күчөрдүн сулуусуна үйлөнөм деген. Күчөрлүк уйгурлар «же кулжалык эмес, же кашкарлык эмес, бул качкын кыргыз эртең өзүнүн тоо-ташына чыгып кетип калат» – деп кызын бербей койду. Ошондо кыргыз чегине жакын жерде кыргыздын черик тукумдары көп болот экен. Ошол чериктин бир байы өлүп, аялы жесир калды. Опул жесир аял азыркы Шуругул жеңебиз. Көп дүнүйө берип Койгелди Шуругулду Какшаалдан алып келбедиби. Черик Ат-Башыда да бир чоң болуш эл. Баягы Эсиркеп маңка ошол жерден. Койгелди аларды өзүнө кайынсыйт. Эми ошол жакка кетти. Андан жол болбосо, демек бай-манапка тынчтык болбосо, же кытай жагынан бир күч келип балшайбекти жеңбесе – кытай черигине өтүп кетели деди. Мени «кол балам болуп калдың эле, кайда кетсем ала кетейин, кошо жүр» дейт. Мен болсо барайын, бирок мына бул мылтык кылычты өткөрүп берип, башка жумушка өткөн болуп, анан барайын. Болбосо оркоюп калат. Болбосо – кылт этсем – менин башым атууга кетет. Менин атым азыр «кызыл милийса» – деп жай айтып, ишендирген болуп жолго салдым. Так ушуну тууганча кеңешейин деп сага келдим.

Сулайман сөздүн учугу жакшы эле ыраак жерде экенин, Токтаалы да ары урунуп, бери урунуп жүрүп, өз бетинче ой ойлоно баштаганын сизди да, баягы Токтаалыбы дегенсип анын тула боюн дагы бир аңтара карап алды.

– Кана, кандай дейсиң Сукеш?..

– Эч кандай дебейм!.. Жүрү, жолдош Субановго барабыз, макулсуңбу?

Токтаалынын күткөнү да ошол эле.

– Ревком Субановгобу?.. Сукеш, сенин айтканың болсун. Эми, сен Нарындын дарыясына түшүп аксаң мен сени менен бирге агып кете берем...



Экөө ээрчише басып, (Токтаалы атын жетелеп) бат эле ревкомго келишти. Токтаалыны ревкомдун эшик алдына олтургузуп койду да өзү тике эле Субановдун үстүнө кирип кетти...

Субанов асма бурамалуу сары телефон менен Ат-Башы жагы менен сүйлөшүп жаткан экен. Кабагы бүркөө, санаалуураак, телефон сөзү бүткөндөн кийин Сулаймандын жаңыра түшкөн киймин көрүп, жылмайды.

Сулайман Субановго Койгелди жөнүндө укканын, анын Кытайга качууну ойлонгонун айтып берди. Субанов ойлуу олтуруп, аягында:

– Бул Токтаалы өзү кандай кишинин баласы?

– Орто чарба. Андан ашалбайт.

– Койгелдиге тууганчылыгы жакынбы?

– Кыйыр тууган. Жалпы жонунан алганда мен деле Койгелди менен бир элденмин. Бирок кеп анда эмес турбайбы.

– Да, жолдош Сулайман, бай байга куят, сай-сайга куят... – деп дагы эле Сулайманды суроолуу тиктей берди...

– Токтаалынын болушка жигит болуп кетишинин дагы бир себеби – өзү алибеттүү, чапса жыга чаба турган, муштаса өзөөртө муштай турган күржүйгөн неме. Болуштардын ал кезде мылтык, кылычы боло берчү эмес. Ушундай көк союл, жоон камчыларды атайы чогултуп алчу.

– Кыскасы, бөрк ал десе баш кескендер дечи?

– Ооба, жолдош Субанов, болуш айтты, болуш жиберди деп, болуштун атын сатып далайды кыйратып кетишчү бул кызыл чоктор.

Эми ой токтото калган Субанов өз чечимин айта баштады:

– Албетте бул айтканы бизге керектүү маалымат. Койгелдилер жалгыз эмес. Басмачылар Тогуз-Торо жактан да, Кытай жактан да бизге коркунуч туудурушу мүмкүн. Койгелди ошонун гана бир бүрчөгү... Койгелдилер акыры талкаланат. Мен Ат-Башы волревкомуна, адм. отделге айтып коём. Алар Койгелдини да байкоого алышат. Ток-



таалыны да бул иште өз тартиби боюнча пайдаланышат. Албетте, эч кимди кытайга өткөрбөйбүз. Биздин чек ара аскерлери да чыңдала, жакшы куралдана баштады. Сен Токтаалыны боюңа тарта бер. Кантсе да эски болуштардын жигиттери бизге сыр айта баштаганы, же өз башынан коркуп, же чын пейли менен бизге көмөк көрсөткүсү келгени жаман белги эмес. Баса, мен Токтаалысы кайсы экенин жакшы тааный элекмин, – деди.

– Чакырып коёюнбу?.. – Субанов башын ийкеди. Кызыл милиция кийиминде эдирее басып кирип келген балпыйган карасур жигитке:

– Саламатсызбы жолдош Токтаалы?

«Жолдош» деген сылыктыкты биринчи сезген Токтаалынын кулагына чейин тер чыгып кетти. Субанов кол алышып:

– Мындан кийин кандай ишиниз болсо Сулайман менен байланышып туруңуз.

– Куп болот! – деген жооп айтууга араң жарады.

* * *

Ат-Башыда Совет бийлиги орной баштаган менен Убактылуу өкмөттүн убактысында эски болуш бойдон тура берген Эсиркептер кызматынан жаңы гана которулуп түшүп, дале болсо айыл ичинде таасирлүү, анын кошоматчылары аны «болуш» деп эркелетишет экен.

«Болуш» – деген атакка Эсиркеп мырза Койгелди сыяктуу чочулап, ал аттан жашыргысы келип чыйпыйы да чыкпайт экен. Анын үстүнө Ат-Башы кыргыздары кытайга качпай, орус падышалыгы менен мамилеси кыйла эле оңтойлуу болуп, өзгөчө падыша өкмөтүнүн чиновниктери өл десе өлүп, тирил десе тирилип турган болуш, байлар али чычыр-кайлуу, орун-очоктуу өндүү. Ошондой кырдаалда өз уруусунун ичинде, өз үзөңгү жолдошторунун ортосунда дагы эле дырдыйып жүргөн Эсиркеп өзүнүн эски кожоюнун деги эле



кучагын кең жайып оозду көптүрө сүйлөп көтөрүлө кабыл алды. Анын үстүнө Керенскийдин Убактылуу өкмөтүнүн кайсы бир адамдары фуражкасын баса кийип, сыртынан советтин ишин иштеген болуп, ичинен бул жердин Эсиркептерин колдон чыгарбай, аларга ар кыл кабарды жандатып, совет бийлиги бул жактарда бекем орнооруна билгизбей шек келтирип турушкан көрүнөт. Эсиркептердин төбөсүнөн буу чыгып, тоо этектеп дардайыш бастырып жүргөнү да мына ошондон. Анын үстүнө бул Нарын, Ат-Башы жагына советтин аскер кызматына келип жаткан эски офицерлердин ичинде Фергана менен Жети-Сууну бөлүп алып, өзүбүзчө, бийлик кура беребиз деген шумпайлар, революциянын тымызын душмандары алигиче аз эмес. Алматы, Капал, Жаркент жактан талкаланган ак гвардиячылардын саркындылары тоо жамынып, көл бетине, жана Нарын жагына житип кеткени шексиз. Англиянын жансыздары – тыңчылары аркылуу баш коштурулуп, бүткүл Фергана өзөнүндө буркулдап жаткан басмачылыктын улам-улам Тогуз-Торо жакка мойнун арта коюп жатканы мына ушундан. Тогуз-Торо, Ат-Башы жактан басмачылар аркылуу чоң таяныч табырын сезсе эле Нарын, Ат-Башынын ичинде азырынча бугуп, туюк сүйлөп, сызылып жүргөн ак бандиттердин алда кимдерди көкүтүп, көбүрүп-жабырып чыга келери дагы эле шексиз. Мына ушул көрүнбөс курчоодо туруп иштеп жаткан уезддик жетекчилер, парткомдун секретарынын, ревкомдо иштеген Субановдун санаалары анча тынбай, мурунку болуштардын жигиттери Токтаалылар эмес болуштардын өзүн да али толук бай-мактоого албай калкаланып туруп аларды колдоп жаткан чоң душмандардын изинен адашпай, аларды баш көтөртпөөгө бардык күчүн жумшап жатканы өтө эле туура.

Кантсе да ички Россияда Октябрдын жеңишинин улам күч алышы, Сибирь жактан Фрунзенин армиясы Колчакты талкалашы; эми мурунку Туркестанда Совет бийлиги чет мамлекет байларынын тамагына тоюп, кура-



лына сыйынып, жазыксыз элге үрүп турган кутурган басмачылар менен күрөштө, аларды ташын талкан кылып биротоло жоготуу ишине киришип жаткандыгы революциянын бул жактагы жашыруун душмандарынын да жүрөгүн опколжутпай койгон жок. Муну сезген кыргыздын бай-манап, бий-болуштары эртенки күнү эмне болоруна көздөрү жетпей, кайда болсо да баш калкалай турууну, эптеп өз баштарын ала качууну катуу ойлонушту. Койгелди келгенден кийин мындай дүрбөлөң кантсе да Эсиркептин көңүлүн да чочута баштап, бул жер тарый баштаса Кытай черигин көздөй жылып өтүп кетүүнү ойлонтпой койгон жок... Өзүнчө болуш боло калгандан бери кер какшыкты көп сүйлөп адет кылып алган Эсиркеп, жылмайган болуп:

– Ээ, жаңы жезде, окустан башыбызга кыйын кыстоо күн түшө баштаса мен тууган издеп, сиз «кайын-журт кайдасың» деп Какшаалды көздөй койколоктойт экен-биз го? – деп койду... – 1920-жылдын жай айынын башында Фергана жакта басмачылардын чоң күчтөрү ойрондолуп, бирди-жарымы Совет бийлиги менен жарашка келип, ал эмес Михаил Васильевич Фрунзе өзү баш болуп барып Бухаранын эмиратын биротоло кулатууга киришти деген кабар келди. Бул кабар тоо аркасында жаткан бай-манаптарды, басмачылардын жеңишинен үмүт кылган жашырынып жүргөн ак офицерлерди дагы шылкыйтты.

Койгелди, Эсиркептер акырындап мал, мүлкүн кытай чек ара жагындагы тамыр-тааныштарын көздөй жылдыра баштады. Койгелдинин өзүнүн короосунда аз эле жандык, бирин-серин кара мал калып, көбү Нарын өөдө жылып, Дөбөөлү, Эки Нарын деген жакты көздөй сыйлыгышып калды. Субановдун, уездик ревкомдун чоң кишисинин жылуу ырай менен кабыл алышы, бекем кол кысып коюшу ичин аябай жылыткан Токтаалы эми күрсүйүп алып тышынан айылча кийинип коюп, баарын кылдат байкап



жүрдү. Ал эми, муну анын эмки милдети талап кылгандыктан, дайым айылча кийинип жүрчү болду. Ал гана эмес, бир жолу ичинен тапанча деле байланбай, бүт эле айылча кийинип, Ат-Башыга, Эсиркептин үйүндө жаткан Койгелдиге саламга да барды. Эсиркеп бир чети тамашалап, бир чети сыр тартып көрөйүн дедиби, Токтаалыны меймандап олтуруп, менин үйүмдө жаткан Койгелдиге келгенн мага да келгени эмеспи деп, ичинен ыраазы болуп:

– Э-э, эки энеге тел торпок, мурун биздин союлду чапчу элең. Эми балшайбектин союлун чапчу болуп, кызыл милийса болуп кетипсиң. Деги эле сениң ишиң оңунда... Эмне, бизди айдап кеткени келдиңби? – деди.

Токтаалы үн чыгарбай күлгөн болду да:

– Эми болуш, бул тамашаңыз кыз оюн тарап кеткенден кийин башталгандай тамаша да... Менин милийса болушум Кокемдин кемунуска жазылып, кайра белетин алдырып койгондой эле кеп. Эптеп оокат өткөрүү керек экен да? Эми аны таштадым. Мен Кокем менен ата-бала болуп калган кишимин. Эмне иштесем – Кокемдин айтуу боюнча иштеп олтурам. Өгүнү бул жакка келерде Кокем мени менден бир кабар алып кетерсиң деген болчу. Эсиркеп болуш, сен тамаша сөз сүйлөдүң. А мен чыны менен эле Кокемдин айтуу боюнча ал иштен чыгып алдым. Сени билбейм, мен Кокем кайда болсо ошол жакта болом. Кокем кайда кетсе – ошол жакка кетем!..

Бул сөзгө дагы эрип, дагы көтөрүлө түшкөн Койгелди:

– Ыракмат, Токтаалы балам, эки дүйнөдө сага ыраазымын... – деп жиберди. Эсиркеп канча жылма митаам болсо да Токтаалы милициядан чыгып жана Койгелдин өзүнүн чакыруусу боюнча келдим дегенинен кийин Токтаалыга ишенбеске деги эле эч аргасы калбай, бир чети Койгелди жездесинин көңүлүн көтөргүсү келди:

– О-о-о, Токтаалы мырза, тизгин колуңда турганда көп эле киши сени ээрчигиси келет. Мына минтип иш кыйшандай баштаганда жигиттин жигити келет. Таткан



тузун унутпаган жигит келет. Кемеге түшкөндүн жаны бир деген. Менин үйүм, өз үйүң, өлөң төшөгүң. Сен үчүн качан болсо эшигим түрүлүү, дасторконум жайылуу...

Мына ушинтип Токтаалы адм. отделдин тымызын кызматчысы болуп, көбүнчө Нарын жакта, кээде Ат-Башыда боло калып, жайбаракат жүргөн жигиттей гана иш жүргүзө берди. Өзгөчө Нарын, Ат-Башынын көкүрөк жаккы айылдарынын абалы жөнүндө өз жетекчилерине айыл ичиндеги ой-пикирлерди өз убактысында жана так жеткирип турду...

* * *

Ушул жолугушуудан кийин көп узабай мына мындай бир «тамаша» болгон экен.

Жайдын мээримдүү күндөрүнүн биринде Токтаалы сыртынан айылча кийинип, тапанчасын ичинен байланып, бөксө жайлоолорго чыгып калган өз айылдарына (Койгелди менен Жамалидин молдо турган айылга) келет. Жамалидин молдонун үйүнө кайрылуу нээти жок. Көбүнчө Койгелдини аржак, бержагын байкоодо, анын малы-башы кайда экенин аныктап, кайсы төр жайлоого кетеринен так кабар алуу максатында ошол жакка бет алды эле. Айылдагы сакалдуу кишилердин кээде дөң жерге чыгып басып турмай, айланага көз чаптырмай адети болот эмеспи. Жамалидин молдо түш оой ошентип үйүнө жакын жердеги жашыл дөңсөөлөрдүн бирине чыгып, колундагы теспесин эрмектеп тартып, аркы-терки басып турат эле. Токтаалы жакын жерден желдирип өтө берди. Каптал жол менен келе жаткан неме мени байкабай калдыбы деп ойлоп, молдо:

– Э-э, Токтаалы мырза, бери тарта кет! – деп кыйкырды. Окусунан Жамалидиндин көзүнө чалынып калганын эми билген Токтаалы бир аз апкаарый түшүп, аргасыздан кайрылып келип салам берди. Молдо сыр су-



рай баштаганда жөн эле келгенин, бир киши издеп жүргөнүн айтты. Жамалидин молдо өзү ачылып айтпагандан кийин анча текшергиси келбеди да сөздү эми тамашага бурду:

– Сендей жаш жигиттердин жайлоолоп, айыл кыдырып кеткени жакшы. Күйөөлөрү аскерге кеткен жаш келиндер бар. Жанын жашка бергис токтолуп калган, калдайган бүркүттөн качып, жаш туйгун издеген жеңелериң деле бар. Ошолордун колунан ынак кымыз ичип жаңы чөбөгө жеп кеткенге эмне жетсин?.. Жаш келиндерге караганда сары карын болуп калган аялдар сендей жаш жигиттердин кадырына көбүрөөк жетет, – деп ахаха-лап күлдү молдо. Токтаалы үн чыгарбай жылмайды да Койгелдинин үйүнөн башка жакка бара тургандай болуп четтеп кетчү айланма жолго салды. Жамалидин болсо «Токтаалы дагы мага ишенбегендей кыяс көрсөттү го, же чын эле шашылышы барбы?» – деп ойлоп үй жагына басты... Ары-бери айлангансып жүрүп дигер ченде Токтаалы Койгелдиникине келсе, Шуругүл жеңе эшикте келиндер менен өрмөк согуп олтурган экен. Токтаалы аттан түшүп учурашып, ал-жай сурашты. Койгелди кыйладан бери үйүнө келе элегин билди. Тегеректе мал деле көрүнбөгөнүн байкады. Шуругүл жеңе Токтаалыны өтө мээримдүү кабыл алып өз колунан кымыз сунду...

Шуругүл жашы кырктан ашып баратканына карабастан али жапжаш! Өзү бойлуу да, караторунун сулуусу, сооролуураак келин басканда жайкала басып, чач учтугу шаркылдап, анын келе жатканы тетигиндейден эле билинет. Кайсы бир абысындары аны өзүнө угузбай «напсилүү жеңе», – деп тергешчү. Анткени, кантсе да Шуругүл жеңе өзүн кайни жашындагыларга жакыныраак кармайт. Кээде караңгыда басканда чач учтугу үн чыгарбай калган убактысы да болот. Бирок ушундай бир ээнчиликте болбосо Койгелдинин көзүнчө мисирейип, адамдын көзүнө кылыч өтпөчүдөй катуу көрүнөт.



Шуругүл жеңе Токтаалы менен иш жөнүндө сүйлөшкөн киши болуп, атын жетелеп алган жигит менен эшик алдына жакын карагайлуу капталга чейин барды да, четтен караган кишиге бир бөлөк иш жөнүндө сүйлөшкөн сыяктанып, жалжылдаган жакшынакай көзүн ойното-ойното карап:

– Ал-жай сураган кайни жеңеси мал-башын шайбашкалап койгондо келбейби? Эл орунга олтурганда келбейби? Ээн жайлоодо жатып, же чалыбыз көптөн жытын билгизбейт, жөн эле катын болбой эле карагай менен арча болуп кетмек болдук...

Ансыз да Шуругүлдүн сымбатына суктанып, көз карашына эрип, напсиси агытылып, жаны кашайып турган Токтаалы аялдын көкүрөгүнө кол салып жиберди. Шуругүл колунду тарт деп тартипке чакыруунун ордуна:

– Күрсүйгөн чыйкан... – деп акырын жонго муштап койду. Токтаалы ымыр-чымыр болуп эмне экенин билбей кетти. Аялдын төш анарларын кармаган бойдон эрип тура берди.. Токтаалы күтпөгөн бактыга кезигип сөздөн адашып турганын сезди да Шуругүл:

– Жылдыз чыга кел, өзүм тосуп алам, – деп жигиттин колун дагы эки анарынынын үстүнө бекем-бекем басып койду.

Токтаалы чап аттанып, башка бир жакка кетти...

Таң агарып калган кез. Койгелдинин жайлоого атайы алып чыкчу алты канат үйүнүн эр жак капшытында, куш жаздыктарды жазданышып Токтаалы менен Шуругүл моюн алыша кучакташып мемиреп калышкан. Түндүк жабуусу али тартыла элек. Чиркин напсини Токтаалынын жашында чанда бир жигит тыйбаса, Токтаалы сыяктуу зөөкүр чалыш жигиттер кумары канчу жерге учуп түшөт эмеспи. Мына ошол «учуп түшкөн» бойдон балга конгон чымындай болуп кыймылдай албай калганда өлүк уйкунун кучагына кеткен. Көптөн бери мындай кумарлана элек Шуругүл жигиттин мээрим төгүшүнө эсин жогото мас болду да тырмагынын учун да козгогусу келбей ныксырап уюп кеткен.



Эмнесин айталы, Шуругүл жеңе кучагын жайып, кумар көзүн ойнотуп туруп, Токтаалыны мына ушинтип баш көтөртпөй өз жанына сулата жыкты...

Койгелди Ат-Башыдан кечигип келиши – кийинки убактарда жүрөгү кысылып, баш оорулуу боло баштаганынан. Ал түндө эле жете конмок. Ойдогу кыштакка келгенде баш оорусу күчөп, жүрөгү дагы кысып эмнеси болсо да жата турайын деп ойдогу тамында жатты. Бирок баш тегеренүү басылбады. Жүрөк оору да кетпеди. Ошентип уйкунун да жайы болбогон соң жайлоого чыксам сергий түшөр бекемби деген үмүт менен жылдыз суюла баштаганда эле аттанды.

Ошондо да баш тегеренүү күчөп, атка өбөктөй олтуруп жайлоодогу өз үйүнө зорго жетти. Таң аппак атканча эшикке эч ким чыкпаганына таң калды да, этияттык менен аттан түшүп, атын казыкка байлады. Аялына эрте турбаганына кекээр көрсөтүү нээти менен түндүктү да өзү шарт тартып жиберди.

Түндүк тартылганда бир аз чукуранды да Шуругүл кайра жата берди. Кичине балдары эпчи жакта тумшугу менен жер сайышып катуу уйкуда..

Койгелди эшикти абайлап ачып кирип келгенде айкалышып жаткан жигит менен аялды көрдү. Адегенде көргөн көзүнө ишенбей Шуругүлдү таанып, өзүнөн өзү чоочуй баштады. Көрсө, аялдын сол жагында мурутун дүрдүйтүп жаткан, дөңкөйгөн эркек Токтаалыга окшоду. Эми өзүнүн Шуругүлү анын оң колун төшөнө жаткан Токтаалыны сол колу менен моюндан кучактап өзүнүн келишкен сулуу көкүрөгү менен Токтаалынын көөдөнүн чала-була бастырган калыбында уктаган экен. Катуу уктаганда гана көкүрөк жактары ачылып кеткен болсо керек, болбосо бул экөө бир шайы жууркандын алдында эле кайчылашып жатышат.

Койгелдинин башы баягыдан катуу тегерене баштады. Эмнеси болсо да Шуругүлдү «Сагызган!» – деп бакырып



туруп, сооруга тартып жиберди. Шуругүл уйку-суроо аралаш соорусун сыйпалап катуу чукуранды эле, Койгелди чоң камчы менен дагы бир берип алганда аял чыңырып ордунан тура калып, бетин басып, жүккө сүйөнүп, күйөөсүн күнөөлүү көзү менен кылчайып карай берди...

Бул учурда бирөө ордунан булкуп жибергендей болуп талтаңдап жыңайлак, жылаңбаш Токтаалы да тура келип, адегенде эле жанында кабы менен жаткан тапанчасын колуна алды. Анын эсине баарыдан мурда «кура-лың жоголсо башың кетет» (атуу дегени го) деген эскертүү түштү. Тапанчасын кабынан суурууга бурдамы келбей, ошол түрүндө эч ойлонбой эле эшикти карата сундуруп калганда көз алдында оозунан сөзү түшүп, өңү саргарып, колдору титиреп, адам кейпинен таптакыр адашып калган Койгелдини көрдү...

Койгелди кургакка чыгып калган балыктай болуп чалабула оозун ачып, башынын тегерениши дагы күчөп, «А-аа... Сен... менин тузумду... Ооба, эки дүнүйө... Менин ата... бала...» – деп барып коломтого шылк жыгылып кетти. Ошол бойдон башын көтөрөлбай чогу алда качан өчүп, жылуу дегенден деги эле эчтемеси сезилбей калган күлгө чокусу менен сайылып, асмандан куушурулуп учуп түшүп ташка тийип канаты жайылып, тумшугунан кан кетип жатып калган канаттуудай Койгелди пенде акыркы демин араң алып, эки колу эки жагына шалак этип түшүп кетип, жарык дүйнө менен кош айтышты...

Атасынан бери тарта жалаң кыянаттык, уурулук, зордук-зомбулук, эки жүздүүлүк, көркоолук, арам тамактык менен, ач карышкырдын алкындай алкы менем өмүр өткөрүп келе жаткан адам сүрөтүндөгү бир макулук ушундай үй-бүлөлүк ыпыластыктын иси уруп, шермендеси чыгып турганда, эч урматсыз, эч кимдин чыныгы көз жашысыз, жыттанып кетсе айылдын кутун качырат дегендей кутула жаздоо сезими алдында тоо топурагынын нымдуу тереңине көмүлүп ташталды.



* * *

Кийинки бир кабардан Койгелдинин каткан малы мамлекет пайдасына алынып, анын жакын туугандарынан анын жесирине ээ болор эч кими жок болгондуктан, анын үстүнө төркүнүнө айылчылап барып капасынан сексейип чыга калган дубанадан үрккөн аттан жыгылып аялы дүйнөдөн кайткандан кийин, көп узабай эле Шуругүлдү бир кичинекей уулу менен Токтаалы алып экөө Нарын шаарына барып туруп калды деп уктук. Дагы бир кабардан бул экөө биринчи баш кошушкан теңтуш жарлардай эле ысык. Токтаалы кайда жүрсө аялын ээрчите жүрө турганын да билдик. Койгелдини карысынтып жүргөн Шуругүл өз теңтушун, өмүрүнүн жыргалын эми таптым деп билип Токтаалынын этегин бурай кармап салса керек го?

Эпизод

Кечке маал. Күзгү суук жел денени чыйрыктырып, закымданып, зыпылдап өтүп турат. Шаарда, казарма жакта эл арасынан келген жигиттердин эриктүү отряды куралып, командирлигине Сулайман дайындалып, куралжарак алышып, жолго аттанганы жатышты. Макулдашуу ушундай болгон экен: адегенде билгизбей жол чалган, айыл ичин байкаган өңдүү болуп, өтө татаал, душман күтпөгөн ашуу, кыялардан Сулайман баштап эрктүү отряд өтмөк. Эрктүү отряд менен кызыл аскерлердин ортосунда дайын байланышчылар чапкылап турушмак. Ошентип көп узабай эле түн жамынып, алдын ала белгиленген тараптар менен аскерлер жөнөмөкчү. Кыскасы жоону курчоо, чабуул коюу белгилүү биримдик менен жүргүзүлмөк. Буга чейин өз отрядын бир аз аскер тартибине үйрөтүп, өзү да чамасынча, аз да болсо аскер тартибинен кабардар болуп



алган Сулайман кадимкидей боюн жыйнап, кийимдин да ат үстүндө тың жүрүүгө ылайык этек-жеңи эптүү, чактуусун кийип, мылтыкты кадимкидей асынып, бүлдүргөлүү бир жакшы камчыны билегине илип койгон. Кыскасы, Фергана өрөөнүнөн качып чыккан басмачылардын бир бөлүгү Тогуз-Торого келип, эл ичине бүлгүн сала баштаган. Азыркы камылга ошол каракчыларды дымын чыгарбай жоготуу жөнүндө болуп жатат.

Сулайман, өз жигиттери куралданып, баш-аркасын шай башкалап бүткөнчө убакыт бекерге өтпөсүн деп Ташкенден казак тилинде чыгып, бул жактарга да жеткирилип турган газетадан бирди алып жаңы эле аскер комиссариатынын имаратынан келген эле.

Газетанын бетин ача салса эле «Алышер Мамбеталиев» деген жазуу кара алкактын ичине алынып жазылган. Кандай да болсо эмне сөздөр жазылганын бат билип алуу үчүн газетаны тиктеп, кадала окуй баштады. Ылдый жагын окуп караса эле «Ферганадагы басмачыларды кыйратуу майданында жүргөн, эң мыкты большевик командирлерибиздин бири Алышер Мамбеталы уулу 1920-жылдын 15-октябринда басмачылар колдуу болуп өлдү.

Жолдош Алышер өзү кармашып жүргөн басмачылардын талдан талкан кылып, алдына коюлган милдетти толугу менен аткарып, өз бөлүктөрү менен Кокон шаарында жатканда, шаарда жашырынып калган басмачылардын бирин-серин калдыктары Мамбеталиев жаткан үйдүн алдын түн ичинде оюп киришип, үйдүн таманындагы тактайын өтө кылдаттык менен ачышкан. Ошол ачыктан эч камсыз уктап жаткан Алышерди тактайдын астына алып киришип, жыйырма беш жеринен бычакташып туруп, башын кесип алышып, денесин тактайдын астына таштап кетишкен...

Жолдош Алышер Мамбетаалы уулу революциянын душмандары менен болгон айыгышкан кандуу кармаш-



та далай жолу өзүнүн большевиктик эр жүрөктүүлүгүн, командирлик билгичтигин, туруктуулугун көрсөткөн эле. Кызыл армия өзүнүн бир баатыр, уюштургуч, мыкты аскер башчысынан айрылды. Бирок Алышердин эмгекчил элдин таалайы үчүн көрсөткөн кызыл командирлик ишмерлиги эч качан өлбөйт.

Биз, Алышер менен далайдан бери майданда бирге болуп, думшанды бирге талкалашкан, эмгекчил элдин ортосунда ишти бирге жүргүзүшкөн чын тилектеш жолдоштору биздин душмандарга революциянын кан ичер жырткыч сатылма душмандары болгон басмачы-желдеттерди таптакыр жоюу аркылуу, өзүбүздүн революциялык-кыраакылыгыбызды дагы жогору көтөрүү аркылуу жооп беребиз. Жолдош Алышер, биз сени эч качан унутпайбыз! Кош, биздин темирдей бекем большевик, эр жүрөк, иш билги командир!..» – деген сөздөр жазылган. Сулайман өз көзүнө өзү ишенбегендей бир үшкүрүп алып, газетаны дагы бир сыйра окуганда, ошондо гана жаагын таянып, көзүн жумуп жиберип, эси оой түшүп олтуруп калды...

Анын көз алдына баягы эле арамдыктан төрөлүп, кайра арамдыкка тумчугуп өлгөн Койгелди, Ат-Башыдагы Эсиркеп, манап Алым, тилмеч манап Мусаалылар келе баштады.

Ал арамзадалар алиге өлбөй эле эми чыныгы басмачы кийимин кийинишип, ичиндеги бугуп жаткан басмачылыкты бүт сыртка чыгарышып, бүткүл жийиркеничтүү кебетелери менен Тогуз-Торо жактан чыга келгендей сезилди.

Сулайман эсин жыйнап, кайрадан кайратына келип, ордунан тура калды. Ошол кезде бүт шайбашкаланып бүткөн отряддын адамдары аны көздөй келе жатышты. Сулайман аябай каарына келип, муштумдарын таштай түйүп, Алышердин жаркын элесин кайра да бир көз алдына келтирди да, өз ичинен:

«Кайран жигит, кайран досум, биз дагы сенин кегинди жоого кетирбеске, сен сактаган эмгекчил элди каны-



жаныбызды аябай сактоого ант беребиз, ант беребиз сага...» – деп удаа-удаа айтып алды.

Сулайман атын жетелеп келе калгап өзүнүн орунбасарынын колунан тизгинди алды да, керкашка тобурчакка ыргып минип: катар-катар болушуп дуулдай бастырышып келе жаткан мылтыкчан жнгиттердин алдына түшүп, алыста ала булут чүмкөнүп чокулары бүлбүлдөп жаткан Тогуз-Торо тоолорун карай бет алды.

Эрктүү отряд улаштырган аркандай чубалып, шаардын төмөн жагында те алда кайда жаткан Ак-Кыядан айланып чыгып, Жан-Булакты көздөй бет алганда тигинде сап тартып көрүнө баштаган кызыл аскер акырын жылып ошол Ак-Кыяны карай жөнөштү...

1975-ж., Январь – май





ЖАҢЫЛ

(4 көшөгөлүчү 6 сүрөттүчү драма)

ОКУЯГА КАТЫШУУЧУЛАР:

1. Жаңыл – Баатыр кыз – 20-22 жашта.
2. Жаркын – Жоокери – 18 жашта.
3. Жийде – Жеңеси – 25 жашта.
4. Акыбек – Жаңылдын жигити – 25 жашта.
5. Түлкү
6. Үчүкө – Уруу башчылары – 30 жашта.
7. Манжы – Калмак каны – 50 жашта.
8. Төлөк – Баатыр – 40 жашта.
9. Ырчы – 50 жашта.
10. Калматай – Бай – 70 жашта.
11. Атакозу
12. Чабак – Түлкүнүн жакындары.
13. Элчабар – Жигит.
14. Кантай – Калматайдын байбичеси – 60 жашта.
15. Чал – Жаңылдын айлынан – 70 жашта.

Жаңылдын, Түлкүнүн, Калматайдын кошуундары: баатыр кыз келиндер, комузчу, ырчы, сурнайчылар, жылкычылар жана башкалар.

Көшөгө алдындагы көрүнүш.
Түлкү, Үчүкө, Ырчы, Элчабар.
Ырчы. (Комуз менен ырдайт.)



Аксайдын аркы четинде,
Кара кытайдын бетинде.
Кең сар талаа боюнда,
Какшаал тоонун оюнда.
Тепкенин жазбас тынар бар,
Кыздан чыккан кыраан бар.
Жайылган жибек самайы,
Бас болбогон паанайы.
Тең болалбай сумсайган,
Мырзалардын далайы.

Т ү л к ү. Жаңыл, Жаңыл мырза, баатыр кыз. Шагын сындырып, канын ичкен, кыз башын эркек кылып, эркектин ырысын кескен бейбак... ырчым, сен оозунду ачсаң эле жомокту Жаңылдан баштоочу болдуң.

Ү ч ү к ө. Түлкү мырза, эрди намыс, коенду камыш өлтүрөт деген. Түлкү мырза Жаңыл мырзага барат деген кабар эл ичине жайылып кетиптир. Эгер барбай калсаң кай бирөөлөр сени сулуу кыздан корунду дээр. Кай бирөөлөр сени баатыр кыздан коркту дээр, эр жигиттин өлгөнү кайсы, сынганы кайсы. Бирок, сен, чын эле Жаңылды сүйөсүң. Өзүң билгизбейм дегениң менен кудайды кантейин, жүрөгүң билгизип эле турат, баатыр.

Т ү л к ү. Бирок мен Жаңылга тогуздап жорго айдагып, башына кебез байлатып башымды ийип, кеп күйөөнүн бириндей болуп алдына бара албаймын. Жаңыл кыздын жылкысын тийип, желесин кыйып, бет алыша келгенде өзүн аттан оодара тартып майданда багын басып, мүңкүрөтүп туруп, анан кийин гана катындыкка алармын.

Экинчи мага мен баатыр элем, кан элем, жылдызды атып түшүргөн мерген элем деп айтпай турган болсун, менин өз башымдагы даражам кайсы төрө, кайсы бектикинен кем экен?.. Түшүндүңбү эми Үчүкө?

Ы р ч ы. Калың Нойгут журтунун, кыз Жаңыл көлөкөлүү чынары.



Т ү л к ү. Ырчым, токтотчу, эми! Мындан кийин Жаңыл кыз чынар эмес, чырпык да боло албайт. Жок, мен эми токтоосуз аттанышым керек. Анын баатыр атын өчүрүп бактысын баштан кетирип, олжолоп алып келермин. Көзүмдүн агы менен тең айланып, башын ийип, көңүл бере турган болсо, мен ошондо гана сүйөрмүн.

Намыс... Жаңылга көп күйөөнүн бириндей болуп барыш мен үчүн намыс! Жылкысын тийип өзү менен ашунун белинде, аттын жалында гана көрүшөмүн.

Ү ч ү к ө. Түлкү мырза, бир аз сабыр кылчы.

Т ү л к ү. Кандай сабыр?! Сабыр кылып отуруп да саргайып бара жатабыз. Барыш керек. Үчүкө, сен да мени менен барасың, эми калган акылың болсо кыз Жаңылдын жылкысын тийип, кысыр эмди тайын Аксай, Арпанын башына союп, мөрөйүбүздүн колго келип, той түшүп жаткан күнү айтарсың.

Ү ч ү к ө. Кана эмесе жөнөгөнүбүз ушул болсун. *(Түлкү, Үчүкө, ырчы жигиттери менен кетет. Баатыр жана Элчабар Жаңылдын айлын көздөй аттанышат).*

БИРИНЧИ КӨШӨГӨ

1-сүрөт

Лоп дайранын жээги. Жаңылдын айылы. Кеч курун. Короо кайтарган келин-кыздар бек-бекей айтып ырдап жатышат.

К ы з д а р. Бек-бекей ашты, бел ашты, эй-э-эй,
Белине бел боо жарашты – эй.
Сак сакай ашты сай ашты – эй,
Санына саадак жарашты – эй.
Оо-уш-оо-уууй...
Укуругу долон – эй,
Ууру-бөрү жолобо – эй.



Көсө куйрук, көк даңгыт – эй,
Келбесин биздин короого – эй.
Оо, уйт, оо-уйт!..

Ж а р к ы н. Жылкыда жаткан жылкычылар.

1-к ы з. Ичтери күйүп жатат.

2-к ы з. Келгиле, ого бетер ичтерин күйгүзөлү, чыдай
албай чуркап келгендей болушсун.

К ы з д а р. Бек-бекей айтып кыз-келин – эй,
Ай жарыгы түндө ойнойт.
Адырда жылкы кайтарган,
Жылкычы мырза кимди ойлойт – эй.

Пауза.

3-к ы з. Келе жатышат. Келе жатышат!

(Бардыгы каткырган бойдон чыгып кетишет.)

Ж а р к ы н. Эмне үчүн колу бутуң жерге тийбей
чимирик болуп айланып калгансың?

Ж и й д е. А айланайын, күткөнүң мырза кыздын келе
турган күйөөсү болсо буту колуң жерге жукпаганы мын-
дай турсун жөн эле канат байлап, асманга учпайсыңбы.

Ж а р к ы н. Ал ким экен?

Ж и й д е. Ким экенин эмне кыласың? Эжелүү кызга
тон кайда, эчкилүү койго суу кайда – деп азыр сага кезек
тийбейт, кызыке. Жаадырган сулуудан, жаа кармаган
баатырдан кийин барып сага кезек тийбегенде, же мени
кайта күйөөгө бергени жүрөсүңбү?

Ж а р к ы н. Алда жеңеке ай, сыр айтмагың бир азап
да, акысын алсаң да айтсаң болбойбу, деги күйөө болучу
ким экен?

Ж и й д е. А, айланайын, сабырыңдын жоктугун кан-
тейин, айылдагы Акбай-Көкбайдын бири деп турасың-
бы? Ат арытып, тон тоздуруп, алыстан бир ашкан мыр-
за келет экен, дейт. Эми мага жеңкетай берүүчү киши
ким экенин билдиңби?



Ж а р к ы н. Кандай жакшы. Ашкан мыктынын бири болсо, эжекем бактылуу болот экен го. Качан келет экен?

Ж и й д е. Сабыр кылчы, андан көрө эжең кайда, мырза күйөө келип калса кантебиз айланайын?

Ж а р к ы н. Эжем эмне кечикти? Бирок Кашкардын беги, Калмактын манжыга окшогон каны, түлбүрчөк бургунду жактырбаган эжем, бул мырзаны жактырар бекен?

Укуругун сүйрөй сырттан жылкычылар кирет.

1-ж и г и т. Жаңыл эжем үйдөбү?

2-ж и г и т. Ууга кеткен.

3-ж и г и т. Келсе керек.

1-ж и г и т. Токтогулачы. *(Жаркынга)* Жаңыл эжем келдиби?

Ж а р к ы н. *(Чочуп кетип)* Келе элек.

Ж и г и т т е р. Карма.

Ж а р к ы н. Эжеке.

Ж и й д е. Жан соога укурукчан мырзалар *(жигиттер кетип баратканда кыз-келиндердин короо кайтарган бек-бекейи угулат)*.

К ы з д а р. Бек-бекей ашты, бел ашты, эй-э-эй,

Белине бел боо жарашты – эй.

Сак сакай ашты сай ашты – эй,

Санына саадак жарашты – эй.

1-ж и г и т. Короо кайтарган кыздар.

2-ж и г и т. Баралыбы?

1-ж и г и т. Жүргүлө *(жигиттен качкан кыздардын цнц чыгат)*.

К ы з д а р. Жеңе.

Ж и й д е. Жан соога.

(Ушул учурда Жаңыл өзүнүн курбу-курдаштары менен уудан кайткан кези).

Ж а р к ы н. Кыздар, эжем келе жатат, эжеке, мынча эмне кеч кайттыңыз? Карай, карай көзүбүз талды го.



Ж а ң ы л. Мергенчиликтин кызыгы, бактынын базарындай эмеспи, изин уулап түшүп алсаң, күндүн атканын да, таңдын атканын да билбей каласың. Акыбек сен Кайгуулга чыгып карап келбейсиңби, жана күн батарда тиги кырдан бир топ аттуулар көрүндү эле. Жат жерден келген жансыз, же жан талашкан жоо болбосун.

А к ы б е к. Жарайт.

Ж а ң ы л. Жаркын секет, эмне мында жадырап жайнап ай он беши жарыгындай толукшуй түшкөнсүң?

Ж а р к ы н. Кубанчым бар эжеке. Жеңеке жанагы сырды айтчы.

Ж а ң ы л. Ал кандай сыр?

Ж и й д е. Алыстан сизди көздөп, ашкан бир мырза келет экен.

Ж а ң ы л. Ий ак элечек уздар, короз моюн кыздар, эмне делдейип калдыңар? Тоолуу жерде түздөй жүргөн, карысына укурук илген мырзалар да мында тура. Мөмөдөй болуп жайнаган, көркүнө көзүң тойбогон силердей кымбаттуу жашты көргөндө менин кабагым бүгүн ачылар. Курбу-курдаш сен бар да, кадырын билчү эл бар да, канчалык терең болсо да, менин кайгым-муңум басылар. Бирок, ойнаңарды бузуп чекилик кылдым окшойт. Кана жан эргиткен ыр, жагымдуу сөздөн болсо кантер элек.

Бардыгы. Жакшы болот эжеке.

Ж а ң ы л. Ойной бергиле мен азыр чыгам. Бир көрмөккө жан бермек деген. Суук көзгө жупунулугум жарашпас.

Ж а р к ы н. Туура эжеке (*Жаңыл, Жийде үйгө кирет*).

Кыз-келин, бозойлордун өз ара оюну башталат.

А к ы б е к. Саламатсызбы.

Ж а р к ы н. Жакшысызбы... Үч күндөн бери жолуга албайм да.

А к ы б е к. Эмне зарыл иш бар беле?

Ж а р к ы н. Жашырын болбосо, жолукпайын дедиң беле?



А к ы б е к. Секет... Күндүз көңүлүңдө, түндө колту-
гуңда болсом дейм. Бирок жөнү келбейт. Анан жолуга-
лычы. Кайгоолго барып келейин, же барбайынбы?

Ж а р к ы н. Эр жигит деген жол чалып кабар алып
эжесинин маңдайдагы көзү, таңдайдагы сөзү, саадакта-
гы оогу болуп турганы жакшы.

А к ы б е к. Тилиңден секет десе... Кош (*кетет*).

Ж а р к ы н. (*Кыздарга*).

Кезегинде, жамгырлатып жаа тарттың.
Менсингенге, мөндүрлөтүп ок аттың, кыздар,
Ойноп, күлүп жыргагың,
Күлкүң менен таң атсын, кыздар.
Курбулар, ак балыктай туйлаган,
Көрчү какшал тоонун суулары.
Атаганат тоо суусундай күркүрөп,
Көрчү, көңүл таштан убагы.
Атактуу Лопдун дайрасы,
Жер экен го, эжекеме ылайык.
Баатыр өскөн көп нойгут,
Эл экен го, эжекеме ылайык.
Эркегинен кем эмес,
Эчен-эчен кыз баатыр.
Кызынын шагын сындырбас,
Касиеттүү, каадалуу, биздин элде күч жатыр.
Эжекемди ойлосом,
Элжиреп жүрөк, эрип бой, ар качан турам
кубаныш...

1-ж и г и т. Ай, чырайлуу, бал сөздүү,
Кыялы кымбат уздардын.

Ж а р к ы н. Кымбатын билген адамга,
Кымбаты мында кыздардын.

К е л и н. Кымбатсып качпайт кыз келин,
Бизге кырааны келсе шумкардын.

2-к е л и н. Кымбаты барда өмүрдүн,
Мен кызыгына куштармын.



1-ж ы л к ы ч ы. Мүнүшкөрү ким болот?

Кыз-келин, канаты күчтүү шумкардын.

1-к ы з. Түндө келбейт экен го,

Жылкычынын уйкусу.

3-ж и г и т. Жигит баатыр болобу,

Эгер болсо уйкучу.

2-к е л и н. Ак кементей азамат,

Сүйбөй турган эр бекен.

2-ж ы л к ы ч ы. Сүйгөндөрдүн кадырын,

Билбей турган эр бекен.

(Акыбек кирет).

А к ы б е к. Мырза тору жорго ат минген,

Тордолуе торко тон кийген,

Алыстан келген түрү бар.

Алда кандай адамга,

Көз уялткан сүрү бар.

Төрт жигити кашында,

Төрөсү окшойт бир журттун,

Кара бөркү башында.

Баатыр жооп сурайт кирүүгө,

Тартынбай сырды айтсак дейт,

Уруксат болсо эжеке,

Сиз менен

Бир сүйлөшүп кайтсак дейт.

Ж а ң ы л. Көксөп келген жан болсо,

Көрөлүчү, кирсин де!

Сырттан Түлкү, ырчы, Үчүкө жигиттери менен кирет.

Т ү л к ү. Эсенсизби, Жаңыл мырза.

Ж а ң ы л. Шүгүр мырза жигит... эсендик сураганың бар болсун, бирок камчыңды сүйрөй киргениңе жол болсун.



Т ү л к ү. Байкай албай калган чыгарбыз. Айып бизде мырза кыз. Бирок баштатан эле билбегендикин билген кечирип келген салтыбыз бар эмес беле.

Ж и й д е. Алды кийинип кечирип, жанына жакын жуутпайт, бул кайдагы неме эле?

Ж а ң ы л. Жол болсун мырза. *(Экөө ээндей калат)*.

Т ү л к ү. Кыз Жаңыл, атайын жуучу жиберсем, арзыгандай жооп бербедиң, ат арытып алыстан акыры өзүм келдим. Илебиң тартып өзүңдүн мени тагдыр кыйнады. Сизге деген толгон сыр, санаа менен жакшы тилек жүрөгүмө сыйбады. Баарыдан да оң жооп бербегениңе жаным кейиди, ичим күйдү.

Ү ч ү к ө. *(Өзүнчө)*. Келишкен экен келбети, ак жүзүндө бермети кем окшобойт акылы.

Ы р ч ы. Кыз да болсо калк бийлейт,

Бу да бир тукум элдин баатыры.

Т ү л к ү. *(Өзүнчө)*. Бирок мен бийликте турганда, кандык менен атак даңк менин гана башымда. *(Жаңылга)* Жаңыл мырза, кыздын кызыта сүйлөгөн сөзү жакшы, бойду балкыткан, жанды жыргаткан сыры жакшы, Жаңыл мырза, жообуңузду күтөм.

Ж а ң ы л. Азамат алымдуу болсо, кыз мээримдүү болор. Жел желпинте соккон менен, таң мезгилсиз ата койбос.

1-к е л и н. Жан жолдошуң ырчы окшойт го.

Ы р ч ы. Түлкү мырза, Жаңыл мырзанын алдында эки ооз сөзгө уруксат кылыңыз.

Ж а ң ы л. *(Өзүнчө)*. Түлкү... Түлкү мырза ушул экен го.

Т ү л к ү. Делебең мынча козголорбу? Ырчым дымагың канча?

Ы р ч ы. *(Комузун алып)*.

Толгонуп Жаңыл караса,

Тоту куштун түрү бар.

Бурала басып сүйлөсө,



Булбулдун мукам үнү бар.
Чырайы жандан башкача,
Чыккан айдай нуру бар.
Жайлоонун кызыл гүлүндөй,
Жүзүндө наар гүлү бар.
Кыздан чыккан жолборстун,
Адамдан артык сүрү бар.
Белгилүү кыргыз кызынан,
Бетине чыкчу кими бар?
Бендеден артык бул бир кыз,
Баатырым Түлкү угуп ал.
Башынан кызды сыйлайбыз.
Баатырлар урмат кыла туруңар...

Т ү л к ү. Ырчым, колунду бооруңа алып, корголоп кол алдына кирип бердиң го. Бирок экөөбүз эмне жооп алар экенбиз?

Ы р ч ы. Баатырым, ырчы көргөнүн ырдайт. Менден кеткен ката болсо, кечирип коёрсуз.

Ж а ң ы л. Түлкү мырза, ырчыңыз тоодогу кыргыз элинде таалайга бүткөн жан экен. Келгениңизге кулдук, ашыккан калар уятка, саргайган жетер муратка деген.

Келберсип жигит басуучу,
Менин да келишкен сулуу жерим бар.
Кызматташ болчу тууганга
Кеңешип айтып жол берчү,
Көңүлү сүйүп кол берчү,
Керемет Нойгут элим бар.

Жолдун боюнда, кыз-жигиттин тобунда,

Ойлонбой ант бере салыш, кызга уят, жигитке кырсык болор. Тагдыр сизди кыйнаса, мен үчүн жүрөгүңүз туйласа, көңүлүңүз мени сүйсө... анда сабыр кылыңыз мырза жигит...

Т ү л к ү. Сага айтпасам чынымды,
Жаңыл сөз атасы өлбөйбү.
Кечиккен калар кечигип,



тилимди ал Жаңыл.
Кечигүүгө көнбөйлү.
Сунулган ушул колубуз.
Узарбасын жообуңуз.
Тилегим берип чер жазып,
менин түбөлүк жарым болуңуз!..

(*Жаңыл бир бурчта курбулары менен шыбыраша калат*). Майданда басып бактысын, олжо катын кылармын. Сыймыгың баштан учуруп, сууганда көксөөм, тынармын. (*Жигитине шыбырап*) тезинен кошуунга кабар кыл. Биз артыңдан жете барабыз. (*Жигит кетет, турган эл жакындап келет*).

Ж а ң ы л. Мырзалар, алыскы жерден келипсиздер, чарчаган чыгарсыздар. Мынча келгенден кийин биздин айылда орун болуп кетиңиздер. Бул элден жакасы алтын тон кийип, дубандан чыккан ат минип кетүүгө ылайык адамдар көрүнөсүздөр.

Т ү л к ү. (*Өзүнчө*). Ыкмачыл, кара беттин торой баштаганын кара, жок, мени оңой менен кылтактай албассың. (*Жаңылга*). Зыяпатыңызга рахмат мырза. Аманчылык болсо эртең күндүз деле жай баракат бастырып келербиз.

Ж а ң ы л. Андай болсо жолуңуздан калбаңыз, мырза жигитти аткарып койгула кыздар.

Т ү л к ү. Кош Жаңыл мырза.

Ж а ң ы л. Саламат барыңыз жигит. Сыр билбегендик кылдык окшойт. Жакшы, жаман ичиңизде болор.

Т ү л к ү. Жер казыгынан сактаса, дагы нечен көрүшөрбүз.

Ж а ң ы л. Эгерде тагдыр буюрса...

Т ү л к ү. Жол башта ырчым, мактаганыңдай бар экен баатыр кызың (*Кетишет*).

Ж а ң ы л. Акыбек... Түлкү мырза түнөргөнсүп кетиби дейм, артынан кошо барып байкап калчы (*Акыбек кетет*).



(Четте ойлонуп турат):

Таңшып сайрап турууга,
Талга булбул конбоду,
Токтобой соккон тоо жели,
Тагдырым менен ойноду,
Үлпүлдөп үкү сайынып,
Же кыз өмүрүн сүрбөдүм,
Жүрөгүм жанып, чер жазып,
Же бир жигит сыйын көрбөдүм.

Асмандан сызган булуттай,
Менден билинбей өттү кыз доорум.
Кымбаттуу алтын жаштыктын,
Мен убайын көрбөйт окшодум.
Колумдан найза түшпөсө,
Белимден саадак кетпесе,
Кубанчым болчу кай жигит,
Журтума менин кызыгып,
Жолумду тороп кезесе,
Жоболоңдуу бул башым,
Жетпес болсом тилекке,
Чиркин, жүрөктү неге козгодум?..

Түлкү... Мен менсип боюн көтөргөн,
Бир элдин мырза жигити,
Сары өзөн Чүйдү басып,
Аксай, Арпаны ашып,
Сен да мени кыз деп келдиң,
Бирок тал чачымдан сылоону,
Тилегим билип, кол берип,
Изат кылып сыйлоону, намыс көрдүң окшойт,
Эй Түлкү... Башка кыздарга бүткөн назиктик,
Таттуу кыял, терең сыр менде да бар.
Эгер жигит менин жайымды билсе, какыраган
Чөлдө жаткан кара ташты да эритер элем,



О, жараткан! Же мен туулга кийип,
Тулпар мингенден баштап эле, менин кыз
Экеним унутулганбы?
Сыздасам сыздап көрөйүн,
Бирок сырымды бербейм жигитке.
Көңүлгө жаккан азамат, чок жалын салат жүрөккө,
Кайгымды ойдон чыгарып.
Баладай болуп кубанып,
Кээде жетчүдөй болом тилекке.
Толукшу билек, толку күч,
Кээде өмүрүм кайгы, өңүм суз.
Кокустан башка иш түшсө,
Оболтон берки адатым!
Ишенем мен да билекке!..

Ж и й д е. Кагылайын кыз, сага эмне болду? Өңүң
чөптөй кубарып, эмнеликтендир кумсара түштүң да.

Ж а р к ы н. Мынча эмне сабырың суз эжеке, же бир
жериң ооруйбу?

Ж а ң ы л. Жок кагылайын эркем. Жаман ой... жи-
гиттин кесири, кыздын кайгысы. Жаштыктын күчү, на-
мыстын ажалы. (*Четтеп басат*). Жок! Түлкү мен деген-
ни чын болсо, алдымда айтып турганы, жүрөктөн чык-
кан сыр болсо кара ниеттикке барбас. Сүйгөнү анын чын
болсо, кыздын бир ооз кээр сөзүн көңүлүнө да албас...
(*Акыбек кирет*).

*Түлкү Жаңылдын айлынын чет жакасындагы жыл-
кысын айдай кеткенин Акыбек Жаңылга баяндайт.*

А к ы б е к. Баатыр. Түлкү көңүлүн карага бериптир,
түнөргөн калың жоо келиптир. Желени сууруп, жылкы-
ны айдап, кан жөткүртүп, жерди чаба баштады. Саргай-
тып элди, сан байлыкты чача баштады. Керемет келин,
сулуу кыз, баатыр олжого кетип баратат.

Ж а ң ы л. Капырай де, Түлкү экени ыраспы!

А к ы б е к. Ооба, Түлкү мырза.

Ж а ң ы л. Нойгут аттуу барсыңбы, намысың болсо



атка мин. Эр жигит бүгүн туу карма, үстүнө көпкөк темир кий.

А к ы б е к. Жоо жакадан алганда,

Жан аяган жан болбос, эже!

Ж а р к ы н. Кементай кийген боз балдар,

Артыңдан ээрчий берели.

1-ж и г и т. Асылган жоонун алдын тос эже!

Берилсин сизге антыбыз.

Бел байлап жоого аттаныш,

Биздин баштатан берки салтыбыз.

Мырза өзүңдүн болсун жардыгың.

Ж и г и т т е р. Журтуңду чапкан жоо күтпөй,

Бизге жардыгың айт эжеке!

Ж а ң ы л. *(Жоо кийимин кийинген. Добулбас согулуп эл келе баштайт).*

Жоокер жигит, жоокер кыз,

Эми жоо жарагың шайлангын.

Саргайта жоону сүрүүгө журтум,

Саадакты сая байлангын.

Кан кечпей калкым жан тынбайт,

Кайратыңдан тайбагын.

Коломолу кол келсе,

Колуңду берчи бир боорлор,

Мен койдой кырып жөнөйүн,

Жоокерлешкен баатырды.

Тиреги канча болду экен,

Мен эми текеберин көрөйүн.

Туу кармаган агалар,

Темир кийип жоо сайчу,

Төкөрү болот инилер,

Каран түн түшсө камыкпа,

Кетирбейли намысты.

Кагылайын тууган эл,

Кан кеччү уул-кызыңа,



Күйүткө бизди күйгүзбөй,
Чын пейлиң менен батаң бер.

Ч а л. *(Алаканын жайып).*

О балам, кара жер чайкап, кан күйсө,
Каранган күндө боздочу.
Кабылан темир тон кийип,
Калк үчүн алыс жол жүрсө,
Козголгон дүйнө тынч алып,
Чырагым, көңүлү журттун токточу.
Жайлоонун жалпак ташына,
Душмандын канын чача көр, балам!
Кошунун кырып аралап,
Көксөөсүн элдин баса көр, балам!
Эми аман барып, аман кел,
Бак кетпесин башыңдан.
Калк кетпесин кашыңдан.
Кош эми, жөнө, колдосун сени,
Кабылан шер балам.
(Бардыгы бата кылат).

Ж а ң ы л. Курган баш тирүү турганда,
Кубатым болчу калкымдан,
Мен кантип туткун берейин?
Журтумдан чырпык кыйдырсам,
Мен эми Жаңыл болбой өлөйүн.

(Жаңыл, кыз-келиндер, жигиттер баары жоого ат-танышат).

Көшөгө



ЭКИНЧИ КӨШӨГӨ

2-сурөт

Чатыр көлдүн чети, алыстан Ала-Тоолор, айлуу түн, жылып аккан суу. Суу боюнда таш кордодо эт бышып жатат. Атакозу, Чабак, Элчабар, Үчүкө, Калматайлар олтурушат, бир четте байланган кыз-келиндер жана жигиттер жатат.

Ү ч ү к ө. Абдан сонун иш болду.

А т а к о з у. Болгондо кандай... Бирок арманда калганыбыз, жаман болду. Атагы жер жарган бейбак менен бир айкалышып токмок салышпай, же бетме-бет чыгып айбалта менен чабышпай арманда калдык.

Э л ч а б а р. Бах... Аттигиниң десе...

Ү ч ү к ө. Бах, бах, куш кеткен соң кулалы мактанат. Жаңылдан жаның чыгып, чөптүн башы шырп этсе, ат үстүнөн селт этип, безгеги кармагандай калтырап, араң келдиң го.

Э л ч а б а р. Өзү коркок киши өзгөнү коркок көрөт.

Ү ч ү к ө. Сенден коркок эмес элем, бирок Жаңылдан коркконумду мойнума алам.

Т ө л ө к. Биз эмес Түлкү мырзанын да жүрөгү болкулдаган чыгар. Баланчанын кызы сулуу, келини иштүү, жөн билги эстүү дегенди укчу элек. Кызы баатыр дегенди эми угуп олтурабыз. Ары баатыр, ары бир элдин башчысы, бул шумдук кыз!

Э л ч а б а р. Өлөйүн, бул сөзүң абдан туура.

Сырттан Түлкү кирет.

Т ү л к ү. Нойгуттун кары кызын оозуңардын эни кеткенче мактап келжиреп олтурасыңарбы? Жаңылдын жылкысын жылас кылып, жигитин жер каратып, нөкөр кызын тизелетип кол куушуртпай, Жаңылдын элин чеңгел-



деп кармап черимди жазбай, агытпасмын атымды, чечпесмин бир да белимди. Жүрөгүмө чыккан жара, теминсем жолум бөгөгөн тирелген темир дарбаза, Жаңыл болбосо нойгут алда качан коёндой коркуп, сай-сайга жетип калмак эле. Кесепеттүү Жаңылдын жаасын колдон алып жанын тындырбай, келберсинген бетбакты бактысын басып катындыкка албай Түлкү элине да кетпес, эңкейип атынан да түшпөс. Ит агытып, куш салып эми эр чыкпасын катындан, жолуңду тороп, тил кайрып, талашпасын өкүмдү, биздей өкүм ээси баатырдан!

К а л м а т а й. Чиркин, Жаңыл, карынын кадырына, жаштын тагдырына ылайык жан экен.

А т а к о з у. Капырай тетигинде бир шумдук каран көрүнөбү?

Чубак. Коркконго кош көрүнөт, кошу менен беш көрүнөт. Сенин көзүңө шумдук эле даяр болуп турат.

А т а к о з у. Оң сүйлөсө кери айткан, анык терс аяктын өзү көрүнөт (*бурулуп кетет*).

Т ү л к ү. Кана адыл ырчым, бизге «Кайра качпа» деген күүнү чертип берчи. (*Ырчы чертет*).

Ы р ч ы. Ээ баатырлар, мынча болду, силерге жомок айтып берейин. Бул эркек жолборс эле дейсиңер, ургаачы жолборс жок бекен деген экен дейт. Илгери баатыр Манастын заманында Сайкал деген бир баатыр кыз болгон экен.

Лоп дайраны жердеген,
Атагы Нойгут эл деген.
Карачы кандын кыз Сайкал,
Кабыландарды сермеген.
Олоңдой болгон кара чач,
Төбөгө кынап түйчү экен.
Ай-ааламды буй кылып,
Алда кайда сүрчү экен.

Т ү л к ү. Ээ, ырчым койсоңчу калпыңды, сенин Сайкалың кайсы ашууну ашып, кайсы сууну кечип келе койду экен.



А т а к о з у. Эр албаган эски Жаңылды ушул Сайкалга теңегени олтурат. Катындан ааламды бузган шер чыгары чын болсо, казанын чагып, чамгарагын отко жагып, жергесин кууруп, желесин сууруп келген бизди сенин ургаачы жаяның эмне жыланча оп тартып жутуп кетпейт.

Т ү л к ү. Жарайсың Атакозум. Бирок мен кары да болсо ошол Жаңылды алганы келдим го... (*Унчукпай калышат*).

Ы р ч ы. Баатырлар бул мен чыгарган жомок эмес, ата-бабаңардан, укум-тукумубузга энчи болуп калган салттуу кепти айтам.

Б а р д ы г ы. Кана! Кана!

Ы р ч ы. Айта-буйта дегиче,
Ачып көздү жумгуча,
Боз кесенин бетинде,
Ок өтпөстүн четине,
Кош колдоп найза уруптур,
Сайкал сайып туруптур.
Козголбогон көк жалың,
Кайраттанган кези экен.
Быт-чыт болуп тон кетип,
Жоо-жарактар чоң кетип,
Кычырашкан эрлердин,
Кармаш менен күнү өтүп.
Ок өтпөс тон тытылып,
Алдастап Манас калыптыр.
Күчөп Сайкал балбан кыз,
Күүлөнүп найза салыптыр.

Ч а б а к. (*Ырчыны туурап*). А, биз эмесе Жаңылдын аргымак атын алабыз. Ак жоолук салып башына, үлпүлдөк келин кылабыз. Атыбызды тергетип, абыдан кудай колдосо биз аке болуп турабыз!

Ы р ч ы. О текебер, кесириң калкка тие көрбө дечи.

Ч а б а к. Дагы-дагы.



Ы р ч ы. Аңгемени Манаска,
Сала турган болуптур.
Ат үстүнөң дардайтып,
Ала турган болуптур.
Опол тоодой зор Манас,
Ыгырылып барбайып,
Айла калбай арбайып,
Санаа тартып саргайып,
Шайы кетип шалбайып,
Кайран Сайкал ошондо...

Т ү л к ү. Токтот Сайкалыңды! Тилиң кесилген неме көрүнөсүң. Ырчы ырдатып жыргайм деп ойлодум эле, кайдагы бир бөйөн менен чаянды таап алган окшоймун. Менин атагымды көтөрүп, абийиримди сактайт экен десе мунун сөзү ителгидей айланып келип эле, салмоордун ташындай болуп мага тиет. Сени каадалуу киши экен деп Какшаал тоого ээрчитип бардым эле, кызды көрсөң эсиңен танып, эс ала түшүп, тилиңди тактап, жаныңды үрөп, Жаңылды мактап жаагыңды жанып, жатып калдың. Эми жылкы тийип, айыл чаап түн катып талаада түнөсөк, мени таштын арасына жөн жаткырбай Сайкалыңды сайышка жетелеп чыгасың. Баятадан бери Сайкалың экөөңдүн сайбаган кишиң калган жок. А мен сенин ырыңды укпай койсом, эмне кошуунум токтоп, кылычым мокоп калат бекен? Бул ырчым мурун кайда жүргөн? Бирөөнүн жери, бирөөнүн элине келгенде эле адамдан башкача адилет, кара кылды как жарган калыс болуп чыгып кетти...

Ы р ч ы. Түлкү мырза.

Т ү л к ү. Токтот дейм, токтот! Калыстыгыңды, адилеттигиңди, ырыңды, жомогуңду, өткөндө билгениңди эмкиде көргөнүңдү токтот, баарын токтот дейт. Баргыла, эс алганың эс алып, эс албаганың жесек, жесеп келгиле.

Т ө л ө к. (*Четтей басып*). Түлкү Жаңылды жеңсе го жакшы, жекеге чыкканда кызга алдырып койсо шору таштай катты.



Ы р ч ы. Же кошоматка тил барбайт, же туурасын айтса күн кечпейт. Көзүн көрүп турганда, көңүлүң чиркин тынч албайт. Курган башым кандай каргыш тийген заманга туш келгенмин? (*Бардыгы уйкуга кирет*).

Байлоодогу туткундар ырдайт.

Кайда калдың көлдөй аккан дарыя,
Кайда калдың салкын булак жайык төр.
Баратабыз кордук көрүп байланып,
Кайда, кайда биз ишенген Жаңыл шер.

Ү ч ү к ө. Какырап жаткан таш бастык, калдайган кара тоо аштык, үйрү менен жылкы алып, үйлөрдү сыйрып мүлк алып, көрөсөн келин көрктүү кыз, колбутун байлап какшаттык. Карачы кудай бергенин, чыны көп олжого биз баттык. Алда кайдан ит үрөт, эмне жакын жерде жаңы конгон айыл барбы? О кудай, бул эмнеси ыя, айдын бир чети карайып кетти да. Бурулуп бутун тартпай, кымтынып колун кыйнабай эрлердин баары уктап жатат. Таш кордодо эт кайнап жатат. Капырай маркум атам тирүүсүндө сүйлөп берген алда качанкы коркунучтуу жомоктор эсиме түшөт да... Окустан жер алдынан жети баштуу желмогуз чыга калып жүрбөсүн ыя?..

Үчүкө уйкуга киргенде Жаңыл, Жаркын, Акыбек жардын башынан көрүнүшөт.

Ж а ң ы л. А жоболоңдуу жолоочум, мында экен го. Жылуу жумшак жай таппай, таш жазданып, тикен төшөнүп талаага конгон турбайбы. Акыбек, сен кошун жакка барып тур, бизден кабар болгондо доолбастар кагылсын. Өзүң кайтып кел. Же жезде болчу шерди көрөрсүң, же кан шимирип жаткан жерди көрөрсүң.

А к ы б е к. Жарайт.

Ж а р к ы н. Тигине Түлкү мырзабыз, жазы маңдай алп дене. Чыны баатыр сыны бар экен, эже.



Ж а ң ы л. Текебери-сөөлөттүү жигит сыны-келбети, кордоп болбойт Жаркыным, толуп турган чагы экен. Деги артык туулган жан экен.

Ж а р к ы н. Көргөн адам көзүн тиктей албаган, өзү сөздү баштабаса, оңой менен батынып, алдына жан барбаган, карачы көзү жалын, от экен.

Ж а ң ы л. Мында жүрөк да бар, сөз да бар. Жоолашам деген жан болсо, мында чемирчек кайрып, кол толгоор, ченемсиз калың күч да бар. Көрдүңбү түрүн Жаркыным, чыны көп. Жолборстун өзү экен. Жигит деген ушундай эле болот. Кыз чиркин кезеги келе түшкөндө мына ошондой бир жигитке көңүлү толуп көзү түшөт да, туткун болуп жалдырап айланып алыс кетпей калат. Бирок бул экөөбүз жөнүндө эмне дейт болду экен? Элине келсе эки ооз сөздү жөндөп айтпаган, окшошкон түйдөк чачтар деп тишин кайрап кетти бекен.

Ж а р к ы н. Түлкү сыяктуу белгилүү жигит, кантип ошентип айтсын.

Ж а ң ы л. Сөздүн чыны керек Жаркыным. Жаштык деген адамды кээде ичпей жебей мас кылат. Кыздын жүрөгү чынын айтат. Туулуп өскөн жерим деп, торум менин элим деп сан душман камап келсе да, саргайып бир жол качпадым. Жүлүндү жарып ок атып, жүлүндөй ичке жол басып, кар бороон болсо камыкпай, кыз башым менен түн катып, мен элимди жоодон сактадым. Эгерде Түлкү мырза макул десе эки элдин башын кошууга, мен дагы макул десем болгон ишти унутушсак... Жаркынжан, Түлкү мырзаны ээрчитип барып кулагын чоюп жүрбө.

Ж а р к ы н. Жаман болду дебес элем эжеке.

Ж а ң ы л. Ай, ким билсин...

Уктап жаткан Атакозу ойгонуп кетип, жоо келип калганын байкайт.

А т а к о з у. О, айланайын... дагы бир шумдук болгон бейм.

Ч а б а к. Каран түн, Атакозу кыз Жаңылдын кырк



эмчек кер тайганы келген бейм. (*Чочулап карап турушат*).

Т ү л к ү. Үчүкө, мына бул шумдук кайдан келе калды?

Ү ч ү к ө. (*Чочуп башын көтөрүп*). Кадимки кара бет Жаңыл жойлоткон, кара жолтой тайган го.

Т ү л к ү. Ооба, канчыктын канчыгы.

Ж а ң ы л. Жаркын жан жааны бергин колума. Үчүкө, Түлкү бүтүптүр, убаралуу кыз Жаңылдын шоруна. Мен ат жалын тартып мингени, канчык атым калбады. Ким канчык, ким дөбөт экенин таанытсын бизге бул жерде согуштун сүрдүү майданы. (*Жаа тартат Атакозу, Үчүкө жыгылат*).

Т ү л к ү. Кадырды билбей кары күң, каршыгып мага келгениң ажалды көздөй шашканың.

Ж а ң ы л. Түлкү мырза, эрдигиң болсо көрсөткүң. Бирок элеңдеп артка качпагың.

Т ү л к ү. Багыңды басып, көзүңдү ачып, анан сени токолдукка алармын, Жаңыл!

Ж а ң ы л. Мырза жигит, сыйыңа сый, сыр аякка бал! Сага деген ширин аш, менде да бар. Жигит болсоң намыстуу жекеме-жеке чыга кой. Жеңсең намыс сеники мырзам, тоюңду бүгүн кыла кой.

(*Экөө кылыч менен чабышат*). Жаңыл Түлкүнү акыры таш кордонун түбүнө алып келип жыгат. Жаңыл байланып жаткан кыз келин, жигиттерди бошотот.

Т ү л к ү. Жаңыл жан, мен сага чын көңүлүм берген элем. Бирок сүйүүгө жеткирбеди куру намыс. О, армандуу дүнүйө колунан сүйгөнүмдүн өлгөнүбү?!

Ж а ң ы л. Түлкү.

Т у т к у н д а р. О, эжеке, бар экен го бактыбыз. Чырмап турган чынжырды үзө чаптыңыз.

Б а а р ы. Бар экен чыны бактыбыз.

Ж а ң ы л. Бул кошундан бирөөнүн тонун кийип, бирөөнүн атын минчү болбогула. Кыз мээримдүү, кыз-



дын жүрөгү тоо суусундай таза, көл бетиндей тунук экенин билишсин. Ким олжону кааласа, андай киши менин кошунумда жүрбөсүн да, экинчи кайрылып жүзүмдү көрбөсүн. Кана жылкыны айдап, колду жолго салгыла. *(Акыбек жана туткундар кетишет).*

Ж а ң ы л. Ачылышып сүйлөшүп, жоруктанып сыйлашып, чиркин жок дегенде бир сылабадың, маңдайымдан жүрөгүм сүйгөн сен элең, жан кыйышар жоо болуп, жоолашканыңды ойлосом ичкен ашым уу болуп, кантейин менин ичимде кетти арманым.

Ж а р к ы н. Кээде адилеттиктен тайса, арстанды да капкан чабат. Кантесиз эже, ар ким өмүрдө өз энчисин алат *(Жаркын кетет).*

Ж а ң ы л. Түлкү баатыр, ар ким өз намысын талашат, элимди чаап, төбөмдү басып келатып менин кылычымдан жан берген кишиден менин колум титиреген жок. Өрттөй албырган жаштыктан жүрөктү жандырган сүйүүдөн намыс күчтүүлүк кылды. Намысымды коргогонума күнөкөр эмесмин. Кош текеберчиликтин кесепетине кеткен Түлкү мырза. Сүйгөндүгүм үчүн өткөн кеткенде эстей жүрөрмүн. Кош кан күйгөн жер *(Жаңыл кетет).*

(Калматай, Төлөк жана Элчабар келет).

К а л м а т а й. Сыздатып менин сөөгүмдү,

Сындырдың Жаңыл белимди.

Э л ч а б а р. Көмүктө калып кутулдум, эми

Көрөрмүн мен да элимди.

Т ө л ө к. Түлкү баатыр.

Т ү л к ү. Өлдүбү Атакозу, Үчүкө, Чабак? Эми Түлкү да артынан кошо барат. Төртөөбүздү бир жерге, бир көргө койгула, о армандуу дүнүйө *(өлөт).*

К а л м а т а й. Кош баатырлар, мен өз антымды кылам. Эл мени ээрчибесе, Жаңылга күйүттүү болуп жүргөн Манжыны чакырып, Жаңылдын туусун жыгам. Жайдак атка мингизип Жаңылга кылбаган санатты кылам. Кошкула...

*3-сурөт*

Кечке маал. Ала-Тоонун этеги, калың мүрзөлөр. Түлкүнүн мүрзөсүнө сайылган найзалар, көшөгө ачылганда Калматай кирет. Жигиттер алыстап кароолдо турат.

К а л м а т а й. Менин кууганым кун, аларым кек... Бул кара бет Жаңыл айлына баргандын азабын берди, жолун тоскондун жүрөгүн жарды. Эми эл да мени ээрчибей калды. Бирок менин ишим оңдой болду. Жаңылды аламын деп жүргөн талапкердин бири Манжы эле. Жаңыл кезегинде Манжыны ченине жолотпой койду эле. Эми Жаңыл менен менин урушарымды билип мени менен биригип кек алууга Манжы төрө өзү келди. О кудай, катынга койсом алдырып, калкыма койсом алдырып, калкыма болом жаман ат, ынтымак кошсом Манжыга, канзаада болсом айлыма, ошондо олжого келчү Жаңылды, оролто кармап мойнунан менден бөлөк ким алат. Ким алат?

М а н ж ы н ы н ж и г и т и. Манжы келатат. (*Сырттан калмактын ханы Манжы жан жөкөрлөрү менен жана Төлөк баатыр кирет*).

Т ө л ө к. О байым, килемдүү, гүлдүү жер турса, көрүстөндүн ичине кирип келгениңизге жол болсун.

М а н ж ы. Ээ, Төлөк мырза, алтын көрдө болсо, көргө кир да, ордо болсо орго кир, эгер ажал төрдө жатса, эшиктен ээгинди көтөрүп караба, кайкалап жаткан ашууну бороондуу, ызгардуу түндөрдө ашкан, бала күндөн чырганы көрсө талпынган касиеттүү Калматай бай кайсы жер гүлүстөн, кайсы жер көрүстөн экенин биле турган чыгар дейм.

Т ө л ө к. (*Өзүнчө*). Жыландан сыр сурасаң, чаянды калыс кылат. Келемиш чычкан кеңешке катышса, келишкен экенбиз эми. (*Калматайга*). Баяке, чалгынга кеткен адамдар кайрылып али келбеди.



К а л м а т а й. Түнкатар кайда? Кызыталактын кереги тийбейт бекен мындайда?

Т ө л ө к. Мен өзүм барып келейин. (*Кетет*).

К а л м а т а й. О, Манжы досум, көңүлүң түшүп кааласаң короодогу коюмду ал, өрүштөгү жылкымда ал, токою менен жерди алгын, илбесинин жайнатып, толкуган чатыр көлдү алгын, Нойгуттан келген мал колдо, калкымда жүрсөң танапташ, калкылдап учсаң канатташ Калматайдай бай колдо. Бирок мындан ары экөөбүз ынтымак менен жүрөлү.

М а н ж ы. О, бегим, мен өмүрү пайда менен байдан качкан жан эмесмин. Бурутбайым кудайыңа кандай ишенсең мага да ушундай ишенип кой. Ал эми сени көкө теңир колдосун. Эми Жаңылдан кек алышат экенбиз. Бул кимге кылбаган Жаңыл дейсиз... Бегим, сизге кошулуп, Жаңылдан кек алышка мен ар качан даярмын.

К а л м а т а й. Бали, бали Манжы төрөм, сенин дартыңды башынан билет элем. Эми болсо экөөбүздүн дартыбыздын дабасы бир жерден табыла турган болуп, кудай берип салбадыбы. (*Күлүшөт*). Дагы айтарым Ка-лабаалуу Жаңылдын капыстан колун байлабай, туттуңбу нике байга деп, молдонун тили сайрабай Калматай кирпич какпайт да, тынч албайт. Дүйнөнүн жаңжалы да бүтпөйт.

М а н ж ы. Жаңы букара күтүп, кыз келинчек кучактап, аккууга көзү кызарган ак шумкар болоюн деген экенсиң байым. Күчүң барда күүлөнгөнүң эле жакшы. Жаштар жыргайт эле деп картаң киши эшикке чыга бермек беле. (*Күлөт өзүнчө*).

Ы р ч ы. Канаты сынып калса да, кузгундун көктө санаасы, карыны кары шайтан азгырды, калганын бара көрөбүз!..

М а н ж ы. Кепке кулак салгылачы буруктун төрөлөрү, кайнаган чөлдө камыкпайт, каргалар менен катташкан, кузгундар менен сырдашкан мына менмин. Эгер силер



менин тилимди алсаңар силерге аялдын амалы жетпейт да, алптын күчү жетпейт.

К а л м а т а й. Бали, бали төрөм, уул экенсиң, кош, анан?

М а н ж ы. Биздин кошун келер жоону аңдып, мындан аркы чуңкурда жатсын, жылкыны ээн таштайлы. Нойгуттар жылкыны доңшутуп айдай бергенде капыстан кол салалы. Жаңыл өзү бир аз жакшы саналаш кишиси менен багып ушул мүрзөгө келет. Көрүстөндүн арасына келгенде капкачанкы таттуу ою эсине түшүп, Түлкү мырза тирилип келип алдынан тосуп чыккандай, санаасы сан бөлүнүп кетет. Мына ошондуктан Жаңыл бозоруп мүрзөнүн жанында туруп, бейиштен үмүт кылып турганда тозок акең тооруп жетпейби да капысынан кармап албайбы.

К а л м а т а й. Бали, бали Манжы досум, акылдын атасы өлгөндү тирилткендин өзү сен турбайсыңбы, сени унутсам кудай арбакты унуттум. Арбап алдап албасак Жаңыл алдыра койчу жан эмес. Эмесе менин жарлыгым, кокту-колот жылгага калбай жылып баргыла, күзгү чөптөй кубарып, жапырылып жатып калгыла (*Алдыяр бегим деп баары жылып кетишет*).

Жигиттер Калматайга таазим кылып жөнөй турган болот, ушул учурда кыйкырган үн менен Элчабар кирет.

Э л ч а б а р. Аке бай ээй, аке бай-адам, карап койсоң жан чыгат, кара тоонун урчуктан, калың куюн чаң чыгат. Карап көрсөң жөн эле, жулунуп чыгып кетчүдөй жүрөгүм менин тарсылдайт.

К а л м а т а й. Ой, эмне дейсиң алаңдаган кызыталак? Өлтүрмөк болдуң го жоодон мурун сен камап!

М а н ж ы. Жигитиң жинди болуптур. Нойгуттардын арбагы башын айландырып коюптур.

Э л ч а б а р. Кыздарын көрсөң ар бирөө, дубанды жыккан балбандай, балбандарын карасаң, түктүү таман дөөгө окшойт, кыз Жаңыл келет кыйкырып, кыйкыргын укканда күн карарып, ай булутту көздөй бурулат.



К а л м а т а й. Эмне дейт бул ит?

Э л ч а б а р. Кокуй, Калматайды соём дейт!.. Жок, жок, жок. Андай эмес, менин кулагыма шайтан шыбырап жатса керек.

К а л м а т а й. Айткан сөзүн карачы, тилиң кесилген иттин. *(Элчабарды өлтүрмөк болот, бирок ал качып кетет)*. Ээ, жанынан үмүт кылгандар жардыгымды угушсун, кайырбай колун Жаңылдын менин бийлик келбей башыма, кимде ким Жаңылдан коркуп корголоп жатса, же шерменде болуп артына качса, саадагын сындырып, кылычын катса, андайларды чыркыратып баласын тирүүлөй отко жагамын, эл четине жеткирбей толорсугун кыямын. Атасынан баласы унутпай жүрсүн карарымды. Баш тарткандын баштарын күрсү менен жардырам, жардыгымды бузгандар ажалың да менден, азабың да менден. Кепини бычылуу, көрүң казылуу. Эй, жигит, алып кел жанагыны.

Ы р ч ы. Сымбаты сырттан жигиттей,

Кыз Жаңыл оңой жоо эмес.

Калкымдан чыккан бир баатыр,

Кыз Жаңыл биз кулатчу тоо эмес.

М а н ж ы. Ырчы, акыл айтчу сөз эмес! Кат комузуңду койнуңа. Эми оозуңду ачсаң башың кетет.

Жигиттер колго түшкөн Акыбекти байлап алып келишет.

Ж и г и т. Бегим, Жаңыл окту оттой чачып, талааны тумандай басып, бороондой удургуп, куушуруп кирип келди.

К а л м а т а й. Кокуй, куда да десе, кыргыздай зыпылдаган бейбак кайра муз жаадырып көз байлап какшаал тоого кирип кетпегей эле.

М а н ж ы. Бегим, сен эсинди жыйна *(жигиттерге)*. Бир кыздан ушунчалык жаныңар чыгабы? Тополоң кылганыңардын төбөнөрдү жарам. Көрдүңүзбү бурут бегим, кана ургаачы төрөнөрдүн канча жолу бар? *(Акыбек кирет)*.



А к ы б е к. Касиеттүү жери бар, колду берчү эли бар, элди сүйгөн, элди ээрчиткен адамдын түгөнбөгөн деми бар.

М а н ж ы. Тилиңди кесип салайынбы сенин.

А к ы б е к. Кан болсоң каадалуу бол. Баш кесмек бар, тил кесмек жок деген.

К а л м а т а й. Манжы төрөм айткандай, ургаачы төрөңөр кайда?

А к ы б е к. Бейлиң чындап бузулган экен бегим. Кыргыздан чыгып, кыргызды кырып, кыз Жаңыл кайсы өрүшүңдү бузду сенин? Кызыңдай көрүп, боордошундай аяп, сагынып турган болсоң кыз Жаңыл азыр келет.

К а л м а т а й. Сындыргыла иттин жаагын, көзүн таңып, оозуна таш тиштетип койгула. *(Акыбекти алып кетишет).*

М а н ж ы. Көрдүңүзбү бурутбегим, эми сизди көкөтөңир колдосун. Жер жутуп кеткен немедей житип, жатып калгыла. *(Бардыгы кетишет, кыймыл эткен бир да жан жоктой айлана бир аз тып тынч боло түшөт. Ушул учурда асканын башынан Жаңыл менен Жаркын көрүнөт).*

Ж а р к ы н. *(Асканын башынан).* Бурк эткен чаң жок, жер көчүрүп, тоо дүңгүрөткөн жоо кайда? Баарынан да Акыбегим кайда? Тирүүбү же...

Ж а ң ы л. Жоо... ал, эл менен жоолашкан кандай жоо өзү?.. Бул көрүстөңдүн ичинен кайсы баатыр жоо күтүп, кайсы жигит таалай издесин?.. Бул тунжураган талаанын, томсоруп турган көрлөрдүн сырын бүгүн мен гана билем. Жоо сайып, эл багып жүргөн кыздын жүрөгүндө эмне сыры барын ким кайдан билсин. О, шумдуктуу сырт, жылуу жылып аккан тунук суу... менин дартымды сен гана билесиң... бирок эч кимге айта албайсың. Мына, Түлкү шердин мүрзөсү, топурагы төмөн түшүп, чөбү куурап кетиптир. О, дүйнө... ырайымсыз өлүм! Андан бери эчен жолу күн чыгып, эчен жолу ай батты. Сен болсоң



көөдөндөн жаның чыгар замат кыз азабынан кутулдуң. Сен түбөлүк тынчтык таптың. Бирок мага боору суук кара жер гана унуттурбаса тирүү турган күнүмдө жүрөгүмдүн башына бүтпөс айыкпас жара болдуң. О, намыстуу шер, сенин ийриңди жандырып, намыс үчүн ажал отуна айдап, бирок сага көңүлү оогон кыз Жаңыл эми келип, сен тирүүдөй көңүлү сезип, мүрзөңдүн үстүндө мөмөдөй салбырап, башын ийип турганын билбейсиң ээ... Өтүп кеткен жигитке өкүнүчтүү кыздын муңун кандай керемет жеткирмек эле?.. Намыс... камыштай эрдин мойнун кыйган намыс, түбөлүк жүз көрүшкүс кылган намыс, бирөөнүн телегейин тегиз кылып, күлкүсүн бирөөлөрдүн тыйган намыс... кош чиркин, кандан кечип өткөн арстан. Мен ыраазы, арбагыңа учурашсам.

(Жаңыл Түлкүнүн мүрзөсүнүн үстүнө чачын жайып, кылычын таянып кайгылуу турат. Калматай менен Манжынын жигиттери шек алдырбай туш-туштан аңдый келип, жаа, найза менен Жаңылды кезешет, Жаңылдын аргасыздан колго түшкөнүн көрүп, сырттан кубанычтуу Манжы, Калматай баш болгон жан-жөөкөрлөрү киришет).

Ж а р к ы н. *(Алыстан)*. Эжекебай...

Ж а ң ы л. Укмуш... Көрдүңбү Түлкү, сенин көрүңдү көрканачылар тепседи, буга мен жазыктуу эмесмин! Тарткыла колуңарды, мындай нарктуу салттуу болорсуңарбы?

(Манжы, Калматай, жоокерлери менен кирет).

К а л м а т а й. Ээ, эл журтуң аманбы, чамаң кандай Жаңыл мырза?

Ж а ң ы л. Ит кутурса көрканачы болот, эр кутурса калкынан чыгып, намысын сатып каракчы болот. Силер жөн эле жолборстой жондон чайнашып, бүркүтчө баштан мыжый кармашып, кош тизгин колдо карышып, ат үстүнөн алышып, көрүнөө тике бастырып, силер бүгүн жекеге чыгып келдиңер. Бали өнөрүнө Калматай.



К а л м а т а й. Ээ, нойгуттардын кара жаак мырзасы, жеңгендин иши жеңген. Кекээрлөөчү убагың өтүп кетти.

Т ө л ө к. Жаңыл мырза, өзүңүз айткандай салтка баш ийиңиз. Канткен менен да колго түшкөн туткун болуп калдыңыз.

Ж а ң ы л. Жигит!.. Баатырдын баш ийгени өлгөнү. Көрөбүз! Бирок кааласыз, арсыз канымды төккүм келбейт, кыргыз сен башынан баатырлар ызаатты сүйгөн шерлердин тукуму элең, сенин дагы көрөр күнүң, ичер сууң бардыр, элдин пейли менен, бирок кеги күчтүү! Элим ушул күнкү болгон шумдукту, акыры бир кезде түбүнөн түрө билесиң ээ!..

М а н ж ы. Жаңыл мырза... мындан кийин тизгиниңди жыя кармап, аттын башын тарта-тарта чабарсың, эркекче кийинип, садакты сая байлануу, мына бизге гана жарашат.

Ж а ң ы л. А... Манжы, сен да мында белең... баса сенин көксөгөнүң жамандык, издегениң тарп эле. Тоо токойду бирдей шимшилеп жүрүп кырк уруу кыргыздан тандап туруп үзөңгү жолдошту тапкан экенсиң, эми мөрөй сеники. Ушундай жерде мага күйөөлөп келмек экенсиң го. *(Четтеп тиштенип турат)*.

М а н ж ы. Эй, мырза кыз, эми абайлап сүйлөнүз... Анда сиз тийбей койсоңуз, эми биз албай коюш да колу-буздан келет.

К а л м а т а й. Манжы, төрөм, кашканыбыз катуу чаап, ак жолтой болдуң. Намысыбыз колубузга тийди, эми, кыз Жаңыл менен кекээрлешип эмне кыласың? Колго түшүп алган соң ичи күйгөндүктөн айтып жатат да... Же сен... Жаңылды эми дагы...

М а н ж ы. Жо, жж-жок байым, сизди көкөтөңир колдосун. Менин ансыз деле атайын алган алты, олжолоп алган тогуз катыным бар. Сиздин алдыңыздан өтүнө албайт эмесбизби... Эгер мени чын урматтасаңыз, бүткүл



нойгут кыргызынын өкүмү менин колумда болсун да, алтыны менин жанымда болсун.

К а л м а т а й. Атаңа урмат Манжы төтөм, башыңдан бак, алдыңан так кетпесин. Келе колунду. (*Экөө кучакташат*).

М а н ж ы. Эми каадалуу тоюңду бербейсиңби? Эми бурутбайым күйөө бала сен болгондон кийин куда башчы мен болом да.

К а л м а т а й. Ээ, душман күйүнсүн, дос сүйүнсүн.

Бүгүн олжо буйла көп болду,

Кырк күнү кызык той кылам.

Кана Төлөк баатыр,

Узаткыла көп колду. (*Манжыга*) ырас,

эми менин эң кадырлуу коногум болосуң.

Жигиттер колго түшкөн Жаркынды алып кирет.

Ж а р к ы н. Эжеке.

Ж а ң ы л. Жолборс мага чапса да,

Жондон алам дечү элем.

Жаадай учуп, жаа тартып,

Жаркын мен, журтум багам дечү элем.

Ж а р к ы н. Ооба, эрк өзүңдө турганда, эжеке журтум багам дечү элең.

Ж а ң ы л. Куш жаңылып торго түшөт, эр жаңылып колго түшөт. Кош элим, жакшылыктан үмүтүңдү үзбө. Балким дагы ичер суу, көрөр күнүбүз бардыр.

Бардыгы кетишет.

Ы р ч ы. Ак сайдын аркы четинде,

Кара кытайдын бетинде,

Кең сар талаа оюнда,

Какшаал тоонун боюнда,

Тепкенин жазбас тынар бар,

Кыздан чыккан кыраан бар.

Көшөгө



ҮЧҮНЧҮ КӨШӨГӨ

4-сүрөт

Калматайдын ордосу. Калматай өзүнүн жакындары менен олтурат. Манжы кирет.

Төлөк баатыр Жаңылды суракка алып келет.

К а л м а т а й. Кош Төлөк, сен да мында экенсиң го?

Т ө л ө к. Ырас мен да мындамын байым. Айтууңуз боюнча Жаңыл мырзаны алып келдим.

К а л м а т а й. Мырза кыз, туткун болуу кандай экен?

Ж а ң ы л. Кандай болмок эле. Бейли туура адамга бейиштен артык жер экен. Байдын сасык төшөгүнөн көрө туткун болуу жыргал эмеспи.

К а л м а т а й. Болду! Нойгуттун долусу, акеңди али тааный элек экенсиң.

Ж а ң ы л. Тааныган акең мына бул кара чаар жыланбы?

М а н ж ы. Сендей эрбеңдеген кыз эмес, мен эркектин канын ичкемин. Калматай байым болбосо.

Ж а ң ы л. Акмакка баш ийгенче армандуу бойдон өлүп кет.

К а л м а т а й. Ай, жай сабыр. Менин үйүмдөсүңөр. Ой, ырчыны бери чакыргылачы. Манжы бегим кулак сал.

Жигиттер ырчыны айдап кирет.

Кана ырчым, мукамдуу үн, курч сөз менен адамдын жүрөгүн эземин дечү элең, эми Жаңылдын жүрөгүн бир эзип көрчү.

Ы р ч ы. (*Комуз кычкылат*):

Колумда комуз кыңгырайт,

Обон салбай турбайын.

Жандан башка жаралган,

Жаңылдын жайын ырдайын.

Үчүкө менен Түлкүнүн,



Кунуна келди Жаңыл кыз.
Үлбүрчөк менен Бургуйдун,
Үйүнө келди Жаңыл кыз.
Атакозу, Чабактын,
Айлына келди Жаңыл кыз.
Ала турган Калматай,
Ой, кайнына келди Жаңыл кыз.
Калың кыргыз журтунун,
Көлөкөлүү чынары.
Качырганын кайсаган,
Кара кашка тынары.
Түйшүк тарткан эл үчүн,
Кыз Жаңыл түндө күйгөн чырагы!..

К а л м а т а й. Жигиттер, ырчынын маңдай тиштерин бирден чагып туруп буту колун тырыштыра байлап салгыла, байлап дейм!.. (*Байлашат*). Кыз Жаңыл чырагы имиш, акмак. А, мен киммин? Менчи? Мындан кийин ырчы көрсөңөр тилин кычкач менен сууруп таштагыла.

М а н ж ы. Байым биз эсиңизден чыгып кеткен экенбиз.

К а л м а т а й. Жо-жок, урматтуу мейманым, айтмакчы, жана экөөн алып келгилечи. Манжы төрөм сүйлөшүп көрсүн (*жигит кетет*). Эгер баркыңды сенин билбесе балапандай башын жулуп ал. (*Жаңылга*). А, сен эмне дейсиң мырза?

Ж а ң ы л. Жамандыгың болсо аяба дейм.

К а л м а т а й. Алгыла, орго салып чириткиле. (*Жанылды алып кетишет*).

М а н ж ы. (*Бардыгын чыгарып жиберип, өзү жалгыз калат*). Мына мен аскерим менен Калматайдын элинде жатам. Менин Жаңылдан өч алып, Калматайдын күчүн көрүп, сырын тартканы келгенимди билбейт. Мага чыны менен ишенип, өзүнө дос кылып алды. Калматай картаң аюу ага караганда мен ай чырайлуу жигитмин. Бул картаң аюуга Жаңыл эле керек экен. Ал мен болсом Жаңылды кээде өткөндөкү мени чангандыгын эстесем, өчүмдү кайруу үчүн өзүм да алгым келет... Бүгүн кошун



менде, күч менде, Калматайдын да чамасын байкап көрдүм. Эгер каалаганым бербесе, айтканыма көнбөсө, камындырбай уйпап койсом бекен? Байкаймын. Буруттан катын аламын... чабамын... Багындырам...

(Сырттан колдору байланган Акыбек, Жаркынды алып келет).

Ээ, Акыбек мырза... жакшы, жакшы, али сенин кыз жандап кыял күткөнүң кала элек экен го. Эмне унчукпайсың?

Ж а р к ы н. Улук төрөм, Акыбек эки күндөн бери тилден да калды, кулагы да укпайт. Сөзүңүз болсо мага айтыңыз.

М а н ж ы. Ээ, аяйсызбы?

Ж а р к ы н. Аяйбыз.

М а н ж ы. *(Жаркындын чачын кармалайт)*. Сулуунун колун чечип коёюнчу. Эмне танданып карайсыз.

Ж а р к ы н. Кыздын чачын жеңеси өрүп берчү эле, эркек киши катындын ишин кылганына таң калам.

М а н ж ы. Кыз киши таң кала берет. Аны мен жакшы билем Жаркын сулуу.

Ж а р к ы н. Бул сөзүңүздү келинге айтсаңыз болмок экен.

М а н ж ы. Кыргыздан кыз алгым келет. Кудасөөк кандай жакшы.

Ж а р к ы н. Ээ, төрөм, кыргыздан бир кызды уурдасаңыз деле албайсызбы?

М а н ж ы. Мен сүйгөн кызды алгым келет.

Ж а р к ы н. Сүйгөн кыз сүйгөнүнө барат.

М а н ж ы. Кыз кимди сүйөт.

Ж а р к ы н. Жаш эмес окшойсуз, сүйгөнгө ишениңиз, башыңа түшсө ошондо билесиз.

М а н ж ы. Менин анчалык деле карылыкка алдырар чагым боло элек.

Ж а р к ы н. Ал жагын өзүңүз билесиз. Алтымыштагы кишини толукшуп турган боз бала деп кантип айтам.



М а н ж ы. (*Ачуусу келип өзүнчө*). Ай, ушуну, кыз да болсо душмандыгын кылат... Токто, балким тилге келер. Жаркын сулуу, сүйүү жаш карыга бирдей. Кээде кары киши жаштан ысык сүйөт. Канга карылык жок, бекзат бей күнөө. Менин Сизге көңүлүм түшүп калыптыр.

Ж а р к ы н. Карыдан абийир кетсе, каада менен изат кетсе, өңгөнү көзүнө илбесе, өз кызына асылары да чын. Акыбек кыйналып турат, каным уруксат болсо колун чечтирип коюңуз.

М а н ж ы. Кыздын көңүлү үчүн кып кызыл алтындан кечсе болот.

(*Акыбектин колун чечет*)

Ж а р к ы н. Олжону сүйбөйт окшойсуз, адилет болуң деген ниетиңиз бар окшойт.

М а н ж ы. (*Жанына олтуруп*). Ооба, Жаркын олжого кызыгуу кара жемсөөлүктүн иши.

Ж а р к ы н. Бирок мен олжого келген кыз эмесмин-би? Төрөм эки сүйлөбөссүз дейм.

М а н ж ы. (*Күлүп*). Өтө шайыр окшойсуз го... Болду... Сиз эми мени менен аттанасыз, сөздүн бүткөн жери ушул.

Ж а р к ы н. Туткундагы кызды алсаңыз башыңыздан касиет, алдыңыздан эл кетет.

М а н ж ы. Эмне келип, эмне кетерин өзүм билем. Мен өзүм сүйсөм болду. Кыз митаам болот, өлүп баратса да кишинин көзүнчө сүйөм деп айтпайт.

Ж а р к ы н. Мен жат жер, жат элде ойной албайм.

М а н ж ы. Эмне дейт, кулагынан күн көрүнгөн күң.

А к ы б е к. Кулагың дүлөйбү, жат жерде ойной албайм дейт Жаркын.

М а н ж ы. (*Чочуп*). Сен дүлөй эмес белең?

А к ы б е к. Сенин заманыңда кулагыбыз ачылбадыбы?

М а н ж ы. Жогол дейм!

А к ы б е к. Манжы, мен өз жеримдемин. Эшиктен кирип, төр меники дебе. Жаркындын сүйгөнү мына мен.



Акыбек Манжыга келип муунтуп канжарын сууруп алып Манжыны өлтүрөрдө, Манжынын жигити Акыбекти сайып жыгат.

М а н ж ы. *(Кыйкырып).* Эмне, ит! *(Акыбекти чаап өлтүрөт).* Жаркын мына Акыбектен да куткардым.

Манжыны саймак болгондо, Манжынын кароолдору келип, Жаркынды тегеректеп калышат.

Ж а р к ы н. *(Ызаалуу)* Акыбек! Экөөбүз бир суунун боюнда катар өскөн гүл элек. Эми солуганда бирге солуйлу.

М а н ж ы. Кармагыла, өлүүгө менден уруксат жок!

Манжынын жигиттери өзүн-өзү өлтүргөнү жаткан Жаркынды кармап калышканда сырттан Төлөк шашып кирет.

Т ө л ө к. Ий, ардактуу конок? Колго түшкөн кыздарга күч көрсөтүп жаткан экенсиң го.

М а н ж ы. *(Шашып кыздын колун коё берүүгө белги кылып).* Жок, жок, Төлөк мырза. Жөн гана иш... Пай, пай буруттун кыздары кандай ачуулуну!

Ж а р к ы н. *(Ойлонуп туруп).* Жок, эми өлгүм келбейт, кайдасың Жаңыл эже? *(Чуркап чыгат).*

Т ө л ө к. *(Кекерлиц).* Ачуулу болот. Ачуусуна тийгенди өлтүрүп да коёт.

М а н ж ы. *(Жактырбай).* Ыя? Эмне кылат?

Т ө л ө к. Өлтүрүп коёт деп жатам. Манжы төрөм.

М а н ж ы. Ошондойбу? Өлтүрүп коёбу? Өлтүрүп ээ?..

Төлөк экөө тиктеше калат.

Ж а р к ы н. Манжы мырза, Акыбек жалгыз эмес, жерде кыргыз канча болсо, Акыбек ошончо. Жайлоодо гүл канча болсо Акыбек ошончо. Акыбек өлбөйт. Мен Акыбекти гана сүйөм.

М а н ж ы. Кандын кадырын, төрөнүн жайын билбеген кара бет, кечтим сендей түйдөк чачтан *(канжар менен саймакчы болот. Бирок Жаркын андан мурун жулуп алат).*

Көшөгө.



5-сурөт

Көшөгө алдындагы көрүнүш. Калматай кемпири менен отурат. Жаңылды алам дейт. Жаңжалдашып жатат.

К а л м а т а й. Эркек деген карылыкка моюн бербейт. Аял кишинин карыбай коюу колунан келбейт. Кары түгүл каз элечек оронгон жаш болсоң да эми мени баягыдай бийлейин деп ойлонбо.

К а н т а й. Бийлик менден алда качан кеткен. Аны жакшы билем, көңүлүң мени сүйсө айткан сөзүм сага эм болсо, уулдун уулу кыздын кызын көрүп олтуруп токол алам деп желпинер белең.

К а л м а т а й. Жаңылды албай, кегим кайтып, сана-ам тынбас.

К а н т а й. Кайдагы эр албаган какшаалыңа касиеттүү төшөгүмдү бастыра албайм. Тирүү жүрүп чачымды жулдура албайм.

К а л м а т а й. Болду жез кемпирим, сөөгүңдү сөпөт кылып жиберсем сени сурап алчу ким экен. Муну, кантер экен десе.

К а н т а й. Айлам канча, кулдугум бар бегим (*кетет*).

К а л м а т а й. Менин арышым Алайга, канатым Какшаалга жетти деп жүрсөм. кемегенин башындагы кемпирим эле кеме чаап жаздаганы жүргөн тура. О, кудая тобо.

Кемпир кеткенден кийин, Төлөк баатыр кирет.

Т ө л ө к. Бегим, канчалык кыйнап урсаң дагы ырчы Жаңылды мактап ырдаганын койбоду, аны эмне кылабыз?

К а л м а т а й. Ал кайда өзү?

Т ө л ө к. Аны мында алып келдим. (*Комузун берет*).

К а л м а т а й. Отурчу Төлөк, табасың го дейм эбин.

Т ө л ө к. Түшүнбөдүм эмнени?

К а л м а т а й. Тоюн жебейсиңби Жаңыл жеңендин? Ырас тийип турат керегиң. Сенден бөлөк ким алат анын дарегиң?



Т ө л ө к. Бегим барган киши барар, жеткен киши жообун алар. Бирок мени жумшабаңыз деги.

К а л м а т а й. Төлөк баатыр, мен сени көзүмдүн карегиндей көрчү элем, сенин атаңды көргөн кишимин, жана атаңдай болгон кишимин балам, сыймыгым башымда, тагым алдымда, үйүм үстүмдө, абийир кылып менин сакалымды сыйласаң боло.

Т ө л ө к. Сакалыңызды сыйлайм, бирок кара жемсөөнүн напсисин сыйлай албаймын.

К а л м а т а й. Эмне үчүн?

Т ө л ө к. Эл журттан айрылып калдык. Манжыга күчүк болуп алдык, элдин кеги күчтүү түп көтөрө Манжыга кол салганы турат. Келгенине бир ай болду. Кол кошуну менен элди тепсеп, ичип-жеп жатат. Бейбаштык, ыза кордук кылып жатат.

К а л м а т а й. Элиң эмне дейт сенин?

Т ө л ө к. Эл Жаңылды сүйөт экен, ошондуктан экөөбүздү жек көрөт экен.

К а л м а т а й. Анткени ким өзү?

Т ө л ө к. Байкасаңыз боло бегим. Өзөктөн чыккан өрт жаман, өздөн чыккан жат жаман деп, дос болсо Калматай өзү дос болсун башыбызды Манжыга тепсете албайбыз дейт.

К а л м а т а й. Эл билбейт эмеспи, кимдин кимден кандай кордук көрөрүн, Манжы досум барында, баш көтөрчү кишинин башын байкап көрөмүн.

Т ө л ө к. Бегим.

К а л м а т а й. Болду.

Т ө л ө к. Бегим.

К а л м а т а й. Болду, баруудан башка айла жок.

(Төлөк кетет, ырчы кирет, Төлөк баатыр кеткенден кийин, Калматай ордодо жаткан ырчыны алдырып, мени Жаңылга мактап ырда, Жаңылды мага алып бер дейт. Кыйнай баштайт).

К а л м а т а й. Кош ырчым, ордодо жатуу кандай экен?



Ы р ч ы. Калыстык менен иши жок, бир кара өзгөй жатчу жер экен. Жаагын жанып калк бузган бир кара бет жатчу жер экен. Тобоомдон жазбасам, кандын казынасын ачбасам, мага кайдан эп экен, бегим!

К а л м а т а й. Кана, Жаңылды мактап ырдап көрчү?

Ы р ч ы. Мактап ырдап?

К а л м а т а й. Мактап ырда.

Ы р ч ы. Калп айтпайсызбы?

К а л м а т а й. Калп айтканда сен менин теңим белең, мактап ырда.

Ы р ч ы. Суктанган адам көп болгон,

Кол созгон менен жетпеген.

Текеберлүү жандарды,

Кыз Жаңыл, кийиздей жерге тепсеген.

Кыз да болсо журт билип,

Кыз Жаңыл, кыраан чыккан өзгөдөн.

Теңтушун таап кол берсе,

Теңтуштун маңдайга бүткөн айы го.

Тоодогу кызыл гүл болуп,

Кыз Жаңыл, түрдөнө калчу чагы го.

Тукуму кыргыз журтуна,

Кыз Жаңыл, туу түбүндө шаңы го?

К а л м а т а й. Кош Жаңылды ошентип мактадың, эми мени эмне деп мактайсын?

Ы р ч ы. Барчын болдуң Калматай,

Жан чыгарбай жолуңа.

Какшаалдан учкан туйгун куш,

Түшүп берип торуңа.

Коңгуроолу жагалмай,

Конгону турат колуңа.

Ичимден жүрөм ойлонуп,

О бегим, ырдайм деп сенин тоюңда.

К а л м а т а й. Баргын, Жаңылды мага тийгенге макул кыласың, болбосо башыңды алам, жөнө.



Бірчы аргасыздан чыгып кетет. Калматайдын кем-пири кирет.

К а н т а й. Шашпа, чалым, башыңа балени үйөрмүн, жан алгыч болуп түшүңө кирермин, алам деген Жаңылыңдын бетин тилип, көзүн чукуп, чачын жулуп ажалга башын салбасам, толукшуган бейбактын боор этине канбасам, ылайым эле атам эрим болуп калсын (*кетет*).

ТӨРТҮНЧҮ КӨШӨГӨ

6-сүрөт

Көшөгө ачылганда колу буту кишенделип Жаңыл ордодо жатат.

Ж а ң ы л. Чиркин дүйнө, ак албарс шилтеп, жаа тарткан кайран колду, эми кара чынжыр калкандай капшыра кармап, кетип баратат, кайран өмүр, чын ажал мени торгойбу, жеткирбей тилек оюма? Бууруккан менен канчалык менин боштондук тийбейт колума, жок, мен түнөргөн булут таркап, улуган карышкырдын үнү өчүп кадимки жаркырап таң атарда чачырап чыккан чолпонду көргүм келет. Алтын чирибейт, акыл зордукка багынбайт, элиң күткөн эр өлбөйт дебеди беле. О чиркин эл, сен кайдасың?

Кечээ мен кумайыкты кумдуу белде жойлотуп, туйгун менен тунжурду асманды көздөй ыргытып, илбирс менен кайберен бул экөөнө ойнотуп, эр кийимин кийинип, кыраанды таптап учурсам, көңүлүм түшкөндө жаркыраган жайлоодо, төгүлүп аккан булакты балдай шимип! Кызыл кымыздай демеп-демеп жутар элем. Ох, мөңгүдөн эрип чубурган күзгүдөй тунук агым суу. Керме тоонун алтын булагы, мен сени сагындым...

Жаңылдын ал жайын билүү үчүн сырттан Төлөк кирет.



Төлөк. Чиркин Жаңыл деген Жаңыл ушул экен го, кайгы тартып, кан жутуп олтурган экен десе, ой, ойло-нуп ырдап олтурат. Баатыр алы-жайыңыз жакшыбы?

Жаңыл. Жакшы... Төлөк мырза... дагы?..

Төлөк. Жаңыл мырза, сабырдын түбү сары алтын деген. Сабыр кылыңыз, акыл менен болгон иш элге жагат. Сиздей зарделүү жандын санаасы тынар...

Жаңыл. Жакшы... Сабыр кылганыбыздан колубуз-да чынжыр жатканы, жанбашты соргон кара жер. Бул да акыл менен болгон иш экен деп санаабыз тынып отурат.

Төлөк. Ыкка көнүп акылга кирсеңиз, эл деле сизди-ки, жер деле сиздики. Калматай байыбыз сиздин алды-ңызда башын ийип, колун сунуп, ак өргөгө киргизип ак никесин кыйсам дейт.

Жаңыл. Молдоңор даяр чыгар... Баатыр жигит балким жорголой басып, никенин касиеттүү суусун ташып, күбөлүккө сиз жүрө тургандырсыз. Айылда Калматайдан башка келин жандап, кыз тандоого жарактуу абышкаңар калбай калды беле? Абышкаңар кыз алса кемпириңер кимге тиет, Төлөк мырза? Бул дагы акыл менен болгон ишко?

Төлөк. Жаңыл мырза! Баркыңыздын кете элегинде баш ийип дегендей ургаачы атыңыз болгондон кийин ак өргөгө кирип бергениңиз ылайык болор.

Жаңыл. Ар ким өз көзү менен көрүп, өз тили менен сүйлөсүн, мен силерден барк сураган жан эмесмин, Төлөк баатыр, сенин тилиң кандай таттуу. Сен, ошондой элден суурулуп чыгып, элчиликке жаралган окшойсуң. Мен сени журт аралап, жөн билген азаматко деп ойлоочу элем. Калматай, бегиңе айта бар! Баатыр көңүлүнө кетпесин, өзүң да угуп жүрөгүңдүн башына түйүп кой. Калматай мени ай менен күн бир чыгып, бир батып, асман жерге кошулганда, токой тоо болуп, тоо толкуган деңиздин түбүнө түшкөндө, так ошондо алат. Калматайдын кызы сиздин чоң атаңыздын арзып сүйгөн жары болгон-



до, мен Калматайдын өргөөсүнө кирем, ошондо да менин көзүмдө огум, койнумда болот канжарым, белимде албарс кылычым, жана жебеси менен саадагым болот. Мен кыз оюн куруп, сен токмок алып туруп, Калматай менен ат жалында, кыштын бороон түнүндө, кылычтын мизинде, жоругубуз жомокко айланып, жүрөктү кызыл жалын чалып, айтканыңыздай айкалышабыз!..

Жуучу жигит, бегиңе айткан дубай саламым ушул. Эгер мени сыйласаң көргөнүңдү көргөндөй, укканыңды уккандай кылып, айтып баргын. Кош баатыр!

Төлөк. Мага да намыс керек... Кулдук кылам мырзам... Арстанды чычкан ала албайт. Аны мен да жакшы билемин. Кусуру урар кыргыздын сиз дегенде бузук болсо тилегим... Кимдин ким экенин өзүңүз көрө жатарсыз баатыр... Кош болуңуз...

Жаңыл. Ох... таңдайым так катып, тилим күрмөөгө келбей бара жатат да. Алтын булак тунук суу, сен да менден алыстадыңбы?

Төлөк баатыр чыгып кеткенден кийин, Калматайдын кемпири уу кошкон көөкөрдөгү кымызды алып ордо жаткан Жаңылдын үстүнө кирет.

Кантай. (Өзүнчө). Бул кызга баатырдын огу өтпөдү да, балбандын күчү жетпеди. Атагы жерди жарып, арстандай толгонгон азамат эмес, көзүнүн майы кеткен, эрининин күүсү кеткен абышкаларды да алып учту. (Жаңылга) Ээ, жакшы, жакшы турасыңбы секетин болоюн кызым, көзүң эмне жалжылдайт, кагылайын? (Өзүнчө). Же, көзү көрүүдөн, кулагы угуудан калып калды бекен бечарам?

Жаңыл. Суук көзгө ошондой көрүнүп жаткандыр байбиче. Кулагым деле соо, көзүм деле өз ордунда.

Кантай. Сенин эл айткан атыңдан айланайын, чачын төбөсүнө түйүп, намыс үчүн белин байлап, эркекке кийим кийинип, эл четинде жоо бетинде жүргөн кыз меники болсо, мен андай кызым үчүн жанымды берер элем.



Ж а ң ы л. Капырай, эмне деп жатат?

К а н т а й. *(Кесирдүң аркы-терки басып туруп)*
Эркекти да, кызды да энеси намыс үчүн тууйт. Уул жакшысы урмат, кыз жакшысы кымбат дебеди беле.

Ж а ң ы л. Шумдук адам го?..

К а н т а й. Адамдын баркын билген гана киши билет. Биздин айылда беш көкүлдүү кыз түгүл, менменсиген эркектен деле каптаган жоону качырып чыккан бирөөнү көрө элекмин. Кулаалы кушту көрө албайт, же өз колунан эчтеме келе албайт деген далайы сени көрө алышпайт, суусун бербей таңдайыңды так катырып олтурушпайбы ушунтип.

Ж а ң ы л. О, байбиче энемдей болгон жан экенсиз, жакшы сөзүңүзгө жаным ыраазы энекебай...

Б а й б и ч е. Айланып кетейин, сен да ушул шумдуктан кутулуп, кайгың жазылып, бактың ачылар бекен? Атаэне, эл-журт дегенди жаман көргөн киши оңобу? Ылайым тилегиңе жетип, туулуп өскөн жеринди көргүң бардыр.

Ж а ң ы л. Ыракмат сизге, айтканыңыздын калети жок, энекебай...

К а н т а й. Кагылайын кызым, бул тегеректегилердин сени көрөйүн деген көзү жок. Өлбөгөн жаның жүрө берсе, түшүндө көрбөгөн шумдукту көзүң менен көрөт экенсиң да. Балага эне эле жакын болот, менин сендей болуп бойго жеткен кыз балам бар, кагылайын сен деле бирөөнүн маңдайына сылап отурган эркеси экенсиң, ичим түтпөй, эки жакта киши жокто агылгалап келе жатканым да ошол, алтын кызым... Ачууну ачуу басат дечү эмес беле. Байга арнап байтал бээнин сүтүнөн ачыткан, өнтөлөп ичип жүргөн кымыздан эле. Карынын кайгысын, жаштын күйүтүн ак айран, кызыл кымыз басчу. Каның катып, суусаган окшойсуң. Айланып кетейин балам, азырынча өз колумдан даам сызганың ушул болсунчу.

Ж а ң ы л. *(Чыныны алып)*. Байбиче, улууга урмат деген, адегенде эми өзүңүз ооз тийип бериңизчи?



К а н т а й. Ээ, ботом, атайын сага алып келип олтурбайымбы. Өз тамагымды өзүм ичкеним уят болорун билесиңби? Ичип жибер, садагаң.

Ж а ң ы л. Сиз ооз тийип эле бериңизчи, менин да каным катып баратат! *(Байбиче шашып эшикке качат)*. Мына! Жыландын сырты жумшак, ичи заар.

(Жаңыл кымыздын уу экенин билип ичпей коёт. Калматайдын кемпири айкырып сыртта турган дубананы чакырат. Кубулуп дубанача кийинип алган, белинде көнөчөк, койнунда жаз, ак уруп кирип келет).

К а н т а й. Айланайын дубанам, сенин сураганыңды берейин, дегениңе көнөйүн, ушул кыздын бүгүн көзүн тазалап бере көр.

Ч а л. О, кереметтүү байымдын касиеттүү байбичеси. Айтканыңыз эки болбосун, өргөңүзгө барып былк этпей жата бериңиз. *(Кантай кетет)*.

Ж а ң ы л. *(Жакындап чыныны жыттап)*. О, шумдук кара чаар жылан, далдаланып оп тартып келген экен го. Бул – уу!..

Ч а л. *(Жаңылга жакындап сүйүңүп)*. Алла үй, алла үй, алла-үй. *(Кылыч берет)*. Мына балам, атаң Нойгут берди. Кызыма айта баргын, арманы менде болбосун деди.

Ж а ң ы л. *(Сүйүңүп)*. О, акебай, мен ыраазымын сиздерге.

Кемпир чыгып кеткенде, чал койнунда катып келген жарактарды Жаңылга тапшырып жатканда, сырттан ордо жаткан ырчыны сүйрөй Калматай Жаңылдын үстүнө алып кирет.

Бас ырчым, бас коркпо, бул сен жаткан зындан эмес. Кана ырчым...

Ы р ч ы. Керимсел жүрсө атыр жел,

Көйкөлүп өсөр жайы жок.

Күзгүдөй тунук суу акпайт,

Керилген кенен сайы жок.

Байлоодон колун чечүүгө,



Кыз Жаңыл, ырчыңдын бүгүн шайы жок.
Ак шумкар келип кончу эмес,
Айлантма сазга балырга.
Арстандай Жаңыл эрте кеч,
Армандуу болгон чагыңда,
Намыска туулган жан болсоң,
О баатыр, Калматай чалга багынба.

Калматай ырчыны түртүп жиберет.

Чал Калматайды бычак менен сайып жыгат.

Артынан Жаркын кирет.

К а л м а т а й. Көкүрөктөгү кегим үчүн эми жүрөгүңдү жарып түбөлүк ала жатам.

Калматай Жаңылды кылыч менен чапмакчы болот, бирок артынан жигит жетип, Калматайды өлтүрүп, Жаңылдын колун чечип, кылыч берет.

Ж а р к ы н. Кагылайын эжеке, сени чын эле аман көрдүмбү?

Ж а ң ы л. Мен садагаң болоюн, Жаркыным! (*Кучакташат*).

Ушул убакта Манжы жигиттери менен кирет.

М а н ж ы. Бегим. (*Жаңылга*) Аха, Жаңыл мырза, амал менен бошонуп алган экенсиң го.

(Манжы кылычын көтөрүп чапмакчы болот, бирок Жаңыл койнундагы катылуу кылычты сууруй калганда Манжы аргасыздан колго түшөт).

Т ө л ө к. Жаңыл баатыр, мен сендик! Кегин болсо ал, болбосо бактыңыз ачылсын. Манжынын колун жеңдик.

Ж а ң ы л. Мен ыраазы силерге!.. Атамдай болгон кары үчүн, эмчектеш болгон бала үчүн, найза сайып, жаа тартып жүрүп кокусунан торго чалынган шордуу кызыңарды унуткан эмес экенсиңер.

Ч а л. О айланайын Жаңыл! Сенин саадагың тийген саргайсын. Айзаң тийген алсырап, акылдан танып сандалсын. Жандуу болсун саадагың.



Ж а ң ы л. Атадан калган алтын туу,
Туунду сенин жыкпаска.
Карарган жоону талкалап,
Калк намысын бербеске,
Жаным курман сен үчүн.
Өзүндөн чыккан бир кызга,
Ишенип кой кыргыздар.

Ж о о к е р ж и г и т.

Ж о о к е р к ы з.

Жаңыл, Жаңыл, Жаңыл!

(Ураан чакырып кетет).

Көшөгө.

МАЗМУНУ

МАЛИКОВ КУБАНЫЧБЕК	3
ТУУЛУП ӨСКӨН АЙЛЫМА	6
АК КЕПТЕР	9
ТУРМУШТАГЫ ШЕРИККЕ	10
СОҢ-КӨЛ ЖАЙЛОО	13
ЭНЕНИН ЫРЫ	20
ТАҢДАГЫ ГҮЛ	20
АРСТАНБАП	24
КҮНГӨ	26
КЫШЫНДА	27
ТААЛАЙЫМ ЖАЛГЫЗ СЕН БЕЛЕҢ	29
САГЫНУУ ЫРЫ	30
МЕН СУЛУУМУН ДЕГЕНГЕ	32
ИШЕНИМ	34
ТОО КЫЗЫ	36
БИР СУЛУУНУН ПОРТРЕТИНЕ	37
ЖАН ШООЛАМ	38
КЫРГЫЗСТАН ЖҮРӨГҮ	39
АК-СУУ	43
ЫСЫК-КӨЛДҮ КЫШЫНДА КӨРСӨМ	45
УКУК	46
ЖЕР ШААРЫ	47
АР КИМДЕ БАР БИР ТИЛЕК	50
МЕН ЭМНЕНИ СҮЙӨМҮН	51
БУЛ МЕНИН КЫРГЫЗСТАНЫМ	52
ӨНӨР АЛДЫ – КЫЗЫЛ ТИЛ	55
ЭНЧИ	56
ЖАШТЫК	57

БААРЫНАН ТАТТУУ БАЛАЛЫК	57
ӨЛҮМ ДЕГЕН ЭМНЕ	58
УЯЛУУ	59
КӨРҮНӨСҮҢ	59
АР КИМ ӨЗҮН ТЕКШЕРСЕ	60
КЫРГЫЗЫМ	61
ДАҢКТЫН DA ЖАКШЫ DAАМЫ БАР	63
СЕН БИЛЕСИҢ	64
СЕНИН ЖЫМЫҢ ЭТКЕНИҢ	65
КИМДЕ ЖОК	66
МАХАББАТЫМ БОЛБОСО	67
АТАК	68
КӨПКӨНДҮК	69
АКЫЛ	70
ЭЛҮҮГӨ ЧЫККАНДАРГА	71
БАЛБАЙ	73
АЗАМАТТАР.....	208
ЖАҢЫЛ	425

Адабий-көркөм басылма

IX том

КУБАНЫЧБЕК МАЛИКОВ

Тандалган чыгармалар

Түзгөндөр Акматалиев А., Качкынбай кызы А.

Тех. редактор Жанышбекова А.

Корректор Тойчубек кызы А.

Компьютердик калыпка салган Өмиров Б.

Терүүгө 04.09.15 берилди. Басууга 26.11.15 кол коюлду.

Кагаздын форматы 84x108^{1/32}.

Көлөмү 29,5 б.т. Нускасы 575.